

Societatea de Științe Istorice din România
Filiala Lugoj

RESTITUIRI BĂNĂȚENE

I

2013

 Eurostampa

Societatea de Științe Istorice din România
Filiala Lugoj

RESTITUIRI BĂNĂȚENE

I

Timișoara – 2013

Editura *urostampa*

Coordonatori volum:

Profesor doctor Dumitru Tomoni
Profesor Horațiu Suciu

Colegiul de redacție:

Dumitru Tomoni - președinte
Marian Uță - vicepreședinte
Horațiu Suciu - secretar
Luminița Wallner-Bărbulescu - membru
Medina Săvulescu - membru
Răzvan Pinca - membru

ISSN 2344 – 4355
ISSN-L 2344 – 4355

Editura Eurostampa

Timișoara, Bd. Revoluția din 1989 nr. 26
Tel./fax: 0256-204816
E-mail: office@eurostampa.ro
www.eurostampa.ro
Tipărit la Eurostampa

*Dedicăm acest volum memoriei profesorului
emerit Dan Popescu, președintele Filialei Lugoj
a Societății de Științe Istorice din România
(1950-2012)*

Volum publicat cu sprijinul domnului primar –
profesor inginer Francisc Boldea și al
Consiliului Municipal Lugoj

Argument

Este greu de înțeles cum într-o perioadă în care se citește tot mai puțin numărul publicațiilor tipărite sau în format electronic este într-o continuă creștere. Și totuși, spațiul cultural bănățean, în general, și cel lugojean, în special, nu cunosc acest paradox, mai ales în ceea ce privește valorificarea istoriei și spiritualității bănățene.

În absența unor instituții specializate – cum ar fi Institutul de Istorie ”George Barițiu” din Cluj-Napoca și Institutul de istorie ”A.D. Xenopol” din Iași – Banatul își așteaptă încă istoricii pasionați care să producă studii temeinice finalizate printr-o sinteză monografică.

Și mai mult se simte lipsa unor cercetări complexe și profunde a spațiului etnografic și istoric lugojean dintr-o perspectivă modernă, interdisciplinară și multiethnică. Proiectul, generos și deplinjustificat de rolul de excepție pe care l-a avut Lugojul în epoca modernă prin activitatea unor personalități remarcabile – Coriolan Bredeceanu, George Popovici, Valeriu Braniște, George Dobrin, Ion Vidu, Filaret Barbu, Traian Grozăvescu, Eftimie Murgu, Vasile Maniu, Tiberiu și Caius Bredeceanu, Aurel C. Popovici, Victor Vlad Delamarina – trebuie să-și găsească susținători responsabili față de un trecut istoric care obligă.

Un pas în acest sens își propune să facă filiala Lugoj a Societății de Științe istorice din România prin editarea revistei ”Restituiri Bănățene”, care dorește să stimuleze preocupările celor interesați în cercetarea, cu precădere, a istoriei, culturii și spiritualității bănățene. Fiind, după știința noastră, prima publicație periodică de acest gen editată la Lugoj, vrem să credem că revista va reuși să contribuie la o mai bună cunoaștere a spațiului bănățean și va suscita interesul iubitorilor de istorie.

Demersul nostru nu se putea finaliza fără sprijinul Primăriei și Consiliului Municipal Lugoj, Sindicatului ”Spiru Haret” Timiș și Sindicatului Învățământului Preuniversitar Timiș. De aceea aducem mulțumirile noastre domnului primar profesor inginer Francisc Boldea, consilierilor locali, domnului *VIRGIL POPESCU – PREȘEDINTELE* Sindicatului ”Spiru Haret” Timiș și domnului Marian Uță – *PREȘEDINTELE* Sindicatului Învățământului Preuniversitar Timiș.

Dumitru Tomoni

Președintele Societății de Științe Istorice
din România. Filiala Lugoj

Dan Popescu **– Dascăl și istoric de referință al Lugojului –**

Profesor doctor Dumitru Tomoni

Așa cum Coriolan Brediceanu a rămas o personalitate emblematică a Lugojului, tot așa și Dan Popescu - trecut la cele veșnice în 24 ianuarie 2012 - va rămâne un dascăl de referință pentru Colegiul „Coriolan Brediceanu” și nu numai. E dificil ca astăzi să încerci să privești retrospectiv performanțele învățământului lugojean fără a nu te simți obligat să te oprești cu admirație și recunoștință asupra activității profesorului și istoricului Dan Popescu.

Profesorul emerit, Dan Popescu s-a născut la 13 mai 1921, la Pitești. A urmat studiile liceale la Liceul „Coriolan Brediceanu” din Lugoj și cele universitare la Facultatea de

Litere și Filosofie din București și la Academia Pedagogică „Titu Maiorescu”. Și-a început cariera didactică la Gimnaziul Mixt din Nădrag, de unde s-a transferat la Liceul „Coriolan Brediceanu” Lugoj, unde a predat istoria timp de peste 30 de ani. În anul 1997 a fost desemnat Cetățean de Onoare al comunei Nădrag, iar în 1998 primește același titlu din partea municipiului Lugoj.

Dan Popescu a fost indiscutabil un mare dascăl al Lugojuului și nu numai. Și-a iubit cu patimă meseria, deopotrivă și-a iubit elevii. Se bucura ca un adevărat părinte de reușitele foștilor elevi și nu contenea a le face cunoscute și prietenilor săi. Era mândru ca un bănățean veritabil că a dat generații de profesori de istorie și cercetători și că foarte mulți ingineri, medici, economiști, avocați au rămas peste ani cu dragoste față de istorie, dragoste sădită pe băncile Liceului „Coriolan Brediceanu”. Astăzi, într-o lume în care învățământul se află într-o profundă criză, iar numărul dascălilor cu vocație scade dramatic în favoarea purtătorilor de catalog, Dan Popescu reprezintă și pentru unii și pentru alții un reper de necontestat și un model demn de urmat.

Dan Popescu nu a fost doar un mare dascăl, ci și un împătimit al istoriei. A publicat 9 lucrări – *Studiu monografic. Uzina Oțelu Roșu 1796-1971* (1971), *Cornul abundenței – un miracol?* (1984), *Marea Mediterană și Atlanticul, căi de navigație maritime care au contribuit la dezvoltarea țărilor riverane din sudul și vestul Europei* (1992), *Ghid turistic Lugoj și împrejurimi* (1993), *Liceul Teoretic „Coriolan Brediceanu, contemporaneitate* (1994), *Mic dicționar de istorie a românilor* (1996), *Articole și studii de istorie* (1998), *Strămoșii* (1999), *Cetățeni de onoare ai municipiului Lugoj* (2002) – și sute de articole și studii de istorie în diverse publicații: „Primăvara Banatului”, „Orizont”, „Tribuna”, „Transilvania”, „Analele

Universității din Timișoara”, „Magazin Istoric”, „Uzina și Ogorul”, „Luptătorul Bănățean”, „Gazeta învățământului”, „Noi, tracii”, „Libertatea”, „Pravda”, „Acțiunea”, „România Liberă”, „Curierul Banatului”, „Redeșteptarea”, „Renașterea Bănățeană”, „Actualitatea Lugojană”, „Lugojul”, „Buletin informativ”, „Apulum”, „Gazeta Lugojului”, „Lumina”, „Drapelul”, „Banat Expres”, „Coloana Infinitului”, „Banater Zeitung”, „Banatul nostru”, „Studii de Istoria Banatului” etc. A conferențiat în 27 de orașe din țară și a participat la simpozioane, colocvii și congrese în Bulgaria, Iugoslavia, Cehoslovacia, URSS, Italia, Ungaria, Germania, Grecia și Spania.

A fost președinte al filialei Lugoj a Societății de Științe Istorice din România timp de peste 60 de ani, având o contribuție decisivă în organizarea tuturor activităților desfășurate la Lugoj și în alte localități din zonă. De aceea, la 3 martie 1964, conducerea Societății de Științe Istorice și Filologie din România l-a inclus în rândul celor 50 de membri activi ai filialelor propuși Ministerului Învățământului să primească titlul de profesor emerit.

Iubea istoria ca nimeni altul, și de aceea se înflăcăra și se entuziasma atunci când evoca o personalitate istorică sau un eveniment măreț din istoria neamului sau cea universală. Rar mi-a fost să cunosc un asemenea dascăl care trăia prin istorie și pentru istorie.

Dan Popescu a dat dovadă de o energie ieșită din comun: a fost de-a lungul anilor lector la Facultatea de Istorie și Geografie din Timișoara, membru titular al Asociației Istoricelelor Europeni, membru în Consiliul Societății de Științe Istorice din România, membru de onoare al Societății de Limba Română din Voivodina, membru de onoare al Asociației Absolvenților Liceului Teoretic „Coriolan Brediceanu”, membru fondator al Fundației Europene „Drăgan”, membru al Consiliului de

Onoare al Fundației Culturale „Dr. Corneliu Petrassevich” și demnitățile pot continua.

În calitate de președinte al filialei Lugoj a SSIR a reușit să aducă în mijlocul intelectualilor lugojeni personalități remarcabile ale științei și culturii românești: Iorgu Iordan, Zoe Dumitrescu-Bușulenga, Victor Eftimiu, Constantin Daicoviciu, Dan Berindei, Gh. Platon, Ioan Scurtu, Gh. Ioniță, I. D. Suciu, Gh. Tohăneanu, Cornel Ungureanu, Mihai Brediceanu, Emilian Proca, Gh. Leahu etc.

Această activitate de excepție a fost recompensată cu zeci de premii și diplome, inclusiv Premiul de Stat și Diplomă de Onoare pentru întreaga activitate și Diplomă de Membru de Onoare al SSIR.

Această scurtă evocare se vrea un modest, dar binemeritat omagiu adus memoriei unui dascăl și istoric de referință cu care lugojenii pot și trebuie să se mândrească.

Contribuții la istoria Bisericii Unite din arealul bănățean până la apariția reformei

Profesor Ibolya Şipoş

Despre începuturile Bisericii Greco Catolice în varianta diplomei leopoldine se poate vorbi după anul 1699, când o parte a românilor transilvăneni dornici să se emancipeze de sub controlul calvinismului și a stărilor privilegiate - formate din maghiari, sași, secui - alege calea de unire cu Biserica Romei.

Puțin studiată în peisajul istoriografic românesc mai mult de reprezentanții greco – catolici¹, apariția acestei biserici atât în Orient, cât și în Occident, se datorează eforturilor permanente depuse de papalitate odată cu întemeierea Regatului Ungar de a stăpâni pe tărâm religios teritoriile deținute de români înainte de formarea statelor medievale românești. Fără a dori favorizarea vreunei părți a bisericii răsăritene sau a bisericii latine, dorim ca pe baza documentelor și a unor studii de specialitate să demonstrăm

¹ Bibliografia subiectului este vastă, de aceea ne vom limita doar la câteva titluri sugestive cu privire la tema abordată: Zenovie Păclișanu, *Istoria Bisericii Române Unite*, ed. îngrijită de Ioan Tâmbuş, Editura Galaxia Gutenberg, Târgu-Lăpuș, 2006, Zenovie Păclișanu, *Propaganda catolică între românii din Ardeal și Ungaria înainte de 1500*, în *Cultura Creștină* (Blaj), 1920, IX, Nr. 1-2, Februarie, p. 4-34; Augustin Bunea, *Vechile episcopii românești a Vadului, Geoagiului, Silvalului și Belgradului*, Blaș, 1902; Idem, *Ierarhia românilor din Ardeal și Ungaria*, Tipografia Tiparului Arhidiecesan, Blaș, 1904; Ioan Boroș, *Date cronologice la istoria catolicismului în Banat*, în *Cultura creștină* (Blaj), 1921, X, Nr. 10-11, Octombrie-Noiembrie, p. 278-290

că începutul confesiunii unite pe teritoriul bănăţean a avut loc încă din secolul al XIV- lea odată cu apariţia ordinelor misionare catolice, dar a luat amploare odată cu relansarea dialogului ecumenic după conciliul post florentin.

După trecerea la creştinism a regelui Ungariei Ştefan I, înfiinţarea episcopiiilor catolice - la Strigoniu şi Kalocsa - şi apariţia ordinelor misionare romane, credinţa acestei confesiuni se răspândeşte şi pe teritoriul Transilvaniei. Încercările de creştinare a cumanilor la Sud şi Est de Carpaţi în a doua jumătate a secolului al XIII-lea, pe vremea regelui Bela al IV-lea, au reprezentat primele măsuri ale Regatului ungar de a se alia cu biserica de rit latin şi de ai converti pe români la catolicism².

Obţinerea botezului catolic de către prinţului cuman Borz şi alţi 2.000 de apropiaţi din partea arhiepiscopului Robert de Strigoniu, a însemnat dobândirea funcţiei de legat apostolic peste Ţara Cumanilor şi punerea bazelor unor ierarhii bisericeşti, cu parohii, preoţi şi episcopi ai Curiei romane³.

Creşterea numărului de credincioşi şi necesităţile pastorale determină papalitatea să se gândească la formarea unui episcopat care să supravegheze convertirea cumanilor şi conducerea bisericii la răsărit de Carpaţi. Cu acordul papei Grigore al IX-lea în iulie 1227 arhiepiscopul de Strigoniu numeşte episcop pe dominicanul Theodoric, un prelat cu experienţă, numit anterior superiorul provincial al dominicanilor din Ungaria.

Românii de pe teritoriul cuman, păstoriţi de preoţi şi vlădici - o scrisoare papală îi numeşte pseudoepiscopi - formaţi din ortodocşi veniţi de peste Dunăre, au intrat la scurt timp în conflict cu ordinul dominican, primejduind

² Karácsonyi János, *BORODNOK ORSZÁG*, în *SZÁZADOK* (Budapest), 1908, XLII, p 609-614

³ Zenovie Pâclişanu, *Propaganda catolică...*, p. 6

prin atitudinea lor soarta catolicismului în aceste zone. Negocierile episcopului Theodoric cu legatul papal și cu regele Ungariei Bela al IV-lea, impun măsuri împotriva românilor, una dintre ele referindu-se la supunerea față de „*vicariul catolic de ritul lor, pe care îl va da Teodoric*”⁴. În 1234 hotărârea nu era pusă în aplicare din moment ce papa Grigore al IX-lea îl avertiza pe regele Ungariei să se țină de promisiunea făcută. Din lipsa documentelor nu știm dacă regele Ungariei a dat curs cererilor papale și a pus în aplicare numirea unui arhieru-vicar din neamul valahilor, conform directivelor Conciliului al IV-lea din Lateran (1215)⁵.

Sub apostolatul papei Grigore al IX-lea (1227-1241) ordinul dominican reușește să ajungă în Banatul de Severin. Odată cu atestarea primului ban de Severin - banul Luca amintit documentar la 1233 - același papă scria neofiților la 1237 că se bucură de convertirea lor și îi sfătuiește să se apropie de dominicarii care desfășoară acțiuni misionare pe teritoriul bănățean⁶. Toate acțiunile catolicilor sunt date peste cap în Cumania, episcopia Milcovei, Banatul de Severin și aproape întreg regatul Ungariei, odată cu invazia tătară din 1241 care nimicesc totul în calea lor.

Perioada din a doua jumătate a secolului al XIII - lea este una agitată în istoria Regatului Ungariei. Ca urmare a invaziei tătarilor regele Bela al IV-lea permite cavalerilor teutoni așezarea în Banatul de Severin, donație confirmată la 1251 și de papa Inocențiu al IV-lea⁷.

⁴ *Ibidem*, p. 7

⁵ Eudoxiu de Hurmuzaki, *Documente privitoare la istoria românilor*, vol. I, partea I, (1199-1345), București, 1887, Doc. Nr. CV., p. 132

⁶ *Ibidem*, Doc. Nr. CXV-CXVII, p. 115-117

⁷ *Ibidem*, Doc. Nr. CXCIII, p. 249-253

Retragerea cavalerilor teutoni la 1254 din cauza invaziei bulgare și frământările din interiorul țării amplifică disputele religioase dintre români și schismatici. Conflictelor din timpul dinastiei arpadiene au însemnat un recul a politicii catolice în Ungaria și înrăutățirea relațiilor cu Sfântul Scaun.

Tensiunile dintre cele două confesiuni se amplifică cu ocazia sinodului de la Buda de la 1279, când la punctul 126 (*De sacerdotibus schismaticis*) se iau în discuție măsuri de izolare a preoților schismatici pe tărâm bisericesc, prin interdicția de oficializare a slujbei, de a zidi biserici, de a chema pe credincioși la serviciul divin și de a împărți sacrameinte. Măsura nu a mai fost adoptată, dar discuțiile purtate de unii reprezentanți ai Curiei romane dovedesc accentuarea conflictelor dintre cele două biserici și de izolare a preoților ortodocși⁸.

Amenințările papalității devin mai accentuate în etapa următoare, depinzând de modul de aplicare a politicii catolice în regatul Ungariei și de relațiile cu Sfântul Scaun. În fața noilor cereri ale papei, regele Ladislau al IV-lea nu manifestă opoziție și se arată pregătit în vederea scoaterii din țară a ereticilor și schismaticilor, promisiune reînnoită constant de-a lungul domniei, dar abandonată mereu, așa cum s-a întâmplat și în anul 1280⁹.

Consolidarea regatului pe vremea domniei lui Carol Robert a însemnat și reluarea politicii expansioniste a catolicismului. După introducerea în Ungaria a inchiziției, activitatea misionarilor se diversifică, toate acțiunile urmărind slăbirea bisericii răsăritene și atragerea populației spre catolicism. O serie de tensiuni apar în 1328, când papa

⁸ Kohn Sámuel, *Az 1279. Budai zsinat összes végzése*, în *Törtéselmi Tár* (Budapest), 1881, IV, p. 543-550

⁹ Eudoxiu de Hurmuzaki, *Documente.....*, Doc. Nr. CCCXLI, p. 421 și Doc. Nr. CCCXLVII p. 435

interzice ierahilor catolici să mai perceapă dijmă de la cumanii, românii și slavii trecuți la credința romană, până când vor renunța la ideea schimbării confesiunii¹⁰.

Organizarea cruciadelor sub forma unității creștine în vederea alungării turcilor din Europa, urmarea pe lângă coordonarea acțiunilor militare sub protectoratul papei al românilor, sârbilor, bulgarilor și rutenilor, convertirea lor la catolicism, conferind astfel o legitimitate asupra măsurilor întreprinse împotriva schismaticilor din regatul Ungariei.

Propaganda catolică devine mai organizată atunci când este coordonată direct de regele Ludovic cel Mare sub pretextul convertirii schismaticilor și păgânilor din teritoriile controlate de Ungaria.

O primă ocazie s-a ivit la 1345, când Curia papală trimite misionari franciscani în teritoriile răsăritene ale Ungariei, mai ales în Țara Românească, Banat, Bihor și Maramureș, locuite de o populație majoritar românească. Așa se explică scrisoarea papei Clement al VI-lea trimisă din Avignon la 17 aprilie 1345 domnitorului Țării Românești, Nicolae, voievozilor „*Nicolaus, princeps de Remecha, Ladislaus vayvoda de Bivinis, Sanislaus de Sypprach, Aprozya vayvoda de Zopus și lui Nicolaus vayvoda de Auginus*”¹¹, toți conducători români, convertiți la catolicism. Mesajul papal adresat unor strategici locali din comitatele Caraș, Bihor și Maramureș, dovedesc că aceste regiuni erau în atenția papalității pentru trecerea românilor la biserica romană. Intermediarul corespondenței dintre emisarii papali și voievozii locali a fost episcopul latin de Oradea Dimitrie, care transformă reședința din vestul țării într-un punct de coordonare a propagandei religioase la toate comunitățile românești unde aceștia erau majoritari.

¹⁰ *Ibidem*, Doc. Nr. CCCCXXXIII, p. 609

¹¹ *Ibidem*, Doc. Nr. DLI, p. 697-698

Colaborarea dintre Ludovic cel Mare și papă se îmbunătățește, atunci când Sfântul Scaun, acceptă începând cu anul 1351 ridicarea de biserici și organizarea unei ierarhii ecleziastice condusă de un arhiepiscop latin¹².

În vederea realizării acestui obiectiv la 1352, papa cedează regelui Ludovic toate localitățile, satele și cetățile cucerite în expediția preconizată de la schismatici, dar și a zecea parte din veniturile bisericii latine de pe teritoriul țării. Ordinul papal trebuia pus în practică de episcopii latini din Ungaria, dovadă că activitatea comunităților catolice era mai bine organizată în câștigarea luptelor religioase împotriva ortodocșilor bănățeni, din moment ce este coordonată de două centre catolice, nevoite să supravegheze convertirea românilor majoritari din răsăritul Regatului Ungariei¹³.

Apariția turcilor în zona balcanică crește șansa de unire între ortodocși și catolici, problema fiind discutată intens în corespondența purtată între papă, Ungaria și Bizanț. La 1366 papa Urban al V-lea mulțumește regelui Ungariei Ludovic I pentru interesul urmărit în convertirea grecilor la biserica romană, dar îi atrage atenția că această unire nu are sorți de izbândă decât odată cu trecerea împăratului și a fiilor acestuia la catolicism¹⁴. Tot atunci papa felicită pe împăratul din Constantinopol Ioan Paleologul pentru curajul de a se întoarce la unire împreună cu poporul său¹⁵.

Îndemnul papei este pus în practică de împărat, care se deplasează personal la Roma, iar în 18 octombrie 1369 are loc acceptarea botezului catolic. Efortul misionar al regelui Ludovic I a luat amploare în ultimii ani ai domniei, datorită

¹² *Ibidem*, vol. I, partea 2, 1346-1450, Doc. Nr. XIII, p. 16

¹³ *Ibidem*, Doc. Nr. XVIII-XXVI, p. 24-27

¹⁴ *Ibidem*, Doc. Nr. LXXXIII, p. 119

¹⁵ *Ibidem*, Doc Nr. LXXXVII, p. 127-129

activităților de prozelitism religios desfășurat de vicariatul Bosniei, prin intermediul ordinului minorit. Schimbarea opțiunii religioase în spațiul controlat de regele maghiar, mai ales în Transilvania și Banat, a fost coordonată direct de vicarul Bosniei Bartolomeu de Alverna, sfetnicul apropiat al regelui Ludovic I, care, prin metode violente, constrângeri, amenințări cu expulzarea a „schismaticilor“, și „ereticele“, trebuia să asigure botezarea în ritul roman a cât mai multor ortodocși. Fanatismul religios al regelui, a început să fie pus în aplicare în cursul periplului transilvan din anul 1366, când emite mai multe hotărâri, cu urmări negative pe termen lung asupra românilor din provincia intracarpatică. Prin actul din 30 iunie 1366 regele Ludovic I a refuzat să mai recunoască statutul de nobil celor neconfirmați anterior printr-un act regal. Documentul se adresează românilor din regat, care devin astfel indezirabili la statutul de nobil, când nu sunt confirmați de rege sau nu dovedesc cu acte legale că sunt moștenitorii asupra pământului avut în folosință. Măsura directă urmărea izolarea românilor ortodocși de la statutul de nobil și de la proprietatea asupra pământului, adică de la acele condiții obligatorii recunoscute națiunilor privilegiate ale Transilvaniei. Hotărârea a fost aprobată probabil printr-un alt document din 1366, la cererea ordinului franciscan din regiunea Caransebeș, act confirmat ulterior și de Sigismund de Luxemburg. Șansele de supunere și convertire a românilor aveau mai mult succes dacă ei nu făceau parte din nobilimea regatului, nu aveau privilegiile sau proprietăți¹⁶. Astfel, cele două acte regale pe lângă faptul că erau în concordanță cu principiile de politică externă a lui Ludovic

¹⁶ „nullus alter nisi vere catholicus et fidem quam romana tenet et profitetur ecclesia fideliter colens possessiones aliquas sub titulo nobilitatis aut sub titulo beneficiarii tenere possit ac conservare et possidere“ cf. Ștefan Lupșa, *Catolicismul și românii din Ardeal și Ungaria până la anul 1556*, Cernăuți, Editura Autorului, 1929, p. 93-99

I, de extindere a catolicismului în toate țările „schismatice“ vecine Ungariei, legaliza un nou statut constituțional al Transilvaniei, bazat pe ordinea stărilor, drepturile națiunilor privilegiate –formate numai din maghiari, sași și secui - și primordialitatea bisericii romane. Actul de la 1366 este considerat de o parte a istoriografiei maghiare¹⁷ ca „prima unire“ cu biserica Romei în arealul bănățean, mai ales în comitatul Caraș, unde, călugării minoriți au desfășurat o activitate rodnică în zona așezărilor Lugoj și Caransebeș. Această unire, se consideră că ar fi avut o durată scurtă de viață, până la 1386, datorită intervenției lui Mircea cel Bătrân domnitorului Țării Românești, care împreună cu alți români a sprijinit partida croată cu scopul înlăturării de la putere a lui Ludovic I¹⁸. Amestecul domnitorului român în treburile interne ale Ungariei este discutabilă, neexistând nici un document care să dovedescă o alianță cu românii din părțile Banatului¹⁹.

Activitatea misionară a catolicilor din Banat cu greu s-a putut desfășura în eparhia Cenadului din cauza distanțelor mari dintre parohii cât și reticențelor populației față de politica autoritară a lui Ludovic I. Configurația geografică a teritoriului ecleziastic cuprindea șapte arhidiaconate cu următoarele localități: Timiș-86, Arad-46, Cenad-28, Torontal-25, teritoriul de peste Mureș-15, Caraș-9 și Sebeș-9, fără mari schimbări până în epoca Huniazilor²⁰. În dieceza

¹⁷ Káracsonyi János, *Magyarország egyháztörténete főbb vonásaiban 970-től 1900-ig*, Ediția III, Vésprem, 1929, Egyházmegyei Könyvnyomda, p. 97

¹⁸ *Ibidem*

¹⁹ Petre P. Panaitescu, *Mircea cel Bătrân*, București, Editura Școalelor, p. 24

²⁰ Ortway Tivadar, *Magyarország egyházi földleírása a XIV. század elején*, I, Budapest, 1891, p. 384-494; Czánki Dezső, *Magyarország történeti földrajza hunjadiak korában*, vol. II, Magyar Tudományos Akadémia, Budapest, 1894, p. 93-113; Dumitru Țicu, *Geografia ecleziastică a*

Cenadului se găseau cei mai mulți preoți ortodocși, din moment ce documentele menționează cel mai mic număr de parohii catolice, chiar dacă teritoriul era destul de populat în cele 13 castre, 10 orașe și 290 de localități²¹. Așa se explică și cererile călugărilor din ordinului minorit de la 1366, ca în comitatele Caraș și Kuvin nici un schismatic să nu poată deține pământ dacă nu trece la confesiunea catolică, ordin repetat la 1428 de către Sigismund de Luxemburg.

Programul politic și confesional al regelui sprijinit și încurajat de papă a fost completat de un alt act, emis la Lipova în 20 iulie 1366, prin care regele porunca nobilimii din comitatele Cuvin și Caraș să prindă pe toți preoții slavi (adică ortodocși), împreună cu familiile lor, să-i ducă înaintea comitelui Himfy, unde vor aștepta ordinele venite de la Ludovic I²². Nu știm la ce măsuri se referea ordinul regal, dar nu este greu de bănuț. Din acest moment toate acțiunile regale, pornite nu întâmplător din spațiul bănățean, locuit de o populație majoritar românească și unde rezultatele îndreptate împotriva bisericii ortodoxe au fost mai vizibile datorită acțiunilor prozelite ale ordinului minorit s-au făcut simțite mai repede. Așa se explică faptul că spre deosebire de alte regiuni ale Transilvaniei, încercările de unire din secolul al XV-lea, precum și trecerea românilor la confesiunea catolică după concilul post florentin de la 1439, au avut mai multe sorți de izbândă în vremea cruciadelor târzii pe timpul lui Ioan de Hunedoara.

Banatului medieval, Editura Presa Universitară Clujeană, Cluj, 2007, p. 16-20; Dragoș Lucian Țigău, *Câteva considerații despre arhidiaconia de Caransebeș (secolele XIV-XVI)*, în *Itinerarii istoriografice. Studii în onoarea istoricului Costin Feneșan*, Editura Academia Română, Centrul de Studii Transilvane, Cluj Napoca, 2011, p. 90

²¹ Czánki Dezső, *op.cit.*, vol. II, p. 93-113

²² Eudoxiu de Hurmuzaki, *Documente.....*, vol. I, partea 2, 1346-1450, Doc. Nr. XC, p. 132

Pe termen lung, măsurile celui de-al doilea rege angevin al Ungariei au pregătit terenul pentru izolarea românilor din viața politică și confesională a țării, au creat condițiile de spargere a unității românilor în formarea unei „natio valachica“, unii – laudabil, în număr mic - preferând trecerea la catolicism și contopirea cu elitele maghiare, cei mai mulți parcurgând un drum liniar, distinct de cel al stărilor privilegiate, în cadrul unor zone românești locale din Banatul de Munte și regiunea Hunedoarei și Hațegului.

Politica religioasă a regelui angevin orientată cu preponderență spre răspândirea catolicismului în toate țările „schismatice“ din părțile sudice ale Ungariei a continuat cu violență acerbă după 1366, prin intermediul misionarilor religioși. Chiar în același an conducătorul ordinului minorit din Bosnia anunța pe rege că au fost trimiși opt călugări în Bulgaria, iar aceștia în timp de 50 zile au convertit 200.000 de credincioși²³.

Deși numărul pare exagerat, el reflectă ferocitatea și propaganda acțiunilor misionare latine în aceste zone. Piedicile întâmpinate de trimișii papali sunt numeroase, cele mai multe fiind legate de neînțelegerea limbii române, reticența acestora de a trece la catolicism și politica oficialităților maghiare de izolare din cadrul regimului de stări. Pentru estomparea unor piedici de convertire a românilor la confesiunea latină, în 1374 papa Grigorie al XI-lea scria regelui Ungariei de situația existentă la hotarul cu Moldova, unde o mulțime de români au renunțat la ortodoxie, existând speranța ca și alții să procedeze la fel, dacă primesc un alt episcop pentru că „*nu sunt mulțumiți cu slujba preoților unguri și cer un ierarh propriu cunoscător al limbii române*“ („*qui linguam dicte nationis scire asservitur*“)²⁴. Era propus ca ierarh în acele părți

²³ *Ibidem*, Doc Nr. XCI, p. 132-133

²⁴ *Ibidem*, Doc Nr. CLXV, p. 217

Antonie de Spaletto, un cunosător al limbii române, cu rezultate bune în convertirea românilor la catolicism²⁵. Nu știm dacă această episcopie unită a luat naștere în favoarea românilor, dar încercările papalității de scoatere a lor de sub influența episcopilor unguri, atrage atenția Curiei romane că nu pot rămâne pasivi în continuare față de nevoile profesionale ale majorității populației și că o apropiere de Roma poate avea loc numai prin negociere, respectarea doleanțelor și renunțarea la metode agresive de convertire. Probabil că acest lucru nu s-a realizat, din moment ce regele Ludovic a înființat episcopii catolice la Severin (1376-1377)²⁶ și Argeș (1380)²⁷.

Urcarea pe tronul Ungariei al lui Sigismund de Luxemburg a găsit zdruncinată unitatea celor două biserici, ortodoxă și catolică, din cauza conflictelor izbucnite între diferite partide nobiliare, apariția schismei papale - din 1409 existând trei reședințe papale (Roma, Avignon și Pisa) - tulburările provocate de reforma husită și pericolul otoman care amenința creștinătatea. Toate aceste lucruri au dus la scăderea propagandei catolice în rândurile românilor din Transilvania și Banat, preocupați acum să participe la acțiunile cruciadei târzii anunțate de papalitate și regele Ungariei.

După o perioadă de lupte interne, de clarificări și de înlăturări a dușmanilor în rândurile papalității și curtea regală din Buda, spre liniștirea lucrurilor de ambele părți a fost convocat în 1414 celebrul conciliu de la Constanța, considerat mai mult un „congres apusean“ a celor mai

²⁵ *Ibidem*

²⁶ Zenovie Pâclișanu, *Propaganda...*, p. 20, și C. Auner, *Moldova la soborul de la Florența*, Ediția a II-a, București 1915, Editura Noua Tipografie Profesională Dimitrie C. Ionescu, p. 8

²⁷ Ștefan Pascu, Contribuțiuni documentare la istoria românilor în secolele XIII și XIV, în Anuarul Institutului de Istorie Națională Cluj, 1945, X, Editura „Cartea Românească“, Cluj, p. 210

importante fețe bisericești, pentru a rezolva un triplu scop : aplanarea schismei papale, înăbușirea ereziei husite și realizarea unirii între biserica latină și cea ortodoxă. Speranțele ortodocșilor legate de acest sinod erau mari. Împăratul Bizanțului Manuel al II-lea Paleologul (1391-1425) dorea ca papa să se implice în alungarea turcilor din zona Balcanilor. Din țările ortodoxe ale Europei, au sosit la discuții o delegație de 19 ierarhi abia în anul 1418, când conciliul a planificat un dialog pe tema diferendelor religioase. Problema celor două biserici a fost cu siguranță discutată la nivel politic și bisericesc, atât în Țara Românească, cât și în Moldova, din moment ce cronicarul oficial al „congresului ecumenic“, menționează pe lângă Grigorie Țamblac (reprezentant al Kievului)²⁸ și o numeroasă delegație laică din 18 orașe, din Țara Românească fiind identificate așezările, Câmpulung, Argeș, Serverin și Chilia²⁹. Chiar dacă țările române nu au fost reprezentate de nici un ierarh ortodox și unirea a rămas doar la stadiu de proiect, rămâne de apreciat faptul că pe lângă alte dioceze catolice din spațiul românesc, la lucrări a participat și un reprezentat al episcopiei catolice de Severin.

După acest semieșec al unirii, discuțiile pe această temă vor fi reluate, în alt context, peste două decenii, cu ocazia sinodului de la Ferrara – Florența (1438-1439), când implicarea celor două confesiuni se va realiza de pe alte poziții, dorindu-se înfăptuirea unității creștine și o cooperare militară în cadrul cruciadelor târzii în vederea alungării turcilor din Europa.

²⁸ C. Auner, *op. cit.*, p. 17

²⁹ Constantin I. Karadja, *Delegații din țara noastră la Conciliul din Constanța (în Baden) în anul 1415*, în *Academia Română. Memoriile secțiunii istorice*, Seria III, Tomul VII, Mem. 2, Editura Cultura Națională, București, 1927, p. 1-34

Între timp, activitatea misionară a ordinului minorit a fost reluată cu o amploare moderată în ultimii ani de domnie al lui Sigismund de Luxemburg, datorită scopurilor ascunse ale papalității, de extindere a influenței catolice sub forma unirii cu Biserica Romei. La invitația regelui, în părțile de sud ale regatului ungar își face prezența Iacob de Marchia, vicarul Bosniei și inchiuzitorul Ungariei, cu scopul de a pune în aplicare unul din punctele sinodului de la Constanța, care era stârpirea ereziei husite. Acționând în teritorii aparținând diocezelor de Oradea, Cenad și Transilvania, acțiunile acestuia pe teritoriile coroanei ungare au fost destul de limitate, din moment ce prezența lui a durat pînă la 1439³⁰.

Unirea bisericească în spațiul bănățean a fost consecința directă a hotărârilor luate în cadrul conciliului florentin de către cele două confesiuni, prezența trimișilor papali fiind din nou semnalată la scurt timp de la începerea unei noi cruciade împotriva turcilor.

Problematika conciliului post florentin între cele două biserici a fost o temă mult cercetată de istoriografia română, fiind comentată și analizată din punct de vedere istoric și dogmatic, fără a epuiza în total subiectul de reprezentanții ortodocși și greco - catolici români. În timp ce punctul de vedere a istoriografiei ortodoxe a fost menționată în lucrările lui Ștefan Lupșa³¹, I. D. Suci³², Mircea Păcurariu³³, iar a celei unite a fost semnalată de

³⁰ Iulian-Mihai Damian, Unire bisericească și societate creștină în regatul ungariei la mijlocul secolului XV, în *Crisia (Oradea)*, XXXVIII, 2008, Oradea, p. 60

³¹ Ștefan Lupșa, *op. cit.*

³² I. D. Suci, Monografia Mitropoliei Banatului, Timișoara, Editura *Mitropoliei Banatului* 1977

³³ Mircea Păcurariu, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, vol. I., Editura Trinitas, Iași, 2004

Ioan Boroș³⁴, Timotei Cîpariu³⁵, Zenovie Pâclișanu³⁶, Augustin Bunea³⁷, fiecare dintre reprezentanții acestor confesiuni susținând, fără a fi întotdeauna obiectivi, punctul de vedere al bisericii din care făceau parte. În acest context, depășirea limitelor diversilor ierarhi ecleziastici au fost completate de lucrările unor istorici, subiectul florentin în spațiul românesc apărând în istoriografia mai veche sau mai nouă, cea mai completă și detaliată analiză aparținând fără îndoială lui Adrian Andrei Rusu³⁸.

³⁴ Ioan Boroș, *Relațiunile ecleziastice ale românilor din Ungaria și Transilvania în veacul al XV-lea*, în *Unirea* (Blaj), 1897, VII, Nr. 15, 10 Aprilie, p. 113-115; *Ibidem*, Nr. 18, 1 Mai, p. 137-139; *Ibidem*, Nr. 21, 22 Mai, p. 169-171; *Ibidem*, Nr. 24, 12 Iunie, p. 193-195; *Ibidem*, Nr. 29, 10 Iulie, p. 225-227; *Ibidem*, Nr. 33, 7 August, p. 257-259; *Ibidem*, Nr. 35, 21 August, p. 273-276; *Ibidem*, Nr. 36, 28 August, p. 281-284; *Ibidem*, Nr. 38, 11 Septembrie, p. 297-299; *Ibidem*, Nr. 38, 11 Septembrie, p. 297-299; *Ibidem*, Nr. 40, 25 Septembrie, p. 313-315; *Ibidem*, Nr. 43, 16 Octombrie, p. 337-338; *Ibidem*, Nr. 44, 23 Octombrie, p. 345-348

³⁵ Timotei Cîpariu, *Acte și fragmente latine romanesci pentru istoria beserecei romane mai alesu unite*, Blaș, Cu tipariul Seminariului Diecesan, 1855

³⁶ Zenovie Pâclișanu, *Istoria Bisericii Române Unite*, Editura Galaxia Gutenberg, Târgu Lăpuș, 2006

³⁷ Augustin Bunea, *Vechile episcopii....*, Blaș, 1902; Idem, *Ierarhia românilor...*, Tipografia Tiparului Arhidiecesan, Blaș, 1904

³⁸ O biografie completă a problemei apare la Adrian Andrei Rusu, *Ioan de Hunedoara și românii din vremea sa*, *Studii*. Editura Presa Universitară, Cluj-Napoca, 1999, p. 78-79. În ultimii ani subiectul a fost analizat de Iulian-Mihai Damian, *Unirea bisericească și societate creștină în regatul Ungariei la mijlocul secolului XV*, în *Crisia* (Oradea), 2008, XXXVI, p. 49-64; Cătălin Teulea, *Mitropolitul Marcu Eugenicul al Efesului și Sinodul de la Ferrara-Florența*, în *Revista Teologică* (Sibiu), 2008, XVIII, S. N. Nr. 3, p. 23-54., iar pe plan universal, rămâne în continuare de actualitate lucrarea lui Joseph Gill, *The Council of Florence*, Cambridge, 1959 și ediția italiană revăzută *Il Concilio di Firenze*, Firenze, 1967

Poziția politică și religioasă a lui Sigismund de Luxemburg a fost menționată în documentul de la Caransebeș din 5 decembrie 1428, unde se preciza pe lângă avantajele confesiunii catolice – statutul de nobil și dreptul de proprietate - și interzicerea de sprijin sau de legături cu preoții schismatici în ținutul Sebeșului, Mehadiiei și Hațegului³⁹. Motivele de ajutorare a confesiunii catolice sunt clar explicate în document. În fața numărului mare de preoți schismatici și a dificultăților de a impune catolicismul, ordinul minorit din Banatul de Munte cere regelui Sigismund de Luxemburg după reîntoarcerea din campania antiotomană împotriva turcilor actualizarea vechii diplome din 1366, prin care se acorda dreptul de proprietate și titlul de nobil doar celor de confesiune catolică, iar preoților schismatici de a săvârși taina botezului sau căsătoriile mixte între ortodocși și cei de rit latin în districtele Hațeg, Sebeș și Mehadia. Încălcarea acestui ordin ducea automat la pierderea averii și expulzarea din ținut a celui în cauză⁴⁰.

Diploma din 1428 nu a lăsat urmări semnificate pe plan religios în Banat. Ocupat mai mult cu războaiele împotriva turcilor, regele nu avea nici un interes să ia măsuri extreme împotriva elitelor bănățene, cu rol important în campaniile militare și la paza frontierelor în partea sudică a regatului maghiar.

După moartea lui Sigismund de Luxemburg ideea de unire îmbracă valențe noi, când primele ecouri, influențe și hotărâri ale conciliului de la Ferrara - Florența își fac apariția după 1439 în spațiul bănățean. Prin actul unirii florentine

³⁹ Adrian Magina, Răufăcători sau ...schismatici ? Statutul ortodocșilor bănățeni în jurul anului 1400, în *România în Europa medievală* (între Orientul bizantin și Occidentul latin). Studii în onoarea profesorului Victor Spinei, ed. D. Țeicu, I. Căndea, Brăila, 2008, p. 283-293

⁴⁰ Ștefan Lupșa, *Catholicismul...*, p. 74-76

se asigura calea spre realizarea unității creștine, reconcilierea bisericilor, asigurându-se clerului ortodox aceleași drepturi, privilegii și imunități ca și prelaților catolici. Tot ca urmare a sinodului florentin se observă o dezghețare a raporturilor interconfesionale între ortodocși și uniți, păstrarea de către românii din Banat și Ungaria a identității culturale și un sprijin militar al papalității în derularea campaniilor antiotomane. În acest context al unirii celor două biserici, este semnalată prezența, de către istoriografia maghiară⁴¹, a unui prim episcop unit Matei între 1440-1455 considerat de Timotei Cipariu și Augustin Bunea ierarhul celor 30.000 de români din ținutul Caransebeșului⁴². Trecerea unui mare număr de credincioși la unire cu Biserica Romei este explicată de Zenovie Pâclișanu prin faptul că episcopul Matei s-a bucurat de ajutorul direct a lui Ioan de Hunedoara, pe atunci ban de Severin⁴³. Menționat după anale mai vechi doar de istoriografia unită, prezența acestui ierarh în spațiul românesc este contestată de majoritatea istoricilor români, din moment ce nu există nici un document care să-i ateste prezența în spațiul românesc.

Noi oportunități de unire între cele două confesiuni se înregistrează în Transilvania pe vremea guvernării lui Ioan de Hunedoara, când ideea punerii în practică a hotărârilor conciliului florentin este începută de inchișitorul Ioan de

⁴¹ Káracsonyi János, *Magyarország*, p. 89

⁴² Timotei Cipariu, op.cit., Blaș, 1855, p. XVI unde menționează „unirea cu biserica romano-catolică încă înainte de Theofil și Athanasiu începuse a se face sub Ioane Corvinul, fiind episcopul Matei, mai ales în ținutul Sebeșului (a se citi Caransebeșului), numărul sufletelor suindu-se până la 30,000. Ci timpurile următoare o înneccaseră până la supunerea Transilvaniei sub glorioasa Casă a Austriei”.; Augustin Bunea, *Vechile episcopii...*, p. 6, Stanciu-Craiova, Sf. Unire în Ardeal între 1204-1694, în *Cultura Creștină* (Blaj), 1942, XXII, Nr.1-3, p. 156

⁴³ Zenovie Pâclișanu, *Cel dintâi vlădică ortodox românesc din Ardeal*, în *Cultura Creștină* (Blaj), 1913, III, Nr. 6, 25 Martie, p. 16

Capistrano, care sub pretextul organizării unei cruciade împotriva otomanilor cu ajutorul ordinelor religioase catolice, a nobilimii regatului ungar și a papalității, organizează acțiuni sistematice de convertire a românilor la ritul roman. Modul de implementare a confesiunii latine în arealul bănățean începe să ia forme diverse, radicale, de la alungarea preoților schismatici din biserici, confiscarea averilor, la convertiri în grup sau individual, toate cu scopul de a face pe români să creadă că unitatea creștină sub forma unirii catolice ar fi singura posibilitate de alungare a primejdiei otomane din Europa.

În toamna anului 1455 Ioan de Capistrano ajunge în părțile răsăritene ale regatului ungar cu intenția de a merge prin cât mai multe localități locuite de români în vederea câștigării de noi aderenți la unire. Având sprijinul episcopului catolic al Transilvaniei și a lui Ioan de Hunedoara, inchiizitorul Ioan de Capistrano în decurs de circa zece luni este solicitat să meargă la Alba Iulia⁴⁴, Cenad⁴⁵, Hunedoara⁴⁶, Lipova⁴⁷, Arad⁴⁸, Timișoara⁴⁹ și Banatul de Caransebeș-Lugoj⁵⁰, fapt care demonstrează imensa simpatie cu care a fost așteptat de nobilimea transilvană și populația locală.

⁴⁴ Kulcsár Péter, *Kapistrán János*, Editura Gondolat, Budapest, 1987, p. 173; Pettko Bela, *Kapistran Janos levelezese a magyarokkal, 1444-1456*, Történelmi Tar, Uj folyam, 11(1901), II Füzet, Budapest, 1901, Doc. Nr. XXIX p. 183

⁴⁵ *Ibidem*, p. 174

⁴⁶ Pettko Bela, *op.cit.*, p. 183; Kulcsár Péter, *op. cit.*, p. 175

⁴⁷ Lucas Waddingus Hibernus, *Annales Minorum*. In quibus res omnes trium ordinum a s. Francisco institutorum ponderosius et ex fide asseruntur, et praeclara quaeque monumenta ab obliuione vendicantur, vol. VI, Lugduni 1648, p. 157; Kulcsár Péter, *op. cit.*, p. 174

⁴⁸ Pettko Bela, *op. cit.*, Doc. Nr. XXX, p. 184-185

⁴⁹ Kulcsár Péter, *op. cit.*, p. 175

⁵⁰ Pesty Frigyes, *A Szörényi bánóság és Szörényi vármegye története*, vol. II, Budapest, 1878, p. 123; Kulcsár Péter, *op.cit.*, p. 175

Având asigurat ajutorul și suportul oficialităților transilvane, cel puțin în prima fază a periplului său în Banat și zona Hațeg - Hunedoara, Ioan de Capistrano adoptă măsuri radicale de prigonire a ierarhilor și preoților ortodocși reprezentați de pseudoepiscopi, schismatici și eretici. Rezistența populației în fața încercărilor de unire forțată vin la îndemnul sacerdoților ortodocși, din reținerile personale și opunerile în fața unor măsuri brutale, autoritate și violente adoptate de trimișii papali, pentru schimbarea confesiunii unei populații obișnuite să asculte doar de autoritatea locală. În acest context se explică apariția circularii din 6 ianuarie 1456 dată de Ioan de Capistrano către nobilimea din Transilvania pentru arderea bisericilor românești, considerate sinagoge ale satanei și alungarea preoților schismatici de pe moșiile lor, dacă nu s-ar converti⁵¹.

Primul obstacol a venit din partea lui Ioan de Caffa, un *perfidus Wladika* (după cum îl numește Ioan de Hunedoara într-o scrisoare din 17 ianuarie 1456 adresată lui Ioan de Capistrano⁵²), cunoscut în istoriografie și sub numele de Ioan de Caffa sau „cel dintîi vlădică ortodox din Ardeal”⁵³. Nu se cunosc prea multe amănunte despre viața acestui păstor pribegit între români de la mănăstirea Sfântul Teodor din Cizic, de pe malul Mării Marmara⁵⁴.

⁵¹ Pettko Bela, *op. cit.*, Doc. Nr. XXXIV p. 187-188

⁵² I. D. Suci, Radu Constantinescu, *Documente privitoare la istoria Mitropoliei Banatului*, Vol. I, Editura Mitropoliei Banatului, Timișoara, 1980, p. 93-94; Pettko Bela, *op. cit.*, Doc. Nr. XXXVI, p. 188-189; Ioan Boroș, *Relațiunile ecleziastice...*, în *Unirea (Blaj)*, 1897, VII, Nr. 33, 7 August, p. 257

⁵³ Zenovie Păclișanu, *Cel dintâi...*, p. 162-163

⁵⁴ Iulian Mihai Damian, Iancu de Hunedoara, Ioan de Capestrano și biserica transilvăneană de rit răsăritean: noi mărturii despre mitropolitul Ioan „de Caffa”, în *Anuarul Institutului de Istorie „A. D. Xenopol”*, 2006-2007, XLIII - XLIV, Iași, Editura Academiei Române, p. 7

Istoricul Augustin Bunea considera că a venit în Transilvania cu scopul de a zădărnici mișcările de unire apărute în răsăritul Ungariei după conciliul post florentin⁵⁵ și de a păstori ca ierarh în Banat și Hunedoara⁵⁶. Indiferent de statutul său la 1456 - de preot sau ierarh - asupra românilor ortodocși, în momentul arestării de către Ioan de Hunedoara, Ioan de Caffa a fișa o situație materială stabilă, cu proprietăți și averi în Hunedoara, dovadă că nu putea fi decât deținătorul unei funcții ierarhice în cadrul bisericii⁵⁷. La 6 februarie 1456 Mihály Székely, discipol al lui Ioan de Capistrano îi scria închizitorului că nu poate să ducă la îndeplinire sarcina încredințată, pe motiv că Ioan de Hunedoara s-a opus acestui demers, fără să specifice despre ce este vorba. Scrisoarea se termina cu ideea că mulți s-ar converti dacă regele, baronii și nobilimea ar sprijini acest lucru⁵⁸. Documentul se referea probabil la convocarea unei diete pentru convertirea românilor la unire. Fără a cunoaște atitudinea adoptată de Ioan de Hunedoara, putem afirma cu încredere că voievodul român a îngăduit lui Ioan de Capistrano să-i convertească pe români doar în anumite condiții și limite, fără a produce o revoltă pe motive religioase într-un moment critic al organizării cruciadei împotriva otomanilor.

Nedorind să intre în conflict cu trimișii misionari ai Sfântului Scaun, Ioan de Hunedoara la 7 februarie 1456 poruncește castelanilor de la Șoimuș, Hunedoara și Deva ca toți preoții hirotoniți de Ioan de Caffa să fie duși în fața călugărului Mihai Székely, iar cei care vor opune rezistență

⁵⁵ Augustin Bunea, *Ierarhia românilor.....*, p.114-115

⁵⁶ Ioan Boroș, *Relațiunile ecleziastice.....*, în *Unirea* (Blaj), 1897, VII, Nr. 29, 10 Iulie, p. 227

⁵⁷ Lucas Waddingus Hibernus, *op. cit.*, p. 228

⁵⁸ Pettko Bela, *op.cit*, Doc. Nr. XXXVIII p. 189-190

să le fie confiscate averile⁵⁹. Urmărit și prins în 16 februarie 1456 de către credincioșii lui Ioan de Hunedoara, Ioan de Caffa este trimis inchiizitorului la Timișoara ca să-i fie cunoască convingerile religioase și pregătirea teologică⁶⁰. După o cercetare prealabilă asupra modului cum a ajuns ierarh, convins de Capistrano asupra „greșelilor“ de a nu recunoște autoritatea bisericii catolice, a papei și Scaunului Apostolic⁶¹, retractarea lor în fața unei adunări publice din aprilie 1456 desfășurată la Buda, a creat condițiile de primire a botezului catolic, iar cu scrisorile de recomandare adresate de Capistrano cardinalului Domenico Capranica, episcop de Fermo, este trimis la Roma pentru a fi restabilit de către Scaunul Apostolic în demnitățile avute („authoritate sanctae Sedes Apostolicae restitatur ad dignitates“)⁶². Înainte de 2 iulie 1456 papa îi recunoaște funcțiile bisericesti deținute anterior de venirea în spațiul românesc, din moment ce un document eliberat de cancelaria papală îl menționează pe Ioan de Caffa cu titlul de arhiepiscop de Goția și ierarh al scaunului metropolitan de rit grec din Mangop, peninsula Crimeea⁶³.

⁵⁹ Lucas Waddingus Hibernus, *op. cit.*, vol. VI, Lugduni 1648, p.204-205; Ioan Boroș, *Relațiunile ecleziastice...*, în *Unirea (Blaj)*, 1897, VII, Nr. 29, 10 Iulie, p.227; Kulcsár Péter, *op. cit.*, p. 178; Pettko Bela, *op. cit.*, Doc. Nr. XL, p. 192; Ion Boroș, *Date cronologice...*, p. 281

⁶⁰ Lucas Waddingus Hibernus, *op. cit.*, vol. VI, Lugduni 1648, p. 204-205

⁶¹ „Illuminati plurimi, multi resistebant confugientes ad D. Io de Capha praesentium latore, qui se pro Episcopo , haerersiarcha et Magistro omnium schismaticum et haeresum gerebat...Examinai illum substilius, et comperi ipsum promotum vsque ad Episcopum, sed nulla vmquam autoritate sanctae Sedis Apostolicae confirmatum. Non enim ecclesiam Dei, non Papam, non sanctam, sedem Apostolicam quidquam pendebat sed abscisus et alienus effectus“, cf. Lucas Waddingus Hibernus, *op. cit.*, p. 206

⁶² *Ibidem*, p. 205-206

⁶³ Iulian Mihai Damian, *Iancu de Hunedoara...*, p. 4

Acțiunea de anihilare, izolare și prigonire a Bisericii Ortodoxe a fost continuată și asupra altor preoți hirotoniți de vîlădica român. Unul dintre ei a fost arhidiaconul Petru, opozant ai unirii din regiunea Hunedoara - Deva, care îndeamna pe români să nu primească botezul catolic, așa cum aflăm dintr-un document din 10 februarie 1456 trimis de Mihai Székely lui Ioan de Capistrano⁶⁴.

Apropierea cruciadei împotriva turcilor, necesitatea mobilizării la luptă a unui număr cât mai mare de oameni din cele mai diverse categorii sociale, a făcut ca acțiunile de convertire ale românilor să scadă din intensitate, atenția oficialităților politice și reprezentanților papali fiind concentrată asupra alungării turcilor din Peninsula Balcanică. Așa se explică acceptarea unirii în cazuri izolate, mai ales la elitele bănățene sau în cel mai bun caz în comunități restrânse, cum s-a întîmplat la Caransebeș și Lugoj⁶⁵. O formă de păstrare a privilegiilor nobiliare în societatea medievală a fost trecerea românilor bănățeni la confesiunea romano catolică. Printre ei se numără Iacob de Măcicaș împreună cu soția Ana, primiți în comunitatea ordinului minorit de către Capistrano în Caransebeș la 30 octombrie 1455⁶⁶. Tot din cadrul acestei familii la 1490, Ioan de Mâtnic și soția sa Dorotea sunt convertiți la catolicism de către fratele Grigore de Silysio, profesorul ordinului minorit din Transilvania⁶⁷.

⁶⁴ I D Suciu, Radu Constantinescu, *Documente...*, vol. I, p. 96; Pettko Bela, *op. cit.*, Doc. Nr. XLIII, p. 194-195

⁶⁵ Andrei Veress, *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei și Țării Românești. Acte și scrisori (1614-1636)*, București, 1937, p. 272: „...ad Valachos Caransebesiensis ac Lugosiensis... quos olim ab errore Graecorum beatus Ioannes Capistranus ad fidem reduxerat catholicarum“

⁶⁶ Eudoxiu de Hurmuzaki, *Documente...*, vol. II, partea 2, 1451-1510, Doc Nr. XLVI, p. 57-58; Pesty Frigyes, *op. cit.*, vol. III, p. 70-71

⁶⁷ Eudoxiu de Hurmuzaki, *Documente...*, Doc. Nr. CCLXXXII p. 317-318; Pesty Frigyes, *op. cit.*, vol. III, p. 104-105

Odată cu plecarea lui Ioan de Capistrano din spațiul bănățean, acțiunile de convertire scad din intensitate, se diminuează, iar urmările conciliului florentin pentru românii trecuți la unire, în contextul dezinteresului celor două biserici de a realiza unitatea religioasă dispăre aproape cu desăvârșire. În acest context s-au născut adevărate polemici asupra numărului real al românilor convertiți de Ioan de Capistrano, vehiculându-se cifre exagerate, „umflate“ de o parte a istoriografiei greco-catolice, care vroia astfel să demonstreze că procesul unirii cu Biserica Romei, a pornit înainte de 1700, având începuturile pe la jumătatea secolului al XV-lea.

Într-o scrisoare trimisă la 19 februarie 1456 cardinalului Ioan Carvajal se relatează că a reușit să boteze pe zi o mulțime de necredincioși („infidelium multitudo baptizata est et baptizatur in dies“)⁶⁸, cifră care s-ar ridica după spusele unui apropiat de-al său la 11.000 de credincioși, timp de trei luni de zile⁶⁹. Menționarea unor convertiri exagerate erau menite să sporească încrederea papei în activitatea lui Ioan de Capistrano în regatul Ungariei, dar numărul celor trecuți la catolicism a putut să fie de cel mult câteva sute din moment ce peste timp episcopul catolic din Ardeal Ștefan Szent-Andrasy îl amintește în autobiografia sa din 1625 că a convertit 10.000 de români⁷⁰. Aceeași cifră a fost vehiculată și de Piotr Skarga, biograful lui Ioan de Caffa atunci când reîntors cu binecuvântarea papei pe teritoriul locuit de români ar fi trecut la unire 10.000 de români⁷¹.

Spre deosebire de prezența contestabilă a episcopului Matei pe teritoriul românesc, mult mai sigură și atestată

⁶⁸ Lucas Waddingus Hibernus, *op. cit.*, p. 209

⁶⁹ Zenovie Pâclișanu, *Propaganda catolică*, p. 29

⁷⁰ Andrei Veress, *op. cit.*, vol. IX, p. 272

⁷¹ Iulian Mihai Damian, *op. cit.*, p. 4

documentar a fost cea a episcopului Macarie, prezent în Transilvania începînd cu anul 1456. Făcut episcop de Galiția (Halici) prin anii 1456-1458 de către papa Calixt al III-lea⁷², Macarie și-a exercitat jurisdicția pe un teritoriu larg locuit de români, cuprinzînd Oradea, Transilvania și Agria. Numit într-o bulă papală din 1466 „episcopus Gallicensis”⁷³ Macarie a intrat în conflict cu episcopia catolică de Alba-Iulia, din moment ce papa a trebuit să intervină în reglementarea celor două eparhii⁷⁴, iar trei ani mai târziu beneficiază de ajutorul principelui Transilvaniei pentru strîngerea dijmelor de la românii din preajma Sibiului⁷⁵.

Apariția unui episcop unit recunoscut de către papă și autoritățile transilvane presupunea și existența unui rezidențe eclesiastice stabile, mai ales că atestările documentare îl menționează aici timp de un deceniu. Indiferent de controversa iscată asupra rezidenței acestei episcopii⁷⁶, semnalările ulterioare surprind existența unor ierarhii unite aflată în corespondență cu oficialitățile transilvane și cu biserica latină din apus.

Odată cu moartea lui Ioan de Hunedoara a încetat orice politică religioasă în spirit florentin. Fiul său, Matia Corvin, nu a mai continuat politică antiotomană a tatălui său și cele câteva privilegii acordate preoților români din Maramureș la 1479⁷⁷, extinsă la toși sacerdoții români, sârbi

⁷² Adrian Andrei Rusu, *op.cit.*, p. 99; Augustin Bunea, *Episcopia Vadului, ...*p. 8

⁷³ Ioan Boroș, *Relațiunile eclesiastice...*, în *Unirea (Blaj)*, 1897, VII, Nr. 35, 21 August, p. 275

⁷⁴ Augustin Bunea, *Ierarhia românilor...*, p. 116-121

⁷⁵ Pesty Frigyes, *op.cit.*, p. 347-348

⁷⁶ Adrian Andrei Rusu, *op. cit.*, p. 104

⁷⁷ Zenovie Pâclișanu, *Propaganda catolică...*, p. 33; Ioan Boroș, *Relațiunile eclesiastice...*, în *Unirea (Blaj)*, 1897, VII, Nr. 24, 12 Iunie, p. 195

și ruteni de pe întreg teritoriul Ungariei la 1481⁷⁸, nu a fost în măsură să continue și să consolideze politica firavă a Bisericii Greco Catolice într-un spațiu majoritar ortodox.

Încercările de trecere la unire au fost de la început supuse eșecului, cu tot efortul depus de nobilimea maghiară, ierarhia catolică a Transilvaniei și activitatea misionarilor din arealul bănățean trimiși de către Sfântul Scaun. Cauzele au fost diverse, au venit din părți opuse, de la Biserica Ortodoxă, elitele catolice și trimișii papali, care prin mijloace brutale au încercat să facă convertiri în rândul românilor. Situația de incertitudine a fost alimentată de populația majoritar românească sprijinită de preoții schismatici, dar și din lipsa de interes a nobilimii temătoare de o răscoală a locuitorilor din Transilvania. Faptul este recunoscut și de apropiatii lui Ioan de Capistrano, așa cum apare într-o corespondență din 6 februarie 1456 a lui Mihai Székely, când menționează că nobilimea catolică nu dorește realizarea unirii⁷⁹.

Cel mai atras de curentul post florentin a fost fără îndoială Ioan de Hunedoara, după cum o dovedește corespondența cu biserica latină, cu factori politici de renume în organizarea cruciadei împotriva turcilor, cu inchiuzitorul Ioan de Capistrano considerat un „rău necesar“ într-un moment critic de salvare a Europei și a bisericii romane de expedițiile militare plănuită de sultanul Mahomed al II-lea. Prins în disputa confesională de menținere a Bisericii Ortodoxe majoritare și solicitările Sfântului Scaun de realizare a unirii, Ioan de Hunedoara a răspuns pozitiv cererilor făcute de papalitate prin

⁷⁸ Ștefan Lupșa, Biserica ortodoxă din Ardeal și Ungaria în veacul XV, în Mitropolia Ardealului, 1958, III, Nr. 1-2, p. 75

⁷⁹ „Valachi, ut percipitur, ad conversionem, prompti existunt, dum regis baronumque et nobilium regni accesserit voluntas“, cf. Pettko Bela, *op.cit.*, p. 191.

intermediul reprezentanților bisericii latine, îngăduind prigonirea preoților sfințiți de episcopul ortodox, convertirea românilor, dar totul până la un anumit punct. Nu a permis ca acțiunea lui Ioan de Capistrano să fie legitimată de dietă sau recunoscută printr-un act scris. Ioan de Hunedoara nu putea să riște într-un moment considerat crucial pentru soarta Europei, conflicte interne de natură religioasă, asemănătoare mișcării husite sau să piardă ajutorul nobilimii române, participantă în număr mare la campaniile antiotomane ale lui Ioan de Hunedoara.

Înlăturarea confesiunii ortodoxe din cadrul religiilor recepte ale Transilvaniei a constituit începutul fenomenului de marginalizare a românilor în plan politic și religios, excluderea din regimul de stări, interzicerea ocupării unor funcții importante de la curtea regală, menținerea majorității populației românești într-o stare de șerbie, imposibilitatea de a deveni proprietari de pământ, starea umilitoare din perspectiva alterității fiind menționată documentar sub numele de „eretici“ sau „schismatici“.

Aceasta a permis oficializarea legislației în favorizarea catolicismului, considerată de acum înainte *religio recepta*, componentă de bază a societății medievale alături de statutul de nobil și proprietatea asupra pământului. În fața măsurilor de prigonire a românilor, prin excluderea acestora din structurile medievale ale statului, ca națiune și confesiune ortodoxă, o parte dintre ei au ales metode alternative pentru păstrarea privilegiilor (militare, religioase) cei mai mulți dintre ei parcurgând un drum sinuos și linuar, până când, peste secole, reprezentați ai iluminismului au oficializat în rândul majorității populației confesiunea greco-catolică.

Banatul în fața cuceririi otomane 1551 - 1552

- repere cronologice -

Ioan Hațegan,
doctor în istorie

Banatul a fost una dintre primele regiuni nord-dunărene ce au avut de înfruntat ofensiva turcilor otomani. De la primele contacte cu aceștia, în anul 1366 în Bulgaria, și până la primele incursiuni de pradă asupra acestui ținut n-au trecut decât 25 de ani.

Mult mai îndelungată a fost însă rezistența comunităților omenești de aici, ca și a instituțiilor statale. Ea s-a întins pe o perioadă de 163 de ani (1389 - 1552). Generații întregi de localnici, dar și armate venite din afară, au reușit să păstreze echilibrul politic și militar în această zonă dintre Dunărea mijlocie și cea de jos.

La un moment dat această rezistență militară a început să slăbească. Puterea centrală nu mai era capabilă să organizeze armata și să desfășoare campanii militare împotriva otomanilor. Populația din zonă, supusă acestei presiuni continue și nesprijinită de regalitate, a abandonat psihic idealul luptei antiotomane. În preambulul ce urmează am dorit să prezentăm premisele ce au condus la această realitate politică și militară.

Intrarea Banatului în sfera de influență otomană s-a produs astfel pe fondul situației politice și militare interne și internaționale dificile. Perioada de “ liniște ” aparentă de până la 1550 s-a datorat și jocului diplomatic realizat de familia Zápolya și omul lor de încredere în Banat, comitele de Timiș Petru Petrovici. Aceștia au reușit să realizeze

principatul Transilvaniei (1541) și să oprească campaniile militare otomane asupra acestor zone.

Jocul politic duplicitar al cardinalului Masrtinuzzi, incapacitatea reginei Isabela de a înțelege sensurile profunde ale jocului politic, pretențiile împăraților habsburgi de a încorpora în posesiunile lor și principatul, au fost tot atâtea premise care au condus la aceste campanii militare de cucerire a Banatului, desfășurate în anii 1551 și 1552. Ocuparea militară a principatului transilvan de către Habsburgi și instalarea propriei lor administrații a stârnit furia sultanului Soliman I care considera aceste teritorii ca fiind de drept în zona de influență otomană. De aceea a decis ca Banatul și cetățile sale - în special Timișoara - cu un rol strategic excepțional trebuie să devină provincie otomană. Restul faptelor au fost urmări ale acestei decizii. Urmărilor au durat 164 de ani, de la 1552 până la 1716, și au însemnat trecerea zonei într-o zonă de influență de tip oriental și nu european.

Pentru că pe marginea acestor intenții, jocuri, evenimente, campanii s-a scris mult, am considerat potrivită modalitatea de a prezenta evenimentele acestor doi ani în forma unui repertoriu cronologic. Există avantaje și dezavantaje în abordarea unei asemenea metodologii de lucru. Avantaje ar putea fi considerate ușurința cu care se citește textele, precizia și coincidența evenimentelor; printre dezavantaje s-ar număra coincidența care privează cititorul de cunoașterea completă a faptelor. De aceea am adăugat indicații bibliografice în paranteze, imediat după fiecare eveniment; acestea pot fi detaliate în bibliografia de la finalul lucrării.

Nu ne-am propus o tratare exhaustivă, nu ne-am permis observații și comentarii proprii ci doar o prezentare obiectivă, directă, sintetică, a unui sfârșit de lume creștină, cel puțin la nivelul politic și administrativ. Aceasta cu

dorința de a pune un modest instrument de lucru la dispoziția istoricilor și a celor direct interesați.

PREAMBULUL CUCERIRII OTOMANE A BANATULUI

1521 - Otomanii cuceresc cetatea Belgradului.

1522 - Otomanii cucersc cetatea Orșovei.

1524 - Otomanii cuceresc cetatea Severinului.

1526 august 29, Bătălia de la Mohács este câștigată de otomani; regele Ungariei moare pe câmpul de luptă; începe lupta pentru tron dintre Habsburgi și Ioan Zápolya, voievodul Transilvaniei.

1529 - Otomanii asediază, fără succes, Viena.

1529 august 18, Actul solemn de supunere a lui Ioan Zápolya față de otomani și începutul suzeranității acestora asupra întregii zone (Transilvania, Partium și Banat).

1532 - Al doilea atac otoman asupra Vienei.

1538 - Pacea de la Oradea între cele două tabere creștine.

1541 august 29, Transformarea Transilvaniei în principat autonom sub suzeranitatea Porții Otomane și intrarea Banatului sub aceeași tutelă prin Petru Petrovici, comite de Timiș, om de încredere a familiei Zápolya și al otomanilor.

1541 septembrie 4 - 10, Instaurarea suzeranității otomane asupra principatului Transilvaniei.

1542 - Gheorghe Martinuzzi, episcop romano-catolic, este numit guvernator al Transilvaniei. Se va remarca printr-o politică duplicitară față de cele două tabere.

1544 august 1, Dieta de la Turda stabilește uniunea administrativă și fiscală a principatului, format din fostul voievodat, Partium și Banat. Petru Petrovici își păstrează

toate funcțiile și atributele lor, fie că au fost acordate de otomani sau de imperiali.

1545 martie 29, Sultanul insistă pe lângă principele Transilvaniei să-i cedeze unele cetăți bănățene. Exemplul cel mai curios este cel al cetății Becej pe Tisa care a fost cedată otomanilor în acest an. Conform dreptului islamic locul unde s-au făcut cele cinci rugăciuni zilnice și circula monedele otomane nu mai poate fi retrocedat creștinilor. Deși cetatea fusese șase luni sub stăpânire otomană, ea este cedată lui Petru Petrovici, comite de Timiș.

1547 septembrie 8, Tratat secret între Ferdinand de Habsburg și Gheorghe Martinuzzi, cardinal și om politic transilvan, care prevede cedarea principatului Transilvaniei pe seama Habsburgilor. Acest tratat s-a semnat fără ca regina Isabela și fiul ei Ioan Sigismund Zápolya - principele Transilvaniei - să știe.

1550 - Isabela Zápolya cere sultanului - în numele fiului ei minor - înlocuirea lui Martinuzzi cu Petru Petrovici, comite de Timiș și comandant al trupelor principatului, om de încredere al familiei Zápolya și al sultanului.

1550 - Odată numit guvernator, Petrovici intră în principat cu trupele sale, cu cele ale domnilor români și cele otomane ale beilerbeiului de Buda.

1550 - Martinuzzi îi câștigă de partea sa pe secui și respinge trupele lui Petrovici.

1550 noiembrie, Regina Isabela cere beilerbeiului otoman să se retragă de pe valea Mureșului, loc unde intrase deja. Imperiul Otoman cere cedarea cetății bănățene Becej pe Tisa și mărirea haraciului la 40 –50.000 ducați.

ANUL 1551

Februarie, Toma Nadasdi îi scrie împăratului că Transilvania este cheia cuceririi Ungariei iar odată ce principatul va fi sub otomani Ungaria nu va mai putea fi cucerită (Hurmuzaki E, II/4, p. 516).

Februarie 7, Lugojul și Caransebeșul sunt în mâna împăratului Ferdinand (Ováry L. 1890, p. 93).

Martie 31, Aiud Gheorghe Martinuzzi îi scrie împăratului că i-a trimis pe delegații bănățenilor din Lugoj și Caransebeș spre curtea imperială și roagă să-i primească și să le promită numirea unui conducător dintre ei - așa cum au avut - întrucât aceștia reprezintă o forță armată cu o deosebită știință militară (Hurmuzaki E., II/4, p. 537).

Aprilie, Cererile de ajutor ale Isabellei Zápolya nu mai pot împiedica trecerea principatului pe seama Habsburgilor.

Mai 1, Împăratul îi scrie lui Martinuzzi despre faptul că i-a primit pe delegații bănățeni și că va trimite acolo trupe imperiale (Hurmuzaki E., II/4, p. 546).

Mai 19, Provisorul cetății Hunedoara scrie despre faptul că cetățile Margina și Mănăștiur sunt de o săptămână în mâna imperialilor.

Sărbătoarea urcării la cer a lui Isus, Alba Iulia Isabela Zápolya acordă nobililor români din orașul Lugoj o diplomă de înobilare, pentru multele merite militare, și o stemă ce are un lup în mijloc; aceste însemne pot fi purtate de acești mobili în absolut toate manifestările lor publice și private (Vlad A., p. 127 - 8).

Aceiași zi, Petru Petrovici îi scrie lui Mustafa-bei despre perfectarea cedării principatului pe seama Habsburgilor (Pray G, Epistolae, II p. 252-5).

Fără dată, La dieta principatului, desfășurată la Alba Iulia, a sosit un trimis al sultanului care cere jurământul de credință, plata haraciului și cedarea cetății Becej pe Tisa, pentru ca otomanii să aibe liniște în zona Banatului.

Iunie 4, Trupe imperiale, cifrate la 7.000 mercenari, sub comanda generalului Giovan Battista Castaldo, intră în principatul transilvan.

Iulie 5, La Viena se știe despre faptul că Martinuzzi i-a respins din principat pe partizanii familiei Zápolya (Hurmuzaki E., II/4, p. 559).

Iulie 13, Din Istanbul sultanul îi scrie lui Martinuzzi că este dispus să-i vină în ajutor întrucât țara este a Porții care nu suferă nici un alt domn acolo (Veress E. 1914, p. 49 –50).

Iulie 17, Martinuzzi îi scrie împăratului despre faptul că în cetatea Timișoarei sunt adăpostite multe bunuri, fie rămase de la nobili morți fără urmași, fie din alte cauze. Astfel aici sunt adăpostite bunurile familiei Jakšić, ca și cele luate din alte castele ale aceleiași familii, dar și bunuri luate din cetatea Soimoș (Károlyi A., 1881, p. 252).

Iulie 21, Regina Isabela renunță la domnia sa și a fiului ei asupra principatului care trece în administrarea imperialilor; generalul imperial Castaldo scrie despre intrarea otomanilor în Muntenia și apropierea lor de granițele Banatului (Feneșan Cr., 1997, p.146 și Hurmuzaki E., II/4, p. 581).

Iulie 26, Trupe imperiale se îndreaptă spre Banat - luat în stăpânire de imperiali - pentru a apăra zona; comandanții acestora sunt Giovanni Battista Castaldo și Andrei Báthory. Ștefan Losonczy și Gh.Seredy intră în Banat cu trupe de cavalerie, iar Aldana cu pedestrime spaniolă și germană (Ováry L., 1890, I, p. 125).

Iulie 31, Din Cluj Martinuzzi scrie că oamenii lui Petru Petrovici au venit la el cerându-i să se împace cu sultanul altfel, Timișoara și celelalte cetăți din părțile inferioare (Banat, n.n.) vor fi în mâna imperialilor. Martinuzzi l-a trimis deja pe Andrei Báthory cu o trupă de 1.500 oameni să ia în stăpânire pentru imperiali aceste cetăți (Hurmuzaki E., II/4, p. 587-589).

August 3, Aldana cu 400 de oameni din trupa spaniolă și un detașament de 100 mercenari germani se îndreaptă spre Lugoj și Timișoara, unde ajunge pe *10 august*, întărind garnizoanele.

August 3, Vizirul Mehmed Sokollu(Socolovici) îi scrie lui Martinuzzi înștiințându-l asupra trecerii armatei otomane peste Dunăre; știe de trădarea lui și-l întreabă de partea cui este în realitate; mai spune că armata sa are 8.000 ieniceri, 100.000 achingii și 13 sangiacbei cu trupele lor; mai vin 70.000 tătari, voievozii români și beii de Vidin și Silistra (Károlyi A.1881, p. 265-266).

Iulie-august, O armată otomană, comandată de Mehmed Sokollu, ajunge (prin Sofia / Niș / Petrovaradin / la hotarele Banatului. O alta, vine prin Țara Românească, spre Transilvania; ambele au intenția declarată de a recupera Transilvania și Banatul din mâna comisarilor imperiali ce își instalează propria administrație.

August 1, *Cardinalul Martinuzzi scrie că cetățile Timișoara, Becej și Becicherecu Mare sunt în mâna comisarilor imperiali habsburgici (Hurmuzaki E., II/4, p. 517)*

August 20, Viena - Într-o scrisoare a generalului Castaldo, ajunsă în acea dimineață la Viena, se află și o descriere plastică a cetății și orașului Timișoara, făcută cu ocazia

preluării ei de către trupele imperiale: “Mai întâi castelul care se află pe o ridicătură într-o câmpie și care este o cetate inexpugnabilă cu locuințe și camere construite de unguri; are o fântână adâncă cu apă cristalină care a fost descoperită după foraje îndelungate; lângă castel curge râul Timiș care contribuie la apărare. Din ordinul Majestății Sale au fost aduse provizii pentru timp îndelungat. Au fost aduse și muniții care împreună cu cele existente - pulbere și ghiulele de plumb - constituie un arsenal puternic. Domnul Aldana este comandantul de câmp cu cei 400 de archebuzieri și mercenari. La poalele castelului este așezat orașul cu aproximativ 2000 case. Aici sunt 2000 călăreți ai lui Báthory, 1000 călăreți sârbi și 100 haiduci sârbi. Pe o distanță de o milă și jumătate în jurul orașului sunt numai mlaștini și pentru cine vrea să intre călare este doar un singur drum străjuit de copaci și care este păzit tot timpul, dar și un pod care, în caz de pericol, se poate incendia... Castelul și cetatea se situează la granița dintre Transilvania și Valahia... Teritoriul Timișoarei este în afara Transilvaniei, parțial în Valachia și parțial în Ungaria...” (Hatvany M., 1857, II, p. 259 – 260).

August 19, Martinuzii îi raportează împăratului că cetățile bănățene sunt în mâna germanilor, iar otomanii sunt la Zemun și construiesc poduri pentru a trece Dunărea în Banat.

August, Petru Petrovici este înlocuit din funcția de comite de Timiș și căpitan suprem al forțelor din regiunile sudice; cu acest prilej el rostește profeticele cuvinte: “Mă oblig să fiu grăjdarul aceluia și să curăț caii aceluia care va reuși să apere Timișoara de turci timp de 3 ani”. În locul său sunt

numiți Ștefan Losonczy, Lucaci Szekely și Rafael Podmaniczky. Castelan de Becej este Toma de Sântana, de Cenad Petru Nagy, de Becicherecu Mare Laurențiu Balogh, de Lipova Joan Pethő de Gerse; la Lugoj și Caransebeș este Gheorghe Sereďy.

August 28, Împăratul Ferdinand îi răspunde lui Martinuzzi în legătură cu studiile pentru apărarea Transilvaniei și a Banatului dar și despre inundațiile mari, mai ales că otomanii nu au nici cine știe ce armată și le lipsesc tehnicienii militari (Károlyi A., 1881, p. 277 - 278).

Septembrie 7, Trupele otomane intră în vestul Banatului și încep operațiunile militare.

Septembrie 8, Martinuzzi îi scrie împăratului despre ocuparea Timișoarei de trupele imperiale (Károlyi A., 1881, p. 282 – 285).

Septembrie 10, Martinuzzi scrie sultanului că, de la moartea lui Ioan Zapolya (1541), cetățile Lipova și Soimoș nu au fost ale sale ci ale lui Petru Petrovici (Pray G., Epistolae, II, p. 298).

Septembrie 11, Trupele otomane ajung la cetatea Becej și încep asediul. Pe 16 septembrie ajunge și vizirul Mehmed Socolovici, iar luptele se întetesc. Pe 19 septembrie cetatea este cucerită - prin predare- iar cei 200 apărători sunt lăsați să plece.

Septembrie 15, Din Timișoara Aldana îi scrie lui Martinuzzi despre situația oștirilor (mulți nobili recrutați de Báthory au trecut de partea turcilor) și despre începerea asediului cetății Becicherecu Mare de către turcii otomani (Károlyi A., 1881, p. 288 - 289).

Septembrie 15, Din Sibiu Martinuzzi îi cere împăratului mai multă oaste pentru apărarea Timișoarei, anunțându-l asupra căderii cetăților Becej și Becicherec sub puterea turcilor (Károlyi A., 1881, p.289 - 290).

Aceiași dată Martinuzzi îi înștiințează pe comisarii imperiali despre venirea la Caransebeș a unui domn și boier muntean după sprijin militar pentru reocuparea acestui tron. Întrucât relațiile principatului cu actualul domn sunt bune, n-ar fi bine ca sprijinul să le fie refuzat.

Septembrie 17, Martinuzzi îi cere împăratului să-l trimită repede pe Sforza Pallavicini cu trupe de cavalerie grea spre Banat, iar el îi va trimite oameni să-l conducă (Károlyi A.,1881, p. 291).

Septembrie 19, Din Timișoara Andrei Báthory - comitele de Timiș - îi scrie generalului Castaldo despre asediul Becejului, știri primite de la castelanul din Cenad (Hurmuzaki, II/4, p. 616 - 617).

Septembrie 19, Kasàm pașa este sangeac bei de Becej, imediat după cucerirea acestei cetăți de către otomani. Este primul otoman atestat într-o asemenea demintate pe teritoriul Banatului (Dávid Gèza, 1995, p. 47).

Septembrie 24-25, Otomanii asediază și cuceresc cetatea Becicherecu Mare / Zrenjanin. Acum se înființează primul sangeac (unitate militară și administrativă otomană) de pe teritoriul Banatului, cel de la Becej - Becicherecu Mare, iar primul sangeac bei este Kasàm pașa. Ca teritoriu sangeacul cuprinde zonele Becej, Becicherecu Mare, Ciacova, Semlacu Mic, Ilidia (*Ibidem*).

Septembrie, Însemnările cronicarului otoman Mustafa Celalzade despre asediul Becicherecului Mare: “Apoi el

(paşa) și-a încercat norocul în cucerirea cetății numite Becicherek, înălțând aripile sale vulturești pentru supunerea acelei cetăți puternice. După ce a străbătut cale lungă, el a sosit la zidurile cetății mai sus amintite și s-a oprit cu mare pompă în fața fortăreței, încercându-și soarta la supunerea ei. În noaptea aceea el a vegheat ca o stea în mijlocul spahiilor numeroși și a pus să se construiască, fără teamă, meterezurile lor. De asemenea au așezat și tunuri acolo unde era nevoie. Începând din clipa apariției sale ca un soare, în fața cetății celei înalte, căpetenia a stat mereu în picioare împreună cu oastea sa cea luminată. Atunci dizdarul cetății Becicherek, zicând că “trebuie să dăm iarăși trecătoarea în mâinile acelor gazii“, și-a arătat dorința sa de a se păzi și, cerând iertare comandantului oștirii, a predat cheile fortăreței. Pașa cel chibzuit, la rândul său, dând aman numai sufletelor lor, a făcut ca avuțiile lor să fie prădate și i-a umplut, în felul acesta, de prăzi pe luptătorii credinței. De asemenea, pentru ocuparea cetății, a numit apărători și dizdar, împodobind acea fortăreață puternică după obiceiurile religiei musulmane” (Cronici turcești, I, p.280-281). Textul este lung, aluziv și glorifică peste măsură faptele otomanilor; asemenea aprecieri vor folosi toți cronicarii otomani.

Septembrie, Trupele otomane cuceresc, pe rând, cetățile Cenad, Igrîș, Felnac, Zădăreni, Nădlac, Chelmac, Păuliș, Mândruloc. Ulama pașa, persan de origine, cucerește Cenadul, Kamber bei Nădlacul, Mihaloglu Ahmed bei Ciala. **Septembrie**, Mustafa Celalzade descrie astfel cucerirea cetății Cenad: “Pașa cel norocos, plecând cu bucurie și fericire de la Becicherek, a condus oastea la cetatea Cenad, care era ca un fel de munte natural și avea zidărie solidă.

Vederea cetelor islamice și a steagurilor purtătoare de victorie a pus capăt eforturilor și împotrivirii ghiaurilor. De aceea, ei au cerut iertare / aman / și comandantul cel înalt, la rândul său, dându-le sigiliul de aman, a trecut la stăpânirea acelei fortărețe și la paza ei”. (Cronici turcești, I, p. 281). În realitate Petru Nagy, castelanul și întreaga garnizoană au fugit la apropierea otomanilor.

Septembrie, Mustafa Celalzade descrie astfel prima cucerire a Lipovei de către otomani: “...Aceasta avea ziduri înalte cât munții și era un oraș întins, iar prin starea ei înfloritoare și aleasă era de pizmuit în ținuturile de acolo. Ea trebuia să devină locul de ședere al luptătorilor și al celor drept credincioși beilerbeii Rumeliei l-a trimis înainte, cu 200 călăreți, vânători de dușmani, pe Ulama bei, și pe Malkoci bei. Când colo și ceata cea rătăcită, la rândul ei pusese drept caraulă vreo 600 de necredincioși, răi din fire, trimițându-i pe drumul de trecere al musulmanilor. Întâlnindu-se cele două părți, ostașii purtători de victorie i-au atacat ca un uragan pe cei cu figuri de balaur, năpustindu-se cu săbiile împrăștiatoare de sânge asupra acelor cete rătăcite de pe calea cea bună. Cu ajutorul preainaltului sprijinitor, precum și prin ocrotirea profetului lumii, în oastea islamică, purtătoare de victorie, s-a ivit bucuria și fețele afurisiților purtători de înfrângere s-au întors, iar focul uneltirilor lor a fost stins de săbiile purtătoare de apă ale luptătorilor pentru credință. Jumătate din ei au fost uciși, iar ceilalți s-au lăsat prinși sau au fost răniți. Ostașii islamici, plini de fericire și bucurie, i-au adus în fața serdarului (comandantul unei campanii militare otomane, n.n.) cel darnic pe ghiaurii cu capetele tăiate, precum și pe cei prinși și legați de gât.

Trimițând în fața cortului cel prețios tigvele tăiate, ei au primit daruri și au obținut favoruri și, fiind onorați cu mărirea apanajelor lor, au petrecut sub umbra împărăției sale alergând la ghiaurii cei nenorociți și făcându-le cunoscut că peste caraualele lor a dat necazul, ei și-au pierdut speranța și ceata lor s-a risipit. Raialele Lipovei pierzându-și speranța în acei nenorociți neștiutori, s-au grăbit să iasă în întâmpinarea pașei și au adus cheile cetății. Ulama pașa, văzând acest ținut înfloritor, a cerut să i se dea lui sub formă de sangeac...” (Cronici turcești, I, p. 281-282).

Septembrie 20, Garnizoana cetății Timișoara numără 2020 călăreți (300 sub comanda lui Losonczy, 300 sub Seredy, 200 sub Alfonso Perez, 120 sub N. Bathory, 100 sub Gabriel Pereny și 1.000 călăreți sârbi) și 1.550 pedestrași (400 spanioli și 450 mercenari sub Aldana, 600 spanioli sub Castelluvio și Villandnrande și 100 haiduci). În total sunt 3570 apărători.

Septembrie 29, Francisc de Somlyo, unul dintre apărătorii cetății Lipova, își face testamentul, lăsând bunurile sale mobile unor colegi, prieteni, rude. Testamentul este autentificat de diacul Dionisie din Lipova. Nu se știe nimic despre soarta viitoare a acestuia (Veress E., 1913, p.129-130).

Octombrie 1-3, Ulama pașa ajunge cu avangarda la Lipova și în împrejurimi, asigurând sosirea vizirului.

Octombrie 6-8, Asedierea și cucerirea cetății Lipova de către armata otomană. Cronicarul otoman Ibrahim Pecevi descrie astfel acest moment: “După aceea (cucerirea Cenadului, n.n.) s-a pornit asupra cetății Lipova, dar se auzise că lângă ea se aflau adunați vreo 20.000 ghiauri,

împreună cu răufăcătorul numit Patori Andraș (Andrei Báthoy, n.n.). Ei se pregăteau să aducă pagube oștii islamice. Din cauza aceasta, numindu-se, din oaste, o ceată de ostași renumiți, a fost trimisă ca să prindă limbi. Prin înțelepciunea lui Allah, un număr mare de călăreți ai ghiaurilor venau și ei spre oastea islamică pentru a obține știri. Din întâmplare, ei s-au întâlnit pe drum și, venind față-n față, credincioșii și necredincioșii s-au luptat crâncen. Cu ajutorul lui Allah musulmanii devenind învingători, cei mai mulți dintre ghiauri au fost măcelăriți cu săbiile, iar mulți dintre ei au fost legați cu lanțuri. Astfel s-au întors victorioși la oastea imperială. Necredincioșii, atât cei aflați în oastea lor cât și cei aflați în cetate, uzind de măcelul acela de la câțiva nenorociți care au scăpat de săbii, au fugit cu toții unul după altul în ținuturile lor neliniștite, fără ca măcar să se uite îndărăt. Unii din raialele rămase în cetate au venit și au luat asupra lor haraciul și gizia, devenind robi legați de gât ai pașahului cel fericit. În cetatea mai sus amintită Ulama pașa fiind numit sangeacbei, i-au fost date, așa cum se cuvine, cele necesare...” (Cronici turcești, I, p. 484).

Octombrie 13, Din Lipova cucerită Haydar pașa îi scrie cardinalului Martinuzzi despre evoluția militară din zonă (Pray G., Epistolae, II, p. 303-307).

Octombrie 13-14, Trupele otomane își încep înaintarea spre Timișoara.

Octombrie 13 și următoarele zile, Asediul Timișoarei în descrierea lui Francesco Grisellini: “La 13 octombrie beglerbegul atacă din această parte (a turnului de apă, n.n.) cu cea mai mare vehemență. Trecu de palisade și încercă să se apropie de ziduri prin săparea unor șanțuri. Focul

neconținut din turn se dovedi însă o piedică prea mare în calea înaintării săpăturilor, după cum dese ieșiri ale celor asediați produsese mari dezordini, însoțite de considerabile pierderi omenești în rândurile taberei inamice. Nu pot trece cu vederea un fapt memorabil petrecut cu ocazia uneia dintre aceste ieșiri. După ce făptuise minuni de vitejie Simon Forgacs căzu în fine copleșit de numărul dușmanilor. Acoperit de răni, trupul său lipsit de vlagă ajunsese sub un morman de leșuri, unde și rămase, fiind socotit fără viață. Un turc care se aflase mai înainte în robie la una din rudeniile lui Forgacs, îl recunoscuse pe câmpul de bătaie, îl readuse în simțiri, îi obloji rănilor care începuseră să supureze și se îngriji de dânsul cu cel mai deosebit devotament uman. Astfel reuși Forgacs să se întoarcă pe ascuns în cetatea asediată, după ce făcu turcului doar un cadou de opt sute florini în loc de orice răscumpărare. Urmarea din partea asediatorilor fu aceea că beglerbegul, profitând de venirea zilei de Sfântul Dumitru, după care - potrivit unui privilegiu dat de Murad I cu ocazia bătăliei de la Varna - otomanii nu mai sunt obligați să lupte în câmp, se retrase pe tăcute și la adăpostul nopții, ducându-și oastea să ierneze la Belgrad“ (Griselini F.1984, p.70-72).

Octombrie 15, Primele atacuri ale apărătorilor cetății Timișoara (Perez cu 400 călăreți, Villandrando cu 400 pedestrași) care ies și hărțuiesc trupele otomane; sunt uciși 22 turci și 1 călăreț creștin (datele sunt sintetizate de Czimer Károlyi, 1893, p.15-71, așa încât nu mai repetăm nota la fiecare afirmație).

Octombrie 17, Otomanii sapă primele tranșee la poarta de nord a cetății.

Octombrie 18, Otomanii amplasează în baterie două tunuri mari de asediu, dintre care unul la poarta nordică, capabil să tragă 25 lovituri pe zi. Stricăciunile sunt reparate imediat de garnizoană și de orașenii din Timișoara. Turcii își concentrează loviturile asupra Palâncii Mici (Insulă), apărată de 100 pedestrași spanioli conduși de Aldana. În această zi Losonczy îl trimite pe unul dintre frații nobili de Bucșnița, aflați în garnizoană, cu o scrisoare de ajutor la Caransebeș.

Octombrie 19, Fapte de arme ale lui Mihai Dombay, unul dintre apărătorii Timișoarei.

Octombrie 20, Au loc lupte la poarta de sud a cetății Timișoara, cu salve de artilerie și incursiuni creștine. Caransebeșanul George Vaida iese cu trupa sa în afara cetății, hărțuind trupele otomane aflate în tranșee.

Octombrie 21, Otomanii prind vitele cetățenilor aflate la pășune în afara cetății; incursiune a asediaților pentru salvarea acestora.

Octombrie 22 -23, Aspecte ale celor două zile: salve de artilerie, asalturi respinse, dar și repararea zidurilor distruse de tunuri, prin munca de zi și noapte a orașenilor.

Octombrie 24, Se produce o incursiune vijelioasă a asediaților asupra tranșeelelor otomane.

Octombrie 24, Trupele otomane trimit, în vârf de săgeți, scrisori apărătorilor din cetate, cerându-le să se predea“ an ainer Pflitschen ainen walchischen Brief...” (Hatványi M. 1859, IV, p. 285).

Octombrie 25, Otomanii își dezafectează pozițiile și încep retragerea spre Beșej.

Octombrie, Asediul Timișoarei este astfel văzut și descris de cronicarul otoman Ibrahim Pecevî: “de acolo (de la

Lipova, n.n.) s-a mers asupra Timișoarei și vitejii, intrând în meterezuri, au depus sforțări pentru cucerirea ei. Dar, schimbându-se vremea și sosind frigul, iar ploile neconținând, șanțurile meterezelor și găurile lor ca de șobolani s-au umplut de apă și de aceea ostașii nu au putut rezista. Cucerirea ei urmând să se facă la vremea ei, s-a socotit mai nimerit să se renunțe...” (Cronici turcești, I, p. 483).

Octombrie 26, Din Ocna Sibiului Martinuzzi scrie că au venit la el doi caransebeșeni cu voievodul și cu boierii fugari din Muntenia ca să-i lase să treacă munții și să-l răstoarne pe voievodul de acolo.

Octombrie 28, Losonczy îl trimite pe voievodul Perasici la Cenad, care recucerește, a doua zi, cetatea, iar pe 30 este înapoi la Timișoara.

Octombrie 30, Trupe din garnizoana Timișoarei încep urmărirea armatei otomane aflate în retragere. Recuceresc, de pe o zi pe alta, cetățile ocupate de otomani.

Noiembrie 1 - 2, Trupele imperiale, comandate de Castaldo ajung la Lipova (pe 4 noiembrie) și încep asediul acestei cetăți. După 20 zile de asediu, Ulama pașa capitulează, dar este rănit de trupele lui Castaldo, care încalcă astfel legile cavaleresti ale capitulării.

Noiembrie 5, Împăratul Ferdinand îi laudă pe lugojeni și caransebeșeni pentru faptele lor de arme din acest an și recomandă să fie răsplătiți cu posesiuni (Károlyi, A.1881, p. 322).

Noiembrie, Cardinalul Martinuzzi îi scrie împăratului Ferdinand că un om venit acum de la Cenad i-a spus că otomanii promit țăranilor eliberarea din iobăgie; aceleași

promisiuni le-au făcut și celor din Transilvania, care cred în aceste promisuni mai ales că nobilii le răpesc - în afară de femei și copii - totul țăranilor (Hurmuzaki E., II/4, p. 613).

Noiembrie, Asediul Lipovei de către imperiali, în viziunea lui Francesco Grisellini: “Castaldo ocupă deîndată, cu spanioli și germani, o colină înaltă spre răsărit, de unde putea bate orașul și cetatea. Gheorghe (Martinuzzi, n.n.) și transilvănenii săi fură rânduți pe linia Mureșului, înspre sud: ungurii, sub conducerea lui Báthory și Nadasdy, luară poziții spre apus. După aceste pregătiri, la 13 noiembrie artileria grea deschise mai întâi focul cu o asemenea violență, din toate trei părțile, asupra zidurilor orașului, încât acestea fură stricate în mai multe locuri, astfel că se putea încerca asaltul. Castaldo scoase cavaleria din tabără, pentru a opri trupele turcești de ajutor, care ar fi putut eventual sosi. După această precauțiune se dădu semnalul de asalt. Spaniolii, dornici să câștige gloria cuvenită ccelor dintâi, forțară breșa. Ienicerii le erau însă superiori și șapte spanioli căzură unul după altul. Aceasta întărind dorința de răzbunare a tovarășilor lor, care își desfășurară steagurile, pornind cu curaj împotriva dușmanului și oprind, cu mare risc, pe cei trei mii de turci ce se năpusteau asupra lor. Pentru a fi însă părtași la primejdie și la merite, germanii se aruncară în urma spaniolilor, sprijinind atacul. Apărând însă noi dușmani din toate părțile și pierzând deja câteva steaguri, oștenii erau pe punctul să se retragă, când Nadasdy, care observase aceasta, puse mâna pe o flamură, dădu pinteni calului și strigă oamenilor săi, cu voce puternică, să-l urmeze. Aceștia, animați de această pildă, urmară calea onoarei și se năpustiră atât de viguros asupra dușmanului,

încât germanii și spaniolii prinseră curaj, iar bătălia se reechilibra. Primejdia îi aduse acolo pe Castaldo și pe cardinalul Gheorghe, care îmboldiră trupele cu promisiuni și speranțe, astfel încât lucrurile luară curând o altă înfățișare. În bubuitul tunurilor italienii conduși de Sforza Pallavicini, împreună cu spaniolii și ungurii pătrunseră în fine prin breșă, iar pe zidurile distruse fu văzut fâlfâind steagul victoriei. Ulama și barbarii săi o luară la fugă. Unii se retraseră în cetate; alții fugiră prin poarta orașului spre Mureș, sperând să scape înot pe malul celălalt. Acolo fură întâmpinați de cetele lui Ioan Török și Andrei Báthory în chip atât de sângeros, încât nici unul nu mai scăpă cu viață.

Castaldo, stăpân acum asupra orașului, nu mai voi să întârtzie cu atacarea cetății, pentru ca dușmanii să nu-și revină din spaimă iar el să fie nevoit să-i acorde condiții mai favorabile de capitulare. Îi ordonă lui Sforza Pallavicini dispunerea a trei baterii de artilerie, care deschisera focul cu atâta vigoare, încât Ulama nu numai că oferi capitularea, ci promise și predarea Cenadului dacă i s-ar fi îngăduit retragerea liberă, cu oameni și bagaje. Asupra acestei chestiuni părerile cardinalului și ale lui Castaldo erau împărțite. Primul era de părere să se facă pe voie celor asediați, pentru a nu-l stârni și mai mult pe Soliman, celălalt susținea însă că Ferdinand i-ar fi dat puteri depline, în temeiul cărora condițiile de capitulare ar fi urmat să depindă de bunul plac al învingătorului. Totul fu în zadar. Cardinalul îi dădu lui Ulama un răgaz de douăzeci de zile pentru a se retrage cu cei 300 de oameni care-i rămăseseră din patru mii. În timpul nopții cardinalul mai avu o lungă întrevedere secretă cu Ulama. Îl copleși pe acesta cu daruri și - după ce

îl aprovizionă cu alimente, căruțe și alte trebuințe - porunci să fie însoțit până la malurile Tisei.” (Griselini F., p.72).

Noiembrie 16, Se încheie un armistițiu de 20 de zile pentru ca Ulama pașa să-și pregătească plecarea din cetate.

Noiembrie 28, De la Lipova cardinanul Martinuzzi scrie că au fost recucerite cetățile Bulci, Chelmac, Lipova, Păuliș, Ciala, Nădlac, Felnac, Cenad, Mako, Dudeștii Vechi, Galad; mai sunt doar două cetăți de recucerit (Károlyi A., 1881, p. 328-329).

Noiembrie, Din timpul acestui asediu datează un cântec ostășesc, păstrat într-o însemnare a lui Paul Speltacher din Halle, mercenar german participant la evenimente (Călători străini, II, p. 3-5).

Noiembrie 30, Din tabăra de la Lipova Sforza Pallavicini îi scrie regelui Ferdinand despre atitudinea duplicitară a cardinalului Martinuzzi, care pare a înclina mai mult de partea turcilor decât a împăratului (Pray G., 1806, I/2, p. 314-315).

Decembrie 1, Beilerbeiul Rumeliei Mehmed Sokollu îi scrie cardinalului Martinuzzi despre ridicarea asediului Timișoarei (Károlyi A., 1881, p. 329).

Decembrie 3, Din tabăra de la Lipova cardinalul îi scrie împăratului Ferdinand despre timpul rău care va împiedica alte acțiuni majore împotriva dușmanilor (Károlyi A., 1881, p. 333-334).

Decembrie 5, Cu scrisoarea de liberă trecere garnizoana otomană părăsește Lipova. Dar trupele ungurești atacă coloana la ieșire; se produc ciocniri în care mor oșteni din ambele tabere, iar Ulama pașa, rănit, scapă la Belgrad. Otomanii vor ține minte această faptă și se vor răzbuna anul următor.

Decembrie 8, Retras la Belgrad vizirul Mehmed îi scrie cardinalului Martinuzzi despre opinia otomană asupra recent încheiatei campanii din Banat (Károlyi A., 1881, p. 336-338).

Decembrie 14, Din Viena Francisc Báltthyány îi scrie fostei regine Maria despre desfășurarea operațiunilor militare din acest an (Hátványi M., IV, 1859, p. 309-313).

Decembrie 15, La Timișoara se desfășoară adunarea nobiliară a comitatelor bănățene, ce hotărăște măsuri militare pentru apărarea Banatului.

Decembrie 20, Sunt amintiți vicecastelanii cetății Timișoara în persoana lui Benedict Kosar și Francisc Dely.

Decembrie, O descriere a cetății Timișoara făcută acum de către Centorio arată Timișoara ca fiind o cetate mică, înconjurată de fortificații de pământ și lemn; sunt lacune în partea bastionului dar adâncimea șanțului și palisadele îl apără bine iar artileria nu-l poate bate; o altă parte a cetății este alcătuită din ziduri vechi la care au început lucrări de refortificare pe o lungime de 150 de pași. Turnul din mijloc a fost fortificat pentru arhevuzieri; laturile din sud și est sunt de pământ și au fost transformate în stil bastionar cu 2 bastioane de pământ; pe laturile de nord și vest a fost construit un nou tronson lung de 150 m și lat de 2 m; la Turnul Apei au fost construite cazemate pentru artilerie (Maggiorotti L., 1930, p. 21-22).

1550 - 1552 La Timișoara arhitecți militari italieni lucrează pentru întărirea fortificațiilor cetății, refăcute în stil bastionar italian nou.

ANUL 1552

Fără dată (F.D.) Pertinențele (domeniul) cetății Timișoara constă din târgul Utvin cu două mori, Monosthor, Theremy, Ketfulu. Comitatele aflate sub comanda comitelui de Timiș sunt Timiș, Torontal, Arad, Cenad, Csongrad, Bekes, Solnocul exterior, Zarand, Bihor.

F.D. Petru, fiul lui Mircea Ciobanu și al doamnei Chiajna, o cere în căsătorie pe Elena Cherepovici, fiica fostului ban de Caransebeș.

Ianuarie 8, Castaldo îi scrie împăratului Ferdinand despre faptul că Ștefan Losonczy vrea și izona Lugoșului și Caransebeșului, dar și Lipova și 100.000 florini. Lugoșenii cer fortificație nouă, la fel și caransebeșenii; ingineri militari imperiali sunt trimiși să aleagă locurile potrivite (Adalekok, 1903, p. 92).

Ianuarie 15, Castaldo raportează faptul că lugoșenii și caransebeșenii au fost înrolați în serviciul împăratului, dar nu le-a putut trimite banii pentru solde (*Ibidem*).

Februarie 5, Castaldo va trimite bani și ingineri militari la Caransebeș spre a-i păstra de partea împăratului (*Ibidem*).

Februarie 5, Din Lipova Aldana le scrie caransebeșenilor că turcii lui Kasâm pașa ar fi ajuns la Becicherec și ei să fie pregătiți de război (*Ibidem*).

Februarie 11, Sultanul îi scrie lui Kasâm bei ca să pregătească din timp noua campanie împotriva Banatului (David G., 1996, II, p. 47).

Februarie 18, Arhitectul italian Alessandro da Urbino este trimis la fortificarea trecătorilor. Peste un an domnul muntean spune că a murit, căzând de pe cal (Veress A., Acte, I, p. 72).

Februarie 25, Scrisoare a lui Castaldo către împărat despre situația de la Caransebeș, despre faptul că l-a numit ban pe Ioan Glesan care nu este omul potrivit ci Ioan Török care este dorit și de localnici; caransebeșenii dau forța de muncă, lemne dar nu au bani pentru construcția cetății (Adalekok, 1903, p. 93).

Martie 7, Nunțiul papal din Viena scrie că după moartea lui Martinuzzi, au fost găsite la el o mie de monede de aur din tezaurul dacic, care avusese inițial 30000 monede, aflate de pescari români în râul Strei (Hurmuzaki E., II/4, p. 686).

Martie 9, Caransebeșenii îi cer lui Castaldo o garnizoană din 200 trabanți și 200 călăreți; în plus cer ca banul Glesan să fie înlocuit cu Balassa sau Török, deoarece Balassa a fost recent rănit și nu poate să călărească (Adalekok, 1903, p. 93).

Martie 16, Atmosferă încărcată la Caransebeș din cauza neplății soldelor (*Ibidem*).

Martie 28, Castaldo știe de la judele din Caransebeș, Gheorghe Sebeș, că a fost la turci și a aflat că un sol otoman a fost în Polonia la regina Isabela Zápolya pentru a veni în Moldova unde este așteptată spre a intra în Transilvania (*Ibidem*).

Martie sfârșit, Dieta de la Bratislava trimite 2.500 de galbeni pentru refacerea fortificațiilor Timișoarei.

Martie 30, Ștefan Losonczy este comite de Timiș și căpitan suprem al părților sudice (de Jos) ale regatului și primește plata pentru 500 călăreți și 200 pedesrtași, direct din visteria regală.

Primăvara, Lucrările de fortificare a cetăților bănățene se desfășoară contrabacronometru. În mai ajunge la Timișoara

arhitectul Martin da Spazio; pe 29 iunie Losonczy scrie că în sud-vestul cetății s-a ridicat un zid de pământ și lemn.

Aprilie 4, Scrisoarea lui Castaldo către împăratul Ferdinand, arătând că l-a chemat la el pe Gheorghe Sebeș din Caransebeș și a aflat că turcii pregătesc o nouă campanie (Adalekok, 1903, p. 93).

Aprilie 9, Ferdinand către Castaldo despre efectivele lui Losonczi (500 călăreți și 200 pedestrași) și despre noi întăriri trimise spre Timișoara (Erdelyi rëgesták, p.143).

Aprilie 12, Ferdinand știe despre lucrările de fortificare la Timișoara și Lipova ca și despre prezența unor mercenari spanioli și germani în trupele lui Losonczi (Idem, p. 144).

Aprilie 18, Losonczy a dat deja de știre despre faptul că otomanii vor să asedieze, din nou, cetatea Timișoara (Hatvany, 1857, II, p. 331-332).

Aprilie 26, Ștefan Losonczy încearcă să mobilizeze forțe militare din jurul Timișoarei; Aldana scrie că acesta are mai mulți oșteni acolo decât are el în tabără (Idem, p. 146).

Mai 9, Scrisoare a lui Aldana către arhiducele Maximilian despre faptele lui Losonczy în zona timișană (Idem, p. 148).

Mai 16, Arhiducele îi cere lui Losonczy să trimită iscoade spre a afla intențiile reale ale otomanilor (*Ibidem*).

Mai 18, Aflat la Pâncota, la o întâlnire cu forțele locale, Losonczy reclamă întârzierea trupelor imperiale (Idem, p. 149).

Mai 21, Creștinii știu că sultanul l-a numit pe Kara Ahmed pașa, al doilea vizir (pe 22 aprilie) drept comandant al campaniei militare îndreptate împotriva Banatului. Mai știu și despre cele 4 poduri peste Dunăre la Horom, Petrovaradin, Kruševac și Essek (Idem, p.150).

Mai 29, Garnizoana cetății Timișoara are 750 de călăreți (Losonczy 300, Alfonso Perez 200, Gabriel Pereny și Gh. Seredy câte 100, Simon Forgach 50) și 200 pedestri dintre haiduci (Losonczy acuză atitudinea unor comandanți imperiali care nu au rimis nici un ban din cei 5000 destinați fortificării Timișoarei (Erdélyi rëgesták, p. 151).

Mai, Ajunge la Timișoara ahitectul Martino da Spazio și începe lucrările de fortificare pe 29 iunie Losonczy scrie că la sud-vestul cetății s-a ridicat un zid de pământ și lemn (Maggiorotti, 1930, p. 29).

Mai sfârșit, Două armate otomane sunt la hotarele Banatului; una la Orșova cu beiful local și trupele muntene, alta la Horom / Palanca unde ridică un pod pe Dunăre. Trupele creștine distrug podul și întârzie astfel înaintarea otomană.

Iunie 2, Ștefan Losonczy confirmă cele de mai sus, acuzându-l direct pe imperialul Campo pentru obstrucționarea inițiativelor sale (Idem, p.153).

Iunie 3, Același Losonczy îi scrie arhiducelui Maximilian despre insuficiența măsurilor militare de până acum; spune că este credincios până la moarte împăratului (*Ibidem*).

Iunie 4, Caransebeșenii, înștiințați printr-o scrisoare a lui Amhat pașa, despre intențiile otomane de cucerire a întregului Banat, îi scriu și lui Losonczy. La fel procedează și lugojenii, o zi mai târziu (Idem, p. 154).

După 11 iunie, Trupele otomane trec peste Dunăre și se îndreaptă spre râul Caraș, unde construiesc poduri spre a trece spre Timișoara (Idem, p. 154-155).

Iunie, Garnizoana cetății Timișoara numără 2310 apărători dintre care 960 călăreți, amintiți mai înainte și 1350 pedestrași (250 spanioli comandanți de Castelluvio, 300 mercenari cehi, 150 mercenari germani, 200 haiduci, 250

cetățeni timișoreni). Lucrările de fortificare continuă, iar pe ziduri sunt 17 tunuri mari și altele mai mici. Cetatea are 3 bastioane (turnul apei și cele de la porțile de nord și est), orașul fortificat are și el 2 bastioane, iar la poarta de nord este o întăritură de pământ.

Iunie 11, Din Timișoara Losonczi îi scrie lui Maximilian despre avansarea otomană în Banat și despre situația fortificațiilor de aici (Idem, p. 154-155). Cu ceva timp înainte el scrisele curții imperiale despre privilegiile obținute de Lugoș de la Zapolya, despre unitatea acestuia cu Caransebeșului și despre faptul că Habsburgii ar trebui să le respect privilegiile, astfel pierd sprijinul acestora (Adalekok, p. 94).

Iunie 12, Din Timișoara Ștefan Losonczi scrie - conștient de gravitatea situației militare a Banatului: “așteptăm voioși ceasul în care trebuie să ne plătim ultima datorie”.

Iunie 17, Castaldo îi scrie, din Turda, arhiducelui Maximilian despre cererile de ajutor bănesc și militar pe care îl cer caransebeșenii, lugoșenii, timișoreni, lipovenii și alți locuitori din Banat și pe care el nu le poate onora (Adalekok, p. 94).

Iunie 24, Kasâm, beiful de Becicherec, ajunge cu 1500 călăreți în fața Timișoarei. Îi ies în față 400 de călăreți cu Alfonso Perez și Nicolae voievodul și 100 pedestrași spanioli; în luptă sunt uciși 20 otomani. Losonczy pleacă cu câteva ore înainte spre Lipova spre a cere ajutor. Este găsit rapid de un emisar, trimis din cetate, și se întoarce, prin pădurea de la Giarmata, închizându-se în cetate.

Iunie 25, Losonczy închide cetatea Timișoarei și anunță trupele și locuitorii despre sosirea trupelor asediatoare.

Iunie 26, La Timișoara ajunge artileria otomană de asediu, formată din trei baterii cu 30 tunuri; Losonczy și Perez ies, în fruntea unei trupe, și atacă avanposturile otomane; apar primii morți în tabăra creștină, câțiva husari și tânărul nobil Stefan Sulyok (Idem, p. 156).

Iunie 28, Castaldo îi scrie arhiducelui Maximilian despre faptul că lucrările făcute la Timișoara sunt insuficiente, la fel și numărul apărătorilor; concluzia lui este că Timișoara nu are nici o șansă să reziste noului asediu (Idem, p. 156-157).

Iunie 28, În tabăra otomană sosește Ahmed pașa cu întregul dispozitiv militar otoman și începe așezarea trupelor pentru asediu. La est sunt trupele de Rumelia sub Mehmed Socolovici, la vest cele anatoliene conduse de Hasan pașa. Se produce o nouă incursiune creștină soldată cu alți morți în ambele tabere (Idem, p. 157).

Iunie 28-29, Ahmed pașa începe lucrări genistice pentru a construi poduri peste mlaștinile și brațele râului, spre a ușura apropierea de fortificații.

Iunie 29, Armata otomană începe primele trageri de artilerie; unele asupra Insulei, altele asupra porții nordice a cetății, apoi asupra fortificației de pământ din fața acestei porți; concomitent avansează lucrările genistice de apropiere de ziduri. Cele trei baterii au 12 tunuri mari și 2 mici, dar numărul lor crește în zilele următoare, până la 30 piese; se trag 30 de funți de ghiulele spre cetate și sunt atinse piețele și casele orășenilor, dar și castelul Huniade (Idem, p. 157 și 157-158).

Iunie 29, Dintr-o scrisoare a lui Castaldo către Maximilian aflăm efectivele garnizoanei ce apără Timișoara: 1.000 călăreți maghiari, 200 haiduci, 300 cehi, 250 spanioli, 150

germani, 17 tunuri și 12.000 florini bani gheață (*Ibidem*); din alte surse aflăm și existența a 760 husari, 250 germani, 100 englezi comandați de Castelluvio, 100 caransebeșeni, 250 oșteni ai orașului (Liebhard, Abendgesprach, p.11).

Iunie 29, Bombardamente masive și distrugerii mari în Insulă și apropierea otomanilor de partea sudică a cetății, peste mlaștini. Sunt distruse ziduri de apărare din sud, atât din piatră cât și din pământ, iar spaniolii lui Castelluvio poartă aici lupte crâncene (datele sunt după Czimer 1893 și pentru a nu îngreuna textul nu indicăm la fiecare dată pagina).

Iulie 2, Scrisoare a lui Losonczy către generalul Castaldo, enumerând etapele asediului și numărul mare al pierderilor sale și replierile, respective înlocuirile detrupe pe care a fost nevoit să le facă.

Iulie 3, Are loc un teribil asalt otoman asupra fortificațiilor nordice, apărate de spaniolii lui Mendoza; ienicerii atacă peste ruinele primelor fortificații. După patru ore de asalt, condus de Mustafa Tenbel, beiful de Nicopole, turcii se retrag. Apărătorii reocupă ruinele și încep munca de reconstrucție a spărturilor și a zidurilor prăbușite (Maggiorotti, 1930, p. 32).

Iulie 3-6, Noi bombardamente otomane au loc asupra cetății Timișoara, care provoacă mari distrugerii a fortificațiilor dar și a clădirilor din orașul fortificat.

Iulie 6, O solie otomană solicită predarea cetății. Un nou atac otoman, condus de Mustafa bei, se desfășoară asupra Insulei; eforturile eroice ale spaniolilor îl respinge dar este rănit viteazul comandant Mendoza; 2000 otomani și 150 apărători sunt uciși.

Iulie 8, Castaldo raportează arhiducelui despre situația militară, arătând că tot ceea ce a putut face pentru Timișoara a făcut. Prin spioni știe de rezistența lui Losonxyc acolo în fața asalturilor turcești (Erdelyi règešták, p. 268-269).

Iulie 12, Aldana raportează generalului Castaldo încercările zilnice ale otomanilor de a cuceri Timișoara, dar și și cele trei asalturi, respinse până acum. Losonczy scrie despre apropiatul ceas în care apărătorii își vor plăti ultima datorie (vor înfrunta moartea) (Baroti, 1910, p.157-158).

Iulie 15, Ioan Glesan banul Caransebeșului îi scrie lui Castaldo despre sosirea unui sol al lui Losonczy care povestește despre zilele asediului, despre bombardamentele otomane, repararea fortificațiilor etc. (Erdelyi règešták, p. 270-271).

Iulie 18, O nouă cerere de predare a cetății. Asediații primesc un ajutor bănesc, adus pe furiș în cetate, de 3.500 florini.

Iulie 19, Sosesc noi ajutoare în tabăra otomană. Aldana scrie despre rezistența eroică a apărătorilor Timișoarei, de cele trei asalturi otomane respinse (Idem, p. 272).

Iulie 20, Noi atacuri asupra fortificațiilor, intrarea otomanilor în oraș și lupte la turnul de apă.

Iulie 24, Are loc distrugerea unei mari părți a fortificațiilor, inclusiv a turnului de apă. Orașul și cetatea sunt, practic, în mâna otomanilor.

Iulie 25, Apărătorii sunt retrași în ultima fortăreață, fără alimente și cu puține arme și muniții. Orașenii solicită predarea cetății.

Iulie 26, Apărătorii încheie un acord de capitulare cu otomanii pentru a părăsi cetatea.

Iulie 27, Garnizoana cetății iese prin poarta Praiko, conform condițiilor capitulării. Dornici de revanșă, pentru uciderea gratuită a oamenilor lui Ulama pașa la Lipova, otomani provoacă incidente, se ajunge la luptă apoi la măcel. Cu aceasta începe o nouă epocă pentru Timișoara și pentru Banat - stăpânirea otomană efectivă asupra Banatului.

Iulie, În timpul asediului - și a măcelului de după mor - printre alții, și bănățenii: castelanul de Timișoara Sövényhazi, Francisc Haraszti, Blasius Deli, Martin Kenezi, Petru Boli, Ioan, Grigore, Boldizsar Fekete, Emeric Abrahamfi, Ioan și Ladislau More (hunedoreni din Ciula), Martin Szeni, Nicolae de Jimbolia (Chombol), Mihai Szentjanosi, Mihai Ssekelysegi (Secusigiu), Mihai Balica, Ioan Gleșan.

Cronicarul otoman Mustafa Gelalzade despre “Cucerirea fortăreței Timișoara/Demeșvar. Fortăreața Timișoara este o cetate pizmuită în lumea aceasta care se rotește și avea turnuri și ziduri foarte puternice, fiind cu neputință de a fi trecute. De aceea era greu să se poată pune mâna pe ea. Ea era cea mai însemnată și cea mai puternică dintre cetățile țării Transilvaniei. Uneltele ei de pază sunt desăvârșite, tunrurile sunt înalte, iar în ceea ce privește rezistența este proverbială... La poalele fortăreței curgea ca un torent de primăvară râul numit Timiș (Dimeș) și împrejurimile lui erau acoperite cu mlaștini și stufăriș. De aceea mișcarea și trecerea mai departe se făceau anevoie. Din această pricină, au construit îndată un pod puternic, lung de 400 de zira (arșin=0,711 m) și l-au trecut ca vântul

de primăvară. Cete de musulmani au asediat împrejurimile cetății, asezând totodată tunuri și construind metereze. Stând în poziție de luptă, ei au tras cu tunurile în zidurile și în turnurile cetății... a pus de s-au cărat multe sute de mii de poveri de lemne. În felul acesta lemnele din pădure au fost folosite împotriva rebelilor și lupta s-a întetșit. Atunci afurisiții s-au străduit să dea foc cu țitei (“neft”) grămezilor de lemne, dar gazii la rândul lor, au udat locurile care ardeau, aruncând apă,... Focul luptei și al măcelului s-a întetșit timp de 25 de zile fără întrerupere, locul acela fiind distrus cu totul...” (Cronici turcești, I, p. 275).

Descriere creștină (Francesco Griselini) a aceluiași eveniment; se va observa diferența de limbaj, dar și de momente descise sau a aceluiași eveniment descris în alt fel; “Ahmed își așază tabăra la miazăzi de cetate și la răsărit de oraș, deoarece socotea mai ușoară cucerirea din acea parte. Sinuositățile Begheiului împărțeau ținutul în trei insule, spre care accesul era barat de două șanțuri mari, recent construite. Acestea protejau în același timp garnizoana, care trebuia să apere insula mare, zidurile castelului și turnul cel mare de lângă poarta turnului de apă. Fără a ține seama de aceasta, turcii puseră în poziție două baterii - fiecare cu opt tunuri câte calibru mare - și bătură vreme de patru zile atât de tare una din redute, încât trebui să fie părăsită. Acum erau mai puțin stânjenii în lucrările lor, așa că atacă cu furie și cealaltă redută, încât spaniolul Gaspardo, împreună cu oamenii săi, din cauza violenței tirului, fu nevoit să se retragă în galleria acoperită. De acolo, el încercă să umple și să repare spărtura largă făcută de dușman în zidul bătut de întreaga

artilerie inamică, după cucerirea celor două redute. Spaniolii nu se putură menține nici aici. Gaspardo fu nevoit să adauge apelurilor sale și amenințarea că-i va ucide cu propria-i mână pe toți mizerabilii cuprinși de lașitate, care ar căuta să se sutragă primejdiei din fața dușmanului... îndemnurile lui Gaspardo îi făcură pe oșteni să revină la îndatoririle lor. Fără ca dușmanul să prindă de veste, ei făcură o ieșire, atacând trupele cepropiau sub conducerea pașei de Nicopole. În toiul luptei pașa își găsi moartea, iar viteazul Gaspardo, prezent pretutindeni, porunci astuparea breșei în cea mai mare grabă. În general, atacul și apărarea fuseseră până atunci atât de intense, încât ambele părți înregistraseră pierderi serioase în oameni. Ahmed se îndoia în privința desfășurării acțiunii sale, deoarece începură să-i lipsească gloanțele și praful de pușcă. Losonczy văzu însă că apărarea îi va deveni tot mai anevoioasă, căci și lui îi lipsea praful de pușcă, alimentele, banii și oamenii, garnizoana împruținându-se mult, prin cei morți și răniți. Ambii comandanți erau animați de speranță, iar speranța li se împlini. Pașa de Anatolia îi trimise lui Ahmed ca întăriri o mie de spahii, precum și însemnată provizie de praf de pușcă și alte materiale de război. Losonczy primi în schimb o sumă de bani și câțiva oșteni inimoși conduși de Toma Varkos, pentru obținerea cărora îl trimisese mai înainte pe Stefan Dragffy. Turcii începură acum din nou să bată cetatea, în chip groaznic. Galeria acoperită fu pierdută, iar Losonczy nevoit să se retragă cu toți oamenii săi în turnul construit deasupra porții celei mari. Aici le spuse oștenilor săi, într-o cuvântare mișcătoare, că de vor pieri în lupta împotriva dușmanului neamului creștinesc, apărând acea

poziție, îi va aștepta raiul și nemurirea, iar în urma lor va rămâne o glorie de neșters. Astfel îi îmbărbăta în toate felurile, purtând de grijă celor răniți, fiind prezent pretutindeni unde era de lucru, așa că asediul dură vreme de treizeci și două de zile. În fine, după ce turcii puseră mine, asediații trebuiră să părăsească turnul și să se salveze în castel. Castelul fu la rândul său apărat cu cea mai mare stăruință. Lipsind însă orice subzistență, iar numărul apărătorilor scăzând mereu, lui Losonczy i se atrase atenția că ar fi o nedreptate să înmormânteze sub ruinele cetății - care oricum nu mai putea fi apărată - oșteni care-și făcuseră datoria și de care ar mai fi fost nevoie în ocazii mai bune. Spaniolii amenințară în taină că vor capitula separat, deoarece prinseră de veste că trupele de ajutor așteptate fuseseră parte împrăștiate, parte măcelărite. Losonczy cedă. După deliberări ale statului major comandantului dușman îi fură comunicate în scris condițiile de predare ale castelului. Se cerea ca garnizoana, întreaga artilerie din cetate, cu toate cele trebuincioase, să se poate retrage cu arme și bagaje sub drapelul desfășurat, urmând a i se pune la dispoziție căruțe și escortă sigură până la un loc anumit. De asemenea, pe drum nimeni nu trebuia să-i tulbure pe cei aflați în retragere ori să le pricinuiască vre-o pagubă. Ahmed, care dorea cu înfrigurare stăpânirea asupra castelului, acceptă prin jurământ toate aceste condiții. Pe lângă aceasta îi mai trimise lui Losonczy un firman semnat cu propria-i mână, prin care confirma totul în mod solemn. În ziua următoare fură îndepărtate dărâmăturile, iar garnizoana părăsi castelul (Griselini F., p. 73-75).

Iulie 27, Măcelărirea garnizoanei timișorene - ca represalii pentru fapta lui Aldana de la Lipova, din anul trecut - este povestită diferit de autorii creștini și otomani. Astfel Grisellini notează că “Ștefan de Losonczy se afla la mijloc, pentru a putea lua de îndată măsuri, în cazul încălcării frauduloase a condițiilor de capitulare stabilite. Pe când răspundea salutului lui Ahmed și a celorlalți comandanți otomani „observă cum era luat de lângă el unul dintre favoriții săi, pe nume Tomori, care-i purta sabia cea mare. Nu putu suporta aceasta, văzând prea bine că dușmanii căutau doar prilejul să încalce credința cuvântului dat. Infuriat la culme, îi chemă pe ai săi la arme, cu voce răsunătoare. În aceeași clipă smulse unui turc sabia de la coapsă și lovi un sangeac bei care i se împotrivi. Toți cei ce alergară să-l înconjoare simțiră brațul său puternic. Era limpede că hotărâse să-și sfârșească viața ca un om de onoare: oricum soarta capitalei comitatului său era pecetluită, iar el nu mai avea nimic de pierdut. Copleșit de mulțimea dușmanilor și acoperit de răni mortale, fu târât în fața lui Ahmed, care, ca răspuns la reproșurile făcute de muribund, porunci să fie decapitat pe loc. După îndepărtarea oaselor, capul fu umplut cu pleavă, apoi înfățișat întregii armate în vârful unei lăncii și trimis la Constantinopol ca semn al triumfului“ (*Ibidem*).

Cronicarul otoman Solakzade Mehmed Hemdemi poveștește astfel evenimentul: “Dar, pe când ghiaurii ieșeau din cetate și se retrăgeau, un inoșa care în limba lor înseamnă paj, scump căpeteniei lor, Loșangea, s-a încăierat cu un ienicer. Mai sus arătatul Loșangea, fără să vrea, a lovit un ienicer cu sabia, rănindu-l. Atunci, deodată, în

jurul său făcându-se o învălmășeală, într-o clipă n-a rămas măcar un suflet, deoarece toți au fost trecuți sub ascuțișul săbiei. Cățiva dintre demnitari, fiind făcuți prizonieri, au fost înfățișați serdarului. Afurisitul numit Loșangea, rănit grav în două locuri era, în același timp, întristat și se credea rob. L-au luat și l-au dus la pașa cel împărătesc purtător de victorie. Acest nedemn, necăjindu-se că a fost salvat, și-a deschis gura și a vorbit astfel: “Păcat că populația cetății nu m-a lăsat să fac ce voiam, nu ați fi reușit chiar dacă ați fi dat o mie de capete pentru fiecare piatră a cetății. Nici n-ați fi visat și nici prin gândul vostru n-ar fi trecut”. Zicând toate acestea, el a spus multe cuvinte fără noimă. În cronicile lor, ei au scris în mod amănunțit că măria sa marele serdar, mâniindu-se din pricina unui astfel de răspuns fără sens și dat fiind că rănilor lui erau nevindecabile, a dat poruncă fără întârziere să i se taie capul și desprinzându-l de nefericitul său trup, l-a trimis la glorioasa Poartă a împărăției” (Cronici turcești, I, p. 152-155).

Iulie sfârșit, Kasam pașa, devine beilerbeiu noului vilayet cucerit, cel de Timișoara; apare atestat documentar între 6 și 22 august (David, 1996, II, p. 48).

Septembrie 19, În registrul (defterul) început acum, hassul beilerbeiuului de Timișoara este de 800.000 akce (*Ibidem*).

Aceasta a fost începutul administrației otomane asupra Banatului de câmpie și, din 1658, și asupra celui de Lugoj-Caranebeș.

BIBLIOGRAFIE

1. X X X, Adalekok Dèlmagyarország törtènetéhez, în *Törtènelmi ès Règeszeti Èrtèsitò*, Serie Nouă, an XIX, fasc. III-IV, Timișoara, 1903, p. 83-85 (În continuare TRET).
2. Bároti Lajos, în TRET, S.n., XXVI, Timișoara, 1910, p.157-158.
3. X X X, Călători străini despre Tările omâne, vol.II, București, 1968.
4. Ascanio Centorio, *Commentario della guerra di Transilvania*, Veneția, 1556.
5. Czimer Károly, Temesvár megvetele 1551-1552, în *Hadtörtènelmi Közlemenyek*, VI, Budapesta, 1893, fasc. I p. 15-71; fasc. II p. 196-229; fasc. III, p. 308-376.
6. Dávid Gèza, Kászim vojvoda, bèg ès pasa, în *Keletkutatas*, Budapesta, partea I -a 1995, p. 51-66 și partea a II-a în 1996, p. 41-53.
7. X X X, Erdèlyi törtènetéhez vonatkozò règesták 1551-1553, în *Törtènelmi Tár*, an XX, Budapesta, 1892, p. 143-158, 267-291, 479-492, 651-683.
8. Cristina Feneșan, *Constituirea principatului autonom al Transilvaniei*, București, 1997.
9. Francesco Grisellini, *Încercare de istorie politică și naturală a Banatului Timișan*, Ediție, traducere și note de Costin Feneșan, Timișoara, 1984.
10. Mihail Guboglu, *Cronici turcești privitoare la Tările Române*, Extrase, vol. I, București, 1966.
11. Hatványi Mihály, *Magyar törtènelmi okmánytár a Brusselli országos levèltár ès a burgundi kònyvtár*, I-IV, Pesta, 1857-1859.
11. Hurmuzaki Eudoxiu, *Documente privitoare la Istoria Românilor*, vol.II, partea a IV-a, București, 1892.
12. Károlyi Arpád, *Frater György levelezése*, Budapesta, 1881.
13. Franz Liebhard, *Temswarer Abendgesprach*, Timișoara, 1983.
14. Maggiorotti L.A. – Banfi Florio, *Le fortezze di Temisvar e di Lippa in Transilvania*, extras din Atti dell'instituto di Architettura Militare, fasc. II, Roma, f.a. (circa 1930 N.N.).

15. Ováry Lipot, *A Magyar Tudományos Akademia történelmi bizottságának oklevél – másolatái*, I-II, Budapest, 1890-1894.
16. Pray Georgius, *Epistolae procerum regni Hungariae*, II, Bratislava, 1806.
17. Szántó Imre, A török 1551. Évi őszi hadjárata a Temes- vidék és a Maros völgy meghódítására, in *Hadtörténelmi Közlemények*, an XIX, fasc. 1, Budapest, 1972, p. 73-95.
18. Veress Endre, Somlyai Ferenc, lippái vitéz vég rendelete 1551-ből, in *Hadtörténelmi Közlemények*, XIV, Budapest, 1913, p. 129-130.
19. Veress Andrei, *Actae et Epistolae relationum Transilvaniae Hungariaeque cum Moldavia et Valachia*, I, Budapest, 1914.
20. Veress Andrei, *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei și Țării Românești*, I-XI, București, 1929-1938.
21. Vlad Alajos, *A román nép s ügye*, Lugoj, 1863.

Lugojul în izvoarele cartografice tipărite în evul mediu

Profesor doctor Șofronie Mureșan

Numele orașului Lugoj apare în documentele scrise medievale și în izvoarele cartografice ale vremii sub diferite grafii. Prima atestare documentară – un registru pontifical de dare din anul 1334, vorbește de „*Blasius sacerdos de Lucas...*” = Blasius, preot de Lucas¹, iar într-un document din anul 1368 este scris „Lugas”².

Într-un document datat 12 martie 1369, Lugojul se consideră un capăt de „*drum mare*” pe linia Șemlacu Mare – Ersig – Lugoj: „*Viam manum qua itur de dicta Egerzeeg versus Mezeusimlyo*” (azi Șemlacu Mare, lângă Gătaia, județul Timiș), iar apoi „*quandam viam qua itur de Egerzeeg versus Lugas*” (azi satul Egerzeeg se numește Ersig și aparține comunei Vermeș, județul Caraș Severin)³.

În anul 1376 se menționează pentru prima dată cetatea Lugojului „*castrum Lugas*”; în anul 1386 un document vorbește de „*castellani nostri (regis) de Lugas*”; iar în anii 1514 – 1516 întâlnim „*Castellum Lugas*”⁴.

¹ Documente privind istoria României, Seria C Transilvania, b. III, 227; Iványi, István, *Lugos rendezett tanácsu város története adatok és vázlatok* (Istoria Lugojului cu o magistratură rânduită, date și schițe), Subotica 1907, p. 11

² C. Suci, *Dicționar istoric al localităților din Transilvania*, vol. I., București, 1967, p. 365

³ Pesty, Frigyes, *Krasso varmegye története*, (Istoria comitatului Caraș) vol.II, partea I, Budapesta, 1884, p. 316

⁴ Coriolan, Suci, *op. cit.* p. 365

Primul izvor cartografic tipărit care menționează Lugojul sub forma **Lugas** este „*Tabula Hungariae ad quatuor latera per Lazarum...*”, opera cartografului Lazarus Secretarius, angajat al Episcopiei Cardinale Romano-Catolice din Strigonis (=Esztergom=Gran/Ungaria) (Fig.1.). Ea a fost tipărită în anul 1528 în Ingolstadt (Bavaria/Germania), în tipografia umanistului german, geograful Petrus Apianus (*16.04.1495 Leisnig (Saxonia/ Germania) - †21.04.1552 în Ingolstadt (Bavaria/ Germania), cu contribuția umanistului Georgius Tanstetter (*Collimitus*) (1482-1535), profesor al lui Lazarus de matematică și astronomie și a fost plătită de umanistul austriac, fost diplomat, fizician și geograf, Johannes Cuspinianus (*12.1473 în Schweinfurt (Bavaria/Germania) - †19.04.1529 la Viena)⁵.

Cartușul scris în latină și celelalte inscripții mai precizează că harta a fost comandată de FERDINAND (1526-1564), rege al Ungariei și Boemiei, principe și moștenitor al tronului Spaniei și arhiduce de Austria. În partea inferioară este o descriere a țării în limba latină și germană. La denumiri, Lazarus a folosit modul de pronunție și de scriere al timpului. În conformitate cu un contemporan și colaborator Jacob Ziegler, Lazarus lucra deja la hartă în primăvara anului 1514, la momentul răscoalei lui Gheorghe Doja. Această răscoală, ca și apariția epidemiei de ciumă, evenimentele legate de noua cruciadă, de primele și desele pătrunderi de jaf ale turcilor în zonă și de agitata viață politică internă, au îngreunat pătrunderea pe

⁵ Originalul hărții se păstrează în colecția cartografică a Bibliotecii Naționale Széchenyi de la Budapesta, (Országos Szécheny Könyvtár. Térképtár). Pentru detalii despre hartă și autor vezi lucrarea *Lazarus Secretarius. The first Hungarian mapmaker and his work*. Edited by Layos Stegena, Akademiai Kiado, Budapesta, 1982 și cea a lui Udvardy Ladislau Grigorie Andrei, *Lugas pe harta cartografului Lazarus secretarius, în 1528*, Lugoș - 2002, Timișoara-2003, ms.

teritoriul Banatului și reprezentarea mai superficială a acestei regiuni pe hartă.

Se știe destul de puține despre creatorul hărții. Conform registrelor, LAZARUS DE STUELWEISSENBURG era înscris în anul 1512 la Universitatea din Viena, ca student al lui Georgius Tanstetter. Cartușul hărții îl numește LAZARUS THOMAE STRIGONIEN[SIS] CARDIN[ALIS] SECRETARIUS VIR (Lazarus, secretar al lui Tamás Bakócz, arhiepiscop de Esztergom). Arhiepiscopul a murit în bătălia de la Mohács (1526), se presupune că și Lazarus a pierit odată cu el, dar manuscrisul a scăpat în mod miraculos.

Au fost tipărite puține exemplare ale hărții, iar singurul exemplar cunoscut este cel al lui Apponyi, păstrat din 1924 la BIBLIOTECA NAȚIONALĂ SZÉCHÉNYI din Budapesta. Harta a fost înscrisă în UNESCO'S MEMORY OF THE WORLD REGISTER în 2007.

După harta lui Lazarus s-au efectuat mai multe variante de copii de către: Giacomo Gastaldi (1500-1566) (Veneția, 1546, 1548), Giovanni Andrea Vavassore (1490?-1572?) (Veneția, 1553), Pyrrho Ligorio (Roma, 1558, 1599), Antonio Lafreri (Roma, 1558, 1559, 156?), Johannes Sambucus (1531-1584) (Viena, 1566), Claudio Duchetti (1554 -1597) (Roma, 1570), Giovanni Orlandi (1582-1647) (Roma, 1602). Ultimele două versiuni sunt variante după o copie a unui anonim cu numele: NOVA DESCRIPTIO TOTIUS HUNGARIAE care a apărut la Roma în 1558-1559⁶.

Astfel, numele orașului nostru „**Lugas**” a intrat nu numai în atenția cartografiei, ci – prin răspândirea hărții amintite de-a lungul a mai multor decenii, în mai multe versiuni, și în atenția întregii Europe, cu o jumătate de mileniu în urmă.

⁶ Szathmáry, Tibor, *Descriptio Hungariae. Magyarország és Erdély nyomtatott térképei. 1477-1600 (Hărțile tipărite ale Ungariei și Transilvaniei...)* Italia, Fusignano. Grafiche Morandi, 1987

Interesant este de observat, că pe o hartă realizată după Lazarus, de către Pyrrho Ligorio (* în jurul lui 1500 la Napoli - †13.10.1583 la Ferrara/Italia): „*Tabula Hungariae...*” în anul 1559, Lugojul (**Lugas**), dintre mai multe localități bănățene, și doar numai alături de Vârșeț și de Semlacul Mare, este localizat printr-un simbol grafic reprezentând o cetate cu patru bastioane puternice și cu un turn bisericesc central înalt⁷.

Această evidențiere a importanței Lugojulului față de harta din 1528, se explică prin faptul că între timp, în anul 1542 Lugojul primește statutul de oraș „*Civitas nostrae (reginae) Lugos*”⁸, iar în 7 mai 1551, Isabella (1519-1559), văduva regelui Ioan Zapolya (1487-1540) îi acordă statutul de „*oraș regal liber*”, printr-o diplomă de privilegii și emblemă „un lup șezând deasupra coroanei”⁹.

Dintre hărțile care menționează Lugojul în secolul al XVI-lea ne reține atenția o hartă rară a Ungariei ce a fost gravată la Nürnberg de MATTHIAS ZÜNDT în anul 1567. MATTHIAS Zündt (circa 1498-1572) a fost un gravor, sculptor și bijutier din Nürnberg, care a gravat în aramă 13 hărți și vederi între 1565 și 1571. Titlul complet al hărții este în latină și germană, înscris în cartușul din dreapta - jos: NOVA TOTIUS UNGARIAE DESCRIPTIO ACCURATA DILIGENS DESUMPTA EX PLURIBUS ALIORUM EDITIS COSMOGRAPHICIS CHARTIS ET TYPIS AEREIS INCISA A MATTHIA CYNTHIO NORIMBERGENSI ANNO A CHRISTO NATO M.D. LXVII. : EINE NEUWE WARHAFTIGE BESCHREIBUNG DES GANEZEN UNGERLANDS MIT SUNDEREM FLEYSS AUSS ANDEREN LANTTHAFFELN ZU

⁷ Vezi detaliu de pe această hartă publicat de Ș. Mureșan în lucrarea *Die frühneuzeitlichen gedruckten Karten als Quelle zur Beurkundung von Lugosch*, (Lugojul în izvoare cartografice medievale editate), în vol. „Lugoscher Heimatblatt” 9/2006, editat de Heinrich Lay în Töging a. Inn, Germania, p. 105, fig. 1

⁸ Coriolan, Suci, *op. cit.* p. 365

⁹ Pesty, Frigyes, *op. cit.*, vol. IV, Budapest, 1883, p. 52-53

SAMMEN GEBRACHT UNND IN DRUCK VERSERTTIGET DURCH MATHIAS ZUNDTEN ZU NORMBERG. IM JAR NACH CHRISTI GEBURT 1567 (aprox. O nouă descriere exactă a întregii Ungarii adunată cu grijă dintr-o serie de alte hărți publicate și lucrări tipărite și gravată în alamă de Matthias Zundt din Nürnberg în anul 1567 de la nașterea Domnului).

Viața pastorală este reprezentată prin ilustrații de păstori, călăreți, case rustice, cabane, bovine, câini și alte animale. Sunt reprezentate mine și munți, precum și evenimente militare importante din secolul 16 cum ar fi lupte și asedii. Toponimele sunt în primul rând în limba latină, dar și unele în limbile maghiară și germană. Harta Zündt a fost folosit ca sursă pentru atlase din secolul 16, cum ar fi :THEATRUM ORBIS TERRARUM al lui Abraham Ortelius tipărit la Antwerpen în anul 1570 și retipărit ulterior în mai multe ediții, în diferite limbi și SPECULUM ORBIS TERRAE al lui Gérard de Jode(1509-1591), publicat în două volume în anii 1584 și 1593).

Harta este color, realizată la scara 1:1.700.000; are dimensiunile de 52 x 86 cm pe o coală de 57 x 93 cm. A apărut inițial pe șase coli aranjate împreună. Aceasta prezintă vederi colorate ale orașelor importante, regatele, provinciile și țările vecine. Sunt reprezentate bisericile episcopale, dar și clădirile religioase turcești, reflectând faptul că la acea vreme Banatul era sub stăpânire turcească. Și deasupra semnelui convențional care reprezintă Lugojul este semiluna (fig. 2).

Se știe că numai în perioada 1552-1554 Lugojul a fost sub suzeranitate otomană, din anul 1554 până în septembrie 1658 Banatul de Lugo – Caransebeș a fost alipit Principatului autonom ardelean. Din septembrie 1658 el a fost integrat pașalâcului de Timișoara.

Încă pe harta lui Cornelis Danckerts (1603-1656) *Nova et Recens Emendata totius Regni Ungariae una cum*

adjacentibus et Finitimis Regionibus Excudebat C. Danckertz, tipărită la Amsterdam în anul 1657, Lugojul este marcat cu semilună, simbol folosit pentru cetățile ocupate de turci. Cu același simbol de cetate ocupată de turci apare orașul nostru în comitatul Timișoarei, pe râul Timiș, pe harta *Le Royaume de Hongrie...*a autorilor: Jean Baptiste Nolin (1657-1708) și Vincenzo Maria Coronelli (1650-1718). Pentru prima dată pe această hartă apărută la Paris, în anul 1687, Lugojul este notat **Lugas ou (sau) Lugos**¹⁰.

Forma de *Lugos* este întâlnită și pe hărțile lui Nicolas Sanson din Abbeville (1600-1667), conducătorul școlii cartografice franceze din acest secol.

În Tabelul 1 am sintetizat cele mai importante documente cartografice medievale, tipărite, realizate de reprezentanți de seamă ai principalelor școli cartografice europene, notând numele sub care este reprezentat Lugojul. Se poate observa că numele este consemnat de cartografii vremii în grafii mai mult sau mai puțin apropiate de forma populară **Logoj**, singura fidelă pronunțării originale. Predomină forma maghiară **Lugas**, lucru ce se explică prin faptul că, mai toți cartografii evului mediu, au fost influențați de poziția fostului stat al Ungariei, de faptul că informația era de proveniență maghiară, cei mai mulți au studiat în Austria și au avut legături culturale cu Ungaria sau au lucrat din ordinul regilor unguri.

Spre sfârșitul secolului al XVII-lea Banatul devine „teatru de război” între austrieci și otomani. Pentru executarea operațiunilor militare s-au confecționat hărți și planuri care erau ținute foarte secrete și de aceea ele s-au păstrat în manuscris, motiv pentru care ele nu fac obiectul prezentului articol¹¹.

¹⁰ Barry Lawrence Ruderman, *Antique Maps Inc.*(www.RareMaps.com)

¹¹ *Vezi prezentarea lor pe larg, cu referiri și la Lugo, în lucrările: Sofronie, Mureșan, Banatul în cartografia militară austriacă de la*

Tabelul 1. Lugojul în izvoarele carografice din secolele XVI-XVII¹²

ANUL	DENUMIREA	AUTORUL HĂRȚII	TITLUL HĂRȚII
1528	LUGAS	Lazarus	Tabula Hungarie...
1546	LUGAS	Giacomo Gastaldi	<i>La vera descriptione di tutta la Hungaria...</i>
1548	LUGAR	Giacomo Gastaldi	<i>Polonia et Hungaria nova Tabula...</i>
1553	LUGAS	Andrea Vavassore	<i>Tabula Hungarie</i>
1559	LUGAS	Pyrrho Ligorio	Tabula Hungarie ...
1559	LUGAS	Antonio Lafreri	<i>Nova Descriptio totius Hungariae...</i>
1561	LUGAR	Girolamo Ruscelli	<i>Polonia et Hungaria Nuova Tavola...</i>
1566	LUGAS	J. Sambucus	Transilvania...
1567	LUGAZ	Matthias Zündt	Nova totius Ungariae descriptio
1570	LUGAS	W. Lazius	Hungariae Descriptio...
1570	LUGAZ	A. Ortelius	Transilvania ...

sfârșitul secolului al XVII-lea, în a II-a Conferință Regională de Geografie, Buziaș – Timișoara, 1996, p. 304-313 și Șofronie, Mureșan, *Banatul în cartografia secolului al XVIII-lea*, Editura Partoș, Timișoara, 2012

¹² Autorii, titlul hărților și anul apariției lor, au fost selectați din bogatul fond cartografic al Cabinetului de Hărți al Academiei Române, București, Colecția *Moll's Map Collection* și atlasul lui D. Dem. Dimăncescu, *Monumenta Cartographica Moldaviae et Transilvaniae*, apărut la San Francisco în anii 1933-1935.

ANUL	DENUMIREA	AUTORUL HĂRȚII	TITLUL HĂRȚII
1578	LUGAS	W. Lazius	Hungariae...
1579	LUGAS	J. Sambucus	<i>Harta Ungariei și Țărilor Române</i>
1592	LUGAZ	J. Sambucus	Hungariae...
1593	LUGAZ	M.C. Norico	Hungariae totius...
1595	LUGAS	Gerhard Mercator	Hungaria...
1596	LUGAS	J.A.Magino	Transilvania et Hungaria...
1597	LUGAS	Magini Porro	Hungaria et Transilvania...
1598	LUGAS	W. Lazius	Hungariae Descriptio...
1599	LUGAS	Bernardin Valle	Descriptione Dell'Ongaria...
1599	LUGAR	Gioseffo	Descriptione della Polonia...
1602	LUGAS	M.Florimi, Arnoldo de Arnoldi	Hungaria
1620	LUGAZ	P. Kaerius	<i>Nova et recens emendata totius...</i>
1630	LUGAS	H. Levinus	Novus opus geographicum...
1646	LUGAS	P. D'Avity	Hungariae Regnum...

ANUL	DENUMIREA	AUTORUL HĂRȚII	TITLUL HĂRȚII
1657	LUGAS	C. Danckerts	Nova et recens emendata totius Regni Ungariae...
1662	LUGAZ	N. Visscher	Totius Regni Hungariae...
1664	LUGAS	H. Jaillot	<i>Carte de la haute et basse Hongrie, Transilvanie, Moldavie, Valachie</i>
1664	LUGAS	Jakob von Sandrart	<i>Neue Land Tafel von Hungarn...</i>
1664	LUGAZ	Pfann Wilhelm	<i>Nova et exacta totius regni Hungariae..</i>
1665	LUGAS	N. Sanson	<i>Theatre de la guere en Hongrie...</i>
1684	LUGATZ	G. Cantelli	Corso del Danubio...
1686	LUGAS	G. Cantelli	La Transilvanie...
1687	LUGAS sau LUGOS	J. B. Nolin, V. M. Coronelli	Le Royaume de Hongrie....
1687	LUGAS	N. Visscher	Totius Regni Hungariae...
1696	LOGOS	N. Sanson	Le Cours du Danube...
1699	LUGOS	J.B. Homann	Principatus Transilvania

Fig. 1. Detaliu din *Tabula Hungariae* de Lazarus, 1528

Fig. 2. Detaliu din *NOVA TOTIUS UNGARIAE...*
de Matthias Zündt, 1567

Călătorie prin cotidianul Lugojului (Banatului) de altădată (secolele XIV - XVIII)

Profesor Horațiu Suciu

Cine sunt oamenii care au trăit în Lugoj (Banat) de-a lungul “evului mediu” (secolul al XIV-lea până în secolul al XVIII-lea)? Care sunt ocupațiile lor, cum se desfășura viața lor de zi cu zi și cum reacționau când erau puși înaintea unor schimbări? Informațiile privind acest aspect al istoriei (viața cotidiană), în primele secole de existență a Lugojului, sunt rare și incomplete. Uneori, când lipsesc, pot fi presupuse. Alteori nu. După secolul al XVI-lea, încet, încet, avem mai multe documente care prezintă o lume diversă și "pestriță", în plină mișcare, cu personaje cu personalități tot mai bine conturate. Este o lume în continuă schimbare, pe plan material, social și mental. Epoca otomană este o simplă paranteză, care, pentru zona Lugojului, durează doar 60 de ani. În secolul al XVIII-lea, în epoca habsburgică această lume e aproape "vie". Numeroși istorici scriu despre "acest" Banat și ne lasă o imagine completă asupra epocii. Acum, datorită Casei de Habsburg, în Banat, în spirit iluminist, se produce o modernizare fără precedent. Transformările atât de importante din această perioadă nu ar putea fi înțelese fără o atentă observație a ceea ce exista anterior.

Odată cu trecerea Banatului sub stăpânire habsburgică (1718), lucrurile se schimbă la Lugoj, în comparație cu epoca turcească. Prin aducerea coloniștilor germani, dar și datorită „băștinașilor” români (și sârbi), numărul

meșteșugarilor crește. Orașele au târguri mari și piețe permanente. Agricultură devine mai productivă. Districtul Lugoj devine un mare producător de cereale și vin. Astfel aflăm că cele două cercuri ale districtului Orșovei: cel al Almăjului și Orșovei, "sunt așezate în munții înalți și cultivă grâna puțină... de aceea locuitorii sunt nevoiți să cumpere porumbul, folosit de obicei la hrană, din districtul Lugoșului"¹. Producția e în continuă creștere, astfel că la 1774, capacitatea hambarelor domeniiale trebuiau sporită până la "8000 mierițe la Lugoj"². În districtul Ciacovei, care nu "produce mai mult de 300 vedre de vin pe an... restul vinului se aduce fie de la Lugoj sau Vârșeț, fie chiar de la Buda"³. "Localitatea Lugoj... produce destul de mult vin, socotit în țară ca fiind de cea mai bună calitate... în anii favorabili, recolta de vin se ridică la cel puțin 9000 de vedre"⁴. Deși "vinul de Giarmata îl întrece cu mult pe cel de Lugoj"⁵, Nicolae Stoica de Hațeg, când își află "preotesea cu prunc... eu de bucuria preotesei mă veselii, că un sfertul de vin bun de la Lugoj și un copilași îmi aduse"⁶. Călătorind prin aceste locuri, Johanns Lehmanns (*Reise von Petersburgnach Hermannstadt in Siebenburgen, Leipzig, 1785*) amintește că în „ proprietatea soției contelui Soro, comandantul cetății Timișoara, (la Lugoj este) unui deal întreg cu vii, unde se cultivă vița după metodele cele mai noi. Aici se produc cele mai bune vinuri de Burgundia,

¹ J. J. Ehrler, *Banatul de la origini până acum (1774)*, Editura Facla, Timișoara, 1982, p. 67

² *Ibidem*, p. 103

³ *Ibidem*, p. 57

⁴ *Ibidem*, p. 72

⁵ *Ibidem*, p. 77

⁶ Nicolae Stoica de Hațeg, *Cronica Banatului*, Editura Academiei R. S. R., București, 1969, p. 278

unice în Banat... contesa are vii de assu, care este egal cu vinul de Tokai”⁷.

De aceea "târgurile săptămânale de la Lugoj sunt frecventate de destui cumpărători oferind supușilor o desfacere îndestulătoare pentru produsele lor"⁸. Până și "cercul Timișului produce cantități mari de porumb pe care le vinde în aceeași măsură la "târgurile din Timișoara, Lugoj..."⁹

În același timp, există la Lugoj un "piați" unde negustorii au "bolte, bugăi..., dughene". În dughene "mâncare...: rozalie, smochini, zămișcă, brânză..., slănină..., vin..., pâini albe"¹⁰.

Această dezvoltare a agriculturii districtului Lugoj se face în paralel cu un adevărat program de "industrializare" a orașului Lugoj. În 1719 la Lugoj a fost construită o mare moară erarială numită "moara imperială Elisabeth"¹¹. Despre ea Ehrler ne spune că e o "moară de capacitate mijlocie și funcționare neîntreruptă" la care se percep 20 de florini ca taxă de morărit¹². În 1776 la Lugoj existau deja 6 mori de apă, care dețineau o suprafață de 23 jugăre de pământ arabil¹³.

În 1722 se aprobă de către administrația districtuală deschiderea la Lugoj a unei manufacturi de postav țărănesc

⁷ Alexandru Rusu; Const. Rudneanu, *Călători străini despre Banat și Timișoara (sec. XVII-XIX)*, în "Studii de istorie a Banatului", vol.III, Timișoara, 1970, p. 114-155; Victor Lăzărescu; Gheorghe Luchescu; Vasile Muntean, *Spiritualitate Lugojeană*, Editura Mitropoliei Banatului, Timișoara, 1993, p.15

⁸ J. J. Ehrler, *op. cit.*, p. 72

⁹ *Ibidem*, p. 57

¹⁰ Nicolae Stoica de Hațeg, *op. cit.*, p. 261

¹¹ Emeric Lay, *Începutul dezvoltării industriei în Lugoj*, în "Tibiscus", V, 1979, p. 275-281

¹² J. J. Ehrler, *op. cit.*, p. 114

¹³ Emeric Lay, *op. cit.*

numit aba. În luna mai 1723 este atestată în Lugoj o manufactură de pături, care primește o comandă de 5000 de pături. În toamna anului 1727 administrația bănățeană s-a interesat de rezervele de pături din magazia de pe lângă manufactura din Lugoj și a comandat foarte urgent 3-4000 de pături, care să fie transportate imediat la Timișoara. Pentru iarna anului 1728 s-a comandat fabricarea unei cantități și mai mari de pături: 12000 de bucăți. Pentru ultima dată această manufactură e atestată în 1736¹⁴. Pentru cazangiii care lucrează la Lugoj, în 1723 se cere cantitatea de 30 chintale plăci de aramă, plata urmând să se facă la primirea mărfii de oficiul districtual¹⁵.

Deoarece cea mai mare suprafață din districtul Lugojului (140142 iugăre) e acoperită cu păduri¹⁶ nu e de mirare că la Lugoj apare amintit în 1723 un joagăr imperial¹⁷. După ce era curățat aici, lemnul și cheresteaua, erau transportate la Timișoara, pe Bega.

În anul 1748 se încearcă deschiderea unei berării la Lugoj" dar casa meșteritei Elisabetha Schleg nu era construită din material solid" astfel că administrația n-a fost de acord cu acest plan. Peste patru ani, în 1752 administrația Banatului ordonă serviciului administrativ districtual din Lugoj, să distribuie un loc pentru înființarea unei berării. În luna iulie a același an berăria era în construcție, iar berarul antreprenor Martin Reidinger era scutit de dare timp de doi ani de zile. Berăria a fost, de fapt, proprietatea camerei regale și dată sub formă de arendă unor antreprenori.

¹⁴ *Ibidem*

¹⁵ Mihai Mircea Rusu, *Aspecte ale vieții social economice a orașului Lugoj*, "Tibiscus", V, 1979, p. 269-274

¹⁶ J. J.Ehrler, *op. cit.*

¹⁷ Emeric Lay, *op. cit.*

Probabil câștigul era mic, căci în 1768 n-a fost găsit nici un pretendent pentru arendarea berăriei¹⁸.

Deoarece Lugojul devenea un oraș tot mai important e deschis un han, în 1733, numit "La Vulturul Negru" (Ad Nigram Aquila). Proprietar al hanului, în acest an, e Adam Walther. În 1750, proprietar este Simion Dollinger, ginerele lui Walther¹⁹. Această imagine este întărită de descrierea lui Johann Lehmanns: „Pe un drum frumos ridicat și bine făcut, am ajuns la Lugoj, care în sine este un foarte mare. Are o piață frumoasă, cu multe case frumoase. În piață sunt prăvălii cu negustori greci. Orașul este împărțit în două de râul Timiș. Partea germană este bine zidită, are ospătării bune, în care sălășluiesc călătorii, deși sunt cam departe de drum. Trecătorii peste pod, pentru fiecare cal, trebuie să plătească vamă. Lugojul este un loc plăcut, cu locuitori joviali. În *partea germană* se află *o cafenea cu biliard*, precum și o vilă de vară care este proprietatea contesei Soro. Doamna aceasta, în Lugoj și în jur are multe proprietăți. Parte mare a Lugojului este proprietatea ei... La capătul orașului, pe drumul ce duce spre Transilvania,... urmează un șes plăcut și numaidecât începe un deal înalt cu vii de ambele părți ale drumului. Ici-colo se văd locuințe de vară²⁰. Proprietățile generalului și contelui Johann von Soro (1730, Buda - 1809, Lugoj), comandant al cetății Timișoara (1767-1791), general comandant al Banatului (1788 -1805), sunt singurele pe care călătorul J.K. Steube consideră că merită să le amintească atunci când trece prin

¹⁸ T. N. Trâpcea, Informații despre unele localități din Banat în secolul al XVIII - lea, în "Banatica", V, Reșița, 1979, p. 291-295

¹⁹ Emeric Lay, *op. cit.*

²⁰ Bodo Barna (coordonator proiect), Ghid cronologic pentru orașele bănățene Timișoara, Lugoj, Reșița, Caransebeș, Pancevo, Kikinda, Zrenjanin, Vrsac , Editura Marineasa, Timișoara, 2007, p. 24

Lugoj: „am ajuns la Lugoj, unde se află moșiile splendide ale contelui von Soro...”²¹

Locuitorii orașului de pe malul Timișului erau deci, în secolul al XVIII-lea, agricultori, țesători, lemnari, berari, cazangii, morari (sau lucrători în domeniu). Și, vorbind despre „impozitul pe negoț (care) se percepe la oraș pe șase categorii”, J.J. Ehrler ne dă o listă cu alte meserii care se practică în orașele bănățene: ”impozitul pe exercitarea meseriilor este foarte variat... brutar, dogar, bărbier sau băiaș, tâmplar pentru paturi de armă, strungar în lemn, măcelar, tinichigiu sau cloamfâr, băcan, căldărar, aurar, sticlar, olar, mănășar, pălărier, șepcar, marochiner, fierar pentru vergele de aramă și balamale, cojocar, căldărar-arămar, pieptenar, țesători de pături, brutar de turtă dulce, lumânărar, pielar, pânzar, morar, fierar pentru cuie, opincar, covrigar, curelar, croitor, pantofar, săpunar, fierar, lăcătuș, șelar, frângier, piuar pentru amidon, ceaprazar, tâmplar, tutungiu, pielar pentru ranițe și genți, postăvar, rotar, tăbăcar, cizmar, cîrpaci în cositor...”²² Și tot el amintește de: ”samsarii greci, sârbi și evrei”, dar și de „vagabonzi (care) vor ști că nu pot scăpa de pedeapsă în cazul unei inspecții...”²³ Locuind în Banat pentru nouă ani J.K. Steube întâlnește, în plus: un „felcer... care se ocupa și de cârciumărit”, pe „menajera căpitanului”, un „croitor, pe deasupra și încornorat...”, un cizmar, un măcelar și un franzelar”, pe „două slujnice” care administrau o ospătărie, un „hangiu sau un cârciumar care socotea, dacă nu un păcat de moarte, atunci cel puțin o farsă și o înșelăciune (ce ciudățenie!) adăugarea de apă în băuturile pe care le vindea”, pe „șeful de poștă”, pe gardianul din subordinea lui

²¹ J.K. Steube, *Nouă ani în Banat (1772-1781)*, Editura de Vest, Timișoara, 2008, p. 31

²² J. J. Ehrler, *op. cit.*, p. 110-111

²³ *Ibidem*, p. 93 și 97

și pe un ”vizitiu foarte a dracului”, un „valet substituit... (care) îmbrăca o livrea cu revere colorate”, un „hornarul neamț aflat tocmai atunci... pentru a curăța coșurile la clădirile aparținând statului”, pe „tâmplarul, lăcătușul, fierarul pentru cuie”, care „la construcția românilor nu are de câștigat vreun ban”, pe funcționarii germani care trăiesc o tragedie când „Banatul tocmai fusese încorporat Regatului Ungariei și (când) toți funcționarii germani fuseseră îndepărtați...., toate posturile fuseseră ocupate de nobili unguri... (funcționarii germani civili fuseseră scoși din serviciu se numeau quiescenți... chiar dacă s-a dat ordin ca, la ocuparea funcțiilor, aceștia să fie avuți în vedere cu prioritate, totuși efectul a fost foarte redus”)), pe „un țigan cu un cimpoi sau cu ceva ce seamănă a vioară și (care) începe să cânte cum se pricepe mai bine”²⁴. Fiind vorba de muzică să-i amintim și pe germanii care, în 1765, înființează la Lugoj o orchestră cu instrumente de suflat²⁵. Un document din 1727 în care Administrația bănațeană ordonă oficiilor administrative Timișoara și Ciacova ca pe porțiunea dintre Topolovăț - Recaș și în aval, pe malul canalului să fie desființate morile, să nu fie ținute în apă prăjini, grilaje pentru pești și broaște țestoase, să nu fie puse la muiat inul și cânepa²⁶ ne oferă alte informații insolite despre modul de viață și ocupațiile românilor bănațeni.

Alături de ei sunt funcționarii și soldații habsburgici, căci în 1743 la Lugoj se construiește o cazarmă²⁷, și părinții minorității, care vin în oraș în 1718. Ordinul minorității este unu

²⁴ Vezi J.K. Steube, *op. cit.*

²⁵ Bodo Barna (coordonator proiect), *op. cit.*, p. 106

²⁶ Marlen Negrescu; Dan Pura, *Navigația pe Bega, Secvențe istorice*. Editura Brumar, Timișoara, 2007

²⁷ Ștefan Pop, *Din trecutul Lugojului*, în *Calendarul românului*, Caransebeș, 1927, p. 130-135

din marii proprietari ai acestei perioade, deținând, la Lugoj, vii și proprietăți funciare²⁸.

O bună imagine despre meseriile locuitorilor români în secolul al XVIII-lea ne-o putem face din lista cu numele celor care donează bani pentru construirea Bisericii române Adormirea Maicii Domnului din Lugoj (1759). O ordonanță care se referă la populația evreiască (23 iunie 1787) impune acesteia obligația de a lua nume și prenume german, deoarece „familiile nu au nume comun statornic, iar persoanele nu au prenume cunoscute”²⁹. Asemănătoare era și situația românilor, căci, ne spune Alexandru Graur: "într-o vreme când numele de familie nu erau prea fixe, iar meseriașii destul de rari, s-au adăugat adesea la numele de botez numele meseriei suficient pentru a se putea identifica persoana astfel denumită... numele de meserie s-a moștenit ca nume de familie"³⁰; ca urmare, în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, în urma presiunilor autorităților sau/și a modernizării, în Banat se adoptă nume, după modelul occidental.

Astfel în această listă găsim 8 Olaru, Olariu, Olarul, 3 Suci (din maghiarul sücz - cojocar) și un Cojocariu, 7 Morărescu, Morariu, Moraru, 3 Sabău (în maghiară însemnând croitor), 1 Ciorogar (adică "cârpaci, pantalonar"), 2 Străițaru, Srăițariu, 6 Cizmașul, Cizmaș, 10 Tocaciu, Tocaci (în maghiară țesător), 1 Poneavă (probabil un țesător de pături) 2 Laiu, Lai (vopsitor de lână), 3 Abagiu (țesător), 1 Faur, 1 Custureanu (cuțitar), 3 Lăcătașu, Lăcătușu, 2 Forgaci (tâmplar), 5 Butaru, Buteaș, Budu, Buți (dogar de buți), 3 Rotaru, 1 Trocură, 5 Buta (probabil măcelari), 1

²⁸ Istvan Iványi, *op. cit.*, p. 90 și 134

²⁹ Victor Neumann, *Istoria evreilor din România*, Editura Amarcord, Timișoara, 1996, p. 106

³⁰ Alexandru Graur, *Nume de persoane*, Editura Științifică, București, 1965, p. 94

Tergoveț, 5 Căldărași, 1 Oilaru, 4 Pivodaru (de la pivotă - băutură), 3 Beraru, 2 Băcanu, 1 Birtaș, 4 Bărbieru, 1 Zidaru, 1 Popa Filip Zugraf (probabil un pictor de biserici), 1 M. Dascăluș, 5 Catana, 1 Dărașan, 1 Tonea Căpitan, 1 Raducăpitan, 1 C. Căpitan, 1 Lăutașu, 2 Doboș, Doboșteanu (toboșar), 3 Fluierașu, 1 Gornicu, 1 Stegariu, 2 Văcaru, Văcariu, 1 Purcaru, 5 Păcurariu, Păcurărescu, Păcuraru, 1 Cozac (căprar), 2 Săteanu, 4 Biriș (argat), 1 Jeleru³¹. Această ipoteză a mea e în parte confirmată de o statistică din anul 1782³². Deci, găsim la Lugoj meseriași, soldați, dar și agricultori.

Din lista aceasta putem să ne dăm seama de locul de unde provin diferiții locuitori ortodocși din Lugoj (secolul al XVIII-lea), căci și etnicele (sau denumirile diferitelor popoare) devin nume de familie³³. Avem 1 Sibianțu, 1 Blaj, 1 Tisneru (venit de pe Tisa), 1 Lipovanu, 1 Belințan, 2 Gătăianțu, 2 Bocicai (din Bocșa), 1 Sătmurean, 1 Ceacoveanu, 6 Hațegani, 1 Mărgineanu, 1 Mărgineanțu, 2 Sălhani, 1 Săcușan, 2 Săcoșani, 1 Velmeșan, 3 Hodoșani, 1 Timișoranțu, 3 Topoli. Alături de ei 10 Munteanu, 9 Țăranu, Tereaniu, Tărea, 7 Românu (toți din Țară Românească), 6 Ardeleanu, 1 Unguru, 1 Unguroni (adică veniți din Transilvania), 1 Sasu, 5 Grecu (poate aromâni), 2 Bulgaru, 1 T. creștin (probabil un evreu botezat), 1 străin Țutulan (un grec sau un bulgar), 1 Șigan, 1 Feketă, 3 Cioară (toți 5 țigani)³⁴.

³¹ *Cum s-a zidit biserica ortodoxă din Lugoj?* Lugoj, 1936. Pentru etimologia numelor am folosit Iorgu Iordan, *Dicționar al numerelor de familie românești*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1983; N. A. Constantinescu, *Dicționar onomastic românesc*, Editura Academiei R. P. R., 1963

³² Vezi Ioan Stratan; Vasile Muntean, *op. cit.*

³³ N. A. Constantinescu, *op. cit.*

³⁴ *Cum s-a zidit biserica ortodoxă din Lugoj?* - *op. cit.*

În această lume pestriță găsim și români foarte bogați. E cazul unui Ioan Racz (Raț) sau Gavrilă Gurean. Acestea din urmă contribuie cu 5038 florini, din cei 22828 florini necesari pentru construirea Bisericii române Adormirea Maicii Domnului și construiește pe banii săi (1012 florini), singur, o școală pentru copii românilor din Lugoj la 1768³⁵.

Două testamente din Lugoj, unul din 1600, celălalt din jurul anului 1770 ne arăta cât de mult s-a schimbat lumea celor bogați din Banat în 170 de ani. Primul aparține Margaretei Găman, celălalt lui Gavrilă Gurean. Încă de la începutul testamentului Gavrilă Guran se asigură: "ca după sfârșitul meu nimeni să nu fie împuternicit a schimba testamentul de față privind averea mea"³⁶. Margareta Găman nu face acest lucru. Pe lângă genul de bunuri pe care le deține Margareta Găman: "casa pe care am ridicat-o eu aici, la Lugoj,... în strada Susan", "trei pământuri", "pășunea pentru cai", "viile", "părțile de moșie", "cingătoarea de argint", "rochia", "cearceafurile", "fețele de masă"³⁷, Gavrilă Gurean, deține mori, cârciumi, dar mai ales "banii numerar și bani împrumutați". În plus toate bunurile lui Gurean sunt evaluate în bani "acestea reprezintă 15974 florini și 35 creițari". Fostul obercneaz are grijă de sufletul său dând "bisericii din Lugoj, în vederea ținării slujbelor pentru sufletul meu 300 florini"³⁸. Toate acestea ne dovedesc că în secolul al XVIII-lea banul devine cea mai importantă proprietate și în Banat, iar Gavrilă Gurean e cel mai bun exemplu de burghez care-și pierde tot mai mult caracteristicile lumii medievale. Asta dacă luăm în

³⁵ I. D. Suci, *Monografia Mitropoliei Banatului*, Editura Mitropoliei Banatului, Timișoara, 1981, p. 129

³⁶ Emeric Lay; Vasile Muntean, *Ctitorul Gavril Gurean, în "Mitropolia Banatului"*, XXX, nr. 10-12, Timișoara, 1980, p. 722-724;

³⁷ Costin Feneșan, *Documente medievale bănățene*, Editura Facla, Timișoara, 1981, p. 101-120

³⁸ Emeric Lay; Vasile Muntean, *op. cit.*

considerare și faptul că în 1766 îl găsim pe fostul obercneaz de Sărăzani printre deținătorii unei acțiuni în valoare de 1000 florini la "Temesvarer Handlungzi Compagnie"³⁹.

În Lugojul secolului al XVIII-lea, pe lângă închirierea de camere la hanul din partea germană a comunei, se pot închiria case. Nicolae Stoica ne spune "spionul chir Leonida... în piați la greci casă sus cu chirie luasă"⁴⁰, iar în lista celor ce donează bani pentru Bisericii Adormirea Maicii Domnului e amintiți A. de la Toma și Vida de la Zdrâncoane⁴¹. Deasemenea, contractul semnat pentru construirea bisericii amintite mai sus prevedea că "se va asigura maștrilor cât și oamenilor lor o locuință unde vor fi adăpostiți"⁴².

"Drumurile, scrie viitorul împărat Iosif al II-lea, le creează natura"⁴³. Pe aceste drumuri se circulă "în hinteu sau căruțe", călare sau pe "muscol, mule sau catâră"⁴⁴ și cu poștalionul⁴⁵. Totuși Johann Lehmann folosește, pentru a ajunge la Timișoara, cambiatura, un mijloc de transport specific bănățean înființat de guvernatorul Florimundus Mercy, care este mai ieftină decât poștalionul de Tisa. Ajuns la Timișoara el are de ales pentru a ajunge la Lugoj, și mai apoi în Ardeal, între drumul pentru poștalion care trece prin Chevereș și Sinersig și drumul de căruțe prin Recaș și Chizătău. Dar sunt și inconveniente. La cambiatură, însoțitorul poștal nu avea trompetă, așa ca la toate celelalte căruțe care au însoțitor cu trompetă; trebuia lăsat drumul

³⁹ Costin Feneșan, *Cnezi și obercnezi în Banatul imperial, 1716-1778*, Editura Academiei Române, București, 1996, p. 77

⁴⁰ Nicolae Stoica de Hațeg, *op. cit.*, p. 250

⁴¹ Cum s-a zidit biserica ortodoxă din Lugoj?, *op. cit.*

⁴² Adriana Buzilă, *op. cit.*

⁴³ Patriciu Drăgălina, *Din istoria Banatului Severin*, volumul III, Editura autorului, Caransebeș, 1901, p. 156

⁴⁴ Nicolae Stoica de Hațeg, *op. cit.*, p. 174

⁴⁵ Ioan Stratan; Vasile Muntean, *op. cit.*, p. 21

liber și din această cauză cambiatura se imobiliza pe mult timp în noroi. În călătoria lui, Lehmann s-a împotmolit în noroi la 2-3 km de Timișoara⁴⁶. J.K. Steube amintește că poți fi și „înșelat, deoarece vizitiul cu care voiam să călătoresc la Viena, sub pretextul că aș fi ultimul călător, mi-a cerut în avans jumătate din costul călătoriei pentru a-și putea achita, așa cum pretindea, nota de plată la han... or, eu nu eram nicidecum ultimul pasager, ci cel dintâi. Pentru a nu pierde banii dați în avans, a trebuit să mai aștept două persoane pînă la 26 decembrie”⁴⁷. Și tot acest locuitor al Banatului secolului al XVIII-lea (Steube) ne vorbește de drumurile pe care ”pentru a călători nu există decât carul cu boi... (și) căruța (care) mi-a rămas împotmolită în mlaștină”; iar în ce privește vizitiul, detaliile sunt înspăimântătoare: ”șeful poștei a pus mîna pe un ciot de papură și l-a altoit pe vizitiu ca lumea, după care acesta ne-a promis, ce-i drept, că ne va sluji, dar ne-a anunțat, în același timp un lucru neplăcut, anume că ajunși în Chei, ne va arunca în apă...”⁴⁸

Nesiguranța acestor locuri este proverbială. Iată ce spun cronicile epocii: "aicea lîngă Mehadia, să făcu o bandă numai de 6 lotri. Prinde călători. Poteri, după hoți din tot Banatul să ridica... din Mehadia, Sebeș, Logos, Oravița"⁴⁹ (Nicolae Stoica de Hațeg); acești lotri „...pre un neguțătoriu, maistor cojocar... lîngă Sebiși prinzându-l, bumbii de argint de la mintie și dolamă și copcele tăindu-i, banii i-au luat și l-au lăsat... (pe) 2 preoți... tot le-au luat, cît numai cămașă i-au lăsat, desculți... (și) o bandă de 16 lotri... fără de veăste în sasca Nemțească, la doctoru vestit

⁴⁶ Alexandru Rusu; Constantin Rudneanu, *Călători străini despre Banat și Timișoara (sec. XVII-XIX)*, în ”Studii de istorie a Banatului”, vol.III, Timișoara, 1970, p. 114-155

⁴⁷ J.K. Steube, *op. cit.*, p. 86

⁴⁸ Vezi J.K. Steube, *op. cit.*

⁴⁹ Nicolae Stoica de Hațeg, *op. cit.*, p. 203

noaptea întrînd, toată avuția, banii, scumpătăți au luat și s-au dus... ”⁵⁰.

Și continuă: (deoarece) „drumurile rămân foarte nesigure... lotrii îndrăznesc de multe ori să atace și satele, pe care le impun la plata unei contribuții, luând banii și alimentele, jefuind și chiar dând foc caselor... ei sunt înarmați cu săbii, carabine, pistoale, hangere turcești și nu arareori cu câte un ciacan... ”⁵¹; și, netemându-se să intre în confruntări armate cu autoritățile, „...o ceată de lotri... (s-a hotărât să) pătrundă în oraș ziua în amiaza mare... l-au jefuit pe un sârb Košta... i-au tăiat capul. Soția aceluia om... a început să strige, la care harambașa i-a poruncit unuia dintre ai săi să-i taie beregata... (acesta) făcându-se c-o omoară... neștiindu-se, la început dacă era pericol de incendiu sau de apă mare, ori dacă era vorba de lotri, în patrulare a fost trimis un plutonier... un caporal, doi frunțași și zece soldați. Îndată ce lotrii au văzut pe militari în uniforme albe, au început să tragă, omorându-i pe caporal și doi soldați. Deasemenea, a fost ucis și hornarul neamț aflat tocmai atunci la Mehadia, pentru a curăța coșurile la clădirile aparținând statului... Au fost urmăriți până în pădure... (într-un fel sau altul, cu aceleași personaje sau altele, întâmplarea este povestită și de Nicolae Stoica de Hațeg) ”⁵².

În plus J. J. Ehrler ne arată că "furtul de cai, care n-a fost niciodată atât de frecvent în anii trecuți precum e acum"⁵³, iar în târguri, țiganii "își "încearcă norocul", și "au mereu grijă să dea câte o lovitură de maestru, ici ușurându-l pe un călător nepăsător de punga supărătoare colo punând

⁵⁰ *Ibidem*, p. 207 și 220

⁵¹ Francesco Grisellini, Încercare de istorie politică și naturală a Banatului Timișoarei, Editura Facla, Timișoara, 1984, p. 176

⁵² J.K. Steube, *op. cit.*, p. 101; Nicolae Stoica de Hațeg, *op. cit.*, p. 225

⁵³ J. J. Ehrler, *op. cit.*, p.98

mâna pe o vacă, pe un cal, o oaie sau un porc"⁵⁴. Cauza acestei atmosfere de western o găsim în însemnările lui Josif al II-lea despre Banat: "cuvântul poliție e necunoscut în Banat... siguranța publică lasă mult de dorit, cu pistolul și cu încuietoare își asigură omul mai bine averea"⁵⁵.

J.K.Steube confirmă cele scrise de împărat: „în ce privește siguranța, trebuia să ne așteptăm în fiecare clipă să fim jefuiți, maltratați sau chiar uciși de lotri... ori ce zgomot produs în timpul nopții ne băga frica în oase. Îmi amintesc că, după ce lotrii năvăliseră într-un sat aflat la numai un sfert de oră depărtare și pustiiseră aici cumplit, un anumit timp mi-am schimbat în fiecare noapte locul de somn, dormind fie pe pământ, fie în grajd, fie în grădină, sub un pom sau altul. Îndată ce se mișcă ceva în timpul nopții, sari pe loc din așternut, îți iei pușca încărcată, fără de care nu doarme nimeni, și rămâi în așteptare...”⁵⁶. Și asta pentru că „un cneaz (care) se bucură doar de scutire de dare pe timpul anului cât este în funcție, având îngăduința să țină în curtea sa bâta și cătușele cu care îi pedepsește la nevoie pe cei ce tulbură liniștea satului sau nu dau ascultare poruncilor date”⁵⁷, (dar acest cneaz) „văzând seămnele lor (ale lotrilor), a tremura (ca) de friguri, să-i sară dinții începu. ”Acas du-te”, i-au zis. Și veni.”⁵⁸

Nici armata și funcționarii nu par a fi mai capabili. Iată cum gândește subofițerul Steube: „mi-a cerut să însoțesc... efectele militare la Jupalnic... astfel că nu mai era nevoie e alt însoțitor. Cum niște lotri omorâseră cu o zi înainte niște sîrbi... era de așteptat să își mai facă veacul prin acele părți și, prinzând de veste despre transportul pieselor

⁵⁴ Francesco Grisellini, *op. cit.*, p. 164

⁵⁵ Patriciu Drăgălina, *op. cit.*, p. 156

⁵⁶ J.K. Steube, *op. cit.*, p. 79

⁵⁷ Francesco Grisellini, *op. cit.*, p. 182

⁵⁸ Nicolae Stoica de Hațeg, *op. cit.*, p. 220

de uniformă, să fie ispitiți să pună mâna pe ele... am pornit în grabă cu carul meu cu boi, mergând domol în spatele acestuia.. .dacă s-ar fi ivit lotrii, fie să capitulez în fața lor, fie să dau bir cu fugiții...”⁵⁹ De asemenea „funcționarul districtual nu mai apucă să părăsească scaunul... cneazul sătesc (primarul) nu zărește vreme de jumătate de an pe vreunul mai mare ca el”, fiind prea ocupat „administratorul districtal... construirea de drumuri și poduri, transportul grânelor, tăiatul lemnului, siguranța internă, controlarea măsurilor și greutăților...”⁶⁰ sau poate doar neinteresat, căci „funcțiile sunt ocupate de lucrători imperiali, lachei, foști ofițeri demși din armată”, care așa cum va scrie viitorul împărat Iosif al II-lea în 1768, nu se dau în lături de la abuzuri: „românii sunt rău tratați, siliți să părăsească casele, să dea pământurile... dările se impun fără nici o bază, după voia și plăcerea oficianților de comună și districte... unii plătesc mult, alții puțin de tot”⁶¹; această stare de fapt este confirmată și de Ehrler: ”robotele... rămân cel mai adesea o povară foarte apăsătoare pentru țăran... mai grav... când astfel de robote îl poartă dintr-un capăt al Banatului până în celălalt, durând deci 14 zile, aceasta fără a mai vorbi de robotele impuse în mod abuziv - cu plata a 12 creițari pentru fiecare cal - ținând din zori și până în amurg”⁶².

Oficial chiar și biserica consideră, la îndemnul autorităților că (circulară a episcopului Sacabent): ”mulți din norodul (rascian - sârbii și românii)... alta nu sunt numai tâlhari, lotrii și aprinzători de casă... răpitori ai bunului altuia” și (în altă circulară din 1805): ”ia socotiți întru inimile noastre cele creștinești câți lotri și hoți, ortaci, tovarăși ai lotrilor acum în așa scurtă vreme s-au izăflat, s-au

⁵⁹ Vezi J.K. Steube, *op. cit.*

⁶⁰ J. J. Ehrler, *op. cit.*, p.97 și 118

⁶¹ Victor Lăzărescu; Gheorghe Luchescu; Vasile Muntean, *op. cit.*, p.19

⁶² J. J. Ehrler, *op. cit.*, p. 100

destrucată, s-or prins, pre care încă de la Biserica Albă la
Temișoara i-au dus; câți sânt într-alte locuri precum în...
Caransebeș, în Lugoj...⁶³.

Un document (memoriul din 1804, atribuit lui Aron
Budai) face lumină: „ne-am informat despre toate greutățile,
asuprelile, trăsurile și urmarea cea fără cale, care lăcuitorilor
celor din fundul cămării noastre a Banatului până acum de
către șpanii, rect amții, prețptorii și solgăbiraele locuitorilor
li s-ar fi urmat... unii dintră aceia lăcuitori din lipsă și
sărăcie, alții din mânia pentru pedepsele nedrepte și pentru
asuprelile căzând la gânduri slabe și deznădăjduire și așa să
slobod la furțișaguri și tâlhării... șpanii, rectamții și
solgăbiraele, unii *care au venit cu coatele ieșite prin laibere
și săraci*, acum s-au umplut de bogăție, au făcut hărăghelii de
cai din răpiri... (cadouri)... cu sila le adună cnezii pe nimic
de la paori... robote prisositoare an de an mână pe paori cât
vreau domnii și an în an sânt siliți săracii a face robota la
îndoită și întriită”⁶⁴.

În acest context, de-a lungul veacurilor îi găsim pe
lugojeni gata să protesteze atunci când le sunt încălcate
drepturile și când împotriva lor sunt comise abuzuri (în
1551, protestează când banul Petru Petrovici le încalcă
drepturile⁶⁵, în 1602 s-au ridicat împotriva punerii în
stăpânire a lui Andrei Barcsay de Bârca Mare⁶⁶, în 1717 cer
schimbarea episcopului rămas de la turci, Moise, în 1750 cer

⁶³ Nicolae Bocșan; Mihai Duma; Petru Bona, *Franța și Banatul 1789-1815*, Reșița, 1994, p. 97

⁶⁴ *Ibidem*, p.106, 107

⁶⁵ Ibolya Șipoș, Rolul banului de Caransebeș - Lugoj Petru Petrovici în cadrul luptelor interne din Transilvania de la mijlocul secolului al XV - lea, în ”Analele Banatului”, V, Timișoara, 1997, p. 217-233

⁶⁶ Costin Feneșan, Documente medievale bănățene (1440-1633), p. 125

schimbarea cneazului Janas Roșu iar în 1752 a cneazului Martin Olaru, pentru că au delapidat unele sume de bani⁶⁷).

Pe lângă abuzuri fărădelegile continuă să existe și la fel și pedepsele. Cauzele minore erau de competența judecătii cneazului sătesc. În cauzele penale, prima instanță era oficiul districtual care era și instanță de apel pentru cauzele minore sătești. Cauzele penale grave au fost judecate de auditoriul Țării Banatului de la Timișoara și erau supuse curții vieneze⁶⁸. Dar în anumite cazuri, când era tulburată ordinea, se acționa în forță: „urîta faptă a rumânilor, seimeni turcești de la Lugoj pînă la Slatină... ce-au ajutat turcilor... careă așa s-au răsplătit: în novemvrie 1738, joi, în Caransebeș zi de târg... pre poruncă, reghimentele de răitari, husari din Lugoj de noapte plecând, două stații călcând, pre ameazi, Caransebeșu cu târgu său de toate părțile fără de veste lovind, oameni, femei, copii, feăte, preoți, negustori în beserica rumânească și nemțească, ce la franțișcani scăpasă, cu ei împreună ascuțitului sabiei și a puștelor jărtvă s-au dat”⁶⁹ și „joi, târg de săptămână... mare mulțime... cei beăți... lăsînd tîrgu... di la poartă sparg fereatrile... pre ușa sălii mari, unii preste alții înlontru să vîra și să berbecea, înbulzindu-să... oberlaintnant Branco cu vreo 60 de husari au sosit... pușculuind ei prin curte, de la o poartă pînă la alta gonind și fugărindu-i... cu săbiile lovea, cu cai călcîndui... 11 înși ar fi morți...”⁷⁰ (1777).

Binențele că justiția poate face și greșeli. „Jupanul Mehadii căpătă poruncă pre un popă unit... Dumitru, în district să-l caute. Întrebând pre nameăstnicul de iaste vreun

⁶⁷ Idem, *Cnezii și obercnezii în Banatul imperial, 1716-1776*, Editura Academiei Române, București, 1996, p. 49

⁶⁸ Ioan Hațegan; Cornel Petroman, *Istoria Timișoarei*, vol. I, Editura Banatul, Timișoara, 2008, p. 64

⁶⁹ Nicolae Stoica de Hațeg, *op. cit.*, p. 184

⁷⁰ *Ibidem*, p. 217

Dumitru undeva, ardelean el au zis că nu e alt ardelean decât tată-meu. Lui e numele Athanasie Stoica, dar de-și va fi schimbat numele, poate fi. Și îndată două catane cu puștile la noi, pre tată-meu fără de veaște, de dimineață de la beseărică chiemînd, îi spuseră, îndată cu ei în Timișoara meârge, că-i unit. Ce plâns, ce vaete, mumă-mea cu noi, prunci mărunți; și el ca noi... i-au zis judecătorii: ”Iartă, jupîn părinte, jupanul Mehadii n-au știut ceti... iată 38 florinți chieltuiala”⁷¹.

Infrațiunile ușoare sunt pedepsite ușor: ”doar țiganul care le servise drept călăuză a căzut pe mâna urmărilor... tratat cu 80 de lovituri de baston ad posteriora...” și la fel pățește și „vizitiul al dracului”, de care ne-a povestit J.K. Steube „l-a trimis pe român la statul-major... unde a primit 80 de lovituri de baston ad posteriora”⁷². Nici infrațiunile care se produc în „circumstanțe atenuante” nu sunt pedepsite grav, mai ales dacă o comunitate cere iertarea pentru cel care a greșit chiar împăratului: „un om la băătură, la cazan, fiind cu o sapă în mînă, lovind pre celălalt, l-au omorît... om bun, aicea-i închis... ne rugăm să-l ierte”⁷³, căci „la beție... fiecare vrea să fie mai spiritual decât celălalt... ceea ce rezultă atunci este o păruială în toată legea, încheiată în cel mai trist sfârșit, fie cu un cuțit în pantece, fie cu o lovitură mortală dată în cap”⁷⁴. Iar lotrii care se căiesc și renunță la hoții sunt iertați, chiar dacă sunt ucigași, cu o condiție: „pentru lotrii... de la împărăție milostiv pardon au venit, ca în oaste la Praiz să meargă” (sau povestea concentrată, însemnată de Nicolae Stoica pe o carte de la Mehadia: ”1778... iarna veniră hoți 16 la Bozovici, în beserică: papila

⁷¹ *Ibidem*, p.192

⁷² J.K. Steube, *op. cit.*, p.101 și 107

⁷³ Nicolae Stoica de Hațeg, *op. cit.*, p. 202

⁷⁴ J. J. Ehrler, *op. cit.*, p. 39

și episcopul îi pardonă, apoi ei fugiră; numai 8 veniră; cu ei Petru mergea și să dusă la oaste”⁷⁵.

Cu toate acestea „închisorile Timișoarei sunt pline de această adunătură de hoți”⁷⁶, iar la Lugoj „la capătul orașului, pe drumul ce duce spre Transilvania, în mâna dreaptă, sunt ridicate opt furci de spânzurătoare”⁷⁷. Pedepsele mai grele sunt: „sunt sfâșierea cu cleștii înroșiți în foc, frângerea cu roata și spânzurarea... (iar) furtul unui cal, al unei vite cornute sau al orcărui lucru care ar valora mai mult de 25 de florini atrage după sine pedeapsa cu moartea... pentru furturi mai mărunte se dă o pedeapsă de cel puțin trei ani de muncă silnică la cetatea Timișoarei”⁷⁸ și „10 lotrii... cu răitarii din sate s-au ridicat, vii, nevătămați i-au prins, la Mehadia legați i-au adus... domnii de administrația Timișorii viid i-au judecat... fraiman tăiați, spânzurați, ce și tormente, chinuri, țiță arse, trasă, mâni de vi tăiate, cu roata zdrobiți, obraze cu pecete arse, chinuri erau, capul tescuit, supt unghii tăpușă bătea, le zmulgea, cu peatră de moară îi lungea, pieptul le turtea, picătură rea de sus în creștetu capului pica, dar de vii arși sau de vii înțâpați, cureăle fășii din umeri pre spate în jos trasă, locul lor cu var nestâmpărat pre, apoi dus și tăiat... lotri, în ceasul morții cer ertăciune de păcatele sale, pre toți cei ce caută la el strigă și învață să nu fie hoți... apoi gealatul îi scurtă vorba și îi ia viața... 4 lotri, oameni în vîrstă, prin gleat cu roata zdrobiră, iar recruților amîndoo mâinile tăindu-le, cu var nestâmpărat legându-le, arzându-le carnea pîngă os... ce țipete!... iar celor zdrobiți capetele și trupurile în patru părți le făcură și de-acolo, de la hotar, pân

⁷⁵ Nicolae Stoica de Hațeg, *op. cit.*, p. 224; Nicolae Iorga, *Observații și probleme bănățene*, Monitorul Oficial și Imprimeriile Statului, Academia Română, Studii și cercetări, XL, București, 1940, p. 105 și următoarele

⁷⁶ J.K. Steube, *op. cit.*, p. 101

⁷⁷ Victor Lăzărescu; Gheorghe Luchescu; Vasile Muntean, *op. cit.*, p. 15

⁷⁸ Francesco Grisellini, *op. cit.*, p. 176

cătră Mehadia, pingă drum, roate cu țape era pusă; în țeapă un cap, pre roată un cerc și o mână tăiată, pironită”⁷⁹.

Condițiile din închisori sunt groaznice. Știm că la Lugoj, în timpul războaielor napoleoniene, de aprovizionarea prizonierilor francezi trebuia să se ocupe autoritățile locale. Totuși condițiile precare din lagăre au provocat epidemii și o rată mare a mortalității, astfel că la spitalul militar din Lugoj din 173 de bolnavi au murit 48. Această situație genera nemulțumiri (evadările se țin lanț, chiar dacă nu totdeauna cu succes; în 1800, la Lugoj, doi prizonieri, care lucrau într-o grădină l-au ucis pe gardian sub ochii soției acestuia și au fugit, captivii nemaifiind prinși. În 1802, doi deținuți dau foc grajdului comitatului unde erau la muncă. Incendiul se extinde repede la clădirile apropiere; câteva zile mai târziu este ucis un gardian și mai mulți pușcăriași evadează, fiind însă capturați⁸⁰) și chiar revolte, ca cea din 1804, când prizonierii francezi împreună cu o parte din deținuți închiși în închisoarea din Lugoj, au dat foc clădirii⁸¹ (căci după trecerea Banatului în administrarea Ungariei ”pușcăriașii... au fost repartizați în așa fel, încât fiecare din cele trei comitate... este obligat să-și păzească singur clienții de acest fel care îi revin, așa că la Timișoara nu se mai aude atâta zornăit de lanțuri”⁸²).

Și nu trebuie să te păzești numai de lotri ci și de excroci și negustori necinstiți. Iată ce povestește J.K.Steube: ”fiind apoi în imposibilitatea de a onora propria cambie cât și pe cea a domnului del Pondio, domnul conte Bogatovich a socotit de cuvîntă să se facă nevăzut... (s-a dus) la Cancelaria Camerală pentru a-și schimba pașaportul valabil doar pe o distanță de câteva mile în jurul Timișoarei cu unul

⁷⁹ Nicolae Stoica de Hațeg, *op. cit.*, p. 109 și 207

⁸⁰ Dușan Baiski, *Crime, jafuri, răpiri, torturi și execuții în Banat*, în „Agenda”, Timișoara, nr. 3/15 ianuarie 2005

⁸¹ Nicolae Bocșan; Mihai Duma; Petru Bona, *op. cit.*, p. 57, 58

⁸² J.K. Steube, *op. cit.*, p. 103

pe o distanță mai mare... am dat de îndată știre judei orășenesc de la Podino, care a pornit în urmărirea fugarului...”⁸³; Steube însuși este păcălit: „am vândut inventarul ospătăriei unei persoane, în mod sigur mai iscusită decât mine (care și-a făcut, de altfel debutul) în a-i înșela pe alții”⁸⁴. La fel pățește, în tinerețe, Nicolae Stoica de Hațeg: „porucindu-mi iar părul a-m înpliti și țolile nemțești a înbrăca... întrebându-mă de țoale, spuși că am luat și sabăului Toșcan am dat. -Cu cât mîna? -5 florinți. -Du-te fuga, ceăre-le să văd! Adunînd vălul legat, încă netăiat, el îl dezlegă; ața, mătasă, ibreșimu, vînată, albă... în deseară, alt săbăi chiemînd, îl întrebă de-mi face țoalele cu 3 florinți. Și zicînd că face... îmi zisă: ”Vedeți cum înșală ?”⁸⁵

Amintim și de faptul că mitropolitul de la Carlowitz (sub jurisdicția căruia se află toți credincioșii ortodocși din Banat, după 1718) obține și o serie de privilegii de la împăratul Leopold I; printre acestea și dreptul ca arestarea unui preot să se poată face numai cu aprobarea personală a împăratului; preoții puteau fi judecați doar de mitropolit și episcopi potrivit dreptului canonic⁸⁶. De aceea circularele episcopale îndrumă ”amărății preoți” de a fi pildă bună, de a se feri de „spurcatul câștig” și de tovărășia cu lotrii⁸⁷. Iar când aceștia greșesc „la Logoj episcopul Șacabent adunînd protopresviiterii cu mulți preoți în biserică, aduseră pre arestatul preot Ioan Marta, spre moarte de sabie judecat... fu de episcopul tuns, din oltariu împins...”⁸⁸

⁸³ *Ibidem*, p.84

⁸⁴ *Ibidem*, p.171

⁸⁵ Nicolae Stoica de Hațeg, *op. cit.*, p. 216

⁸⁶ I.D. Suci, *Monografia Mitropoliei Banatului*, Editura Mitropoliei Banatului, Timișoara, 1977, p. 106

⁸⁷ Victor Lăzărescu; Gheorghe Luchescu; Vasile Muntean, *op. cit.*, p.34

⁸⁸ Stoica de Hațeg, Nicolae, *op. cit.*, p. 301

Chiar la sfârșitul secolului al XVIII-lea, Lugojul are un pronunțat caracter agrar. Dacă „centrul” localității arată ca un oraș, „suburbiile” nu sunt decât un sat. O statistică din 1782, ne dezvăluie că aici trăiau 1247 familii (1060 case, 5683 persoane) din care 5 preoți, 10 negustori, 8 proprietari de ateliere, 25 jeleri, 16 tâmplari și dogari, 6 dulgeri, 18 olari, 3 rotari, 2 fierari, 2 argintari, 8 zidari, 2 bărbieri, 10 cojocari, 52 de cizmari-papucari, 13 croitori, 1 pălărier, 1 morar, 5 brutari, 1 tunar, 20 grădinari străini, 111 proprietari de vii, 70 de proprietari de 1/2 sesie, 130 de proprietari de 1/4 sesie, 645 de proprietari de 1/8 sesie. Francesco Grisellini ne explică această situație: ”...contele Clary... spre sfârșitul anului 1768 a fost numit președinte al Administrației cezaro-regești a Țării Banatului... prima sa grijă... (a fost) repartizarea pământului după numărul de familii, de orice neam ar fi fost, care se ocupau cu agricultura... pentru fiecare familie se calculară 32 de iugăre... nici locuitorii de orice stare de la orașe nu fură excluși, dacă ar fi vrut să stăpânească gospodării țărănești și pământ arabil...”⁸⁹

Următoarea cerere din 3 octombrie 1783, a Congregației Comitasense către Consiliului Locuțențial, ne face să înțelegem mai bine starea de fapt (chiar și în ce privește Lugojul - unde e de presupus că doar centrul arăta ca al unui oraș): "deoarece afară de orașele Lugoj și Caransebeș în tot județul casele locuitorilor sunt răsfirate și fără ordine și lege, așezate până chiar departe de 3000 de pași una de alta, iar partea cea mai mare a islazurilor se extinde în teritoriul gol ce este între case, așa că înainte de a arăta iarba, ba chiar înainte de a putea să crească este

⁸⁹ Ioan Stratan; Vasile Muntean, *op. cit.*, p. 24; Francesco Grisellini, *op. cit.*, p. 149; Luminița Wallner-Bărbulescu, *Documente inedite privind existența și evoluția breslelor din Lugoj în secolul al XIX-lea*, în „Banatica”, nr.10, Reșița, 1990

călcată de trăsurile, devenind astfel nefolosibilă... fiind considerate la ordinul dat pentru extirparea loturilor, siguranța publică dorește negreșit ca satele să fie regulate, pentru că cel ce voiește să săvârșească o crimă, acela se teme de supravegherea vecinilor. În forma și modul în cum sunt așezate casele nici nu se poate închipui o supraveghere, din contră, când hoții voiesc să jefuiască vreo casă, aceasta o pot executa cu ușurință și fără multă grijă, pentru că nu este nici un vecin prin apropiere, pe care cel atacat l-ar putea chema în ajutor; și nici păzitorii nu se pot pune, căci ar trebui puși mai mulți la fiecare casă”⁹⁰.

Cimitirele ne oferă informații prețioase despre extinderea și limitele orașului. Limita dintre civilizație și necivilizație, dintre lume și lumea cealaltă se afla, în spațiul românesc, în evul mediu, în mijlocul satului/orașului. Morții nu erau marginalizați ci parte centrală din viața comunității (și în centrul comunității). “Modernizarea” schimbă perspectiva și morții vor sfârși prin a fi trimiși undeva la hotarul dinspre sălbaticie. La Lugoj documentele vechi amintesc ”Progadia Bisericii” aflată în ”ocolul” Bisericii Sfântul Nicolae⁹¹, dar probabil locul împrejurul bisericii era ”foarte strâmt și plin de mormânturi și cruci”⁹². De aceea, odată cu aprobarea construirii bisericii Adormirea Maicii Domnului, autoritățile pun condiția ”să nu se mai îngroape morții în curtea bisericii, pentru asta să se găsească un loc în afara orașului”. Acesta este începutul cimitirului din strada Făgetului sau ”progadia cea din Câmp”⁹³ (arătându-ne limita orașului în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea). De

⁹⁰ Ioan Munteanu, *Banatul istoric, 1867-1918. Așezările. Populația*, vol.1, Ed. Excelsior Art, Timișoara, 2007, p. 103

⁹¹ Ioan Stratan; Vasile Muntean, *op. cit.*, p. 195

⁹² Ștefan Lemny, *Sensibilitate și istorie în secolul XVIII românesc*, Editura Meridiane, București, 1990, p.129

⁹³ Ioan Stratan; Vasile Muntean, *op. cit.*, p. 195

altfel în 1788, în întreaga Transilvanie s-a dispus, ”ca țințirimirile afară de sate sau orașe să se puie, și nici un om, măcar cine ar fi, în cripte sau împrejurul bisericii să nu se îngroape”⁹⁴, căci specifică acestei epoci de modernizare este și o reamenajare a teritoriului orașului. Însă, modernizarea pare să întâmpine piedici, căci în 1789 episcopul Iosif Ioanovici Șacabent, într-o circulară din 4 aprilie 1789 cere respectarea acestei hotărâri și ”de acum înainte nu mai e voie a se îngropa morții în ocolul bisericii, ci numai în cimitirul din afara orașului”⁹⁵. În Lugojul german în jurul anului 1750 se înființează un cimitir ortodox, probabil datorită mutării aici a unor familii românești. Limită a extinderii orașului, în partea germană, la sfârșitul secolului XVIII, este actuala stradă Pavel Chinezul, unde se afla acest cimitir⁹⁶. Tot acum (1780) autoritățile oferă comunității evreiești un loc de cimitir lângă cimitirul catolic, actualul Parc George Enescu din Lugoj⁹⁷.

În aceste limite, Lugojul este un loc în care se îmbină clădirile mari, oficiale, hanurile frumoase, locuințele elitelor (românești sau germane) cu locuințele celor mai puțin avuți. Am văzut că Nicolae Stoica de Hațeg descrie din Lugoj, ca fiind puncte importante de reper pentru el: „piați la greci (unde) casă sus cu chirie luasă (unde, probabil, ca și) „în dosul *birtului cameralicesc* (erau zidite) jos, sus, câteva *sobe, cuhnă, preumblători, păn la acoperiș*” (și) *eșitoare...* (dar și) bolte, dugăni”⁹⁸; Lehmann ne vorbește și el cam despre aceleași punctele de reper: "multe case frumoase... în piață sunt *prăvălii cu negustori greci...* pod... (în) partea

⁹⁴ Ștefan Lemny, *op. cit.*, p. 129

⁹⁵ Ioan Stratan; Vasile Muntean, *op. cit.*, p. 195

⁹⁶ *Ibidem*

⁹⁷ Tobias Schwanger, *Evreitatea la Lugoj*, Editura Dacia Europa Nova, Lugoj, 2001, p. 12

⁹⁸ Nicolae Stoica de Hațeg, *op. cit.*, p.254 și 301

germană se află o cafenea cu biliard, precum și o vilă de vară care este proprietatea doamnei contese comandantului Soro... partea germană este bine zidită, are ospătării bune, în care sălășluiesc călătorii, deși sunt cam departe de drum”⁹⁹.

Dar cum arată partea română? D’Hauterive (1785), vorbind despre români aminește: “Rudele, în două zile și două nopți, clădesc casa proaspeților căsătoriți...”¹⁰⁰ „Toate casele din satele românești sunt construite numai din pământ, paie și trestie... împletesc pereții casei din crengi de salcie și nuiele subțiri, acoperindu-i apoi cu lut, ceea ce le conferă o tărie egală zidurilor construite din cărămidă... Bucătăria este izolată de camera în care dorm laolaltă, mănâncă și beau bărbați și femei, tați și mame, copii mai mici și mai mari. Printr-o deschizătură făcută în perete cuptorul din bucătărie stă în legătură cu soba care încălzește camera în timpul iernii”¹⁰¹ (ne spune F. Griselini). „Tocul ușilor e făcut din salcie ori dintr-alt lemn, iar încuietorile sunt niște niște zăvoare de lemn, care se deschid de multe ori numai printr-un artificiu. De sticlar nici nu e nevoie, geamurile fiind din hârtie, de obicei doi ocheți prin care pătrunde lumina. Casa constă dintr-o cămăruță și o bucătărioară. În cămăruță atârnă de obicei o gravură înfățișând un sfânt... Aici se află de asemenea unul sau două paturi de lemn negeluit, o masă, la rândul ei nedată la rindea, un dulap, uneori câteva scaune cioplite cu propria mână și câteva pături. Soba este clădită din lut. Nici în bucătărie nu se află ceva deosebit... Un ceaun în care se fierb toate bucatele atârnă de un lanț, deasupra focului. Numai în cazuri cu totul izolate și arareori, se găsesc cuptoare pentru fiertul

⁹⁹ Victor Lăzărescu; Gheorghe Luchescu; Vasile Muntean, *op. cit.*, p. 15

¹⁰⁰ Neagu Djuvara, *Între Orient și Occident: Țările Române la începutul epocii moderne (1800-1804)*, București, Ed. Humanitas, 2009, p. 243

¹⁰¹ Francesco Griselini, *op. cit.*, p. 179

mâncării. Pe lângă ceaunul amintit se află altul, folosit pentru aducerea apei. Unul sau două blide și mai multe farfurii de lemn împodobesc masa. Lingurile sunt tot din lemn, dar cuțitele și furculițele - pe care românul le poartă întotdeauna cu sine într-un săculeț, oriunde s-ar afla - sunt lucrătură turcească. Românii mai au și o ladă pentru păstrarea grânelor; aceasta e așezată pe două tălpi de lemn ori pe patru stâlpi. Aici se păstrează și porumbul¹⁰² (adaugă J.J. Ehrler) și (completează J.K. Steube) „fereastra, care pe timpul iernii este acoperită cu o bășică de bou sau cu o foaie de hârtie, în vreme ce vara rămâne deschisă... numai arareori românii au nevoie de câteva balamale pentru ușă... pe care le confecționează de obicei țigani.... Plita pentru fiert comunică printr-o deschizătură cu soba, care încălzește camera în timpul iernii. Șura pentru păstratul porumbului este un spațiu format dintr-o împletitură de nuiele înaltă de 4-5 picioare și acoperită tot cu fân sau paie. În afară de grajdul pentru vite, românii mai au o încăpere acoperită, în care se află războiul de țesut și butoiul cu răchie. Totul este împrejmuț cu un gard viu, foarte des¹⁰³.

Ca inventar domestic găsim „aceste coșare, grajdurile împreună cu celelalte clădiri ale gospodăriei, locul pentru războiul de țesut, cazanul de făcut răchie și altele sunt împrejmuțate cu garduri de spini, care cuprind în același timp curtea și o grădină mică, unde sunt stupii¹⁰⁴ (F. Grisellini). De asemenea, e de reținut, că „românii își fac o adevărată preocupare din săparea de fântâni la marginea drumurilor¹⁰⁵. Dar „se găsesc puține case românești în care să domnească cât de cât ordinea și curățenia. Doar un călător care nu prea simte scârbă și e pregătit de toate eventualitățile

¹⁰² J. J. Ehrler, *op. cit.*, p. 49

¹⁰³ J.K. Steube, *op. cit.*, p. 112

¹⁰⁴ Francesco Grisellini, *op. cit.*, p. 176

¹⁰⁵ *Ibidem*, p. 179

se poate așeza la masa lor. Într-adevăr, o față de masă murdară, un blid din care mănâncă toți deodată și un vas comun pentru băut, nu sunt prea îmbietoare”¹⁰⁶. Ar mai fi de amintit „leagănul folosit de românce (care) la început se compune dintr-o bucată de pânză groasă prinsă de un fel de cadru. Sforile pornind de la cele patru capete se unesc deasupra, iar leagănul e atârnat astfel de un cui mare, bătut în tavanul camerei de dormit... peste zi copilul este culcat pe o pernă cu pene într-o albie de lemn de tei, care se mai întrebuițează la frământatul aluatului de pâine și la spălatul rufelor murdare”¹⁰⁷ și „...și oala în care au fiert carnea o țin atâta vreme pe parii de la gard, până când a trecut postul... că(ci) nu găsești vreo grădină românească fără o stupină cu opt până la zece stupi”¹⁰⁸.

Să încercăm și câteva nuanțe. Probabil, în linii mari, la începutul secolului al XVIII-lea așa arată casele românilor, inclusiv ale celor din Lugoj. Însă pe măsură ce apare o nouă elită de meșteri, negustori, preoți, funcționari, acest aspect se schimbă. Nicolae Stoica de Hațeg, preot, deși sărac: ”după culeasu bucatelor altora, că eu pământ n-aveam, ce numai cu preoția și școala țineam, casă a-mi face cu niște oameni... tocmi: 3 sobe, cămară, cuhlă, în lemn arădica, a o îngrădi, a o podi și a o șendrili, cu cuele meale în 18 florinți, iar lipitura, uși, ferestri, a meale a fi”¹⁰⁹. Cam la fel arată și casa tatălui său (preot și el): ”chiemînd pre tată-meu, cu săcurea pari, pociumpi mulți au făcut și pră planul lor pari, pociumpi au bătut, casă de scânduri a face, cu pod, acoperită cu șendrila... cuhnă cu cămară, cămară de vasă, grajdi, grădină, tot plațu unde e tracteru, fervalteru, le-a cuprins... (făcute

¹⁰⁶ *Ibidem*, p. 183

¹⁰⁷ *Ibidem*, p. 174

¹⁰⁸ J.K. Steube, *op. cit.*, p. 104 și 114

¹⁰⁹ Nicolae Stoica de Hațeg, *op. cit.*, p. 226

din) lemne, șendrilă, scînduri...”¹¹⁰. Casele au podrum, soba mare, tindele, târnații, pe care, „(sobe), des măturai”¹¹¹.

Ca și inventar domestic este amintit, în scrierile autorilor români, „în soba mare,... paturi, icoane, cărți... tăblile ferestilor...”¹¹² și (tot ce „uniți... ce are tată-meu fișcuș a-i lua și a vinde...) mumă-mea, cu cămeșile la fîntînă, spăla... mulțime... aflând boii, caru, înaintea ușii i-au înjugat, tot din casă au luat, l-au încărcat; cositer, aramă, țoale, ferotine,... păn și pre soru-mea mitutică, Virsavia, din troaca ei, înfășată, jos au aruncat-o, troaca au luat-o... pre mumă-miu, cîntîndu-se și păru zmulgîndu-și cu păreții goi au lăsat-o”¹¹³. Avem, deasemenea, animale (care lipsesc în timp de război): „ vite,... cîine,... mîțe,... porc,... vacă,... vițel,... cocoșii cîntînd,... bou, cal,... gîște, rațe, curci,... găini”¹¹⁴.

Casele coloniștilor germani arată cam la fel: „...locuință sănătoasă și confortabilă (sic!)... pereții caselor constau din împletituri căptușite cu lut vâcos, putând fi comparați cu cea mai rezistentă zidărie. Pereții se mai construiesc dintr-un fel de pământ amestecat cu pleavă. Aceste case sunt acoperite parte cu paie, parte cu tuleie de grâu turcesc (zea mays, numit în numele țării cucuruz). Casa se compune dintr-un dormitor și o bucătărie; unele case au chiar trei încăperi. Fiecare casă are propria ei grădină, precum și un șopron pentru unelte agricole și grajdurile necesare pentru vite”¹¹⁵.

Dar care este explicația acestei precarități? În această lume agrară totul depinde de vreme. Un an bun este urmat de un an rău în care inundațiile, lăcustele sau altă urgie

¹¹⁰ *Ibidem*, p. 192

¹¹¹ *Ibidem*, p. 220

¹¹² *Ibidem*, p. 241

¹¹³ *Ibidem*, p. 189

¹¹⁴ *Ibidem*, p. 292

¹¹⁵ Francesco Grisellini, *op. cit.*, p. 150

distrug totul provocând foamete și moarte. Și mai este și războiul. În această zonă de margine, între 1716 și 1791 (75 de ani) au fost trei războaie, 1716-1718, 1736-1739, 1788-1791 (11 ani) în care totul a fost pustiit, casele incendiate, bunurile pierdute și jefuite, terenurile nu au mai fost însămânțate. Modernizarea nu s-a făcut lin, ci cu suișuri și coborâșuri. Să dăm câteva exemple. În timpul războiului din 1736-1739 „turcii garnizonul împărătesc îl petrecură prin Mehadia, Sebeș, Logoș, Belinți. Carii cu această petrecanie departe ajunseră; case ce afla, ardea, oameni robi prindea, seimeni (voliteări) români verbuia. Doi ani pre-aceia fără de bucate, foamete, apoi și moartea ciumei se ivi”¹¹⁶, după cum consemnează în Cronica sa Nicolae Stoica de Hațeg; evenimentele din timpul războiului sunt amintite la fel și într-o circulară a episcopului de Vârșeț din 1799: ”aduceți-vă aminte de răzmelia cea turcească de curând trecută cum țara noastră și sate și orașe și bisărici și norodul s-au pierdut și în robie duși fiind or pătimit...”¹¹⁷

Datorită acestei pustiri „satele (sunt) fără de vite... nu e cîine, nu e mîțe, nu e porc, nu e vacă, nici vițel... în loc de-azi cocoșii cîntînd... și bou, cal nu să vădea.. nu numai că gîște, rațe, curci, ce nici găini nu era... oaă de găină n-au mai văzut”¹¹⁸. Iar dacă nu vin turcii vine: ”armaea, artileria împărătească cătră Lugoj plecă... naimtea Logojului mare lager să făcu, unde împăratul însuși cvartir în moara graf Sora lu”¹¹⁹ și refugiații, „oamenii de la Sebeși fugiți, ce era aici (la Lugoj), (iar fuga de turci!)”¹²⁰. Nicolae Stoica povestește din propria experiență: „Craina, Petnicu, Globurău, Timișu

¹¹⁶ *Ibidem*, p. 226

¹¹⁷ Nicolae Bocșan; Mihai Duma; Petru Bona, *op. cit.*, p. 35

¹¹⁸ Nicolae Stoica de Hațeg, *op. cit.*, p. 292

¹¹⁹ *Ibidem*, p. 267

¹²⁰ *Ibidem*, p. 254

cătră Logoj să dusără”¹²¹ și „eu cerînd de la Nujan slobozenie, în 6 zile preoteasa și pre oberșteru păn în Lugoj petrecui... Aici veni frate-meu Costa cu cal bun, căruia 41 de crotaleri îi dădei, pre carii în Logoj preoteășii meăle, Natalii, să-i dea”¹²². Refugiații fug într-un loc, producând panică și apoi fug mai departe: „în Logoj în cvartire venirăm, unde aflarăm oameni în piați spînzurați și mulți așa trecători prinși. Lugojul fugit, casele deșarte”¹²³. E timpul pentru o reordonare a averilor, spre nenorocirea celor fugiți din calea războiului: „Papila case, vase, ce lăsasă, cu toba bagatel le vându. Tată-meu vro zeăce case cumpără, făcu grădină. Și alții rămași cumpără... Carii aicea bucatele, pîinea, finu, zobu scumpisă... Muscalii pre turci băfîndu-i, Țara Rumânească închisă, Țara Turcească foarte lipsită... câte cară cu unt, său, în foi de boi și de bivoli și muțion pentru turci, în jos, negustorie trecea”¹²⁴. Deasemenea, în aceste vremi, s-a întâmpat ca locuința „părinților preoteășii meăle din Sebeși, cum că Ion Baeșu, negustoriu, fiind casa de turci arsă, zidurile tari, bune, au acoperit-o. Carii zisără că ea... în Sebeș la căpitanul Rodițchi să se arate, căruia... pentru raport să țină. Ea s-au dus, raportu tot au spus, că casa e aii... și Băeașu acoperișu au să-l vîndă au și-l ia. Însă negustoriu nici una, nici alta nu vrea”¹²⁵.

În aceste vremuri nimeni nu îți este prieten, toți îți sunt inamici (și puși pe jaf): „Șpionul chir Lionda cu oastea fiind de-aicea la Lugoj dus, în piați la greci casă sus cu chirie luasă, ședea. În 23 septembrie s.v. sau nov în 2 octo, vrie, viind multe cară cu bireși unguri, rumâni din Țara Ungurească, cu proviat și furage și descărcînd-o, prin Lugoj

¹²¹ *Ibidem*, p. 267

¹²² *Ibidem*, p. 267-269

¹²³ *Ibidem*, p. 254

¹²⁴ *Ibidem*, p. 198

¹²⁵ *Ibidem*, p. 289

îndărăt goi întorcînd, în piați întră sine strîgînd că turcii au ajuns;... negustorii bolte, dugăni și dăschise lăsînd, mueri, copii încărca, ca să fugă. Bierașii lăsînd carele a sta, prin bolte, dugheăne întrînd, lua și fugea. Alții și casă, porți spărgînd, cu sila luund, cu carălă scăpa. Spionul Lionda, dintr-o fereastră de sus un pistol și altul foc dînd, au strigat ungurește: ”Tolvai, lotrii, larma!” Unul de jos cu pușca prin gură creăștetu i-au spart. Alergînd sus, ce-au aflat i-au luat. Așa Lionda au împăcat... la Lugoj larmă fiind”¹²⁶.

Dar dacă nu este război, atunci alte năpaste se abat asupra locuitorilor din Banat: „1782 - lăcustele au mâncat cucuruzul și iarba; 782,783,784 - au fost omide flocoase care n-am văzut: au mâncat frunza pădurii și pomii totu”¹²⁷, scrie Nicolae Stoica pe o carte, la Mehadia. J.K. Steube ne vorbește și el despre: ”ultimul val de lăcuste (care) a venit în toamna anului 1781... aceste insecte nu părăsesc un loc până ce n-au prăpădit tot ceea ce se găsește acolo, lucrurile s-au petrecut tocmai și în Banat”¹²⁸, asta deși J.J. Ehrler ne spune că: „s-au făcut mari eforturi pentru stărpirea animalelor și a păsărilor răpitoare, mai ales a lupilor, cocorilor, stăncuțelor și a coțofenelor, dar lupii sunt încă numeroși, iar numărul coțofenelor a întrecut orice măsură... astfel că unele ogoare nou însămânțate sunt pustiite cu desăvârșire... cea ce dăunează însă cel mai mult este musca columbacă... seceră viața multor vite”¹²⁹. Urmează bolile obișnuite: „friguri... râie, pecingie, slăbire (marasmus), tifos exantematic, malarie, diaree și dizenterie, durere de stomac, colici, junghiuri, turbarea, nebunia, variola...”¹³⁰ sau epidemiile, ca

¹²⁶ *Ibidem*, p. 254

¹²⁷ Nicolae Iorga, *Observații și probleme bănățene*, Monitorul Oficial și Imprimeriile Statului, Academia Română, Studii și cercetări, XL, București, 1940, p. 107

¹²⁸ J.K. Steube, *op. cit.*, p. 120

¹²⁹ Ehrler, J. J., *op. cit.*, p. 99

¹³⁰ Grisellini, Francesco, *op. cit.*, p. 184

cea de holeră: „când a fost foamea în Banat, anul 1794,... când a fost iarnă rea... când au fost colera în Banat de au murit oamenii de foale”¹³¹ (după cum notează Magdu Magdici din Ecica) sau ciumă (ca cea din 1738 sau cea din 1762)¹³².

Mai sunt și dezastrele naturale: ca inundația în care „s-au înecat 80 de case de la Lugoj, au fost Văletul anului 1836” (însemnare pe un Ohtoic de Râmnic din Petnic făcută de Damaschinianu Lehrer¹³³ - deși povestea e din secolul XIX ne ajută să înțelegem calamitățile trecutului) sau cea din 1799 când Lugojul a fost inundat de apele Timișului, încât „au găsit pești prin pîmniți, câte de 12 oche”¹³⁴. Avem și ierni teribile: ”1795... apoi iarna au nins așa cât au nămețit casele, de cu totu le-au acoperit, cât oamenii pe coș au eșitu, alții au săpatu pe suptu case de au eșitu din căși... vacile pre nămeți mâncau vârful pomilor... iarnă rea de martie... care au avut hrană au trăit bine” (Nicolae Stoica de Hațeg pe un Apostol de Râmnic), dar și veri secetoase care aduc foamea: ”1794 adică toată vara au fost secetă așa de mare, cât unde au fost râurile mici, precum apele satelor, au secat;...numai cât se vedea, unde și unde să cură... și s-au făcut foamete mare în Banat și Țara Ungurească... scumpetea cea mai mare a fost pe la Temeșvara și în Vârșeț, căci nici bucate, nici fân nu s-au făcut, că ei cumpărau cu 9 cr. oca de cucuruz și grâu au fost mai scump... vitele de la pustă și porcii le-au dus în pădure: cine le-au primit în ernat, în parte adecă, numai jumătate din cele scoase să le dea omului în primăvară” (Nicolae Stoica de Hațeg) și,

¹³¹ Nicolae Bocșan; Mihai Duma; Petru Bona, *op. cit.*, p. 88 și următoarele

¹³² Ioan Munteanu; Rodica Muntean, *Timiș-Monografie*, Ed.Marineasa, Timișoara, 1998, p. 254

¹³³ Nicolae Iorga, *op. cit.*, p. 90

¹³⁴ Nicolae Bocșan; Mihai Duma; Petru Bona, *op. cit.*, p. 96

deasemenea, ”în anul 1794 s-au început semn de foamete până în anul 1795 foametea a fost mare... mîncarea oamenilor a fost mai mult de urzici, de hribi, pogace de urzici... grâul și cucuruzul prețul i-au fost: cel dintâi, la 11 fl. și cu 12 fl., iar cucuruzul cu 9, orzul cu 6 fl. (iar eu am scris asta Nicolae Popovici, paroh)”¹³⁵.

Dar care sunt centrele acestei lumi? Care sunt centrele acestui orașului în secolul al XVIII-lea? În 27 aprilie 1796 împăratul Francisc al II-lea acordă un nou privilegiu orașului Lugoj pentru ținerea de târguri în patru rînduri și pentru a lua vamă de pod¹³⁶. Trebuie să considerăm că târgul (și locul de piață) e un centru, un loc de întîlnire, unde se schimbă mărfuri dar și informații și valori spirituale. Iată ce ne spune J.K.Steube despre acest loc special: „Acasă româncele umblă mai adesea desculțe. Numai când se duc la oraș sau la biserică, ele au cizme scurte din Marochin galben sau roșu, pe care le descalță însă imediat ce drumul devine murdar... Deoarece îmbrăcămintea nu are nici un buzunar pentru a păstra ceva, româncele își pun în sân tot ceea ce au și ce cumpără. Astfel, primăvara, când se duc la piață cîțiva porumbei tineri sau găinușe, acestea au norocul să fie adăpostite la sân până își găsesc vreun cumpărător”¹³⁷. Aici, printre tot felul de vânzători și mărfuri, îi găsim și pe „țigani (care) confecționează în bordeiele lor inele, cercei, cîrlige, lăntșoare și alte obiecte... (și) le vînd pe bani gata ori le schimbă la iarmaroace pentru alte obiecte necesare”¹³⁸.

Deasemenea, „țirgu mare, fiind, doi slujitori, scriitori, cu carte mare în țirg; unu o cetea, altul cu o boată, tîrînd-o, lângă el sta... zicea: ”spune așa cum-i aici scris!... cine vrea să fi unit, să fie și cine nu vrea, să nu fie, că silă nu

¹³⁵ *Ibidem*, p. 88 și următoarele

¹³⁶ Victor Lăzărescu; Gheorghe Luchescu; Vasile Muntean, *op. cit.*, p.16

¹³⁷ J.K. Steube, *op. cit.*, p. 96

¹³⁸ Francesco Grisellini, *op. cit.*, p. 164

e; așa e porunca, toți să știe”¹³⁹, ne povestește Nicolae Stoica de Hațeg, despre calea de transmitere a veștilor. Și tot el: „îmi deăte două coli... cu călămariu, peâne gata... care întâmplare în vreo 5 zile în tot Banatul au sunat... lângă numele lui pecetu pus, poruncindu-mi în tot protopopiatul, din sat în sat să umblu, să adun să cetesc și din gură să spun că beția oamenilor din târg i-au tulburat”¹⁴⁰.

Despre aceste centre, dar și despre evenimentele importante ale acestei lumi, depune mărturie și Francesco Grisellini: „cu această cămașă românele se mândresc la sărbătorile lor principale, la hore, iarmaroace și la slujbele bisericesti”¹⁴¹. În privința obiceiurilor românilor mai aflăm că: ”în toate duminicile și în zile de sărbătoare cei maturi se distrează dansând, de obicei în cerc”¹⁴² - hora, și că în ”districtele Lugoj, Caransebeș și Mehadia (se) inaugurează secerișul și culesul viilor, (cu) serbări care sunt foarte asemănătoare obiceiurilor existente la romani cu ocazia cerealiilor și a bacchanaliilor”¹⁴³. Tot la Lugoj tinerii de la sate se întâlneau, în Marțea Tunului (a 2 zi din Postul Paștilor), în vederea cunoașterii reciproce, ceva similar cu târgul de fete de pe muntele Găina¹⁴⁴.

”La târguri, la slujbele bisericesti și cu alte ocazii... unele romince... poartă cămăși împodobite cu cusături din fir de lână, din fir de mătase și din aur..., pentru a strălucii la „balurile lor”... împrumută adesea salbele de bani și șiraguri de perle...”¹⁴⁵. „Dansul se ține în curtea bisericii, dar cel mai adesea în locurile virane din sate... un țigan cu un cimpoi sau cu ceva ce seamănă a vioară și începe să cânte cum se

¹³⁹ Nicolae Stoica de Hațeg, *op. cit.*, p. 193

¹⁴⁰ Nicolae Stoica de Hațeg, *op. cit.*, p. 193

¹⁴¹ Francesco Grisellini, *op. cit.*, p. 172

¹⁴² J. J. Ehrler, *op. cit.*, p. 37

¹⁴³ Grisellini, Francesco, *op. cit.*, p. 189

¹⁴⁴ V. V. Muntean, *op. cit.*, p. 192

¹⁴⁵ J.K. Steube, *op. cit.*, p. 96

pricepe mai bine”¹⁴⁶, căci acești țigani „deprind unul de la altul să cânte la diferite instrumente de suflat sau cu coarde... înzestrați cu acestea și îmbrăcați cu în haine nemțești sau ungurești, țigani se duc la Timișoara și în celelalte localități mai populate din Banat, unde își câștigă pâinea cântând în cârciumi și în alte părți”¹⁴⁷.

Există însă și și balurile elitelor: „Am fost deja în stare să dansez la un bal dat de de colonelul von Hübel. Unora le poate părea ciudat faptul că, ținând seama de etichetă, un simplu furier avea îngăduința să danseze la balul unui ofițer de stat-major... în(să) Banatul Timișoarei lucrurile nu sunt ținute chiar așa de strict în ce privește eticheta, deoarece un ofițer este adeseori singur-singurel într-un district de patru sau chiar mai multe mile”¹⁴⁸.

Pe lângă „baluri”, există și alte momente de relaxare, diferite în funcție de statut, perioadă sau situație. Ne povestește Nicolae Stoica de Hațeg: ”Paștile cu oaă roșii mîncară... și la Crăciun am cîntat; patru porci am tăiat... cina din urmă la Malenița fu, unde după cină, petrecea cu vorbe... Să te speli, să te grijăști, că vei fi la prînzi!... un ospăți ne-au dat... la 12 ceasuri, noi 15 înși, oameni, femei, vorbeam, ne glumeam... feciorul lui, obîrlaitant... voe bună, răs, glume știia și făcea, maică-sa se veselea... să adunară, prînziră, apoi cărți să juca... ei cu ofițirii în cărți jucîndu-să își petrecea... într-o zi mă înșelără de șezui și eu în joc cu ei, preste 300 florinți le dădei... seara, cînd vin năimitorii de la lucru... dând...cină oamenilor ce scuturasă prune... răzîmat afară, pe un vas, cu oamenii cinînd vorba,... fiind în cămăși... într-o zi, cătră seară, eșind domnii pingă Murăș în sus la preumblare, localii, cuvaru, cătana, trecând Murășu, la grajdi să scâlda... un cociaș, Zaharia, înnotă Murășu la noi,

¹⁴⁶ *Ibidem*, p. 116

¹⁴⁷ Francesco Grisellini, *op. cit.*, p. 164

¹⁴⁸ J.K. Steube, *op. cit.*, p. 96

la călugări, în pîiăle... la băni în peăile goale să scălda... la Timișoara... eu scriși Natalii meăle la Vilagoși cu soru-mea Virsavia să vină... care, într-o zi, vrură în cetate să le arăt... le duși... preoteasa vrea prin bolte a o duce... eu le duși pe ulița jidovilor cu țoale vechi, putrăde, rupte, aninate... nu le plăcură... eu le duși... într-un birt, „La Bou”; înăuntru vin, crapfen cerui... iale, rușinoasă, nedădate... dimineața capitanu Șmit, el la fruștuc au dus-o... unde, viind după ea cantons-căpitanu Rodițchi, la prînzi la el a meărge s-au făgăduit... turcii, după obiceiău său... bînd cafea, una, alta vorbea... un laitant al nostru, Balog,... în Orșova (turcească), cu rumânii, mai mult cu turcii și în cafenea la cafe cu turcii ședea, bea,... pre ei una alta întreba... ci iață, duminică seara... un rumîn cu calul meu, cu o păreăche de disagi de peăle plini, maiorului cafe, duhan de la Izmail aga adusă... Pe timp de război, când ororile te împing la lucruri necugetate ”eu cu reghiments-feld cplanu, soțu meu catolicesc, franțiscanu Hipolitus Craus, cu reghiments-feldcaplalanu gr.n.u., al legii noastre grecești neunite... anume Theodor Enderici din Dalia și cel catolicesc franțiscan, anume Vasile, horvat sau boșneag, în rezidenția episcopului dus, călărește am întrat... jos, în soba canțelarii, dintîiu, chiemînd pre Sofronie, ce era cliucear aici rămas: „Sofronie, vin bun, mai bun, bătrîn, încoacea ado!” și bînd noi o vadră bună, alta deăte... îi cîntam, îl lăudam... vermetu... prunică de Srem... eșirăm... caii au crescut nalți!... n-ajungeam în șa, ci jos, cînd de o parte au de alta, tot voinici, doi popi sfinți, doi cumiņți... într-o zi , ședeam afară, naintea ușii... el cu oberlaitnantul Stanici pre picioare înnainte, cu lurile în gură mergea... lula, duhanu cu fumu...”¹⁴⁹ căci „românilor le place cu atât mai mult

¹⁴⁹ Vezi Nicolae Stoica de Hațeg, *op. cit.*

fumatul tutunului, lucru pentru care își întrerup somnul de mai multe ori”¹⁵⁰.

Tot despre relaxarea vorbește și J.K. Steube: „un bărbat tânăr... era culcat pe pat citind o carte... era Homer... în fiecare săptămână ieșeam la plimbare de mai multe ori, făcând din când în când excursii și la țară... domnul nu numai că m-a plătit foarte bine, ci, atunci când nu aveam nimic de făcut, mă lua cu el în excursii... fie ne duceam la Ramna, fie la Gătaia, Șarlota sau Vîrșeț, întotdeauna ne petreceam vremea într-un mod cât se poate de plăcut... micul meu câine care nu mă părăsea niciodată... un fruntaș și șase soldați, s-au depărtat pe un imasă cu iarbă aflat în dosul postului de pază... se culcase sub un prici pentru a avea mai multă răcoare... locotenentul Jarzabeck... într-una din seri, acest domn ședea la masă numai cu soția sa citind Viețile Sfinților... închipuiți-vă un bărbat care... băuse nici un strop de rachiu chiar când fusese pe mare, care nu fumează și nu suportă mirosul de tutun și care nu bea decât apă și cel mult un pahar cu bere”¹⁵¹. E de neînchipuit!

Dacă tot vorbim de relaxare să amintim și câteva feluri de mâncare. Și să înțelegem că se poate face o istorie prin mâncare. Mâncarea ne arată statutul social și etnia (una mănâncă oamenii obișnuiți și cu totul altceva elitele, una mănâncă românii și cu totul altceva germanii), relațiile culturale (adopti mâncăruri străine, dacă intrii în contact cu o „altă lume” și ești gata s-o accepți) și contacte economice, dar și situații excepționale (în vremuri de sărăcie și foamete mănânci orice; și la fel și în timp de război). Nicolae Stoica de Hațeg:” Viind acas, neveăstii ziși:...”acum tu, sapa pe umăr și trastă cu oală, eu săcure și săponi, să săpăm și viță să înplântăm, să avem o vine”... careă în doă luni am pus-o, numai eu cu ea... mînecam și înterziim, numai cu mălai,

¹⁵⁰ Ehrler, J. J., *op. cit.*, p. 45

¹⁵¹ Vezi J.K. Steube, *op. cit.*

coleășă și sare au profont cumpăram... în oală: apă, urzici, melci ferbeam și lucram... eu cumpărasăm pentru post un sac plin de nuci și un foale cu miare pentru plăcinte bune, dulci... colaci, brânză... o găină tăind, o ferși, zeamă îi dădei... azimă și mălai cu brânză... peăște... o olcuță... cu căstrăveți acri... mie îmi da făină și preoteasa mea îi făcea cîte o pîne și cîte o azimă, că zămișchele de la Logoj să pînjănea au nu ajungeau... căroră și plăcintă cu nuci și miere trimiteam... acum vin bun ausbruch, cafea, iar vin, iar cafea... preoteasa de pi la sălașă căpătînd lapte, 3 castroane de ciocolade au fert... oberșter, maior, căpitani cu lingurile au fruștucuit... grâu, făină, unt, oaă, brînză, sare... berbeci, caș... încă și piparca oprea, că face seăte și oamenii să înbătă... ”¹⁵².

J.J. Erhler ne vorbește și el despre mîncarea din banatul secolului al XVIII-lea: ”mîncarea celor dintâi (românilor) constă cel mai adesea dintr-un fel de de polenta făcută, la fel ca pâinea, din grâu turcesc (porumb)... (românii și sârbii) au mai întotdeauna pâine obișnuită de casă, iar când nu țin post... slănină crudă, afumată în aer liber... băutura lor este răchia, un lichid fiert din corcodușe și prune... germanii iubesc în schimb mult vinul, din care Banatul produce mari cantități... (mănâncă) mai ales carne de miel și de oaie, o bucată de slănină afumată și uneori lapte... în vreme de post fierbe mai ales fasole ori căpățîni întregi de varză creață; cea mai răspîndită mîncare este o fiertură din făină de porumb cu ulei de in, numită mămăligă (mamalika)... orătăniile sunt menite doar vînzării; cu acestea

¹⁵² Pentru o multitudine de perspective privind legătura dintre istorie și mîncare vezi Montanari, Massimo, *Foamea și abundența. O istorie a alimentației în Europa*, Editura Polirom, Iași, 2003; vezi Nicolae Stoica de Hațeg, *op. cit.*

își prepară mâncarea germanii din țară, mai cu seamă militarilor și funcționarii civili”¹⁵³.

Francesco Grisellini și J.K. Steube confirmă acest meniu: „(românii) cultivă numai atâtă porumb, în și cânepă, cât le este necesar pentru gospodăria proprie... puțin grâu și rădăcinoase... însă multă fasole și foarte mulți dovleci, cei din urmă fiind dați porcilor... mănâncă de obicei numai vegetale, pe care le condimentează cu foarte mult usturoi și boia iute (spanischer Pfeffer), hrănindu-se rareori cu zburătoare... (mănâncă) unt, brânză, ouă... nuci, prune, mere, pere, piersici, struguri... iarna... fructe uscate... ulei... adus la piață în saci din piele de oaie... o oală de fasole (Fasolen), un soi anume, fiartă în apă, în care se pun câțiva ardei (Papricken spanischen Pfeffers)... postul... Semliska (pâine din făină de grâu)... nu conține lapte și unt... fasole... mănâncă bucuroși carne de porc, pe care o preferă, dar și multă carne de miel, deoarece mieii sunt așa de ieftini în Banat, încât cu 12-16 crețari poți cumpăra un miel care are deja coarne lungi de 2-3 țol... vinul, laptele, oțetul, fructele... brânză, mălai și răchie (Sprinza, Melai und Raki)... chisăliță (Kisselitz), un fel de terci sau găluște din mălai de porumb și trei raci prăjiți pe cărbuni... mi-a oferit din plin vin și răchie... vinul era păstrat într-un burdul de piele... am preferat câteva lubenițe...”¹⁵⁴

Secolul al XVIII-lea este un secol al modernizării pentru Banat. Modernizarea aceasta este susținută și dorită de autoritățile austriece, de coloniști, de elita formată de noua burghezie și de intelectualitate. Însă, câteodată, este acceptată cu greu de români. Această adevărată bătălie între modernizare (susținută de autorități și de cureaua lor de transmisie către populație, biserică, fie ea unită sau ortodoxă) și o societate conservatoare și temătoare este transpusă

¹⁵³ Vezi J. J. Ehrler, *op. cit.*

¹⁵⁴ Vezi J.K. Steube, *op. cit.*

simbolic de povestea confruntării dintre Inochentie Micu-Klein și călugărul Nicolae (1745), așa cum este istorisită de Nicolae Stoica de Hațeg: „Episcopul uniților, Ioan (Inochentie Clain, liber baro, rumân)... i-au zis: ”Tu ursule din munți, ce-ai căutat aicea, vei afla, eu te voi învăța!”... Călugăru au zis: ”Măcar zici mie ursu, eu nu sunt, dar tu ești rău lup, supt peăle de oae și mânci oile”. Și zicîndu-i vlădica, că-i câine spurcat începură oamenii a sudui pre vlădica de suflet, de leăge... Pre carele, tot în hinteu, cu husari petrecut, în Lugoj l-au adus. Aci, norod din Mehadia, Rușava și din sate a-l vedea și a-l blagoslovi au alergat, pi la Timișoara păn la Lipova l-au petrecut, ca pre un sfînt”¹⁵⁵.

Ca reacții împotriva modernizării, sau cel puțin pentru a înțelege modul cum era privită modernizarea, trebuie să luăm în considerare felul cum au acționat locuitorii când a fost vorba de mutarea cimitirului sau înființarea breslelor la Lugoj, când, în restul Imperiului, ele se desființau. Tot aici ar fi de amintit acele circulare bisericești din care reiese refuzul românilor de a merge la școală sau de a se înrola în armată, chiar dacă trebuie să se automutileze.

Modernizarea sentimentelor, vestimentației, obiceiurilor, atitudinilor, pătrunde greu și e privită cu uimire: „Nedelcu Iezanu... după figura militărească, în mondur, capul cu zulufi harputerit, chivăra cu ruja în cap, păpuci în picioare... făcu o priveăliște, că copiii, feăte, muerile, oamenii ce erau adunați... pre el îl ocoliră”¹⁵⁶. Chiar și cafeaua, pudra și frizura (peruca) folosite de elitele românești (preoți) trebuie luate în considerare ca semne ale modernizării și noului: „Văzându-și șolurile, filgeanile de cafea... -Nici harputer n-ai pus bine! -Făcînd la foc cafeao, să topi!”¹⁵⁷.

¹⁵⁵ Nicolae Stoica de Hațeg, *op. cit.*, p.186

¹⁵⁶ *Ibidem*, p. 200

¹⁵⁷ *Ibidem*, p. 210

Care sunt cauzele acetei modernizări atât de încete? În afara sărăciei și războaielor, trebuie să luăm în considerare conservatorismul tradițional, analizându-l prin regretele lui Nicolae Stoica de Hațeg, de la începutul secolului al XIX-lea: ”Eu vă spușii că în 3 oști am plecat... în care greăle oștiri, cei ce au știut a ceti și scrie nemțeăște, oberofițiri și maiori au ajuns, iar eu, cum am fost, tot așa sunt... cu țoale rupte umblu, iar bune păstrezi... Apoi, 1773, viind aicea împăratul Iozef... pre mine și încă un român de ofițiri a ne da porunci... și eu așa fi ghegeneral, însă părinții neînvoindu-să... (căci) cei 3 în școala mică nemțească, eu întâiul rumân, mare, puțin m-am folosit. Înțălegînd tată-meu că m-am dus la preoții nemțești latinește a învăța, alergă, mă adusă de-a mă preoți”¹⁵⁸.

Această autoritate a tatălui poate fi considerată simbolul piedicii împotriva modernizării. Povestește tot Nicolae Stoica: „Obercnezu de la Ferliug, Igna... mă ceru să-i fiu ginere în casă... eu mă învoii... Tatăl meu călare sosind, îi dedei o sobă și de mâncare; ci nimic nu vorbea... La trei zile trimeăsă jupînu obercnez Igna coci... să ne ducă. Eu spuindu-le că au venit tată-meu, preotul intr-înd veăsăl, începu a să întreba. Eu de afară ascultam... Tată-meu, după una, alta, îi mulțumi și preotului și jupînului Ignia, să-i spue că au dat copilu să înveățe, dară de însurat, el cu mumă-mea mă vor însura”¹⁵⁹. Iar această autoritate, condimentată cu „dragoste”, poate fi dusă în extrem: ”Căpitan Vuc Piscevici... un ospăți ne-au dat... feciorul Iosif... păn la 1 ceas așteptându-l... prînzul aici i-au întîrziat... în soba mare întră, cu maica, cu frații Alexie și Thoma și cu alții se sărută. Bătînd la ușă, la tata întră, ușa să închisă. Auzirăm că căzu ceva și tupăe, strigă, să vaită. Mama bătrîna... în sobă alergă, din mâinile bătrînului, cu frezuru capului zmult,

¹⁵⁸ *Ibidem*, p. 60

¹⁵⁹ *Ibidem*, p. 205

flocos, îl scoasă ră. Că cu ștreangu îl bătu și zisă: ”Aici săzi în sobă, că te pușc! Peăptenă-te, apoi vino de sărută mânile!”... Minune! Căpitanul de 74 de ani, iar feciorul de 29 de aniși s-au dat păru lui de l-au trîntit. Și plîngea peptenîndu-să”¹⁶⁰.

Cei străini de aceste locuri, călătorind pe aici, notează semnele „înapoierii”: „localnicilor nu le era cunoscută stabilirea orei cu ajutorul ceasului ori folosirea calendarului...localnicii nici măcar nu știu să-și indice vârsta. La stabilirea vârstei, ei pornesc fie de la data venirii principelui Eugen în Banat, fie de la anul vreunei bătălii...”¹⁶¹ și „nu există nici un fel de conscripție a populației care să fi fost efectuată în mod corespunzător... nici măcar preoții românilor și sârbilor,... nu știu vreodată câte suflete au parohiile lor... ei nu țin registre pentru evidența celor botezați sau decedați”¹⁶². Aceste registre vor devenii obligatorii abia după încorporarea Banatului la Ungaria. Acum spune Nicolae Stoica de Hațeg: „preoților le făcui protocoale matriculare de botezați, cununii și răposaiți, formulare dădei, apoi și de țirculare protocoale adusei și le împărții și conscripții formă a face dădei...”¹⁶³ În această lume ceasul este considerat un lucru valoros, demn de a fi în mod special, pe lângă bani: ” 100 de galbini... a le făgădui, precum și ceasornicile de aur făgăduite vor căpăta; ...jupâneasa văduva Sara Calinovici, scoțind un ceas de aur frumos, îl diete... zicând: ”Dați-m 25 de galbini, că atîta am dat alaltăieri unui pretin strein,... pasager de la Buda

¹⁶⁰ *Ibidem*, p. 220

¹⁶¹ J. J. Ehrler, *op. cit.*, p. 122

¹⁶² Francesco Griselini, *op. cit.*, p. 157

¹⁶³ Nicolae Stoica de Hațeg, *op. cit.*, p. 291

aici”¹⁶⁴; „...mie mi-a rămas, în afară de câteva bijuterii fără prea mare valoare, un ceas de aur...”¹⁶⁵

Mergând pe această linie, semnele modernizării se simt și altfel (copii care refuză să mai urmeze meseria tatălui): „Căpitanul Pătru Vancea... iară fiul său, strajmeșteru lui, Pătruț Vancea, nevrând a rămânea ofițir, că era în limba nemțească scriitoriu, la Cheveriș să dusă...”¹⁶⁶; și într-o familie cu tată preot și doi frați, de asemenea preoți: „în 9 ianuari, marți, iată frate-meu Costa, fiind cel mai tânăr din fii, junelașii... iară începu bani a ceăre... într-una „Neăne, dodă! Ce să mai fac nu știu!... în 20 ianuarie iar îi numărai galbini”... și cerînd șa, sersam bun, că a lui cu calul meu la turci rămăseăse... și să dusă, zicînd că cu ceară va să înceapă negustoria...”¹⁶⁷. Însă alte zone, chiar din apropiere, sunt și mai înapoiate: „(în 1801) și banii de cartie, banco-Țeteln, ajunsă. Plecînd militarii noștri de la oaste încoaci, cătră casă-și, jidovii, ovreii îi întrăba: „Domni soldați, aveți ducaten, galbini? 5 florinți banco-țeteln dau!” Unii i-au dat, alții aiceea vite din Țară au cumpărat”¹⁶⁸. Asta, probabil, pentru că în ”Țară” banii de hârtie nu erau folosiți.

În această epocă a modernizării și statutul femeii se schimbă. Și aici avem de-a face cu diverse niveluri sociale, și cu perspective diverse. Dacă ar fi să luăm în considerare afirmațiile lui J.J. Erhler: „femeile lor însă îndreaptă totul, împlinind cu hărnicia lor tot... (în Banat, la sârbi) femeia e datoare s-l să-l descalțe pe bărbat de șisma (ori cizme) și să le curețe”¹⁶⁹ și „româncele nu stau la masă cu soții lor, ci mănâncă după ce au terminat aceștia, stînd mai totdeauna în

¹⁶⁴ *Ibidem*

¹⁶⁵ J.K. Steube, *op. cit.*, p. 70

¹⁶⁶ Nicolae Stoica de Hațeg, *op. cit.*, p. 207

¹⁶⁷ *Ibidem*, p. 263

¹⁶⁸ *Ibidem*, p. 300

¹⁶⁹ J. J. Ehrler, *op. cit.*, p. 48

picioare și ocupându-se în același timp cu o treabă casnică oarecare... nici în timpul sarcinii... nu fac vreo excepție de la acest obicei”¹⁷⁰.

Desigur și aici trebuie introduse alte perspective. J.K. Steube pătrunde în casa bănaștenilor dezvăluindu-ne felul în care funcționează, în interior, acest mecanism: „pe această plită români își fierb mâncărurile, dar își coc și pâine... își trimit în fiecare zi *femeia* la moară să macine atâta porumb cât le este necesar pentru o pâine. Între timp, bărbatu sau copiii fac focul în vatră. Odată revenită acasă, *femeia* pregătește aluatul, dă jăratecul la o parte, pune aluatul pe focul încins, așează deasupraun capac de lut ars și atâță cărbunii din jur. Nici nu trec două ore și pâine e coaptă și mâncată fără întârziere”¹⁷¹. (În ciuda a ce scrie Steube – nici nu trec două ore - o să-i dau dreptate lui Neagu Djuvara – au pus-o de mămăligă¹⁷².)

Însă cel care ne dezvăluie intimitățile e tot Nicolae Stoica. Nu vom interveni cu nimic în textul maestrului: „Ignatie Popovici sau Ignat Popadici din Șanț Siga, ce avea o față preoteasă... carele de multe ori venea la fii-sa, unde la prînzuri, la cine spunea cum a fost el de la Tisa Deputirt la Beci la crăiasă (Maria Tereza) la trimis, știind a să șicui. Zice: „Intrând eu la crăiasă înlountru, o aflai *frămîntând pîine*. Eu încet *o șterși cu palma dindărăt*. Ea trîcni și zise: - O, brat Igniate, bine ai venit! Eu: - Bine te-am găsit, soro Mario! Și iară vrui s-o lovesc, cum frămînta, ci zisă: - Nu da, frate Ignate! Și întrebîndu-ne de sănătate, îi spuși: - Soro Marie! Ia frămînta, eu nu-i dam pace. - Ia șezi, așază-te, frate Ignate!”... Eu umflînd pre unu și pre altu, îi trîntii să-i ucig. Crăiasa sări, *în brață mă luoă, sărutîndu-mă*; „frate Ignate, stăi, nu ucide pre Batiani.” Ei îmi sparseră nasu, dar

¹⁷⁰ Francesco Grisellini, *op. cit.*, p. 174

¹⁷¹ J.K. Steube, *op. cit.*, p. 112

¹⁷² Neagu Djuvara, *op. cit.*, p. 258

și eu umplui mîna de pîr pus pre cap (:parocă). Ia ne descîlci și ne împacă (n.a. – Halal șicuială!). Cine vrea, creadă!”¹⁷³
Desigur povestea asta ar pune capac la toate dacă ar fi s-o credem! Dar nu putem nici să n-o credem. Doar că Maria, nu e cu adevărat „crăiasa”, ci doar o soție obișnuită din Banat. Oricum, imaginarul, dacă ar fi să-l analizăm, poate fi la fel de real ca “realul” și ne lasă să înțelegem foarte multe.

„Preoteasa”, soția lui Nicolae Stoica de Hațeg, ne este prezentată de acesta ca o femeie emancipată, care acceptă, fără griji o invitație la masă din partea unor ofițeri. Ceea ce i se pare ei un păcat e, nu să părăsească slujba bisericească, ci să-i facă pe ofițeri să aștepte: ”Preoteasa mea... în deseară în Sebeș au ajuns... dimineața capitanu Șmit, el la frustuc au dus-o... unde, viind după ea cantons-căpitanu Rodițchi, la prînzi la el a meârge s-au făgăduit... însă viind la conac, află pre maioru Petru Duca; la el la prînzi, în birt, a fi... ea în deșert de Rodițchi spusă... el, că nu-mi întră în casă... ea să făgădui a veni... acum, auzind Rodițchi și Șmit, să vorbesc să o aștepte pîn va pleca cu maioru, apoi și ei la birt să meargă cu ea, lăsîndu-și prînzul lor acas... prota după liturghie făcu litie, în piiăți, la cruce... preoteasa cu muerile îngenuncheate... maioru și cei doi căpitani aici o aștepta... amezu trecusă... începură ei negustoreăsele Călara, Stanca a-i zice: ”Scoală-te, fa, du-te, că-i păcat de te așteaptă așa frumos înbrăcați tineri.”... s-au sculat, fiind cătră un ceas... și ducîndu-să, maioru au luat-o, zicînd capitanilor: ”Prînz bun!”... ei o luară de ceăie mîna să o petreacă... intrînd la masă, unde au fost spus, aflară locul, tenerile pusă... maioru să miră... ei spusără că ”dacă ne-ai luat gustu așa, și noi am venit”... lui bine i-au părut, veăsel au petrecut.”¹⁷⁴

J.K. Steube ne spune, vorbind despre „dansuri”, că atunci: „cînd se adună tinerii, observi cu ușurință, că fetele

¹⁷³ Nicolae Stoica de Hațeg, *op. cit.*, p. 190

¹⁷⁴ Nicolae Stoica de Hațeg, *op. cit.*, p. 290

nu merg niciodată împreună cu băieții... ele rămân laolaltă, despărțite de băieți, ba pudoarea merge atât de departe, încât nu-l iau de mână pe băiatul cu care dansează, ci iau batista în mână, al cărui capăt opus îl oferă partenerului de dans... de obicei, fetele nu sunt invitate la dans, ci vin de la sine, ele au cu adevărat avantajul deloc neînsemnat de a-și alege singure partenerul care le place mai mult¹⁷⁵. Și tot el vorbește despre cochetăria „fetelor tinere, care de altfel și femeile căsătorite, caută să-și sporească farmecul prin găteală... obțin asta împletindu-și părul prin diferite fire de culoare verde, roșie sau galbenăși cu mărgelile de diferite culori... femeile... atârnă de basmalele lor bani de valoare mică, dar trebuie să fie monezi de argint... pieptul româncelor măritate este împodobit, la rândul lui, cu monede, șiraguri de mărgelan sau mărgelile de sticlă, iar țiganiile câștigă binișor pentru cerceii pe care îi fac¹⁷⁶.

Rămâne problema căsătoriei. Porunca pentru nevremelnica căsătorie (1789, Transilvania) ne dezvăluie că: ”prea mulți tineri având 14 și 15 ani se căsătoresc cu fete de 10-11 ani, socotind că prin asta mai bine vor putea ține casa și economia ei, și nădăjduind că vor fi scăpați de recruție¹⁷⁷, iar J.K. Steube ne arată că: „unele fete sunt dorite ca neveste încă înainte de 13 ani... confidenții tânărului în probleme de dragoste sunt întotdeauna părinții săi... dacă nu i-au ales deja o mireasă, aceștia încep să discute cu părinții fetei pe care au pus ochii... tocmeala pentru o fată este asemenea acelei pentru o bucată de pământ... iar, fiindcă părinții mirelui trebuie s-o cumpere cu bani-peșin, farmecele mai mici sau mai mari, ale miresei fac parte din pretențiile formulate cu ocazia tocmeții... de obicei prețul de cumpărare pentru fetele deosebit de drăguțe nu

¹⁷⁵ J.K. Steube, *op. cit.*, p. 116

¹⁷⁶ *Ibidem*, p. 96

¹⁷⁷ Ștefan Lemny, *op. cit.*, p. 76

trece însă de 30-40 de florini”¹⁷⁸. Zestre „constă întotdeauna din vite cornute, din oi și porci, din câteva cămăși, din vase de fier și de aramă pentru bucătărie, deseori și dintr-o roată de tors și dintr-un război de țesut, la care sunt prelucrate cânepa, bumbacul și lâna”¹⁷⁹. Nicolae Stoica de Hațeg confirmă acest obicei: „obercnezu de la Ferliug, Igna... mă ceru să-i fiu ginere în casă... eu mă învoii, din două feăte ce avea, cea mare, cu 1000 florinți îndată, case nove și altele de toate a-m da, și mâna sărutai... veni nameăstnicul de la Fizeăși, Luchici, a fi cu mine în loc de tată... ne-am dus... tată-meu, după una, alta, îi mulțumi și preotului și jupînului Igna, să-i spue că au dat copilu să înveăte, dară de însurat, el cu mumă-mea mă vor însura”¹⁸⁰.

Însă cum arată o căsătorie între germani? Ne-o spune iarăși J.K. Steube: „în aceste împrejurări, mi s-a propus să mă însor cu o văduvă din Timișoara, care, în afară de diferența mare de vîrstă și de un trup bolnovicios, n-ar fi o partidă rea, deoarece nu avea copil și averea ei se ridica la suma de 25000 de florini... era însă de o zgârcenie nemaiauzită și, în același timp, bolnăvicios de geloasă, în orice caz, nicidecum o soție pe potriva principiilor mele... cu toate acestea, puțin a lipsit ca, la îndemnul prietenilor mei, să nu mă însor cu ea... și, poate, spre nenorocul meu, deoarece în mai puțin de șase săptămîni (fiindcă mai mult n-a trăit) ea a dobândit Împărăția Cerului, iar eu m-aș fi ales cu cei 25000 de florini ai ei”¹⁸¹. Ne întrebăm, în aceste condiții, unde e dragostea? Ea există într-un fel sau altul, căci toți autorii amintesc de fenomenul răpirii fetelor, lucru care nu s-ar putea face fără voința celor doi implicați: ”Dacă survine cumva vreun motiv ca părinții să nu dea fata, fie că nu le

¹⁷⁸ J.K. Steube, *op. cit.*, p. 97

¹⁷⁹ Francesco Grisellini, *op. cit.*, p. 174

¹⁸⁰ Nicolae Stoica de Hațeg, *op. cit.*, p. 205

¹⁸¹ J.K. Steube, *op. cit.*, p. 85

convine mirele, fie așteaptă un „cumpărător” mai bun, se întâmplă nu arareori ca mireasa să fie răpită”¹⁸².

Relațiile extraconjugale par să lipsească din această lume. Ștefan Lemny ne arată însă că avorturile și nașterile ilegite sunt un indicator al relațiilor preconjugale, iar „Pravila de obște” a lui Iosif al II-lea (1788), care institua ”prinsoarea vremelnică” pentru vina de ”izgonire și stârpire a rodului trupesc... lepădării de prunc”¹⁸³, ne arată că aceste relații există. Steube ne amintește și el că: „Bolile care afectează cel mai mult pe români sunt frigurile, beteșugurile venerice și eczemele... la Mehadia... Baia Franceză,... își trage numele de la faptul că îi vindecă foarte bine pe românii și sârbii, deloc puțini, atinși de „boala plăcerii””¹⁸⁴, iar „când suferă de bolile lumești, ambele sexe își cumpără de la Timișoara cinabru”¹⁸⁵. Dar ce sunt aceste boli lumești, dacă nu un semn al relațiilor extraconjugale? Despre care ne spune mai multe tot J.K.Steube: „Un anumit domn și-ar fi făcut... un serviciu de masă din cositor, spre a lua mesele împreună cu prietena sa... croitor, pe deasupra și încornorat... un întreg pomelnic de păcate în întrebări... (trebuia să) traduc în italiană... recunosc că m-am mirat cu privire la unele întrebări pe care părintele vroia să le pună soldaților, fiindcă niciodată nu mi-aș fi închipuit că poate exista atâta stricăciune morală... plin de întrebări indecente”¹⁸⁶. Desigur, acestui călător i s-au părut indecente întrebările, căci el pare uimit de faptul că: „româncele... de asemenea pentru a nu-și murdări cămășile, ele le sufulează atât de sus, încât zărești mai adesea mai mult decât numai gambe”¹⁸⁷.

¹⁸² *Ibidem*, p. 97

¹⁸³ Ștefan Lemny, *op. cit.*, p. 90

¹⁸⁴ J.K. Steube, *op. cit.*, p. 118 și 33

¹⁸⁵ Francesco Grisellini, *op. cit.*, p. 185

¹⁸⁶ Vezi J.K. Steube, *op. cit.*

¹⁸⁷ *Ibidem*, p. 96

Dar nu numai printre germani și italieni există relații extraconjugale. Protopopul din Sebeș, văzând-o pe preoteasa lui Nicolae Stoica de Hațeg ieșind la prânz cu ofițerii, reacționează astfel: „După prânzi și prota viind, au zis: ”Voi doi - Duchii și preoteăsii au zis - aveți ceva întră voi?” Duca au zis: „20 de ani sunt cu popa și 10 ani cu ea cunoscut. Eu... de cîte ori la ei am prînzit, dar eu pre ia astăzi întîi la prînze am căpătat-o, să știi”¹⁸⁸. Și același autor ne pomenește despre prostituate: „Vine obrîșteru, mă cheamă la prînze. Într-un cort gol 2 mueri îmi arătă. ”Ce căutați”, ziși, cunoscîndu-le ce-s. ”Afară, că cu bîta vă scot”! Iale eșiră fuga”¹⁸⁹. Însă în această lume, în care și iubirea începe să se modernizeze, sexualitatea extremă este prezentată de abatele Griselini: „...fete fragede îndrumate de mamele lor... țigăncile dansează înaintea oricărei persoane de la care speră să primească vreun dar. Aceste dansuri se încheie... cu cele mai voluptoase poziții și cele mai nerușinate gesticulări, țigăncile descoperindu-și părțile...”¹⁹⁰

Ce era rușinos și ce era motiv de mândrie în acea vreme? În secolul al XVI-lea pentru un mare nobil precum Petru Petrovici (Petru Petrovics) era rușinos să fii grăjdar: „Mă oblig să fiu grăjdarul și să curăț caii aceluia care va reuși să apere Timișoara de turci timp de 3 ani”¹⁹¹. În secolul al XVIII-lea, pentru J.K. Steube: „mi-a transmis o propunere pe care, cu excepția Timișoarei, aș fi acceptat-o în orice alt loc, anume, să primesc postul de valet substituit... dar la Timișoara, unde eram atât de cunoscut, nu puteam îmbrăca o livrea cu revere colorate, fără să fiu silit să renunț la orice primire în societate...nu mă puteam înfățișa în

¹⁸⁸ Nicolae Stoica de Hațeg, *op. cit.*, p. 290

¹⁸⁹ *Ibidem*, p. 280

¹⁹⁰ Francesco Griselini, *op. cit.*, p. 164

¹⁹¹ Ioan Hațegan, *Vilayetul de Timișoara*, Editura Banatul, Editura Artpress, Timișoara, 2005, vol.II/2, p. 21

livrea”¹⁹². Iar pentru un preot român: „După culeasu bucatelor altora, că eu pământ n-aveam... și alta, că-i frate-meu mai mic mai bun decât mine, fiindcă s-au însurat mai bine, poate fi, însă eu îi sunt învățătoriu lui!”¹⁹³ sau să ai "muere și soacră papistașe, neștiute, ci într-o zi sfădindu-să, iale amândouă la beserică nemțească ducându-se, el de rușine la Lugoj... s-a dus"¹⁹⁴ și poate să porți barbă, căci acest lucru îți atrăgea nume (porecle, batjocuri) ca Barbăroșie, Bărbosul, Flocea; alte nume spun totul: P. Trufaș, Căcărează, Breazu. Lista de nume din "Cum s-a zidit bis. ort. din Lugoj ?" ne dă o imagine despre cum arătau din punct de vedere fizic românii din Lugoj: P. Mari, Șeruica cea bătrână, Roșu, Flocea, Surdu, Mutu, Orbu, Tudora cea oarbă, Toder cel orb, N. Șchiopu. P. Ursu. Bălu, Negru, Crețiu. Dar această listă ne arată niște oameni deosebiți la Lugoj ca acel: Coste Viteaz sau M. lui Opri Lupi.¹⁹⁵ Iar pentru un bătrân din secolul al XIX-lea era o mândrie că „scriu fără ochiulari”¹⁹⁶.

Cine sunt „eu” și cine sunt ceilalți în această lume bănățeană a secolului al XVIII-lea? Ca să răspundem la aceste întrebări trebuie să plecăm de la premisa că nu există răspunsuri generalizatoare la aceste întrebări. Francesco Grisellini îi privește pe români ca pe niște sălbatici leneși, iar J.J. Erhler îi acuză de lene pe bărbații români, onoarea lor fiind salvată de hărnicia femeilor române. Însă amândoi sunt de acord că românii sunt extrem de ospitalieri. Cu acest lucru nu e de acord J.K. Steube: „...nu-mi intră deloc în minte, așa cum afirmă unii, că românii, ar fi ospitalieri... eu, care am petrecut în

¹⁹² J.K. Steube, *op. cit.*, p. 82

¹⁹³ Nicolae Stoica de Hațeg, *op. cit.* p. 220 și 290

¹⁹⁴ *Ibidem*, p.187

¹⁹⁵ Cum s-a zidit biserica ortodoxă din Lugoj?, *op. cit.*

¹⁹⁶ Nicolae Stoica de Hațeg, *op. cit.*, p. 311

mijlocul lor aproape zece ani, nu pot să le aduc nici un cuvânt de recunoștință”. Această atitudine trebuie înțeleasă prin experiențele personale prin care acesta trece: ”căruța mi-a rămas înpotmolită în mlaștină... i-am chemat în ajutor pe câțiva români aflați prin apropiere și le-am promis câteva ocale din băutura lor favorită... când nu le-am putut da românilor în natură răchia promisă, m-au amenințat că vor împinge căruța la loc, în mlaștină... mi-au trebuit multe strădanii pentru a-i convinge să primească bani”¹⁹⁷.

Totuși, din anumite afirmații ale oficialilor habsburgi, cunoaștem imaginea acestora despre români și înțelegem că exista un adevărat „proiect” cu privire la aceștia: „Gheneralu Jenei: ”și să știți că rumânii sunt buni și cu ei toate să pot face, căci rumânii îs mai buni decît neamții-șvabi... că rumânii și vara și iarna, și în cald și în frig, cu slabe bucate îs dedați... lor nici multă mîncare, nici multă băutură nu le strică... iară neamțului, de n-are bucate bune, nici calde, de i-i frig, de bea mult, șvaba de toate să bolnăvește... (și) oberlaintnantul Șlegl... zisă: ”...adevăr, că ștaerii, tirolii, crainerii în munți lucră, unde-s dedați; iar aducîndu-i aicea, case a le face, vase, vite, cară ș.a. a le da!... și fiind ei dedați bine a mînca, în peăne moi a dormi, pentru ei trebuie în vârful munților case bune a zidi, paturi, saci cu pae, tot felu de vase de bucate a le da;... pîine, unt, oaă, fărină și carne... iară acești beți *români proști*,... făină de cucuruzi sărată, într-un foale de oaie leagă; la 4 feciori o căldărușă, o săcure; în loc de unt, oaă, carne, brînză, iar pe post, pasule și sare... iar de dormit... și afară dorm... pe post au lingură; măcar la patru înși una le ajunge... *din carii pre încet, ca și tirolii să pot face*”¹⁹⁸.

Ca tirolii se pot face acești români proști. Sentimentele par însă împărțite. Iată ce spune unul din românii din

¹⁹⁷ J.K. Steube, *op. cit.*, p. 31 și 81

¹⁹⁸ Nicolae Stoica de Hațeg, *op. cit.*, p. 202 și 228

cronica lui Nicolae Stoica de Hațeg: „Futu-le mama șobească, în beseărici au descărcat!”¹⁹⁹. Oricum, în scrierile acestuia, întâlnim doar un singur german care este caracterizat într-un mod uimitor de favorabil: „Întîiul caporal în Mehadia, sas ardelean, Șenauer, luteran, bun rumân, Caroli-reghiment... când vrea să bată, nu striga, nici ocăra, ci: „rogu-te, culcă-te domneata, așa e porunca”... când vedea mehedinții figura de melitariu zicea: ”*Nicum rumânu neamți, așa nu va mai fi!*”²⁰⁰ (și trebuie să deducem că față de ceilalți existau rezerve, ca față de orice cuceritor care te privește, cu bunăvoință, de sus).

Un rumânu neamți? Cum ar putea fi tradusă, azi, o astfel de expresie? Probabil trebuie să luăm în considerare faptul că termenul de rumân este sinonim cu bun (fiindcă nu deține puterea). Și poate e normal ca termenul de român să fie folosit în acest sens, și să nu aibă o definiție clară. Românii ortodocși sunt mai apropiați de sârbi (în 1808 „sătenii din satu Crușța... mare rebelie au rădicat... cu vinul înverșunați, strigă să se ridice serbii, românii asupra ungurilor sau și a nemților”²⁰¹) cu care formează „națiunea iliră, rasciană”. Dușmanii lor (a românilor ortodocși) cei mai înverșunați erau uniții - românii uniți (greco-catolici). Trebuie remarcat și faptul că pe lângă această „conștiință națională” confuză, nici conștiința religioasă nu e mai bine definită. Nicolae Stoica de Hațeg amintește o singură dată de pravoslavnici, în rest ortodocșii fiind „*neuniți*”²⁰². Ortodocșii se definesc în opoziție cu alții, ca fiind neuniți, ca să arate că sunt altceva decât uniții, care sunt mai bine definiți. De aceea „mottoul” românilor răzvrățiți din perioada războiului turco-austriac din 1736-1739: „Și alți

¹⁹⁹ *Ibidem*, p. 256

²⁰⁰ *Ibidem*, p. 197

²⁰¹ *Ibidem*, p. 304

²⁰² de exemplu Nicolae Stoica de Hațeg, *op. cit.*, p. 193

lotri, curuți de-a lu racoți, pivodani prefăcuți, ce erau pe apa Bistra, în Chizătău și într alte sate, juca, cânta: „Ține Doamne tot așa, nici cu turcu, nici cu neamțu!”²⁰³, ar trebui interpretat și ca o lipsă a unei definiții clare a ceea ce suntem „noi”. Românii sunt altceva decât turcii și nemții, există, atunci, doar ca fiind altceva și se definesc ca atare. O întâmplare din 1807, și ea cu un anumit caracter confuz (doi turci), ne arată o „conștiință națională”: „Doi turci soli de la Parizi viind, în Orșova Veăche... la Marcu Țenovici... la cină... toți la o mase mare... unu din acei doi turci ceru șarap (:vin)... luînd paharu, cătră mine zisă: „Blagoslovește părințele!”... eu văzîndu-l că-i român, blagoslovind ziși: ”Dar, de-ai noștri ești?”... el zisă: ”De-ai noștri, din Iași; sunt în Țarigrad la Nalta Poartă. Mă cheamă Histodor, român”²⁰⁴. Dar Nicolae Stoica e un personaj excepțional care îl numește „soțu meu catolicesc... pe reghiments-feld cplanu,... franțiscanu Hipolitus Craus”²⁰⁵, arătându-ne că relațiile personale sunt mai importante decât apartenența religioasă sau națională.

Dar ceilalți, cei care nu sunt nici numeroși, nici puternici („locuitorii din întregul Banat sunt foarte amestecați: români (Walachen), sârbi (Raitzen), țigani (Neubanater), germani (Deutsche), și francezi (Franzosen)... chiar și spanioli... românii sunt însă de departe (ohne Vergleichung) cei mai numeroși... denumirea lor slavă de vlah, ceea ce înseamnă italian, precum și numele pe care și-l dau ei înșiși, de români (Rumugni) și românești (Rumugneski)”²⁰⁶)? Să începem cu „dușmanul ereditar... mulți își închipuie că turcii sunt foarte diferiți de noi... ei îi socotesc un fel de monștri... laud pe turci în detrimentul

²⁰³ *Ibidem*, p. 184

²⁰⁴ *Ibidem*, p. 302

²⁰⁵ *Ibidem*, p. 252

²⁰⁶ J.K. Steube, *op. cit.*, p. 90

creștinilor, întrucât adesea am fost tratat mai bine de ei decât de coreligionarii mei... în pofida mult lăudatei corectitudini germane... n-am mai primi chiar nimic”²⁰⁷. În ciuda a cea ce spune J.K. Steube despre „dușmanul ereditar” între creștini și turci domină neîncrederea: ”Granița aicea fără de contumați să slobozi așa: noi mergeam dimineța... la turci, cumpăram; turcii venea în Mehadia la târg și în alte zile cu târğași venea, însă nici noi la ei, nici ei la noi preste noapte nu rămîneam... (chiar dacă) turcii aicea ne aducea lubeniță, peapăni mari, minune, pînă toamna”²⁰⁸. Poate de aceea, la Lugoj, în 1726, se poruncește îndepărtarea meșteșugarilor turci din atelierile de aramă²⁰⁹. Și, poate, e normal ca în cărca turcilor, îndepărtați și diferiți, să se pună cele mai mari rele din lume: „Care zic că afion luund, s-ar fi îmbătat; că acei dintîi au fost anatoleăni cu eghipteăni și de la Tunis mahomedani, carii la sine, nu topit, ci părțiceăle, bobite, dărăbele de afion, opiu, mîncîd, i-au sumuțat...”²¹⁰. Cu toate astea, numărându-și faptele bune, Nicolae Stoica nuy uită să amintească: „...5 turci, la noi prinși, vrînd soldații a-i pușca, i-am rugat și i-am adus... preste o sută de turci prinși, flămânzi i-am săturat”²¹¹.

Despre evrei avem două perspective complet diferite. Una e perspectiva pe care n-o oferă Nicolae Stoica de Hațeg. Pentru el, acești oameni diferiți, într-o lume în care toți sunt diferiți (știm că poartă barbă și alte însemne exterioare care le arată religia deoarece *Systematica gentis Judaicae Regulatio*, lege pe care o impune Iosif al II-lea în 1780 le cere să renunțe la aceste „însemne exterioare”²¹²), sunt:

²⁰⁷ *Ibidem*, p. 58

²⁰⁸ Stoica de Hațeg, Nicolae, *op. cit.*, p.230

²⁰⁹ Vasile V. Muntean, *Contribuții la istoria Banatului*, Editura Mitropoliei Banatului, Timișoara, 1990, p. 71

²¹⁰ Nicolae Stoica de Hațeg, *op. cit.*, p. 238

²¹¹ *Ibidem*, p. 261

²¹² Neumann, Victor, *op. cit.*, p. 106

„beții cociași jidovi, (care) fricoși, fugea, caii îi lăsa prinși... eu venii aproape și le zisăși: ”Tăiați ștranghele, încălecații caii și după mine fugiți!”... tăind cociașii, le încălecară... jidovii să dusă... (și cu care nu ezită să împartă mâncarea, gest de altfel simbolic) eu mîncai și beților jidovi flămînzi pîine, brînză, șuncă dădei și ei cu artilieria îndărăt plecară”²¹³. Această atitudine apare deoarece el cunoaște felul cum trăiesc aceștia:” Eu le duși pre ulița jidovilor cu țoale vechi, putrăde, rupte, aninate.” Chiar și atunci când îi prezintă făcând camătă, pe unii dintre ei, îi privește neutru: „Plecînd militarii noștri de la oaste încoaci, cătră casă-și, jidovii, evreii îi întrăba: „Domni soldați, aveți ducaten, galbini? 5 florinți banco-țeteln dau!””²¹⁴ Nici un sentiment antiudaic nu-i tulbură mintea.

Nu putem spune la fel, când vorbim de perspectiva germană și/sau cea a autorităților. J.J. Erhler îi prezintă ca pe niște speculanți și înșelători alături de alții): ”Celelalte produse sunt cumpărate de pe la sate de samsarii greci, sârbi și evrei din Banat – al căror număr poate fi socotit prea bine la circa 400 - și sunt revândute cel mai adesea persoanelor care le desfac peste hotare. Sunt însă nevoit să constat că producătorul rămâne întotdeauna înșelat de către samsari.”²¹⁵ Și pentru Steube ei sunt la fel: „Începând însă cu anul 1781, evreii, care speculează totul, au pus mâna în întregime pe această ramura a comerțului cu iepuri... ei cumpără la piață, de la români, toți iepurii aduși de aceștia, anume dintr-o dată și la un preț mic, apoi îi revând în oraș... dacă cineva vrea să cumpere un iepure, jupoaie cu mâna lor și iau blana, iar pentru carne li se plătesc 3, uneori 4 creițari... evreii sunt pe deplin mulțumiți cu asta, deoarece banii primesc mai mult pentru efortul de a jupui iepurele,

²¹³ Nicolae Stoica de Hațeg, *op. cit.*, p. 239

²¹⁴ *Ibidem*, p. 255 și 300

²¹⁵ J. J. Ehrler, *op. cit.*, p. 93

decât pentru carnea acestuia”²¹⁶. Pentru ei legile sunt diferite: (având în plus de plătit) „taxa de toleranță pentru evrei,... impozitul pe chirie este la oraș de 7%, pentru evrei fiind de 14%”²¹⁷. Nu e de mirare că, încercând să-i emancipeze, Iosif al II-lea se aștepta la reacții adverse: (Systematica gentis Judaicae Regulatio) „...meșterii să poată primi ucenici evrei și calfe... iar pentru ca ei să nu fie tratați mai rău, să fie asupriți ori să pătimească alte neplăceri, administrațiile locale să ia seama și să aplice pedepse exemplare contraveniențelor...”²¹⁸ Pentru că aceste reacții adverse au existat. La Lugoj, casa de rugăciune a micii comunități evreiești este afectată în timpul războaielor din 1736-1739 iar obiectele de cult sunt furate. În 1745, comunitatea evreiască este obligată de autorități să părăsească Lugojul german, singurul evreu exceptat fiind Moshe Chananel, care avea mari datorii față de unii conducători ai localității²¹⁹.

Există o etnie care trăiește mai rău și suferă mai mult. Francesco Grisellini descrie condițiile în care trăiesc: „Țiganiii trăiesc în... colibe mizerabile din împletitură și paie sau bordeie de pământ de 10-12 picioare adâncime, făcute din pari lungi, nuiiele și paie, acoperite cu tuleie de porumb (turkischer Korn)... lipsit de aer și de lumina zilei... umed și puturos... călătorul descoperă aceste bordeie datorită coșului care se înalță cu ceva deasupra acoperișului... la mijloc, se află vatra de foc, cu un burlan de pământ care ajunge până la coș... pe această vatră țiganiii își fierb mâncarea și tot aici se încălzesc, deoarece bărbați, femei și copii, unii pe jumătate goi, alții despuiți cu totul, se strâng în jurul acestui foc, dormind chiar și iarna de-a

²¹⁶ J.K. Steube, *op. cit.*, p. 117

²¹⁷ J. J. Ehrler, *op. cit.*, p. 101

²¹⁸ Victor Neumann, *op. cit.*, p. 106

²¹⁹ Tobias Schwager, *op. cit.*, p. 12

dreptul pe pământ sau cel mult pe niște blănuri slinoase de oaie²²⁰. Și asta „...deoarece legile le interziceau acesul în orașe... țigani au rămas condamnați să ducă o viață rătăcitoare... până ce glorioasa împărăteasă... le îngădui să se statornicească, să-și ridice locuințe stabile - e drept, în afara satelor locuite de celelalte naționalități, dar în apropierea acestora - și să stăpânească pământ²²¹. Astfel se explică nomadismul lor și aplecarea spre meserii mai puțin obișnuite, pe care le descrie același autor. Tot astfel se explică Ulița Cherginzone (ulița cortului țigănesc) de la marginea Lugojului²²². Prigoana lor continuă (Nicolae Stoica, scriind pe o carte din Mehadia): „788... dar văzînd că în sebeș bat pe țigani²²³ și din nou, împreună cu stereotipurile care o determină: ”Mulțime de țigani unguri, slovaci din Țara Ungurească, unde vrunii de ei prinzind i-ar fi mîncat, și s-au aflat, mulți au zdrobit, au spînzurat, au tăiat, cu joarde i-au bătut și cu 100 de bîte. Pre cei bătuți preste graniță pre aicea, preste Ardeal, Horvața, Slavonia; și pre azrarii nescrîși de-aicea afară i-au scos²²⁴.

Și binențeles acest joc al „cine este cine”, cu interpretări generalizatoare, despre indivizi, ca parte a unor grupuri cu caracteristici comune ar putea continua la nesfârșit (J.K. Steube): „... eu urma să-i ascult pe acești oameni în limba lor și să traduc preotului cele spuse...în limba germană sau în limba română... spunându-i că nu eram italian, ci german, născut în Sachsen-Gotha, el se întoarse spre capelanul său, zicându-i printre altele: „Hic non est a nostra fide”... cvasieretic²²⁵ sau (J.J. Erhler):

²²⁰ Francesco Grisellini, *op. cit.*, p. 158

²²¹ *Ibidem*, *op. cit.*, p. 158

²²² Heinrich Lay, *op. cit.*, p. 32

²²³ Nicolae Iorga, *op. cit.*, p. 108

²²⁴ Nicolae Stoica de Hațeg, *op. cit.*, p. 230

²²⁵ J.K. Steube, *op. cit.*, p. 47

„Țăranii (aceștia sunt supuși turci) ar urma să fie evitați, deoarece, deîndată ce au strâns 50-100 de florini, trec înapoi hotarul și scot banii din țară. Ba mai mult, uneori comit furturi în dauna localnicilor (țăranii sunt locuitorii din Țara Românească)”²²⁶.

Aceasta este lumea pe care o găsim de-a lungul secolelor la Lugoj și în Banat, o lume care se transformă, mai încet sau mai repede, o lume care va dispărea în curând, o lume care nu va dispărea niciodată. O lume care se zbate între modernizare și retardare. Reformele făcute de statul habsburgic au transformat societatea bănățeană, social, economic și mental. Această reformare a societății nu a fost suficientă, în secolul XIX și XX, pentru a face față naționalismului, chiar dacă i-a opus acestuia un model multicultural viabil.

²²⁶ J. J. Ehrler, *op. cit.*, p. 96.

Dezvoltarea economică a Lugojului în a doua jumătate a secolului al XIX – începutul secolului al XX-lea

Profesor Monica Suciu

Economia teritoriului timișeană până spre mijlocul secolului al XIX-lea a avut un pronunțat caracter agrar. Cu toate acestea, s-au pus bazele unor întreprinderi manufacturiere pentru valorificarea produselor locale (lână, carne, lemn etc) în Timișoara, Lugoj, Făget. Deși progresul a fost lent, s-au conturat totuși direcțiile activităților viitoare. Între mijlocul secolului al XIX și primul război mondial, apar elemente noi manifestate prin progresul tehnic din agricultură și industrie, prin impunerea sectorului industrial mecanizat în raport cu cel manufacturier, în diversificarea activităților economice cu accentul pe eficiență și profit (sistem de credit, societăți comerciale).¹

Temeliile industriei au fost puse încă din prima jumătate a secolului al XVIII-lea, când au fost întemeiate manufacturi în domeniile alimentară, textile și alte bunuri de consum. La Lugoj, documentele amintesc încă din 1722 o moară „evreiască”; în 1723 o manufactură de pături și numeroși meșteșugari. În secolul următor se întemeiază un mare număr de întreprinderi în centre urbane și-n unele așezări rurale, cea mai mare parte fiind unități mici cu un număr redus de muncitori. S-au pus bazele industriei de fabrică mecanizate. Întreprinderile private mici și mijlocii

¹ Ioan Munteanu, Rodica Munteanu, *Timiș. Monografie*, Editura Marineasa, Timișoara, 1998, p. 141

(majoritatea în această perioadă), erau concentrate cu precădere în Timișoara și Lugoj.²

Pentru o mai bună înțelegere a resorturilor care au determinat dezvoltarea economică a Lugojului vom prezenta în continuare evoluția vieții economice (meserii, comerț) încă de la conturarea ei pe acest teritoriu. După retragerea tătarilor, nu putem vorbi despre un avânt deosebit al comerțului și al meseriilor, acesta petrecându-se probabil la un nivel foarte scăzut, deoarece între timp a apărut pericolul turcesc. În 1552 întregul ținut al Timișului se găsea sub Pașa Cazim. Lugojul și Caransebeșul nu au fost ocupate de trupe turcești de la început, angajându-se să plătească câte 1000 florini fiecare; această sumă ne face să considerăm că la Lugoj există o importantă viață economică.³ Până la pacea de la Passarovitz (1716), sub ocupație otomană, nivelul acesteia era foarte scăzut, Evlia Celebi menționând în notele sale de călătorie că „în oraș nu era nici moschee, nici restaurant, nici baie, nici prăvălie”. Viața economică a Lugojului a cunoscut o importantă cotitură după 1716, odată cu instaurarea regimului austriac.⁴ Dezvoltarea sa în acest domeniu va fi legată de așezarea coloniștilor (în special germani) în partea stângă a Timișului, ordinea și spiritul lucrativ al acestora suprapunându-se peste sistemul economic deja existent și fiind apreciat ca atare de populația locală. Se pare că primii coloniști din Austria, Boemia, Moravia, Bavaria și Silezia - aduși la Lugoj în 1725 - erau meseriași (zidari, fierari, dulgheri), ce urmau să lucreze la construcția Casei comunale, a cazărmii și magaziilor

² *Ibidem*, p.145

³ V. Șchiopescu, *Date privind istoricul meseriilor în orașul Lugoj până la 31 decembrie 1963*, document din Arhiva Muzeului de istorie din Lugoj, p. 1

⁴ I. Lotreanu, *Monografia Banatului*, Institutul de arte grafice „Țara”, Timișoara, 1944, p. 252

necesare noii administrații. Ei au fost așezați în stânga Timișului, într-o zonă strict delimitată, unde și-au ridicat locuințe, punând astfel bazele Lugojului german.⁵

Dezvoltarea industriei și comerțului transformă orașul Lugoj în într-un centru economic important unde se țin târguri. În acest sens, orașului i-au fost acordate privilegii pentru ținerea târgurilor de patru ori (1796)⁶ și pentru vama podului de lemn care lega Lugojul german de cel românesc⁷. Însă în 1828 Auguste de la Lagarde trece prin Banat. Despre Lugoj nu amintește decât că aici se fabrică pălării țărănești (și că... abia s-au stârpit lotrii). Nici Baronul Hause (în 1837) nu are o părere prea bună despre Lugoj: e un orașel urât, bântuit pe deasupra și de holeră⁸.

Dar dezvoltarea comerțului și a meseriilor în orașul Lugoj impune în prima jumătate a secolului al XIX-lea reglementarea organizării diferitelor meserii prin „Diploma de Privilegii a breslei meșterilor strungari, pieptenari, aurari, argintari, țesători, tinichigii, armurieri, curelari și olari”, dată de Ferdinand I în 10 octombrie 1844, special pentru meseriașii din Lugoj. Cele mai importante bresle din orașul Lugoj au fost cele ale cizmarilor, cojocarilor și olarilor, aceasta din urmă având o stradă în Lugojul românesc care poartă și astăzi numele de strada Olari.⁹ Fiecare breaslă își avea câte un sfânt patron (breasla cojocarilor pe sfântul Ilie), precum și ziua când breasla respectivă făcea rugă în orașul Lugoj.¹⁰ Și după desființarea de către regimul maghiar al

⁵ Medina Săvulescu, *Lugojul – model de conviețuire și convergențe multietnice*

⁶ *Drapelul*, Lugoj, II, 1902, nr. 42, din 6/19 aprilie, p. 3

⁷ Idem, nr. 47, din 20 aprilie/3 mai, p. 2-3

⁸ Rusu, Alexandru, Rudneanu, Const., *Călători străini despre Banat și Timișoara(sec. XVII-XIX)*, în Studii de istorie a Banatului, vol. III, Timișoara, 1970, p. 114-155

⁹ V. Șchiopescu, *op. cit.*, p. 7

¹⁰ *Drapelul*, Lugoj, II, 1902, nr. 85, din 23 iulie/5 august, p. 2

breslelor, acest sistem de organizare și în special festivitățile legate de bresle au dăinuit chiar și după Primul Război Mondial.

Meseriile erau cunoscute în Lugoj și sub denimirea de „industrie de mână”, dezvoltarea lor fiind legată în special de elementul german, șvabii fiind cei mai numeroși în ce privește meseriile. De reținut este faptul că la început românii au manifestat și o oarecare rezervă față de deprinderea meșteșugurilor, astfel că până târziu nu găsim meșteri români bijutieri, ceasornicari, strungari, tipografi.¹¹

Numele străzilor lugojene ne dau informații despre activitățile economice și meseriile locuitorilor din oraș. În 1842 apar în documente (existând însă încă din secolul al XVIII-lea), numele străzilor: Piața, Ulița Olarilor (în partea românească a Lugojudului), Strada Magaziilor, Strada Pieței, Strada Cazărmii (în partea germană). În secolul al XIX-lea apar noi străzi ale căror denumiri ne dau același gen de informații economice: Ulița Tocașilor, Ulița Pâinii, Ulița cu Pâine, Ulița cu Brânză, Ulița cu Opinci, Strada Berăriei, Strada Blănarilor, Strada Tăbăcarilor, Ulița Muzicanților, Ulița Meseriașilor, Ulița mică a Olarilor, strada Căldărașilor, Ulița la Piața Târgului Săptămânal, Piața Târgului de Cereale (ea se mai numea Ledergasse - Strada Pielii), Strada Coșarilor, Strada Morii, Strada Pescarilor, Marktgasse-Strada Târgului, Piața Untului, Ulița Laterală spre Cuptoarele de Cărămidă, Ulița Păstorilor. Denumirile unor străzi ne dau informații despre situația socială a locuitorilor: Ulița Borbonțaren (în sârbește borba înseamnă luptă și borben-luptător, dar lugojenii au numit această stradă ulița Mișeilor, adică a săracilor), Ulița Cerșetorilor, Ulița Domnească¹².

¹¹ Țintă Aurel, *Colonizări habsburgice în Banat*, Editura Facla, Timișoara, 1972, p. 66

¹² Heinrich Lay, *Denumirea străzilor lugojene din cele mai vechi timpuri până în prezent*; Töging a. Inn, 2007, p. 7 și următoarele

În a doua parte a secolului al XIX-lea, după cum rezultă din lucrarea „A Magyar Ipar és Keresedelem Orazagos Albuma” de Gömörý Lajos, și în această perioadă de timp printre meseriașii și comercianții de vază din Lugoj găsim numai pe brutarul Bercean Ștefan ca fiind român.¹³ Printre personalitățile economice ale orașului aceeași lucrare citează următorii meseriași:

Irion Vilmos, a cărui tinichigerie înființată în 1871 pentru construcții și ornamente în cositor, tinichea și cupru, făcea și vase pentru bucătărie, cazi pentru băi etc;

frații Junxer, maiștri constructori și proprietari a unei fabrici de cărămizi, fiind autorizați să facă și devize și planuri; autorul precizează că ei dispun și de un cuptor rotund de ars cărămizi;

Schreiber Antal, tâmplar de mobile și binale; el lucrează încă din 1866, domiciliat în jurul anului 1895 în strada Bisericii; era membru în diferite organizații;

Brenner Ferencz – șelar, din 1870; era foarte cunoscut pentru trăsurile complete pe care le făcea;

Schönberger Iozef, ceasornicar și bijutier; face reparații cu garanție și este recomandat de autor ca fiind singurul elev din Ungaria care a făcut școala la Karlstein, terminând cu distincție;

Ștefan Bercean – singurul meseriaș român care figurează în această lucrare, brutar din 1869, făcând pâine și prăjituri și fiind și furnizor al armatei;

Stern Mór – brutar pe strada Bisericii, având brutărie din anul 1872; era membru în diverse asociații;

Görner János – lăcătuș pentru construcții de lăcătușerie fină și de serie, a făcut piesele de lăcătușerie necesare podurilor de la Herculane, Cazane și Biserica Albă; din anul 1895 a fost președintele Corporației Meșteșugarilor,

¹³ Gömörý Lajos, *A Magyar Ipar és Keresedelem Országos Albuma*, Budapesta, 1896, p. 357-361

între timp breslele fiind desființate prin lege, fiind și revizor la fabrica de spirt;

Bayer Josif – lăcătuș cu atelier propriu încă din 1864; era și electrician, instala telefoane, fântâni, pompe;

Bücher Gáspar – avea un atelier de fabricat trăsuri pe strada Timișorii și un atelier de șelărie și dogărie;

Graf Karoly – era măcelar și carmanger;

Kovacs Istvan – era tâmplar.¹⁴

Din aceeași lucrare aflăm și numele principalilor comercianți și fotografiile unora dintre ei, fiind publicate și patru fotografii de prăvălii printre care și ceasornicăria lui Schönberger Josef. În urma conviețuirii continue cu șvabii, ungurii, evrei etc., populația românească devine mai apropiată de deprinderea meșteșugurilor. În jurul anului 1900, observându-se că românii nu s-au implicat în practicarea meseriilor potrivit necesității și în proporție cu numărul lor (ei apar în special în meseriile mai inferioare ca olărit, cizmărie, cojocărie etc.), se inițiază o vie propagandă pentru aceștia pentru a îmbrățișa meșteșugurile.¹⁵

Astfel în ziarul „Drapelul” din Lugoj, Titu Hațeg ține o serie de prelegeri economice prin articole documentare, legate de meserii.¹⁶ Același ziar anunță în ianuarie 1902 că în sala mare a Școlii Române greco-ortodoxe din Lugoj, „domnul Traian Vuia va ține o prelegere economică despre micile industrii” (meserii)¹⁷. Anunțul este pus special în atenția „Asociațiunii Meseriașilor români din Lugoj”, înființată în 1901, cu scopul „cultivării membrilor ei prin întruniri, lectură și prelegeri de specialitate”.¹⁸

¹⁴ Fondul Arhivistic al Muzeului de istorie din Lugoj, *Monografii diverse*, volumul II, p. 12-14

¹⁵ V. Șchiopescu, *op. cit.*, p. 15

¹⁶ *Drapelul*, Lugoj, II, 1902, nr. 12, din 26 ianuarie/8 februarie, p. 3

¹⁷ Idem, nr. 13, din 29 ianuarie/8 februarie, p. 3

¹⁸ Idem, I, 1901, nr. 91, din 14/27 noiembrie, p. 1-2

În numărul 13, din 29 ianuarie 1902, „Drapelul” publica sub titlul „Economie” numărul elevilor de la Școala de meserii, numită și „școala pentru învățăcei”, arătând că, în ciuda faptului că populația românească e majoritară, numărul școlărilor români (din această instituție) e scăzut. Datele erau următoarele¹⁹:

PENTRU NEGUSTORI:	STRĂINI	ROMÂNI
1. Clasa pregătitoare	16	2
2. Clasa I	25	2
3. Clasa a II-a	16	1
TOTAL	57	5
PENTRU INDUSTRIAȘI/MESERII:		
1. Clasa pregătitoare	33	23
2. Clasa I	64	17
3. Clasa a II-a	56	9
4. Clasa a III-a	34	2
TOTAL	187	51

Datorită propagandei dusă de forurile conducătoare și a exemplelor bune date de meseriași germani și unguri, care ajunseseră la o situație materială bună, se observă o afluență mai mare a românilor spre meserii. Din Raportul primarului D. Florescu privind „Lugojul în 1911”, reiese că din cei 900 de meseriași, 330 erau români; primăria considera totuși că progresul numeric este minim, probabil raportându-se la anul anterior.²⁰ În 1913, suplimentul ziarului „Drapelul”, „Revărsat de zori” menționa existența următorilor meseriași români în Lugoj:

Aurari – argintari: Iuliu Ilcan, Carolina Ilcan și Petru Grându;

Măsari: Ion Brebu, Ioțcu Nicolae, Bîreescu Gheorghe, Ciorogariu Goerge, George Ilie, Alexandru Lațcu, Ioan

¹⁹ Idem, II, 1902, nr. 13, din 29 ianuarie/8 februarie, p. 3

²⁰ Idem, XI, 1911, nr. 51, din 1/14 mai, p. 2-3

Paliciu, Andrei Sârbu, P. Târăță, Trăilă Vlad, Cornel Jucu, Nicolae Jucu, N. Tampu;

Tâmplari: Iuliu Doboșan, Constantin Dragomir, Ștefan Lațcu și Nicolae Paulescu;

Tinichigii: Alexandru Aușeriu;

Rotari: George Abucean, Ștefan Abucea, Constantin Dragomir;

Cârnațari: Ștefan L. Borlovan, Cornel Biciu, Traian Frenț, Damaschin Iosif Stan;

Bărbieri: Iosif Cotescu, Nicolae Daminescu, Ioan Dragoescu, Ștefan Iovița, Romulus Coșovean, Alexandru Crăciun, Vasile Crista, George Popovici, Ioan Puiu, George Stanciu, Ioan Stanciu, George Toma, Alexandru Voichescu, George Gelișca, Ioan Juranescu, George Stan;

Păpucari: Ioan Albulescu, Isdor Ardelean, George Badicu, Filip Bacu, Ioan Buciu, Vasile Teran, I. Farcaș, George Meneșcan, Petru Păcurariu, Ioan Pârvu, Aurel Popovici, Andrei Suciu, Ioan Trifan, Ioan Jurjescu;

Cofetari: Ioan Luch;

Cizmari: Anna Băloiu, Pavel Baranu, Gheorghe Berariu, Constantin Biro, Ecaterina Borcean, Toma Bombeș, Vasile Boată, Iuliu Bucur, Ioan Crașovean, Ioan Crașovean jun., Iuliu Dobrei, George Dobin, Constantin Dragomir, Vasile Fenchea, Ioan Frenț, Pavel Frenț junior, George Harca, Ștefan Ionmovici și încă 39 de nume;

Olari: Dumitru Arjoca, George Bălan, Nicolae Brebu, Iacob Barbu, Nicolae Biriș, Simion Fironda, Iosif Groza, Ioan G. Iacob, Dumitru Catalincea, Orvan Lăpăduș, Tanasie Lazăr, Constantin Maghina, Tudor Marcu, Constantin Murariu, Alexandru Muscalu, Ioan Muscalu, Nicolae Oprițiu, Petru Oprițiu, Sofia Preda, Ioan Simion, George Jucu;

Croitari: Anton Biffi, Anton Bocean, Ioan Fărcaș, Dumitru Ioanovan, Ilie Mișulescu;

Dogari: Livius Călăment, Petru Catrinescu, Ioan Stoia;

Gănătari/vopsitori: Constantin Dobrin, Alexandru Lupea;
Hornari: Văduva Nicolae Petculescu, George Juranescu;
Făurari/fierari: Petru Constantin Abrucea, Ștefan Dragomir, Nicolea Dragomir, Nicolae Iorga, George Milota, Ioan Milota, Lazăr Mioc, Aurel V. Neda, Iuliu Stoia, Ștefan Sârbu;

Zidari: Constantin Buciu, Vasile Matei;

Ștregari: Dumitru Doboșan, George Dobrin, Elisaveta Grecu, Ioan Ioanovici, Luca Ioanovici;

Lăcățari – mașiniști: Vasile Barbu, George Stoicănescu, Iosif Juranescu, Richard Jurvanescu, Văd. Teresia Montoi;

Măcelari: Iuliu Andrei, Vasile Andrei, Ioța Lupu, Pavel Popovici, Nicolae Rusaliu, Lucreția Ruji, Constantin Serafinescu și Goerge Voichescu;

Tăbăcari: Maria Dragomir, Ioan Farcaș, Nicolea Cliciovan, Adam Criterian, Dumitru Olărescu, Gligor Păcurariu, Alexandru Raia, Iuliu Vișan;

Zugravi: Ioan Cerescu, George Crăciunescu;

Cojocari: sunt menționați un număr de 66 de meseriași în acest domeniu. Amintim dintre aceștia pe: Constantin Andrei, Ștefan Armenchi, Constantin Astălaș, Ioan Baiescu, Mihai Balint, George Barbu, Urgie Benga, Ioan Berariu, Francisc Binișan, George Buciu, Ioan Cerec, Constantin Tibulea, Vasile Dobrin, Petru Dragomir, Aurel Ghina, Traian Grozescu, George Grozescu, Vasile Holban, Iosif Ienea, Vasile Isac;

Căbănicieri: Alexandru Berariu, Axientie Gașpar, Constantin Giura, Toma Iorga, Dragomir Maticiu, Nicolae Petruț, Aurel Popoviciu, Dimitrie Roșu, Avram Tosiciu, Vasile Tosiciu;

Argășitori: Constantin Bogdan, Nicolae Bocaciu, Dimitrie Gașpar, Sofia Meyor, Văd. Constantin Halas, Ladislau Sintescu, Cornel Stoica, Maria Tuculea, Constantin Tuculea, Pavel Udu, Octaviu Vișan;

Măcelari: Pavel Andrei, George Ardelean, Toma Astălaș, Silviu Bader, Iosif Hazi Barbu, Dionisie Bărbulescu, George Bogdan, Teodor Bogdan, Tudor Brașovan, George Dan, Nicolae Dragomir, Ioan Foale, Iacob V. Jivan, Cornel Andrei, Petru Cristurvan, Constantin Lazăr, Secoșan N. Marian, George Mitroni, George Moldovan, Andrei Montoi, Ioan Olariu, Mitru Oprea, Iulian Pan, Tina Peva, Constantin Radu, Constantin Serafinescu, Ioan Simu, Aurel Tinca, Pavel Udrea, Alexandru Vasilie, Pavel Foale, Ioan Micleu;

Turtari: Cornel Nica, Vasile Nica;

Croitari pentru femei: Maria Biffi, Aurelia Buciu, Rozalia Hațegan, Elena Jucu, Ana Partenie;

Sălari: Iosif Vodă;

Brutari: Melania Mihuț;

Căldărari: Vasile Bogdan, Petru Pastila;

Ospătari: Iosif Hazi Barbu, Dionisie Ioanovici, Anuța Bolovan, Toma Astălaș, Nicolae Fole, Silviu Boder, George Baca și Luica Laicu;

Modiste: Cornelia Terfaloga, Cornelia Peștean;

Diversi: George Țăran – tipograf librar

George Stoinescu – electrotehnician

Alexandru Ardelean – electrotehnician.²¹

De remarcat este faptul că printre acești meseriași și proprietari de „afaceri” există și câteva femei: Cornelia Terfaloga – modistă, Cornelia Peștan – modistă, Anuța Borlovan – ospătară, Melania Mihuț – brutar (probabil patiseră), Maria Biffi, Aurelia Buciu, Rozalia Hațegan, Elena Jucu, Ana Partenie – croitorese de „dame”, Sofia Major și Maria Tuculea – argăsitoare.

Din Raportul primarului Lugoj, dr. Ioan Băltescu, din 2 martie 1912, se observă o creștere a numărului meseriașilor români de la 330 în 1911 la 351 în 1913. În

²¹ *Revărsat de zori*, supliment *Drapelul*, Lugoj, XIII, 1913, nr. 85, din 13/26 august, p. 5-6

partea editată în limba română, rezultă că la sfârșitul anului 1911 au existat 876 de meseriași de sine stătători, iar în decursul anului 1912 au mai devenit meseriași de sine stătători 169 de persoane și au „renunțat” (din diverse motive) 84 de persoane, rămânând la sfârșitul lui 1912, 952 de meseriași.²² Dintre aceștia, mai numeroși sunt cojocarii (77), cizmarii (69), păpucarii (68), tâmplarii (59), croitorii de haine bărbătești (53), henteșii (45), zidarii (29), croitorii de dame (36), brutarii (26), argăsitorii (21), vopsitorii de case (19) etc. La acești meseriași au lucrat în anul 1912, 885 calfe, iar numărul ucenicilor (șăgârților) se cifra la sfârșitul anului 1912 la 721. În anul 1911 – 1912 au frecventat Școala de Meserii 576 șăgârți din care 484 la meserii și 92 la comerț.²³

Tot din raportul primarului privind situația Lugojului în 1912 se arată că activitatea a stagnat masiv ca urmare a inundației ce a avut loc în Lugoj în zilele de 26 – 27 mai 1912, calamitate care a distrus complet 219 case de locuit și 70 de case de lucrători și a stricat 342 case de locuit. În urma inundației au rămas fără locuințe 1893 de familii, adică aproximativ 8492 de persoane. Paguble au însumat 2.585.451 coroane la persoanele private și 1.304.000 coroane orașului.²⁴

Cu toate acestea, o serie de meseriași au ajuns la o situație financiară bună. Astfel, printre membrii de seamă ai reprezentanței orașului (reprezentanțe de drept, datorită impozitului mare plătit către stat) figurează: Ștefan Csorba, electrotehnic, Traian Iovanescu, măcelar, Anton Haberern, neguțător de fierării.²⁵

²² *Drapelul*, Lugoj, XIII, 1913, nr. 52, din 2/15 mai, p. 2

²³ Fondul Arhivistic al Muzeului de istorie din Lugoj, *Monografii diverse*, volumul II, p. 19

²⁴ *Drapelul*, Lugoj, XII, 1912, nr. 56, din 17/30 mai, p. 1-3

²⁵ V. Șchiopescu, *op. cit.*, p. 20

Pentru o mai bună organizare și eficientizare a muncii, meseriașii s-au reunit în diverse corporațiuni de meserii și asocieri, la sfârșitul anului 1913 existând următoarele: Corporațiunea industriașilor lugojeni (meseriași), Societatea de ocrotire a industriei (meseriei), Grupul lugojean al Asociațiunii muncitorilor de croitorie din Ungaria, Filiala Societății de pensionare, instituită pentru ajutorarea muncitorilor invalizi din Ungaria, Grupul lugojean al Asociațiunii muncitorilor bârdași din Ungaria, Grupul lugojean al Asociațiunii lucrătorilor de lemne din Ungaria, Asociația zidarilor din Lugoj, Asociația birtașilor și cafetierilor.²⁶

Deci, după cum am văzut în cele de mai sus, orașul Lugoj, din 1850, a avut o evoluție ascendentă în ce privește dezvoltarea economică. Astfel, în 1863 se clădește moara cu aburi, a lui Löfflek, în 1864 ia ființă fabrica de spirt, peste cinci ani, în 1869, existând o moară sistematică și o țesătorie, unde funcționau peste 80 de războaie.²⁷ La sfârșitul secolului al XIX-lea – începutul secolului al XX-lea, ca urmare a sporirii populației și a apariției capitalului financiar se fondează o serie de întreprinderi noi: Fabrica de cărămidă (prima) în 1888, Uzina electrică (1899), Filatura de mătase (1904), Țesătoria Ungaria de Sud (Industria textilă Lugoj) în 1907, Fabrica de calapoade (1910) Abatorul și Cărămidăria lugojeană de vapori (1911), Moara mare (1916).²⁸ Pe lângă cele menționate aici, ziarul „Drapelul” mai amintește existența, la sfârșitul anului 1911, a cinci fabrici de țiglă, a unei fabrici de mături, a trei fabrici

²⁶ *Ibidem*

²⁷ Gheorghe Luchescu, *Lugojul – vatră a unității naționale*, Editura Europa Nova, București, 1944, p. 7

²⁸ Dan Popescu, *Ghid turistic. Lugoj și împrejurimi*, Fundația Europeană Drăgan, Lugoj, 1993, p. 38

de ciment, a unei fabrici de copte și a unei fabrici de lemn de industrie.²⁹

În cele ce urmează vom prezenta împrejurările în care au apărut principalele întreprinderi din orașul de pe Timiș și evoluția lor până în 1914.

Întreprinderea de panificație din Lugoj și-a început activitatea în anul 1863, când a apărut prima moară cu aburi, în strada Caransebeșului, aparținând lui Löfflek.³⁰ În anul 1870 își încetează activitatea, funcționând în locul ei Moara Spanului sau Moara Spaniolă/Spânească, care arde ulterior.³¹ Pe lângă mori au mai funcționat și brutării, unele fiind vestite la sfârșitul secolului al XIX-lea, fapt reieșit și din „Albumul meseriilor și comerțului”, editat la Budapesta, în 1896. Astfel, îl găsim pe Ștefan Bercean cu brutărie din 1868 și furnizor al armatei și pe Stern Mor, din strada Bisericii, brutar din 1872 și membru în diverse asociații.³² Conform suplimentului „Drapelului”, „Revărsat de zori” (1913) funcționează ca brutar român, Melania Mihuț, iar ca și cofetar român, Ioan Luc.³³ Alte brutării sunt atestate documentar într-un manual statistic din 1928, deci abia după Primul Război Mondial.

De o mare importanță pentru viața orașului a fost Uzina electrică. De-a lungul timpului această întreprindere a suferit mai multe transformări și reorganizări. Înainte de anul 1900, iluminatul în orașul Lugoj se făcea cu petrol

²⁹ *Drapelul*, Lugoj, XII, 1912, nr. 51, din 1/14 mai, p. 2-3

³⁰ Istvan Iványi, *Lugos, rendezett tanácsu, város:története adatok és vazlatok*, Horváth Istvan es társa Könyvnyomdája, Szabadka, 1907, p. 11

³¹ Emeric Lay, *Începutul dezvoltării industriei în Lugoj*, Tibiscus, V, 1979, p. 277

³² Șchiopescu Virgil, Slănină Vasile, *Date cu caracter monografic privind istoricul și evoluția întreprinderii de panificație Lugoj*, document dactilografiat, Muzeul de istorie din Lugoj, p. 1

³³ *Revărsat de zori*, supliment *Drapelul*, Lugoj, XIII, 1913, nr 85, din 13/26 august, p. 6

lampant. În jurul acestui an, primăria orașului început tratative cu societatea „Elin” din Viena, prin consiliul comunal al orașului Lugoj, pentru a construi o uzină electrică (termocentrală) în scopul introducerii iluminatului cu curent electric. În urma acestor tratative, s-a încheiat un contract de concesiune pentru iluminatul orașului Lugoj pe timp de 50 de ani, după care urma ca uzina electrică să fie răscumpărată de primăria orașului (se prevedea că poate fi răscumpărată și în 25 de ani).³⁴

În baza acestui contract, societatea „Elin” din Viena, a început construcția pe terenul cumpărat de la primăria orașului a unei uzine electrice: o sală a mașinilor, o sală a cazanelor, două birouri anexe și o sală mare pentru acumulatori. În centrala electrică au fost instalate 2 mașini cu aburi de fabricație „Brunkonix – fellder Maschines Fabrik”. Cele două mașini erau acționate cu aburi produși de cele două cazane „Tichbeim” care lucrau la 11 atmosfere, încălzirea făcându-se cu lemne, uneori cu lignit, iar pentru tiraj era construit un coș de 32 de metri înălțime. Alimentarea cu apă se făcea dintr-un puț forat în incinta unității. Mașinile antrenau dinamuri care produceau curent continuu, care au intrat în funcție în anul 1900.³⁵ Centrala avea și doi acumulatori care se încăreau în timpul nopții și al dimineții și care intrau în funcțiune în orele de vârf. Concomitent cu construcția centralei și punerea ei în funcțiune, s-a introdus și rețeaua electrică în oraș de către aceeași societate. De menționat este că-n jurul anului 1900, când s-a pus în funcțiune Uzina electrică, în Lugoj nu exista

³⁴ Vasile Slănină, *Monografia Întreprinderii de gospodărire orășenească I.G.O.L. Lugoj*, document dactilografiat, Muzeul de istorie din Lugoj, p. 2

³⁵ Fondul Arhivistic al Muzeului de istorie din Lugoj, *Monografii diverse*, volumul III, p. 3

o industrie care să folosească curent electric, energia electrică fiind utilizată pentru iluminatul public și casnic.³⁶

Crescând cerințele de energie electrică ale orașului, iar uzina electrică neputând face față solicitărilor, societatea „Elin”, în 1907, a mărit construcția, instalând în sala mașinilor o mașină cu aburi cu o capacitate mai mare. Tot acum a fost mărită și bateria de acumulatori la 1100 amperi/ore. Îmbunătățiri au fost făcute și în 1911 când s-a instalat un motor Diesel de fabricație „Grosser Vagon maschinenfabrik”, cuplat cu o baterie de fabricație Wlim și cu o baterie de acumulator îmbunătățită. Tot în acest an, datorită extinderii rețelei electrice la distanțe mai mari și a pierderilor de pe rețea, s-a instalat în uzină un grup electric pentru ridicarea tensiunii.³⁷

Uzina electrică a funcționat în acest fel până-n 1915, când datorită cerințelor militare ale Imperiului Habsburgic, capacitatea de producție a fost redusă. De reținut și că, dacă până în 1918, în punctele principale se utilizau lămpi cu arc voltaic, în 1925 fiind în rețea un număr de 559 de becuri.³⁸ Introducerea iluminatului public cu energie electrică a contribuit la modernizarea orașului și creșterea confortului populației.

O altă întreprindere înființată în pragul secolului al XX-lea în Lugoj, a fost „Filatura de mătase naturală”, premisele înființării unui astfel de obiectiv industrial datează din secolul al XVIII-lea (după 1716), când Banatul intra sub administrația austriacă și începeau primele colonizări cu germani în această regiune. Acum sunt atestate primele preocupări sericicole în zonă, stimulându-se creșterea viermilor de mătase, administrația camerală introducând în

³⁶ *Ibidem*

³⁷ Vasile Slănină, *op. cit.*, p. 3

³⁸ *Ibidem*

mod obligatoriu plantarea duzilor și aducând și coloniști italieni, buni cunoscători ai acestei ocupații.³⁹

Deși în Banat, deprinderea plantării duzilor și a îngrijirii lor apare, după cum am arătat, în prima jumătate a secolului al XVIII-lea, o activitate practică intensă, cu caracter de masă, creștere a viermilor de mătase, nu e pomenită în comitatul Caraș-Severin decât în anul 1883, cum rezultă dintr-un raport pe anul 1909 a vicecomitelui comitatului Caraș-Severin. Din 1883 locuitorii acestui comitat cresc viermi de mătase și încasează sume importante de pe urma acestora.⁴⁰ Atenția care se acordă acestei ocupații e dovedită și de faptul că în presa vremii („Drapelul”) erau publicate, la rubrica de economie, serii de prelegeri privind sericicultura.⁴¹

Creșterea progresivă a materiei și-n comitatul Caraș-Severin a făcut resimțită necesitatea înființării unei filaturii de mătase. Astfel, în 1904, cu contribuția statului maghiar și a orașului Lugoj s-a construit „Mătăsirea”, care în 1905 intră în funcțiune.⁴² După cum arată inginerul Bernfeld Sacha în „Monografia Filaturii de Mătase naturală din Lugoj” (lucrare de uz intern, p.2), în anul 1904 a fost dat în funcțiune corpul propriu-zis al Filaturii unde s-a instalat o centrală termică, o mașină de aburi cu generator electric și mașinile de filat. Tot în această etapă au fost construite mici patru bazine de decantare cu o capacitate totală de circa 1600 m³ care asigură alimentarea cu apă a producției. Legate de corpul de fabricație au fost construite mici

³⁹ Mihai Mircea Rusu, *Aspecte ale vieții social – economice a orașului Lugoj în secolul al XVIII-lea și prima jumătate a secolului al XIX*, în „Tibiscus”, V, 1979, p. 269-270

⁴⁰ Bernfeld Sacha, Virgil Șchiopescu, *Filatura de Mătase naturală Lugoj – Banat*, document, Muzeul de istorie din Lugoj, p. 2

⁴¹ *Drapelul*, Lugoj, XII, 1912, nr. 5, din 10/28 ianuarie, p. 2. Vezi și numărul 8 din 5/18 ianuarie, p. 3

⁴² Idem, V, 1905, nr. 30, din 12/25 martie, p. 2

magazii pentru depozitarea gogoșilor și a celorlalte materiale, iar în partea dreaptă o clădire pentru locuințele personalului. Între 1904 – 1906, statul austro-ungar a exploatat întreprinderea direct pentru ca la sfârșitul anului 1906, fabrica să fie predată în arendă fabricantului italian F. G. Paruzzo, din Udine.⁴³

În anul 1909, mătăsirea din Lugoj, condusă de F. G. Paruzzo din Udine, avea 232 de muncitori. Vicecomitele Izecutz Aurel arată că în anul 1909, în comitatul Caraș-Severin, în ramura viermilor de mătase erau activate 4828 de familii, din 229 de comune. Tot în această perioadă, s-au produs în total 107309 kg de coconi, pentru care s-au plătit cultivatorilor 221.000 de coroane, din care în Lugoj 33.150 coroane.⁴⁴ În același raport se arată că administrația se îngrijea în continuare de lărgirea bazei economice a sericiculturii. Astfel, se precizează că în 1909 s-au sădit 19332 de frăgari, din care doar 9026 „s-au înmulțit”. În comitat, existau la data raportului 118.007 frăgari în total, din care 36.792 erau buni pentru cules. Inspector cu problemele sericicole în Comitatul Caraș-Severin era consilierul ministerial Paul Bezerdy.⁴⁵

În partea a doua a anului 1906, statul austro-ungar a continuat lucrările de construire a două corpuri: secție de preparație și magaziiile (1906) - unde era locuința patronului Paruzzo și grădiniță și creșă (1906) - unde era dormitorul muncitoarelor italiene aduse pentru instruirea filatoarelor, fierbătoarelor, înnodătoarelor etc.⁴⁶

Între 1914 – 1920, activitatea s-a desfășurat cu intermitențe, neexistând date precise asupra activității

⁴³ Fondul Arhivistic al Muzeului de istorie din Lugoj, *Monografii diverse*, volumul III, p. 4

⁴⁴ *Ibidem*

⁴⁵ Bernfeld Sacha, Virgil Șchiopescu, *op. cit.*, p. 4

⁴⁶ *Ibidem*

fabricii. Cert este că în perioada 1900 – 1920 s-a utilizat masiv și munca minorilor; într-un raport din 1915 se preciză că din totalul de 9036 salariați din diverse întreprinderi din comitatul Caraș-Severin, 1150 erau sub 16 ani.⁴⁷

Prin alipirea Banatului la România, Filatura de mătase naturală din Lugoj a trecut în patrimoniul statului român, fiind tutelată de fostul Minister al Agriculturii și Domeniilor.

În 21 martie 1907, s-a înființat în Lugoj „Întreprinderea „Industria textilă” purtând numele de „Del Magyarorszag” (Ungaria de Sud). A fost fondată de Wilhelm Auspitz & Comp., obiectivul ei fiind exploatarea industrială și comercială a fabricii textile din Lugoj, precum și luarea în arendă și exploatarea altor uzine. Wilhelm Auspitz & Comp. a achiziționat un terenul arabil de 4 iugăre, înregistrat în Cartea Funduară Nr. 4263 din Lugojul German cu numărul topografic 2915 și un teren de 4 iugăre de la numărul topografic de la 2916, vărsător fiind Laszo Mor din Lugoj.⁴⁸ Terenul a fost mărit ulterior prin noi cumpărări.

În 1908, fondatorii au schimbat denumirea fabricii în „Del Magyarorszagi Textilper Reszvenytarsosag” (Industria textilă Sud ungară, Societate anonimă pe acțiuni). În mai 1909 au fost construite locuințe pentru o parte a angajaților, două magazii, un turn de apă, o clădire pentru țesătoria de bumbac, o uzină pentru cazan, o torcătorie⁴⁹. Devenind Societate Anonimă, întreprinderea a fost preluată cu toate construcțiile de instituțiile bancare Pester Ungar Comerzalbank (Banca Comercială Budapestană) și Bancară

⁴⁷ Fondul Arhivistic al Muzeului de istorie din Lugoj, *Monografii diverse*, volumul III, p. 4

⁴⁸ Vrăbieș Elena, Șchiopescu Virgil, Răducu Ștefan, *Monografia întreprinderii „Industria textilă”- Lugoj până în anul 1963*, document, Muzeul de istorie din Lugoj, p. 2

⁴⁹ *Ibidem*

Elvețiană. Noua întreprindere este înregistrată la numărul 47 în Registrul firmelor sociale din Lugoj. În 1913, întreprinderea e vândută la licitație (399.775 de coroane) firmei Lugos Textilpar, societate pe acțiuni din Budapesta.⁵⁰

În momentul transformării ei în Societate Anonimă, fabrica avea o filatură completă de lână, o pieptănărie și o țesătorie. Secția de lână avea 38 de războaie mecanice, iar secția de bumbac avea 170 războaie mecanice. Puterea motrice consta în două cazane cu aburi și o turbină. Țesătoria de bumbac dispunea de o clădire pentru birouri și de o conductă de aprovizionare cu apă din râul Timiș, prevăzută cu o stație de pompare electrică pe malul râului.⁵¹

Capitalul social la înființarea societății anonime era de 1.090.000 coroane pentru ca în 1915 să se majoreze la 1.750.000 de coroane austriece⁵², dovada bunei administrări a firmei și a evoluției ascendente a industriei în această perioadă.

Mai mult surse documentare atestă apariția în peisajul industrial al Lugojului a unei noi întreprinderi: Fabrica de calapoade, în 1910⁵³. A apărut sub formă de firmă individuală, proprietarul fiind Parvy Sandor (deținător al unui circular în comuna Goleți). Fabrica funcționa cu vapori și avea 16 muncitori, fiind amintită încă din 1906, ca aparținând lui Hekker și Petrovski.⁵⁴ După înființarea întreprinderii, Parvy Sandor se asociază cu Hekker Victor și Roger Nanolor, care conduc întreprinderea până după Primul Război Mondial. În 1919, întreprinderea devine Societate Anonimă. Fabrica a fost dotată în 1912 cu o

⁵⁰ Fondul Arhivistic al Muzeului de istorie din Lugoj, *Monografii diverse*, volumul II, p. 3

⁵¹ *Ibidem*

⁵² Vrăbieș Elena, Șchiopescu Virgil, *op. cit.*, p. 3

⁵³ Dan Popescu, *op. cit.*, p. 39

⁵⁴ Iványi Istvan, *op. cit.*, p. 186

mașină de aburi de 160 C.P. în locul celei vechi, un grater, câteva fierăstraie, panglică circulară, mașini de copiat, calapoade, mașini de frezat tocure din lemn.⁵⁵ După ce întreprinderea devine Societate Anonimă, datorită unor interese ale băncii care o finanța, director devine dr. Frenkel, care o conduce până în 1927 când dă faliment. Ulterior a fost cumpărată de Lofler și Schonberger care o administrează până în 1940.⁵⁶

Un nou pas spre modernizarea orașului a fost înființarea, în 1911, a Abatorului din Lugoj, neexistând unul propriu-zis până la această dată. Tăierile de animale se făceau până atunci în așa-zisa „Curte economică”, un abator impropriu unde se lucra rudimentar (animalele erau tăiate pe o platformă de beton, de unde sângele se scurgea prin rigole, și nu prin canale, direct în râul Timiș aflat la 15 – 20 de metri; fiecare patron avea ucenici care ajutau la lucrul greu: carnea era dusă acasă și prelucrată după cunoștințele proprii; controlul cărnii era asigurat de medicul veterinar al Primăriei, locul de tăiere aparținând acesteia).⁵⁷ Abatorul construit între anii 1909-1911 era miniatura abatorului Buday din Pesta și îndeplinea toate normele igienico-sanitare. Avea două hale de sacrificare (una pentru porcine și alta pentru bovine și ovine), iar mijlocul corpului de clădire era frigoriferul propriu-zis, alimentat de „casa” de mașini aflată în prelungire. Frigoriferul avea două camere mari, compartimentate la un moment dat în 50 de spații (câți patroni erau). Pentru scoaterea cărnii din frigorifer erau ore bine fixate pentru a evita pătrunderea aerului cald în interior,

⁵⁵ Fircă Nicolae, Șchiopescu Virgil, *Date cu caracter monografic privind Fabrica de calapoade Lugoj*, document, Muzeul de istorie din Lugoj, p. 1

⁵⁶ *Ibidem*

⁵⁷ Fondul Arhivistic al Muzeului de istorie din Lugoj, *Monografii diverse*, volumul III, p. 1

mai ales pe timp de vară.⁵⁸ Abatorul era dotat cu toate cele necesare unei bune funcționări, bineînțeles cu tehnologia modernă la aceea vreme. Pe lângă casa mașinilor funcționa și o fabrică de gheață care realiza 240 de prisme de gheață în 8 ore. La 100 de metri de sala de tăiere normală și de frigorifer se afla „sala sanitară”, unde erau sacrificate animalele bolnave sau suspecte de boală. Apele folosite se scurgeau într-un bazin special unde erau sterilizate cu var cloros pentru a nu infecta apa Timișului. Odată cu construirea Abatorului s-au ridicat și locuințe pentru angajați. Pentru distribuirea și valorificarea cărnii erau câțiva măcelari angroșiști, ceilalți umblând cu marfa pe la diverse târguri cu așa-zisa „șatră”. De menționat că numai angroșiștii aveau prăvălii, în 1920 existând 4 astfel de unități; până în 1940 se ajunge la 40.⁵⁹

Dezvoltarea industrial – economică, în a doua jumătate a secolului al XIX-lea – începutul secolului al XX-lea, a determinat o serie de transformări la nivel social. A apărut un număr crescând de muncitori și au apărut, în mod firesc, și problemele legate de relația cu angajatorii. Astfel, în a doua jumătate a secolului al XIX-lea s-au semnalat nemulțumiri ale lucrătorilor din diferite ateliere meșteșugărești. Anul 1857 marchează începutul organizării calfelor de pălării (probabil într-un fel de sindicat), iar în 1861 muncitorii lugojeni iau atitudine împotriva abuzurilor săvârșite de autoritățile locale. Tot în Lugoj întâlnim și asociații profesionale ale cizmarilor și dulgherilor. Un moment important în mișcarea de organizare a muncitorilor a fost constituirea în 1893 a Partidului Social Democrat (P.S.D.) care atrage în rândurile sale muncitori de diverse profesii: curelari, tipografi, brutari, croitori, lemnari etc. Odată organizați în P.S.D., muncitorii au desfășurat

⁵⁸ *Ibidem*

⁵⁹ *Ibidem*, p. 2

demonstrații de protest și greve.⁶⁰ În zilele de 24-25 decembrie 1905 a avut loc la Lugoj Congresul de constituirea a secției locale a P.S.D., eveniment hotărâtor pentru transferarea de la Budapesta la Lugoj a redacției publicației „Adevărul” („Clanul poporului”), o modalitate potrivită pentru dezvoltarea conștiinței muncitorești în spirit autohton. De remarcat și faptul că la greva din 1904 din Banat iau parte și muncitori feroviari din Lugoj.⁶¹ Șirul acțiunilor greviste a continuat cu cele ale muncitorilor de diferite profesii: croitori, brutari, zugravi, vopsitori, constructori, dogari, zidari, tâmplari, tinichigii.⁶²

Dezvoltarea impetuoasă a meseriilor și a industriei, progresul înregistrat în în a doua jumătate a secolului al XIX-lea și ulterior, a impus crearea unor surse de finanțare stabile. Astfel, până la declanșarea primului război mondial în comitatul Timiș activau nouă institute românești de credit (*Timișana* – Timișoara; *Bergsana* – Beregsău; *Ancora* – Gătaia; *Chizeteana* – Chizătău; *Banca Populară* – Birchiș; *Coroana* – Timișoara; *Făgețeană* – Făget; *Lipovana* – Lipova; *Luceafărul* - Vârșet) la care se adăugau cele din orașul Lugoj (*Poporul*; *Economia*; *Lugojana*; *Banatul*; *Agricola*)⁶³.

Trebuie remarcat că până spre finele secolului al XIX-lea, intelectualitatea română din Lugoj era proeminentă în majoritate din rândul meseriașilor, pentru români practicarea meseriilor apărând ca principala formă de promovare în domeniul economic. După anul 1872 asistăm la un proces treptat de decădere a meșteșugurilor și meșteșugarilor în fața

⁶⁰ Gheorghe Luchescu, *op. cit.*, p. 12

⁶¹ *Drapelul*, Lugoj, IV, 1904, din 21 aprilie/4 mai, p. 2

⁶² Hilda Mureșan, *Aspecte ale unor mișcări greviste din Banat la sfârșitul secolului al XIX-lea – începutul secolului al XX-lea*, în “Studii și cercetări de istorie”, 1957, nr. 1-4

⁶³ Ion Munteanu, Rodica Munteanu, *Timiș – Monografie*, Editura Marineasa, Timișoara, 1998, p. 179

concretenței pe care o aduce cu sine producția de fabrică. Pentru supraviețuire această categorie socială încearcă diverse forme de asociere, nici una viabilă datorită inexistenței forței financiare corespunzătoare.⁶⁴

Lipsa de capital reclamă existența unui sistem bancar intuit și de mica burghezie românească nu numai ca necesitate a emancipării economice a românilor, în condițiile în care aceștia nu erau nici mari proprietari de pământ și nici industriași, ci și ca virtuală posibilitate de îmbogățire. Într-o atare situație, eforturile se vor canaliza spre creditarea și finanțarea agriculturii, care presupunea capitaluri relativ modeste.⁶⁵ Astfel pe fondul potențării economice se pun bazele sistemului bancar românesc în Lugoj. Apar: *Casa lugojeană de economii* (1870), *Banca Cărășana* (1880), *Banca Poporală lugojeană* (1883), *Banca „Lugojana”* (1889), *Banca Meseriașilor și Comercianților* (1899).⁶⁶

Casa lugojeană de economii (Lugosi Takarekpenzstar) este prima instituție bancară din orașul Lugoj care apare menționată în documente. Se precizează că s-a înființat în 1870 și a preluat și activitatea din regiunea Reșiței, dar după o serie de nereguli a dat faliment în anul 1876.⁶⁷

În 1880 își începea activitatea *Banca Cărășană* („Krassoi Takarekpenzstar”), cu sediul pe strada Cuza-Vodă vis-a-vis de sediul Băcii de Stat, banca cu cea mai mare longevitate dintre instituțiile bancare lugojene (până în 1948).⁶⁸ Explicația se găsește și în faptul că banca avea și capital străin. În 1913 capitalul acționarilor se ridicase la 4.000.000 de coroane, iar profitul la 567.498 coroane,

⁶⁴ Luminița Walner-Bărbulescu, *Instituțiile bancare în Lugoj*, manuscris, Muzeul de istorie din Lugoj, p. 1

⁶⁵ *Ibidem*, p. 2

⁶⁶ Gheorghe Luchescu, *op. cit.*, p. 7

⁶⁷ Iványi Istvan, *op. cit.*, p. 186

⁶⁸ Fondul Arhivistic al Muzeului de istorie din Lugoj, *Material monografic*, volumul II, p. 9

situație neîntâlnită la băncile cu capital exclusiv românesc. În perioada războiului, această bancă făcea operațiuni bancare de trimitere a banilor prizonierilor din Rusia și Italia, acordând în același timp și avansuri bănești pe rente de război. Demn de remarcat este faptul că până în 1906, director executiv al acestei bănci a fost Iulian Ianculescu căruia în semn de recunoștință pentru activitatea desfășurată i se acordă un venit anual de 2400 de coroane până la sfârșitul vieții.⁶⁹

După Iványi Istvan, în 1883 lua ființă „Lugosi Népbank”, cunoscută sub denumirea de *Banca Populară Lugojană*, cu sediul pe Strada Bălcescu, lângă ceasul electric, bancă care a activat până între cele două războaie mondiale. Același autor menționează înființarea în 1899 a *Băncii meseriașilor și comercianților* („Lugosi ipar as kereskedelmi bank”), care a funcționat pe strada Gării.

În anul 1889 ia ființă *Banca Lugojana*, ca primă bancă românească mai puternică. „Lugojana” avea un capital social de 300.000 coroane, fonduri proprii de 60.000 de coroane și depuneri de 900.000 de coroane. În fruntea băncii a fost protopopol G. Popovici, figură marcantă a vieții politice românești din monarhia austro-ungară. Încă de la început, prin statut, se preciza clar scopul acestei bănci: „promovarea spiritului de economie în popor, precum și de a fi în ajutorul civililor din toate clasele, cu deosebire însă a <<plugarilor>>”⁷⁰. Astfel, acest institut de credit și economii acorda împrumuturi cu acoperire ipotecară și pe lombard cu 8 %, primea depuneri acordând o dobândă de 4 % fără anunț și cu anunț cu 5 % și de asemenea, oferea corporațiilor cu scop de subscriere tot o dobândă de 5 %, practicând dividende de 8 % pentru acționarii destul de

⁶⁹ Luminița Walner-Bărbulescu, *op. cit.*, p. 5

⁷⁰ *Drapelul*, Lugoj, II, 1902, nr 3, din 5/18 ianuarie, p. 2

mari.⁷¹ O privire asupra cifrei depunerilor și a profiturilor înregistrate în perioada 1900 – 1903 indică o creștere anuală constantă a profiturilor (cu 3 %) și a depunerilor cu 2 %, care, deși modestă, a dat băncii stabilitate. Începând cu 1907, „Lugojana” înregistrează o scădere a fondurilor proprii de la 90.000 de coroane la 60.000 de coroane și a depunerilor de la 1.500.000 la 1.300.000 coroane, această scădere putând fii corelată speculativ cu înființarea în același an, la Lugoj, a unei filiale a Băncii „Albina”. Scăderea depunerilor și a profiturilor a continuat și în anul următor, determinând fuzionarea „Lugojanei” cu filiala din Lugoj a „Albinei” în martie 1909.⁷²

Așa cum am precizat de la început, băncile românești și-au orientat activitatea cu precădere spre agricultură. Pe această direcție s-a înființat, cu capital românesc, în 1897 „Economica” asociație de păstrare și anticipațiuni, denumită din 1903 *Agricola*, bancă de credit ca societate pe acțiuni, cu un capital social inițial de peste 50.000 de coroane, care se va ridica în perioada următoare, când la conducerea băncii vine Vasile Pelinici la 200.000 de coroane. Din comitetul de conducere al băncii făceau parte economii Gheorghe Rusaleu, Ioan Maver, Al. Lupu, Nicolae Andrea. Principala activitate o constituie vânzarea de cereale și mașini agricole.⁷³

O altă bancă românească de prestigiu, înființată în 1900, a fost Banca *Poporul*, care a funcționat în partea românească, pe drumul dintre cele două biserici românești. A fost cu precădere o bancă a românilor uniți, având în frunte o altă personalitate a spiritualității lugojene, canonicul Ioan Boroș. Capitalul acestei bănci a cunoscut o evoluție

⁷¹ *Ibidem*

⁷² Luminița Walner-Bărbulescu, *op. cit.*, p. 5-6

⁷³ Fondul Arhivistic al Muzeului de istorie din Lugoj, *Material monografic*, volumul II, p. 9-10

ascendentă. Dacă la înființare capitalul social a fost de 120.000 de coroane, în 1913 va crește de 4 ori, ajungând la 600.000 de coroane, depunderile crescând de 4,4 ori iar profitul de 3,1 ori. Explicația este în politica economică mult mai rațională decât a Băncii „Lugojana” (acordarea de dividende de numai 5 % și alocarea mai multor fonduri pentru cultură).⁷⁴

Deloc neglijabilă a fost activitatea desfășurată de Asociația de păstrare și anticipațiuni *Concordia*, datând din 1878 ca o asociație a funcționarilor comitatului, transformată în 1904 în institut de credit și economie, cu un capital inițial de 150.000 de coroane. În 1909, *Concordia* anunță publicul că a introdus un nou sistem de depuneri (unic în Lugoj până în acel moment) asociat cu asigurare pe viață, în înțelegere cu o societate olandeză, în conformitate cu care fiecare membru plătește rata săptămânală de către o coroană, urmând ca după 15 ani cu tot cu dobânzi, să primească 1000 de coroane. „*Concordia*” introducea și limita de vârstă: 20 – 60 de ani. Activitatea acestei bănci trebuie privită și înțeleasă în sensul evoluției capitalului, a dobânzilor practicate și în special a rolului jucat în planul vieții social-culturale.⁷⁵

În 1902 se înființează „*Del Magyarorszagi bank*” (Banca sud-ungară) care a funcționat în fostul palat Bejan din partea românească, partea de către Timiș, bancă preluată ulterior de către Banca „*Cărășana*”.

Apariția instituțiilor bancare în Lugoj a fost surprinsă în date statistice și redată în presa locală. Pe lângă anunțurile de întemeiere a unor noi institute de credit, ziarul „*Drapelul*” prezenta cititorilor și ședințele băncilor și noutățile pe care acestea le aduceau. În ce privește numărul băncilor lugojene, acesta a fost într-o permanentă creștere. În 1894 erau în

⁷⁴ *Ibidem*, p. 11

⁷⁵ Luminița Walner-Bărbulescu, *op. cit.*, p. 6

Lugoj 5 institute de credit, în 1902 – 8 instituții bancare, iar în 1904 – 9. Comitatul Caraș-Severin era, în privința instituțiilor de credit din Ungaria, pe locul 8 din 81, iar Lugojul pe locul 10 în rândul orașelor după Budapesta, Oradea, Timișoara, Cluj. Ziarul „Drapelul” comenta în 1902 „aproape tot al doilea om cu care te întâlneai era director de bancă sau cel puțin membru într-un comitet de supraveghere”⁷⁶.

Din raportul primarului orașului Lugoj, dr. Ion Băltescu, ținut în 2 martie 1913, reiese că în anul 1912 figurau în acest oraș următoarele bănci: „Cărășana”, „Banca Poporală” din Lugoj, „Concordia”, „Banca Sud-Ungară”, Banca „Albina”, „Agricola”, Banca „Meseriașilor”, „Banatul” institut de credit, Banca Comercială. În același an s-a construit și imobilul Băncii de Stat și a luat ființă o filială a Băncii austro-ungare (Oztrak magyar - Bank).⁷⁷

În ce privește personalul aflat la conducerea băncilor românești din Banat și Transilvania, se poate observa că majoritatea fruntașilor politici români sunt implicați în activitatea economică: Visarion Roman, Partenie Cosma, Aurel Vlad, Titus Hațeg, George Popovici, Ioan Boroș. Băncile românești timișene, deși s-au confruntat cu mari dificultăți datorită concurenței făcută de instituțiile de credit austriece și maghiare, susținute de oficialitățile timpului, au adus totuși servicii importante populației românești, contribuind cu credite mai ieftine, la consolidarea păturii mijlocii a țărănimii române, a meșteșugarilor și investitorilor români. La fel de important a fost sprijinul dat mișcării naționale, instituțiilor de cultură națională (școlilor, Bisericii, Reuniunilor Culturale etc.)⁷⁸. Astfel, Banca

⁷⁶ *Drapelul*, Lugoj, II, 1902, nr 30, din 13/26 martie, p. 2-3

⁷⁷ Fondul Arhivistic al Muzeului de istorie din Lugoj, *Material monografic*, volumul II, p. 11

⁷⁸ Ion Munteanu, Rodica Munteanu, *op. cit.*, p. 179

„Lugojana”, în 1903 avea prevăzut un fond pentru cultură de 400 de coroane pe an, un fond pentru scopuri de binefacere de 570 de coroane pe an, și un fond pentru scopuri culturale și umanitare la dispoziția directorului de 377,42 coroane pe an din profitul realizat.⁷⁹ De remarcat că fondul destinat culturii de către această bancă a scăzut din anul 1900 când era de 1500 de coroane, probabil datorită problemelor economice.⁸⁰

În concluzie, în a doua jumătate a secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea, orașul Lugoj dobândește statutul unui important centru economic, revirimentul manifestându-se prin dezvoltarea unei puternice industrii și a unui sistem bancar bine încheiat. Acest progres se va reflecta și pe plan edilitar. La sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea Lugojul va deveni, deasemenea, un oraș modern și pe plan spiritual.

⁷⁹ *Drapelul*, Lugoj, III, 1903, nr. 15, din 6/19 februarie, p. 2-3

⁸⁰ *Idem*, I, 1901, nr. 18, din 28 februarie/13 martie, p. 3.

Asociații culturale în comitatul Caraș-Severin la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea. Reuniunile de lectură

Profesor doctor Gabriela Hajdu

Studiul de față își propune o prezentare a primilor pași realizați în instituționalizarea științei informării și documentării în Banatul istoric, respectiv în comitatul Caraș-Severin, la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea, de către Societățile (Reuniunile) de lectură și Casinele române, aceste asociații culturale care au avut un rol deosebit de important în mișcarea culturală a românilor bănățeni din întregul areal al comitatului.

Românii din Monarhia Austro-Ungară au înființat numeroase Societăți de lectură. Ele aveau „ca model pe acelea constituite de studenții noștri în Viena și la Budapesta – România Jună și Petru Maior. În vremurile de asupraire națională, rolul pe care ele l-au avut în viața spirituală a românilor a fost inestimabil.(...) Societățile de lectură erau depozitare ale culturii naționale române și totodată focare de răspândire a ei, cu scopul menținerii și afirmării ființei noastre naționale” consemna Virgil Vintilescu într-un volum apărut în 1987.¹ Aceste societăți își desfășurau activitatea „în domeniul creației artistice propriu-zise, al conferințelor cu subiecte științifice și literare, al declamărilor din autori români și, îndeosebi, al

¹ V. Vintilescu, *Secvențe literare. Repere literare bănățene (1880-1918)*, Ed. Facla, Timișoara, 1987, p. 30

organizării unor biblioteci românești bine înzestrate.”² Societățile de lectură, „denumite mai apoi în unele locuri și reuniuni de lectură”³, aveau ca scop principal popularizarea literaturii, înlesnirea accesibilității acesteia precum și realizarea obiectivului mai mare și mai general „educarea sentimentului național și cultivarea limbii române ca o condiție fundamentală a existenței naționale românești pe meleagurile bănățene.”⁴

I. Bota sublinia faptul că „Banatul a fost un model al apariției, funcționării și propagării Reuniunilor de lectură. Bibliotecile Reuniunilor din satul și orașul bănățean au încercat să stimuleze lectura, gustul pentru citit.”⁵

Analizând activitatea acestor așezăminte culturale, P. Oalldede concluziona că însăși obiectivul principal și rațiunea de a fi a Reuniunilor de lectură a fost „crearea bibliotecilor publice și, ca urmare, formarea și dezvoltarea gustului pentru lectura românească. *Scopul reuniunii este cultura și perfecționarea tuturor membrilor ei, parte din lectură bună și folositoare, spre al cărei scop reuniunea își înființează o bibliotecă, parte prin conversațiune...* Bibliotecile Reuniunilor de lectură (ale Casinelor) acționează, așadar, în rândul unor colectivități alcătuite după un singur criteriu: pasiunea lecturii.”⁶

Un alt aspect important îl reprezintă concursurile pentru cititori inițiate de foarte multe biblioteci, „mai ales în mediul rural, stimulând lectura, dragostea de carte.

² *Ibidem*, p. 31

³ *Ibidem*

⁴ *Ibidem*, p. 37

⁵ I. Bota, *Bibliotecile din Banat între 1850-1918*, Ed. Timpul, Reșița, 2000, p. 43

⁶ P. Oalldede, *Lupta pentru limbă românească în Banat*, Ed. Facla, Timișoara, 1983, p. 292-293

Premii pentru cititorii lor au primit, de pildă, bibliotecile din Macoviște (3/16 mai 1901) și Bocșa Română (1913).⁷

Este cunoscut faptul că fondul celor mai multe biblioteci ale Reuniunilor era constituit și completat prin donații. Așa a fost cazul aceleia din Ciclova Montană.⁸ Deși este destul de greu să reconstituim gradul de înzestrare cu cărți a acestor biblioteci, se cunoaște totuși că la vremea respectivă, bibliotecile publice bănățene dispuneau de un fond de carte aproape suficient pentru nevoile de lectură ale diverselor categorii de cititori. Astfel, biblioteca Reuniunii române de lectură din Bocșa Română, în 1904, deținea 242 de volume. Biblioteca Casinei române din Lugoj, în 1902, deținea 469 de opuri în 668 de volume.⁹ De asemenea, se știe că au existat numeroase eforturi și preocupări pentru îmbogățirea continuă a bibliotecilor publice și pentru sporirea fondului lor de carte. Spre exemplu: „în 1903, biblioteca Reuniunii române de lectură din Bocșa Română a sporit cu 108 volume iar în 1904, pentru biblioteca populară din Cireșul – Timiș s-au cumpărat peste 100 de volume.”¹⁰

Trebuie subliniat faptul că toate Societățile de lectură au avut un rol deosebit de important în lupta pentru realizarea unității naționale din 1918 „deoarece pe lângă organizarea culturală a națiunii din Banat, majoritatea erau abonate la cărțile, revistele sau ziarele din țara liberă și, prin aceasta, întrețineau continuu idealul unității românilor din toate provinciile.”¹¹

⁷ I. Bota, *op. cit.*, p. 44-45

⁸ *Ibidem*, p. 44

⁹ P. Oallde, *op. cit.*, p. 293

¹⁰ *Ibidem*, p. 294

¹¹ I. D. Suci, *Societăți de lectură și școli superioare la românii bănățeni, în secolul al XIX-lea*, în „Mitropolia Banatului”, Timișoara, anul XXX, 1980, nr. 10-12 din octombrie-decembrie, p. 665

Din localitățile Comitatului Caraș – Severin în care funcționa o Societate (Reuniune) de lectură, o Casină română, deci și o bibliotecă, amintim pe următoarele: Breazova (Societate de literatură română înființată în 1910)¹², Bocșa Română (Casina întemeiată în 1873)¹³, Caransebeș (Casina română întemeiată în 1872)¹⁴, Domașnea (Societate de lectură înființată în 1902)¹⁵, Făget (Societate de lectură condusă de protopopul S. Olariu)¹⁶, Ocna de Fier (Societate de lectură întemeiată în 1902)¹⁷, Oravița (Casina română înființată în 1870)¹⁸, Rădmănești (Societatea de lectură „Progresul” constituită în 1907)¹⁹, Ramna (Casina română întemeiată în 1886)²⁰, Reșița (Societate de lectură iar după 1900, Casina română)²¹, Secășeni (Societatea de lectură „Lira” constituită în 1908)²², Temerești (Societate de lectură întemeiată în 1911)²³, Văliug (Societate de lectură română – Casina română – constituită în 1893) etc.²⁴ Exemplele prezentate se referă doar la Societățile conduse de învățători, preoți sau directori școlari dar, în realitate, numărul acestor societăți a fost mult mai mare, existând zeci de localități în care acestea au fost inițiate și conduse de alte categorii socio-profesionale: cântăreți în strana bisericească, meseriași, țărani etc.²⁵

¹² I. Munteanu, *Banatul istoric. 1867-1918. Școala. Educația*, vol. III, Ed. Excelsior Art, Timișoara, 2008, p. 486

¹³ *Ibidem*

¹⁴ *Ibidem*, p. 487

¹⁵ *Ibidem*, p. 488

¹⁶ *Ibidem*

¹⁷ *Ibidem*, p. 493

¹⁸ *Ibidem*

¹⁹ *Ibidem*, p. 495

²⁰ *Ibidem*

²¹ *Ibidem*, p. 495-496

²² *Ibidem*, p. 497

²³ *Ibidem*, p. 499

²⁴ *Ibidem*

²⁵ *Ibidem*, p. 500

În continuare vom prezenta câteva din cele mai reprezentative Societăți (Reuniuni) de lectură și Casine române din Comitatul Caraș – Severin precum și unele aspecte din prodigioasa lor activitate de la începutul secolului al XX-lea, aspecte inserate în presa vremii din Banat.

REUNIUNEA ROMÂNĂ DE LECTURĂ (CASINA) DIN CARANSEBEȘ

Această Reuniune s-a constituit în anul 1872 având ca scop „*perfecționarea tuturor membrilor prin lățirea, înaintarea și înlesnirea gustului de lectură* la toți românii din monarhie, dornici să-și îmbogățească cunoștințele de limba română.”²⁶ Membrii săi aveau posibilitatea să citească, zilnic, cărți, ziare și reviste în sala de lectură. Biblioteca Reuniunii avea în 1913, peste 1200 volume. În cadrul adunărilor generale se discutau aspecte privind viața social-culturală a românilor. Prin activitățile sale, Societatea a atras un mare număr de negustori, meseriași și plugari din zonă.²⁷ Legat de această Societate, cunoscutul învățător confesional Iuliu Vuia consemna: „Rar ni-e dat nouă să prăznuim existența unei instituții culturale de 40 de ani. Și mai rar ni s-a dat prilejul a vedea exploatate aceste momente educative de o deosebită importanță pentru educația noastră ca neam.”²⁸

De remarcat faptul că după 40 de ani de la înființare, Casina română din Caransebeș „dispunea de o avere de 4000 de coroane, o bibliotecă bogată, un cabinet de lectură

²⁶ P. Dan, *Asociații. Cluburi. Ligi. Societăți (Dicționar cronologic)*, Ed. Științifică și Enciclopedică, București, 1983, p. 75

²⁷ *Ibidem*

²⁸ I. Mățu, Marciana Corici, M. Corici, *Foaia Diecezană Caransebeș (1886-1918). Aspecte socio-culturale*, Ed. Helicon, Timișoara, 1999, p.

și un local.”²⁹ Jubileul a fost omagiat prin organizarea unei serate literar-muzicale. În cuvântul de deschidere, dr. Cornel Cornean a afirmat următoarele: „Intelectualii români din Caransebeș (...) au înființat în 1872, sub ocrotirea episcopului Ioan Popasu, Casina română care a fost primul semn din lanțul *sublim al ideii naționale*.”³⁰ Din programul seratei, amintim doar câteva momente: „Protopopul Mihail Gașpar a evocat figura lui Ioan Popoviciu-Bănățeanul (...), Vasile Loichița, un iubitor de natură, a încântat publicul prin citirea mai multor poezii (...), George Gârda, prin poezia *Că tăt Banatu-i fruncea*, a creat o dispoziție deosebită în sală. Chemat în repetate rânduri, a delectat prin creațiile regretatului Victor Vlad Delamarina (...). Librarul Radu Barcianu a înfățișat aspecte din viața și activitatea poetului George Coșbuc (...). Învățătorul Sintion a impresionat auditoriul prin expunerea privitoare la teoria muzicii (...). În final, au fost distribuite participanților mai multe *cărțile folositoare*.”³¹ Printre cei prezenți la Jubileul Casinei române din Caransebeș s-au remarcat: episcopul Miron Cristea, vicarul Filaret Musta, Patriciu Dragalina, Valeriu Branște, notarul Duca și mulți alții.³²

Pentru perioada 1900 – 1918 sunt consemnate numeroase activități organizate de Reuniunea română de lectură caransebeșeană, (numită din 1904, Casina română), în articole publicate de „Foaia Diecezană” care apărea la Caransebeș. Astfel, această reuniune organiza anual adunări generale cu programul prescris de Statutele în vigoare. Adică: raportul comitetului, raportul cassarului, alegerea comisiunii pentru revidarea socoților, alegerea comitetului, statorirea bugetului pe anul viitor iar din 1908

²⁹ *Ibidem*

³⁰ *Ibidem*

³¹ *Ibidem*, p. 39-40

³² *Ibidem*

și raportul bibliotecarului. La Adunarea generală a Casinei române din Caransebeș de la 29 ianuarie 1912, Comitetul l-a numit în funcția de președinte pe dr. Cornel Corneanu.³³ Cu prilejul Jubileului de 40 de ani de existență, Casina română din Caransebeș a aranjat în data de 21 octombrie/3 noiembrie 1912, în sala hotelului „Pomul Verde” din localitate, o serată literar-muzicală împreună cu dans.³⁴ Din Raportul prezentat la Adunarea generală a Casinei române din Caransebeș, în 1914, rezultă că averea Societății, biblioteca și mobilierul au sporit în mod esențial iar casina oferă membrilor săi, un cabinet de lectură și o bibliotecă bine dotată. De asemenea, s-a observat că o mare parte a economilor și a meseriașilor cercetau casina din localitate. Bibliotecar era dr. Dimitrie Cioloca, profesor de teologie.³⁵ Tot din presa locală aflăm că în anul 1918, Casina română din Caransebeș și-a ținut a 45-a adunare generală, la care a fost ales Comitetul pentru anul curent. Președinte era dr. Cornel Corneanu, secretar consistorial. Vicepreședinte era Ștefan Jianu, asesor consistorial iar bibliotecar era tot dr. Dimitrie Cioloca, profesor de teologie.³⁶

Trebuie subliniat faptul că, în general, cazinele române dispuneau de un local propriu. În acest sens, se poate preciza că, de obicei, toate adunările generale ale Casinei române din Caransebeș se organizau în localul propriu al acesteia, după cum reiese din articolele publicate în presa vremii.

³³ V. Petrica, *Institutul teologic diecezan ortodox român Caransebeș (1865-1927). Contribuții istorice*, Ed. Episcopiei Caransebeșului, 2005, p. 181 și „Foaia Diecezană”, Caransebeș, XXVII, 1912, Nr. 6 din 5/18 februarie, p. 6

³⁴ „Foaia Diecezană”, Caransebeș, XXVII, 1912, Nr. 42 din 14/27 octombrie, p. 8

³⁵ Idem, XXIX, 1914, Nr. 5 din 2/15 februarie, p. 6

³⁶ Idem, XXXIII, 1918, Nr. 7 din 11/24 februarie, p. 2

CASINA ROMÂNĂ DIN LUGOJ

La Lugoj, oraș cu vechi tradiții culturale, s-a înființat în anul 1855, Casina română care „avea să preia și unele atribuții de organizare politică a românilor, aici având loc și unele întruniri în care fruntașii vieții publice discutau cu meseriașii și intelectualii orașului. La Casina română s-au ținut prelegeri publice pe diferite teme educative, artistice, pedagogice și de cultură generală.”³⁷

La începutul secolului al XX-lea, „în sala Casinei române s-au organizat unele manifestări cultural-artistice complexe, purtând denumirea de conveniri sociale: conferință, urmată de interpretarea unor poezii, compoziții muzicale, instrumentale (la pian și vioară), cântece populare și lieduri.”³⁸ Printre personalitățile vieții publice lugojene care și-au adus contribuția la activitățile cultural-artistice organizate de Casina română din Lugoj, amintim pe: Coriolan Brediceanu, Valeriu Braniște, George Gârda, Traian Vuia, Mihail Gașpar, George Dobrin și mulți alții.³⁹

În fiecare an, «Casina română din Lugoj își ținea adunările generale, analizând activitatea. Lectura, muzica, arta dramatică au găsit generoasă găzduire în cadrul casinei, unde se împleteau interesele diferitelor societăți culturale și profesionale: „Astra”, „Societatea pentru fond de teatru român”, „Reuniunea învățătorilor” și altele.»⁴⁰

Presa românească din Banatul istoric și din Transilvania „înregistra activitatea Casinei române, apreciind-o în termeni elogioși.”⁴¹ În acest sens, în perioada 1900-1918, Casina română din Lugoj a organizat

³⁷ Gh. Luchescu, *Lugojul cultural-artistice (Tradiție și contemporaneitate)*, Timișoara, 1975, p. 21

³⁸ *Ibidem*

³⁹ *Ibidem*, p. 22

⁴⁰ *Ibidem*

⁴¹ *Ibidem*

adunări generale și numeroase manifestări culturale care au fost consemnate în articole publicate mai ales în „Drapelul” din Lugoj sau în „Foaia Diecezană” din Caransebeș. Astfel, este consemnat faptul că această casină își ținea anual adunările generale constituante la care se citea Raportul comitetului din care reiese, spre exemplu, că în anul societar expirat (1908), numărul membrilor a crescut cu 11, averea Casinei a crescut cu 133 coroane iar biblioteca s-a îmbogățit cu 22 opuri și 2 reviste. Pentru anul societar în curs (1909), bibliotecar era numit A. Onae. S-a decis și ca biblioteca să fie înzestrată cu cele mai noi produse ale literaturii române.⁴²

Pe parcursul anului 1901, în Lugoj, s-au organizat o serie de conveniri sociale în sala Casinei române din Lugoj. Esențial este faptul că dr. Cornel Jurca a ținut discursul inaugural, în numele comisiei pregătitoare, la prima convenire socială, în care a precizat scopul și menirea acestor conveniri.⁴³ O serie de personalități marcante ale vremii au prezentat în cadrul acestor conveniri sociale, numeroase conferințe: dr. Traian Vuia a prezentat conferința „Despre viitor”, dr. Valeriu Braniște a prezentat conferința „Volumul de poezii și traducții al lui Ștefan Octavian Iosif”, Constantin Liuba a prezentat lucrarea beletristică „Crăciunul în Lugoj (Impresii)” ș.a.

În anul 1909, la Lugoj, s-au organizat Conferințe publice sub egida Reuniunii femeilor române din Lugoj, în sala Casinei române.⁴⁴ În cadrul acestor conferințe publice, dr. Valeriu Braniște a prezentat mai multe lucrări: „Renașterea literară a poporului românesc”, „Poezia populară română”, „Poezia lui Dimitrie Bolintineanu”,

⁴² „Drapelul”, Lugoj, IX, 1909, Nr. 3 din 8/21 ianuarie, p. 3

⁴³ Idem, I, 1901, Nr. 95 din 28 noiembrie/11 decembrie, p. 3

⁴⁴ Idem, IX, 1909, Nr. 127 din 24 noiembrie/7 decembrie, p. 3

„Andreiu Mureșianu”, „Logofătul Conachi”, „Începuturile artei dramatice” etc.

Tinerimea română din Lugoj a organizat la 31 decembrie 1904 st. n., în sala de lectură a Casinei române (Hotel Concordia), o serată literară. Invitarea era valabilă pentru seria întregă a seratelor care urmau să se organizeze în fiecare sâmbătă a săptămânii.⁴⁵

Pe parcursul anului 1909, tinerimea română lugojeană a organizat serate literare care se desfășurau paralel cu conferințele publice inițiate de Reuniunea de femei. Deoarece ambele manifestări culturale aveau loc în sala Casinei române din Lugoj, a fost necesară alternarea acestora, adică într-o săptămână serată literară, în alta, conferință publică.⁴⁶ La una din seratele literare organizate de tinerimea română din Lugoj, părintele M. Gașpar a vorbit despre poetul Octavian Goga, făcând comparație între Octavian Goga din 1905 și cel din 1909. Din program a făcut parte și declamarea poeziei „Tăt Banatu-i fruncea...” chiar de către autorul acesteia, dr. G. Gârda.⁴⁷

SOCIETATEA DE LECTURĂ ROMÂNĂ DIN FĂGET (CASINA)

La Făget, în data de 28 august 1893, s-a constituit Societatea de lectură română, a cărei denumire a fost modificată mai târziu în Societatea de lectură (Casina).⁴⁸ Astfel, deja „la 3/15 septembrie 1892, din inițiativa lui Sebastian Olariu și Traian Unipan, s-a convocat o adunare

⁴⁵ „Foaia Diecezană”, Caransebeș, XIX, 1904, Nr. 51 din 19 decembrie c. v., p. 7

⁴⁶ „Drapelul”, Lugoj, IX, 1909, Nr.131 din 3/16 decembrie, p. 3

⁴⁷ Idem, IX, 1909, Nr. 127 din 24 noiembrie/7 decembrie, p. 3

⁴⁸ D. Tomoni, *Făget. Monografie istorică*, Ed. Dacia Europa Nova, Lugoj, 1999, p. 245

ce a avut drept scop discutarea statutului ce va fi aprobat de Ministerul de Interne maghiar la 28 septembrie 1893.”⁴⁹

Societatea de lectură română din Făget (Casina) își propunea printre altele „promovarea culturii românești și perfecționarea tuturor membrilor săi ... prin lectură bună și folositoare ... și prin conversații.”⁵⁰ În acest sens, societatea de lectură făgețeană „a reușit să valorifice puternicele tradiții spirituale ale zonei Făgetului, să polarizeze în jurul ei întreaga intelectualitate, să organizeze nenumărate acțiuni culturale în scopul menținerii și promovării românismului într-o perioadă în care autoritățile austro-ungare încercau prin toate mijloacele să împiedice sau să contracareze manifestările culturale românești.”⁵¹

Printre manifestările cultural-artistice organizate de așezământul cultural făgețean putem aminti numeroasele serate literare, manifestări folclorice, reprezentații teatrale, sărbătorirea unor evenimente semnificative din istoria neamului românesc, diferite acțiuni de sprijinire a învățământului confesional românesc etc. Astfel, prin toate acțiunile culturale pe care le-a organizat, societatea a avut un rol deosebit de important în menținerea conștiinței naționale a românilor, în general, și în pregătirea făgețenilor, în special, pentru împlinirea idealului de unire.⁵²

Societatea avea un local propriu, dotat cu mobilier adecvat activităților desfășurate, dispunea de o bibliotecă care avea în inventar peste 2000 de titluri în limba română, germană și maghiară și deținea spații pentru cazarea intelectualilor veniți din alte localități cu ocazia diferitelor manifestări culturale organizate.⁵³

⁴⁹ *Ibidem*, p. 245-246

⁵⁰ *Ibidem*, p. 246

⁵¹ *Ibidem*, p. 245

⁵² *Ibidem*, p. 247

⁵³ *Ibidem*, p. 246

Din presa vremii, respectiv „Drapelul” din Lugoj, aflăm și faptul că Societatea de lectură română din Făget (Casina) organiza anual adunări generale ordinare care se desfășurau în localul societății. Programul cuprindea următoarele puncte: deschiderea ședinței, raportul comitetului, raportul cassarului, darea absolutorului, alegerea comitetului pe anul viitor, staverirea bugetului și eventuale propuneri. Președinte era Sebastian Olariu iar Inocențiu Bogdan deținea funcția de notar.⁵⁴

CASINA ROMÂNĂ DIN ORAVIȚA

Începuturile activității acestei societăți datează din anul 1870. Statutul ei a fost tipărit peste patru ani în tiparnița locală care aparținea lui J. Wunder. Statutul purta semnătura lui Simeon Manguuca. Din lecturarea acestui document rezultă faptul că „scopul acestei reuniuni este avântarea vieții sociale [și] va prenumera și procura jurnale și foi periodice, va crea bibliotecă, va aranja petreceri împreunate cu prelegeri instructive de toată specialitatea, deci, inclusiv teatrul.”⁵⁵

Presa românească a vremii care apărea la Oravița a consemnat numeroase aspecte legate de activitatea acestei Societăți. Astfel, în Nr. 13 din 17/30 noiembrie 1907, gazeta „Progresul” consemna că la Sărbătoarea Casinei române din Oravița din data de 24 noiembrie c. n. 1907 au fost dezvelite tablourile a patru cărturari români din ținutul Oraviței: dr. Dimitrie Hațegan, Simeon Manguuca, dr. Aurel Maniu și Iosif Novac. Festivitatea a început cu un mare parastas în biserică iar în localul Casinei, în fața unui public numeros, s-au ținut discursuri de către fruntașii Ilie Trăilă și Ion Micu Roșu care cunoscând bine viața și meritele acestor înaintași,

⁵⁴ „Drapelul”, Lugoj, I, 1901, Nr. 28 din 7/20 aprilie, p. 3

⁵⁵ I. Crișan, *Teatrul din Oravița (1817 – 1967)*, Reșița, 1968, p. 107-108

i-au îndemnat și pe cei prezenți, prin vorbe mari și înălțătoare, să le calce acestora pe urme.⁵⁶ Această idee frumoasă a aparținut dr. Mihai Groșșian, președintele (președintele) Casinei române și al corului, care văzând aceste instituțiuni culturale puse din nou în activitate și adăpostite definitiv în localul „Orăvicianei” s-a gândit să împodobească lăcașul acestor reuniuni cu portretele unor fruntași români care „au promovat viața socială în acest colț de țeară având deosebite merite pentru propășirea poporului românesc în genere.”⁵⁷

Din *Cronica* aceleiași publicații pediodice aflăm cum au petrecut Casinașii din Oravița seara de Sân-Văsii a anului 1908 care a reușit pe deplin, peste așteptări. La acest eveniment au luat parte un mare număr de locuitori români din Oravița care au petrecut fiecare în dulce frățietate. Prezidiul mesei l-a ocupat doctorul Ludovic Meheș care plecând mai devreme a fost înlocuit de președintele Casinei, dr. Mihai Groșșianu. La miezul nopții, acesta a felicitat călduros pe toți comesezii. S-au pronunțat și alte toasturi iar corul, cu harnicul său dirigent Iaroslav Lang în frunte, a cântat admirabil, mai multe piese care au ridicat voia bună a celor prezenți până în zorile Anului Nou.⁵⁸

Ca și alte societăți culturale din Banat și Casina română din Oravița organiza adunările generale ordinare în localul propriu. Prin intermediul publicației menționate mai sus, cunoaștem modul în care s-a derulat adunarea generală a societății care a avut loc în ziua de 6/19 ianuarie 1908 (la Bobotează). Ordinea de zi anunțată era: raportul președintelui, raportul casierului, raportul econom-arhivarului, alegerea biroului, preliminarul pro anul în curs (1908), lăcitarea foilor și propuneri. Președinte al Casinei era dr. Mihai

⁵⁶ „Progresul”, Oravița, I, 1907, Nr. 13 din 17/30 noiembrie, p. 1

⁵⁷ Idem, I, 1907, Nr. 14 din 24 noiembrie/7 decembrie, p. 1

⁵⁸ Idem, II, 1908, Nr. 3 din 5/18 ianuarie, p. 3

Groșianu iar Gheorghe Talescu ocupa funcția de secretar.⁵⁹ La această adunare generală a Casinei au participat aproape toți membrii. În discursul de deschidere al prezidentului dr. Mihai Groșianu au fost reamintite toate fazele evoluției acestei instituții culturale, relevate, potrivit, ca o îndrumare pentru conlucrarea tuturor la înălțarea *Casinei Române*, unde se concentrează întreaga viață socială și de unde se dă semnalul pentru toate mișcările culturale ale ținutului românesc din jurul Oraviței.⁶⁰ După ce au fost dezbătute toate punctele din program, a fost reales ca președinte: dr. Mihai Groșianu. Vicepreședinte era profesorul Cornel Strimbei, secretar: Gheorghe Talescu, casier: Dimitrie Groșianu, econom-bibliotecar: Petru Manciu, jurist-consult: dr. Liviu Cigăreanu. Membri în comitetul Casinei erau: Ilie Trăilă, Victor Poruțiu, dr. Ludovic Meheș, dr. P. Corneanu, dr. Ion Nedelcu, dr. Gh. Anca, I. E. Țăranu, Ion Perianu, Gh. Jianu, Vasile Mărgineanu, Paul Mila și neg. Gheorghe Bogdanu.⁶¹

Legat de activitatea acestei societăți, gazeta lugojeană „Drapelul” consemna faptul că la șezătoarea literară care a avut loc în ziua de 7/21 ianuarie 1910 (Seara Sf. Ion) a fost invitat protopopul și scriitorul Mihail Gașpar care a vorbit despre: „Mișcarea literară la noi din ultimii ani”⁶².

Din mărturiile vremii, consemnate în presă, cunoaștem și aspecte din activitatea altor societăți (reuniuni) române de lectură, Casine române care au activat în satele și orașele comitatului Caraș-Severin.

Astfel, *Reuniunea română de lectură din Reșița Montană* organiza adunările generale în localul Casinei.

⁵⁹ Idem, II, 1908, Nr. 1 din 22 decembrie 1907/4 ianuarie 1908, p. 7

⁶⁰ Idem, II, 1908, Nr. 4 din 12/25 ianuarie, p. 3

⁶¹ *Ibidem*

⁶² „Drapelul”, Lugoj, IX, 1909, Nr. 141 din 31 decembrie 1909/13 ianuarie 1910, p. 3

La adunarea generală din 1901, discursul de deschidere a fost rostit de președintele Antoniu Arjoca. Raportul general a fost prezentat de notarul Iosif Velceanu care a precizat că s-au împlinit 7 ani de când a luat ființă Reuniunea de lectură. De atunci, reșitenii aveau un loc de convenire în care se întâlnea toată lumea românească pentru a se lumina spiritual. Scopul Reuniunii era *cultura și perfecționarea tuturor membrilor ei, parte prin lectură bună, parte prin conversațiune*. Din Raportul arhivarului a rezultat că arhiva Reuniunii număra pe lângă foile de zi, laolaltă, 258 opuri în 187 volume.⁶³

Pentru anul societar 1906, Reuniunea română de lectură (Casina română) din Reșița Montană și-a ales următorul comitet: Președinte onorar: Ioan Popovici, paroh; președinte ordinar: Antoniu Arjoca, membru onorar al Reuniunii de lectură; vicepreședinte: Străin Adam; notar (secretar): Petru Bandu, învățător; cassar: George Pocrian; arhivar: Ioan Jian Cilea. Membri în comitet erau următorii: I. Andrițoi, I. Lupu, I. Herban, V. Bârnau, G. Bălănescu, V. Cioran și N. Săvescu. Revizori erau: Ilie Bernau, Constantin Jaba și Iosif Dura.⁶⁴

Casina română din Bocșa Română organiza, anual, adunarea generală ordinară în localul propriu. La adunarea generală ținută în 26 februarie 1906 st. v., obiectele de pertractare au fost: raportul comitetului, raportul cassariului și al bibliotecariului, darea absolutoriului, alegerea biroului și a comitetului, eventuale propuneri și închiderea adunării. Președintele Casinei române din Bocșa Română era Constantin Morariu iar Petru Pina deținea funcția de secretar.⁶⁵ În anul 1901, ***Reuniunea română de lectură din Bocșa Română***, prin președintele ei, Grigorie

⁶³ Idem, I, 1901, Nr. 21 din 10/23 martie, p. 2

⁶⁴ Idem, VI, 1906, Nr. 14 din 4/17 februarie, p. 3

⁶⁵ Idem, VI, 1906, Nr. 11 din 26 ianuarie/8 februarie, p. 3

Drăghici și secretarul Iancu Isfan Stan, aducea mulțumită protocolară lui Mihai Beșan, notar public regesc în Lugoj, pentru donarea de cărți pentru biblioteca Reuniunii și lui Achim Maniu, oficianț la Registratura Corpului de armată Nr.15 în Sarajevo, pentru trimiterea sumei de 6 coroane în favorul casei Reuniunii.⁶⁶

La 4 februarie 1906, *Casina din Bocșa Montană* și-a ținut adunarea generală sub prezidenția dr. Aurel Oprea. Din raportul întocmit cu acest prilej de secretarul L. Gasparics aflăm că Societatea de lectură avea 100 de membri și o avere de 6121 coroane și 66 bani. Biblioteca deținea 938 opuri în 1198 volume. După darea de seamă a fost ales noul comitet și anume: president: dr. Aurel Oprea, vicepresident: Alex. Augustin sen., chestor: dr. Cornel Petricu, casier: E. Kermopotich, secretar: Ludovic Gasparics, arhivar: Bela Novak, ajutor de arhivar: Carol Jian, avocat: dr. Al. Blaschuty. Membri în comitet erau următorii: Iuliu Huszarek, Anton Jarinay, Alex. Blaschuty sen., dr. Petru Borlovan, dr. Zolt. Karsay, dr. Ștefan Godian și Geza Bene. Revizori erau: St. Falbock, Petru Kaffka, Alex. Augustin jun. și Iosif Djeska.⁶⁷

La fel ca și celelalte societăți de lectură amintite și *Casina română din Bozovici* dispunea de un local propriu în care se organiza, anual, adunarea generală ordinară. La întrunirea generală care a avut loc la 16 februarie 1901 st. n. au fost trecute în revistă: raportul comitetului, dările de seamă ale casierului și bibliotecarului, darea absolutoriului, alegerea biroului și comitetului, eventualele propuneri. În funcțiile de conducere au fost reconfirmați: Iuliu Novac, președinte și Ioan Brânzeiu, secretar.⁶⁸

⁶⁶ Idem, I, 1901, Nr. 45 din 6/19 iunie, p. 3

⁶⁷ Idem, VI, 1906, Nr. 13 din 31 ianuarie/13 februarie, p. 2

⁶⁸ Idem, I, 1901, Nr.7 din 20 ianuarie/2 februarie, p. 3

În 12 martie 1910, *Societatea română de lectură din Domașnea* a aranjat un concert împreună cu dans, în sala Hotelului Guran din localitate. *Venitul curat era destinat pentru augmentarea bibliotecii societății.* Din programul prezentat cu această ocazie, amintim: „Imnul unirii” de T. Popovici, „Foaie verde de trifoi” de * * *, „Otravă” poezie de T. Speranță, „Pribeagul”, cor bărbătesc de Flechtenmacher – Popovici, „Serenade” de T. cav. de Flondor, „O sâmbătă norocoasă”, piesă teatrală-poporală de I.V. După programul artistic a urmat, ca de obicei, dans.⁶⁹

CONCLUZII

La sfârșitul secolului al XIX-lea și primii ani ai secolului al XX-lea, un rol deosebit de important pentru mișcarea culturală bănățeană, din întregul areal al Comitatului Caraș – Severin, l-au avut Societățile (Reuniunile) de lectură, Casinele române și bibliotecile, înființate în această perioadă în zeci de localități, atât urbane cât și rurale, care prin toate manifestările culturale organizate și-au adus o contribuție esențială la educarea sentimentului național românesc și la cultivarea limbii române, ca o condiție primordială a existenței noastre naționale din Banatul istoric de până la sfârșitul primului război mondial și Marea Unire de la 1 Decembrie 1918.

⁶⁹ „Foaia Diecezană”, Caransebeș, XXV, 1910, Nr. 8 din 21 februarie c. v., p. 6.

Contribuții la istoria învățământului lugojean

Profesor Medina Săvulescu

Fără a avea pretenția unei rigori științifice absolute, demersul de față se dorește a fi o incursiune în trecutul primei școli românești din Lugoj așa cum poate fi reconstituit pe baza documentelor de arhivă, a unor date consemnate în diferite studii de istorie locală și nu în ultimul rând în memoria colectivă¹.

Înființată în secolul luminilor, traversând secolul naționalităților și supraviețuind frământărilor politice și ideologice ale veacului trecut, actuala Școală Gimnazială Nr. 3 are astăzi privilegiul de a fi una dintre cele mai vechi instituții de învățământ românesc, cu activitate neîntreruptă din Banat.

Aflată în vechiul centru civic, ea a reprezentat pentru lugojeni timp de peste două veacuri ȘCOALA, în cel mai profund înțeles al cuvântului. Fiind prima și pentru mult timp singura școală românească din zonă a fost asociată de locuitorii orașului cu însăși știința de carte.

Instituția deține astăzi un fond documentar ce acoperă ultimul secol, conservând, începând din anul 1891 cataloage, registre de înscriere, registre matricole, procese verbale de inspecție. Anuarul școlii, editat în 1970, cu

¹ Textul de față a fost publicat în anul 2011 în Anuarul școlii și în revista "Banat" Nr.3/2011, sub titlul "240 de ani de învățământ românesc la Lugoj". Am considerat oportună reluarea sa având în vedere ultimele evenimente din istoria școlii, comasarea cu "C. N. Iulia Hasdeu" în anul 2012 și decizia de restabilire a personalității juridice începând cu anul școlar 2013-2014.

ocazia bicentenarului, consemnează date privind denumirea, încadrarea și materiile de studiu, pornind din anul 1818. Din păcate, pentru perioada de început a școlii, cu excepția actului de atestare aflat în arhiva Protopopiatului Ortodox, nu s-au păstrat izvoare documentare. Este de presupus însă ca instituția a funcționat conform reglementărilor și legislației școlare elaborată în contextul reformei tereziene și a prevederilor Regulamentului iliric intrat în vigoare în 1771.

Potrivit Istoriei Bisericii, începuturile învățământului lugojean coboară în timp până la cumpăna secolelor al XIV-lea și al XV-lea, când se pare că exista o școală de dieci pe lângă Mănăstirea Sf. Nicolae², avându-l ca dascăl pe Moise Pestișel. În a doua jumătate a secolului al XVI-lea este semnalată o școală românească calvină, ce a beneficiat de sprijinul banului Acatiu Barcsay³, iar în anul 1736 este atestată o școală documentară ortodoxă⁴. De asemenea, în *Cronica Banatului*, Nicolae Stoica de Hațeg consemnează, pentru această perioadă, că la Lugoj se făcea ”silabisirea românească”⁵.

Înființarea unei școli confesionale ortodoxe românești, în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, răspundea deopotrivă impulsurilor externe, politiciii Curții de la Viena de alfabetizare și responsabilizare a cetățenilor, cât și presiunilor sociale, necesităților interne ale comunității românești, ce urmărea să se adapteze cerințelor timpului.

² I. Stratan, I. Muntean, *Monumente istorice bisericesti din Lugoj*, Editura Mitropoliei Banatului, Timișoara, 1981, pag. 81

³ Radosav Doru, *Cultură și umanism în Banat*, Editura de Vest, Timișoara, 2003, pag. 91

⁴ P. Radu, D. Onciulescu, *Contribuții la istoria învățământului din Banat până la 1800*, Editura Litera, București, 1977, pag. 277

⁵ Nicolae Stoica de Hațeg, *Cronica Banatului, Sudiu și ediție de D. Mioc*, București, 1969, pag.190

Istoria școlii este legată de edificarea, între anii 1759-1766, a noii Biserici Ortodoxe cu hramul ”Adormirea Maicii Domnului” devenită, în scurt timp, un simbol al orașului. Potrivit izvoarelor documentare episcopul Bisericii, obercneazul Gavril Gurean, a continuat eforturile în slujba comunității și ”cugetând la ridicarea tinerimii” a construit între anii 1768-1769 ”el însuși, pe spesele sale, școala românească cea veche ce se află în ocolul Bisericii, jertfind spre scopul acesta 1012 florini”⁶.

În anuarul editat în 1906, Gh. Joandrea consemnează însă tradiția potrivit căreia ”maistorii care lucrau la ridicarea Bisericii mari din Lugoj, prin anii 1759-1766, peste noapte își țineau uneltele de lucru în școala din curtea Bisericii”⁷ fapt ce ar putea coborâ în timp începuturile instituției. Cert este că inițiativa înființării ei a premers adoptarea Regulamentelor ilirice, ce stabileau măsuri privind organizarea și administrarea școlilor confesionale pentru comunitățile românești și sârbești din Banat.

Clădirea se compunea inițial din două săli de clasă și o tindă. În 1842 școala a fost distrusă de incendiul ce a afectat o mare parte a orașului. Prin grija magistrului Constantin Udria construcția a fost refăcută⁸ și s-a extins treptat pe măsura creșterii numărului de elevi. Etajul a fost ridicat în anul 1911, prin eforturile protopopului George Popovici, a lui George Dobrin și Dimitrie Florescu, edificiul fiind sfințit de episcopul (viitorul mitropolit) Miron Cristea⁹.

⁶ Gh. Luchescu, V. Muntean, V. Lăzărescu, *Spiritualitate lugojeană*, Timișoara, 1994, pag. 54

⁷ I. Stratan, I. Muntean, *op cit*, pag. 91

⁸ Gh. Luchescu, V. Muntean, V. Lăzărescu, *op cit*, pag. 62

⁹ I. Stratan, V. Muntean, *op. cit*, pag. 82-91

În decursul timpului școala a funcționat sub diferite denumiri¹⁰. Prima titulatură cunoscută este cea din anul 1818 :”Școala normală capitală” instituție cu grad superior școlilor elementare. În 1872 devenea ”Școala principală normală greco-ortodoxă”, iar o perioadă îndelungată, începând cu anul 1887 a funcționat sub numele de ”Școala (elementară) greco-orientală română”. În anul 1888 a preluat și elevii celor două clase ale școlii din Buchini, înființată în 1868 de C-tin Udria. După 1918, în contextul reformei învățământului, instituția și-a pierdut caracterul confesional, devenind ”Școala primară nr. 2”, iar în perioada 1937-1948 a purtat numele fostului dascăl, compozitorul Ion Vidu. Sub actuala denumire, cu diferite variații, ”Școala nr.3” funcționează din anul 1956. Între anii 1999-2002 și 2012-2013 a fost comasată cu Liceul ”Iulia Hasdeu” și a funcționat sub titulatura acestuia.

În privința modului de organizare și funcționare a instituției, pentru secolul al XVIII-lea și începutul secolului al XIX-lea, nu avem informații documentare specifice. Putem presupune însă că și în școala lugojeană, ca de altfel în întregul învățământ bănățean, s-a aplicat în această perioadă metoda lui Felbiger, tradusă din limba germană, în 1776, de Th. Iancovici, directorul școlilor din Banat¹¹. Conform principiilor reformei vieneze scopul învățământului era să formeze cetățeni cinstiți, loiali, supuși autorităților, fideli patriei și buni creștini.

În 1818 sunt menționate ca materii de studiu pentru cele două clase: citirea, scrierea, aritmetica și religia (unde intra și ”învățătura morală, rugăciunea și cântarea”)¹²

¹⁰ Vezi *Anuarul Școlii generale nr. 3 din Lugoj, jud.Timiș, pe anul școlar 1969-1970*, prof. Rodica Precup, Intreprinderea Poligrafică Banat, Unitatea Lugoj, 1970

¹¹ P. Radu, D. Onciulescu, *op.cit*, pag.135

¹² *Anuarul Școlii generale nr. 3.... pe anul 1969-1970*, pag. 10

Ca școală confesională, finanțarea, întreținerea localului și plata învățătorilor se făcea de către comunitatea bisericească în funcție de posibilitățile ei economice. Un protocol al Consiliului parohial din 1817, consemna că ”învățătorii au puțină plată” și institua o comisie care să meargă după bani la credincioși, pentru fondul școlii¹³.

Primii dascăli cunoscuți au fost Dumitru Dionisiu și Nicolae Marcovici¹⁴, subordonați ierarhic forurilor bisericești dar și autorităților statului prin Directoratul școlilor bănățene.

Pentru a avea o imagine asupra rolului școlii în cadrul comunității locale și a funcționării sale în contextul învățământului confesional de la cumpăna veacului trecut, propun ca studiu de caz cataloagele claselor învățătorilor Gh Joandrea, Ion Vidu, C-tin Liuba, Alexandru Onae, dintre anii 1895- 1905¹⁵.

Școala era frecventată în această perioadă de aproximativ 220 elevi, repartizați în 4 (după 1899 – 6 clase) cu o medie de peste 40 elevi/clasă. Copiii proveneau în cea mai mare parte din Lugojul românesc, de pe străzile Făgetului (locuită de ”intelighenția” românească) Cetatea Veche, Timișorii, Tunei (astăzi Caraiman), Olari, dar și strada Faur (astăzi I.Vidu), Atanasievici (Insulei), Maghiarilor (astăzi Timotei Popovici), Andrei (astăzi 13 Decembrie), Nedelcu (A. Iancu), Capra (astăzi zona Horea, Cloșca și Crișan), Topala (astăzi Al. Astalaș) sau Grof Soro (str. Libertății de astăzi)¹⁶.

¹³ I. Stratan, V. Muntean, *op. cit.*, pag. 91

¹⁴ *Anuarul Școlii generale nr. 3...* pe anul 1969-1970, pag. 10

¹⁵ Arhiva Școlii cu clasele I-VIII nr. 3 Lugoj, fond cataloage școlare

¹⁶ Vechea denumire a străzilor conform: Heinrich Lay, *Denumirea străzilor lugojene din cele mai vechi timpuri până în prezent*, Timișoara, 2007

De asemenea erau înscriși elevi cu domiciliul în satele din jurul Lugoșului: Boldur, Herendești, Nevrincea, Săceni, Măguri, Sacu, Bucovăț, Drinova sau chiar în localități mai îndepărtate: Lipova, Păuliș, fii de preoți, învățători, comercianți, ce stăteau ”interni” (în gazdă) la diferite familii din oraș. Numărul mare al acestora relevă interesul comunității românești din Banat de a fundamenta educația copiilor pe baze naționale, chiar dacă ulterior aceștia urmau, din rațiuni practice, școli maghiare sau germane. De exemplu V.V. Delamarina, după ce a frecventat 2 ani cursurile școlii confesionale, a fost înscris de tatăl său la Școala israelită pentru ”a învăța să vorbească ungurește și nemțește, limbi fără de care în țara Sfântului Istvan nimic nu se putea obține”¹⁷. Și Filaret Barbu relatează în memoriile sale că ”tata mă înscrișese la școala confesională românească. De aici s-a iscat prima mare problemă din întâi mei ani de școală. Pentru a putea intra la liceu trebuia să vorbesc limba maghiară. Nu exista pe atunci un liceu românesc la Lugoș și nici în alt oraș bănățean. Chiar dascălul Liuba l-a sfătuit pe tata să mă înscrie în clasa a III-a la școala maghiară. Așa am schimbat școlile, am schimbat colegii, spre marele meu regret”¹⁸.

O incursiune în mediul de proveniență al elevilor, prin trecerea în revistă a meseriilor practicate de părinții acestora, pune în evidență o societate românească diversificată ocupațional, relativ stabilă economic. Spre exemplu, în anul școlar 1904/1905, cei 37 de băieți din clasa învățătorului Gh. Joandrea se revendicau din familii de economi (12), zilieri (11), jocari (2), cizmari (2), tăbăcari (1), măsari (1), neguțatori de boi (1), săpunari (1), servitori (1), fierari (1), comercianți (1), muzicanți (1). Pe lângă acestea apar adesea

¹⁷ V. V. Delamarina, *Ăl mai tare om din lume*, Ed. Facla, Timișoara, 1972, pag. 93

¹⁸ Filaret Barbu, *Partitura unei vieți*, Ed. Facla, Timișoara, 1976, pag. 15

și meserii ca: măcelar, olar, lănar, morar, plugar, dar și învățător, preot, oficianț sau tipograf.

Materiile de studiu pentru cele 4 clase ale ciclului primar, în anul 1895/1896 erau: religia și morala, catehismul, rugăciunile vechi și noi, limba maternă- româna (elevii urmând să-și formeze deprinderi de vorbire și cugetare, scriere, citire, gramatică, stilistică și ortografie) matematica, limba maghiară (din cap, cu citire și gramatica) științele natural – istoria naturală, fizica, economia și grădinăritul, științele de artă – cântarea bisericească și poporală, desenul, gimnastica, lucrul de mână, urmate de clasificățiunea generală”. Învățătorii erau datori, de asemenea, să completeze fișe de observații privind: ”purtarea morală, diligența, atențiunea și facultățile elevilor” starea de sănătate și ”vaccinarea contra bubatului”.

Învățământul se făcea în limba română, limba maghiară fiind însă o materie de studiu cu statut special. Documentele școlare cereau menționarea progreselor făcute până la sfârșitul anului de ”elevii care cu ocaziunea înscrierii nu au știut ungurește”. Cu toate acestea învățarea limbii maghiare era tratată cu destulă supeficialitate fapt ce, dincolo de rezultatele slabe consemnate în cataloage, reiese și din afirmația lui V.V. Delamarina cum că ”la școala românească nimeni nu-și bătea capul”cu învățarea ei¹⁹.

Fără a minimaliza celelalte etape din istoria de peste două veacuri a școlii, putem considera că perioada ce i-a dat identitate, ca instituție națională, a fost cea a secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea. Acum, în contextual politicii de stat maghiare, Școala a devenit alături de Biserica Ortodoxă și Unită, de Reuniunile Culturale (muzicale, literare, teatrale) și presa românească, un factor de coeziune a vieții naționale și afirmare a comunității românești.

¹⁹ V. V. Delamarina, *op. cit*, pag. 93

Arhiva școlii conservă pentru această perioadă nume și date ce jalonează însăși istoria orașului. Aici au deprins scrisul și cititul în limba maternă, și-au început drumul spre cunoaștere și în primul rând s-au definit ca români, într-o lume ce adesea le nega acest drept, personalități ce se identifică astăzi cu istoria și cultura Banatului. Este suficient să menționăm familia Bredicenilor - Coriolan, Caius și Tiberiu, istoricul Vasile Maniu, George Dobrin - primul prefect român al județului Caraș-Severin, diplomatul A.C. Popovici - cel ce a conturat în 1906 un proiect european în lucrarea "Statele Unite ale Austriei Mari", muzicienii Filaret Barbu, Dimitrie Stan și Constantin Ursulescu, scriitorii Ion Popovici Bănățeanu și V. V. Delamarina. Lugojean prin adopție, V. Braniște și-a înscris fiicele, Olga și Valeria, la școala românească. La fel Sempronia Terfaloga, fiica protopopului Vârșețului, în casa căruia a fost hotărâtă înființarea ziarului "Drapelul", sau Elena, fiica publicistului George Țăran, editorul ziarului "Răsunetul", au urmat, după stabilirea la Lugoj, cursurile școlii profesionale.

Urmărind înscrierile școlare se poate construi o întreagă istorie a vechilor familii lugojene. Nume ca Dobrin, Barbu, Mircu, Vlad, Arjoca, Cosma, Olariu, Iorga, Jurca, Vălean, se regăsesc în analele școlii, generație după generație, până în zilele noastre, ca expresie a tradiției și încrederii în ceea ce a însemnat vechea școală a orașului.

Personalități de marcă ale culturii bănățene s-au aflat în această perioadă și printre dascălii școlii. Compozitorul Ion Vidu, a funcționat ca învățător și director timp de 31 de ani (o perioadă alături de soția sa Sidonia Vidu), muzicianul Timotei Popovici, Vasile Nicolescu, primul președinte al Reuniunii învățătorilor din dieceza Caransebeșului, George Joandrea- autorul unor valoroase lucrări pedagogice, publicist și poet sau frații Alexandru și

Gheorghe Onae, C-tin Liuba, Amalia și Ștefan Lipovan, Sofia Florescu, nume prezente în publicistica vremii, în mișcarea națională și culturală. De asemenea protopopul George Popovici, membru al Academiei Române, și-a legat viața de istoria școlii ca dascăl și inspector școlar, susținând permanent interesele acesteia.

În cadrul instituției a funcționat, începând cu anul 1869, una dintre primele biblioteci școlare din Banat, înființată prin grija lui C-tin Udria. În 1884, când societatea de lectură "Mihai Viteazul" a elevilor de la Gimnaziul de băieți (actualul C.N. "C. Brediceanu") a fost interzisă de autorități, biblioteca acesteia a fost adusă spre păstrare la școala românească²⁰.

Ședințele reuniunilor culturale române și repetițiile viitorului cor "Vidu", s-au desfășurat pentru mult timp (inclusiv în perioada interbelică) în localul școlii²¹.

La începutul secolului al XX-lea, în contextul elaborării legii Appony și a politicii de maghiarizare a învățământului (sub pretextul ridicării calității sale și a îmbunătățirii salarizării învățătorilor) intelectualii lugojeni, în frunte cu Coriolan Brediceanu, Valeriu Braniște, George Popovici și-au ridicat glasul în Congregație, Parlamentul de la Budapesta, în sinoade, presă sau adunări publice, pentru apărarea autonomiei școlii confesionale, considerată, într-o perioadă în care confesiunea era asimilată cu națiunea, o "fortăreață națională". "Nu de zelul ori nezelul, de sporul ori nesporul învățământului în școlile confesionale ale Bisericii creștine române naționale vă doare pe dumneavoastră capul, ci de faptul, pentru noi și poporul nostru înălțător, că în școala confesională vedem adevăratul învățământ, cultivarea

²⁰ Gh. Luchescu, *Lugojul cultural artistic*, Timișoara, 1975, pag.17

²¹ Filaret Barbu, *op. cit.*

iubirii de limbă și națiune”²² acuza, încă din 1901, C. Brediceanu în Congregația comitatensă.

Principala măsură de apărare, care de fapt a și stopat încercarea de etatizare a școlii românești a constat în ridicarea, prin eforturile comunității, a retribuției învățătorilor, la nivelul cerințelor legii²³. Cu toate acestea, între anii 1908-1918, arhiva relevă efectele politicii de deznaționalizare prin obligativitatea (e drept, uneori nerespectată) a completării documentelor școlare în limba maghiară și a maghiarizării numelor elevilor.

Pentru anii Primului Război Mondial, cataloagele conțin o adevărată cronică, realizată prin notițe marginale, ce atestă frământările provocate de plecarea pe front a unor dascăli, faptul că, un timp, cursurile Gimnaziului de băieți (actualul C. N. ” C. Brediceanu”) s-au desfășurat în cadrul școlii, ca urmare a transformării acestuia în spital militar sau chiar informații de viață cotidiană, ca de exemplu cutremurul simțit în oraș în 13 ianuarie 1916.

În perioada interbelică, începând cu anul 1921, instituția a fost integrată sistemului educațional de stat. Între 1937-1948 ea a purtat numele compozitorului Ion Vidu, funcționând ca școală de băieți. Pe lângă modificările privind structura și programa de învățământ, apar schimbări notabile în privința componenței etnice și confesionale a colectivelor de elevi. Astfel, spre exemplu, în anul 1937, în clasa a V-a, din 42 de elevi, 23 erau români, 12 maghiari, 5 germani, 1 evreu și 1 slovac.

Și în acești ani școala a fost locul de formare a unor personalități ce au sporit prestigiul orașului și i-au marcat dezvoltarea: I.C. Drăgan, medicul C. Petrassevich sau istoricul, membru al Academiei Române, I.D. Suciuc, iar

²² ”Drapelul”, Lugoj, 1901, nr. 78, din 28.IX / 12.X

²³ P. Oaldea, *Lupta pentru limbă românească în Banat*, Editura Facla, Timișoara, pag. 103

ulterior poetul Lucian Bureriu sau scriitorul și realizatorul TV Aristide Buhoiu.

Sunt simple nume și date care dau însă o identitate aparte unei vechi instituții, o definesc ca un spațiu în care s-a scris, timp de aproape un sfert de mileniu, istoria orașului Lugoj.

Conceptul de federalizare la Aurel C. Popovici (1863-1917)

Profesor Emanuel Ioan Povian

Formația intelectuală a lui Aurel C. Popovici

Aurel C. Popovici s-a născut la 4/6 octombrie 1863 la Lugoj, în județul Timiș, ca al doilea copil în familia cojocarului Constantin Popovici și al Mariei născută Hasic, care a rămas orfană de mică fiind crescută de unchiul său Constantin Udrea (1811-1903), fost primar al Lugojului¹. În lucrarea sa *Naționalism sau democrație* Aurel C. Popovici îl descrie pe unchiul său ca fiind „*fruntaș între fruntași pe vremurile lui și care fusese adesea primit la Curtea din Viena, s-a prezentat împăratului în haine românești*” astfel el a înfruntat „prejudecățile” epocii².

Școala primară o urmează în orașul natal, la fel și gimnaziul, iar la sfârșitul clasei a IV-a gimnaziale Aurel C. Popovici părăsește Lugojul, mergând la Gimnaziul superior greco-catolic din Beiuș, unde se înscrie în clasa a V-a. La sfârșitul clasei a VIII-a va obține examenul de maturitate (bacalaureat) la Beiuș, având totodată și aptitudini deosebite în studiul limbilor străine, el beneficiind astfel de o bursă

¹ Nicolae Cordoș, *Începuturile activității publicistului și gânditorului politic A. C. Popovici*, în *Apulum*, nr. XXXIV, 1997, p. 476. (În continuare: Cordoș, *Începuturile...*)

² Aurel C. Popovici, *Naționalism sau democrație. O critică a civilizațiunii moderne*, București, Editura Albatros, 1997, p. 50. (În continuare: Popovici, *Naționalism...*)

din clasa a VI-a până în 1884 din partea Fundației „Petiana” din Caransebeș³.

Aurel C. Popovici înaintează o cerere către Fundația „Emanuil Gojdu” prin care cere o bursă pentru studiul filologiei clasice și moderne la o Universitate germană sau maghiară. Bursa i-a fost acordată în data de 23 august 1884, în valoare de 300 de florini, pentru a studia filosofia clasică și modernă în Germania. În cele din urmă s-a înscris la facultatea de medicină la Universitatea din Viena în toamna anului 1884 unde va studia până în 1888⁴.

La 4 octombrie 1888 se va căsători cu austriaca Maria Ana Polt care îi va fi o soție devotată și care îl va sprijini în activitatea sa, învățând chiar limba română de dragul soțului. Cei doi au avut împreună trei fete: Lucia, Veturia și Maria. În momentul pronunțării sentinței de patru ani la temniță de stat, în urma procesului *Replica*, aceasta s-a ridicat în sală strigând: „Trăiască românii!”, acest strigăt electrizând publicul român⁵. După moartea lui Aurel C. Popovici, în 1917, soția sa a publicat lucrarea *La question roumaine en Transylvanie et en Hongrie* lucrare apărută postum la Lousanne Paris, în 1918⁶.

În toamna anului 1888 Aurel C. Popovici se transferă la Graz unde este atras de cursurile de științe politice și sociale. În urma vizitei din România la 4/16 octombrie 1893, el se retrage de la Facultatea de Medicină din Graz, astfel el renunță definitiv la cariera de medic. Motivul pentru care a renunțat la cariera de medic a fost legat de nemulțumirea

³ Cordoș, *Începuturile*, p. 477

⁴ *Ibidem*, p. 480

⁵ Valeriu Braniște, *Amintiri din închisoare. Însemnări contimporane și autobiografice*, București, 1972, p. 199. (În continuare: Braniște, *Amintiri...*)

⁶ Grigore Nandriș, *Aurel C. Popovici (1863-1917) Cu „O mărturie” de S. Mehedinți*, Cernăuți, Tipografia Mitropolitului Silvestru, 1937, p. 36. (În continuare: Nandriș, *Aurel C. Popovici...*)

situației publice, a evoluției politice, social-economice și culturale în care se zbătea poporul român din Austro-Ungaria. Consecvent poziției sale, Aurel C. Popovici era și membru și președinte (din 1887) al Societății Academice Social-Literare „România Jună” din Viena, în cadrul căreia va desfășura o intensă activitate, arătând astfel întregii Europe cum sunt tratați românii de guvernele de la Budapesta⁷.

La începutul anului 1891 cei de la universitățile de la București și Iași au întemeiat **Liga pentru Unitatea Culturală a Tuturor Românilor** care a desfășurat o largă campanie pentru popularizarea cauzei românilor din Transilvania, a cultivat sentimentul de solidaritate a românilor de pretutindeni prin promovarea culturii la toți românii din țară și de peste hotare⁸. Prin intermediul Ligii a fost elaborat și difuzat în Europa *Memoriul studenților universitari români privitor la situațiunea românilor din Transilvania*⁹ prin care studenții au arătat întregului continent european modul în care erau asupriți românii ardeleni de statul maghiar. La acest manifest au răspuns atât studenții unguri de la Universitatea din Budapesta cât și cei din celelalte centre universitare ale țării, prin lucrarea *A magyar románok és a magyar nemzet*¹⁰.

Pe fondul acestui context are loc intrarea lui Aurel C. Popovici în scena politică națională. Acesta a avut ca dorință să organizeze studențimea română din centrele universitare ale imperiului pentru a riposta afirmațiilor considerate calomnioase, venite din partea studenților maghiari. În

⁷ Cordoș, *Începuturile*, p. 482

⁸ *Ibidem*, p 103-104. Vezi și Gheorghe Platon, *Istoria românilor de la independență la Marea Unire (1878-1918)*, vol VII, tom II, Academia Română, Secția de științe istorice și arheologice, București, Editura Enciclopedică, 2003, p. 326

⁹ A fost tipărit la tipografia Carol Göbl, București, 1891, 53 pagini, cu o hartă etnografică a Regatului Ungar și a românilor de la Dunăre.

¹⁰ Braniște, *Amintiri*, p. 104

anului 1892, la Sibiu, apare într-o primă ediție lucrarea *Cestiunea română în Transilvania și Ungaria. Replica junimii academice române din Transilvania și Ungaria la „Răspunsul” dat de junimea academică maghiară la „Memoriul” studenților universitari din România*, redactată în limbile: română, franceză, germană, engleză și italiană, în aproximativ 26.000 de exemplare. Lucrarea condamna politica de oprimare a naționalităților și era adresată opiniei publice europene¹¹.

În urma epuizării primei ediții a lucrării *Replica* comitetul executiv a reușit să scoată o a doua ediție, care nu va mai fi tipărită la Institutul Tipografic din Sibiu, deoarece începuse deja căutarea persoanelor care au ajutat la apariția primei ediții¹². Astfel, ediția a II-a, apare la București, în Tipografia Carol Göbl, în august 1892. Ambele ediții au atașate o hartă etnografică a Austro-Ungariei și a României, după H. Kiepert.

Replica urma să reprezinte punctul de vedere al întregii tinerimi române din universitățile imperiului. Astfel sau construit grupe de lucru la Viena, Budapesta, Cluj și Graz. Fiecare grupă avea în frunte câte un președinte: la Budapesta era George Morariu, la Cluj era Iuliu Maniu, la Viena – Alexandru Vaida-Voevod, iar la Graz – Aurel C. Popovici¹³. Prin declarația lui Iuliu Maniu acesta afirmă că cinzeci și opt de studenții români de la Universitatea clujeană au semnat că vor participa la redactarea și răspândirea lucrării *Replica* din

¹¹ Valeriu Braniște, *Oameni, fapte, întâmplări*, Cluj Napoca, Editura Dacia, 1980, p. 10. Vezi și Popovici, *Stat și națiune. Statele-Unite ale Austriei-Mari. Studii politice în vederea rezolvării problemei naționale și a crizelor constituționale din Austro-Ungaria*, Traducere din limba germană cu o prefață de Petre Pandrea, cu patru planșe afară de text, București, Fundația pentru literatură și artă „Regele Carol II”, 1939, p. 44. (În continuare: Popovici, *Stat...*)

¹² *Tribuna* (Sibiu), an IX, nr 176, 5/17 aug 1892, p. 2

¹³ *Tribuna*, an IX, nr 194, 29 aug./10 sept 1892, p. 1-2

proprie inițiativă. Astfel sunt dezmințite zvonurile maghiarilor care spuneau că tinerii din Cluj nu iau parte la redactarea și răspândirea lucrării *Replica*¹⁴.

În urma elaborării lucrării *Replica*, Aurel C. Popovici a fost dat în judecată de guvernul maghiar, alături de el fiind condamnat și Eugen Brote care era proprietar al Institutului Tipografic din Sibiu unde a fost tipărită prima ediție a lucrării *Replica*. Procurorul a fost Jeszenszky Géza care în urma rostirii sentinței a devenit consilier în minister, iar în 1910 secretar de stat al ministrului prezident. Sentința dată de procuror a fost condamnarea la 4 ani de temniță, 500 florini amendă și alți 500 florini cheltuieli de judecată, iar în schimbul eliberării provizorii trebuia plătită suma de 5000 florini care a fost plătită pe loc, banii fiind procurați de la banca *Economul* din Cluj. Acest verdict a marcat definitiv destinul personal al lui Aurel C. Popovici și al familiei sale, fiind totodată cea mai severă sentință pronunțată până atunci în procesele de presă¹⁵.

După plățirea cauțiunii de 5000 de florini în timp ce se îndrepta spre casa de la Sibiu, Aurel C. Popovici este înștiințat că îl așteaptă „judele de instrucție” ca să facă percheziție domiciliară. Popovici nu s-a întors acasă petrecând prima zi la Valeriu Brăniște după care s-a mutat la dr. Ioan Rațiu, deoarece acesta avea un apartament mai mare. Percheziția domiciliară având loc în prezența soției, au fost sechestrate toate documentele referitoare la *Replică*¹⁶.

La propunerea avocatului Ștefan Petrovici, sosit la Sibiu, în urma adunării membrilor Comitetului central al P.N.R care se aflau la Sibiu, cu excepția lui Eugen Brote

¹⁴ Idem, an IX, nr 195, 1/3 sept. 1892, p. 2

¹⁵ Braniște, *Amintiri*, p. 200. Vezi și Alexandru Vaida-Voevod, *Memorii*, ediție îngrijită de Alexandru Șerban, vol. IV, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1995, p. 8. (În continuare: Vaida-Voevod, *Memorii*...)

¹⁶ Braniște, *Amintiri*, p. 200

care era în străinătate, s-a stabilit ca Aurel C. Popovici să încerce să ia drumul exilului. Persoana însărcinată să-l însoțească pe Aurel C. Popovici în drumul spre exil a fost Valeriu Brăniște. În seara zilei de 2 septembrie (n.) cei doi iau trenul spre Copșa din halta de la marginea Sibiului, într-o stare de oboseală fizică și tensiune nervoasă greu de suportat. Aurel C. Popovici plecase din Sibiu în mare secret fără a-și lua rămas bun de la familie. De la Copșa cei doi se îmbarcă în trenul care mergea la Budapesta, iar de aici la Viena și Triest trecând mai apoi cu vaporul spre Veneția. Ajunși în Italia îi telegrafiază lui Virgil Onțiu că au ajuns cu bine la destinație urmând ca acesta să dea vestea familiei lui Aurel C. Popovici¹⁷.

Aurel C. Popovici și Eugen Brote pleacă din Veneția în Elveția, iar de aici pleacă în Franța la Marsillia, după care se îmbarcă pe un vas și ajung la Galați. Popovici i-a lăsat instrucțiuni lui Valeriu Brăniște pentru a-i ajuta familia să treacă în România¹⁸. Decizia pe care a luat-o Aurel C. Popovici de a veni în România era firească, deoarece această cale a fost urmată de mulți intelectuali români de peste munți. La 4 noiembrie 1893, Maria Popovici împreună cu fetițele, au mers până la Copșa, de unde au plecat singure spre București. Astfel are loc reîntregirea familiei lui Popovici¹⁹.

Popovici a întemeiat la București institutul *Minerva*, care a fost primul institut modern de arte grafice și tipografice în România. Acesta a fost inițiat de Popovici ca societate de acțiuni, în care el și-a investit resursele materiale de care dispunea, după procesul *Replica*²⁰.

Odată ajuns la București, Aurel C. Popovici este nevoit să-și asigure existența, devine profesor de limba

¹⁷ *Ibidem*, p. 201-209

¹⁸ *Ibidem*, p. 212

¹⁹ *Ibidem*, p. 214

²⁰ Vaida-Voevod, *Memorii*, vol. IV, p. 150

germană și de igienă la Seminarul Nifon și la Școala de război din București. Înființează, în 1899, ziarul *România Jună* al cărui director a fost. În perioada 21 dec 1908 – dec. 1909, a fost atât redactor cât și director al revistei *Sămănătorul*, a mai colaborat cu *Tribuna*, *Epoca*, *Românul* și o serie de ziare străine, germane și engleze²¹.

După ce se stabilește în capitala României, Aurel C. Popovici publică două lucrări, prin care își expune doctrina națională: *Principiul de naționalitate*²² și *Chestiunea naționalităților și modurile soluțiunii sale în Ungaria*²³. Prima lucrare abordează conceptul de națiune și de conștiință națională, iar cea de a doua analizează felul în care principiul de naționalitate acționează în monarhia Austro-Ungară.

Lucrarea *Stat și națiune. Statele-Unite ale Austriei-Mari*, este opera de căpătâi a lui Aurel C. Popovici, atât prin construcția sa, cât și prin expunerea vastului material informativ, dar și prin caracterul original al proiectului politic pe care îl propune. Lucrarea a apărut în 1906 la Leipzig, în limba germană, cu titlul *Die Vereinigten Staaten von Gross-Österreich. Politische Studien zur Lösung der nationalen Fragen und staatsrechtlichen Krisen in Österreich-Ungarn (Statele Unite ale Austriei-Mari. Studii politice în vederea rezolvării problemei naționale și a crizelor constituționale din Austro-Ungaria)*. În 1939, a fost tradusă în limba română de Petre Pandrea și publicată de Fundația pentru literatură și artă <<Regele Carol II>>. Titlul ediției în limba română este puțin modificat de editor: *Stat și*

²¹ Aurel C. Popovici, *Stat*, p. VI. Vezi și Aurel C. Popovici, *Naționalism*, p. VII; Grigore Nandriș, *Aurel C. Popovici*, p. 15

²² Aurel C. Popovici, *Principiul de naționalitate*, București, Tipografia modernă, Gregoire Luis, Editura autorului, 1894

²³ Idem, *Cestiunea naționalităților și modurile soluțiunii sale în Ungaria*, Sibiu, Institutul Tipografic T. Liviu Albini, 1894. (În continuare: Popovici, *Cestiunea...*)

națiune. *Statele-Unite ale Austriei-Mari. Studii politice în vederea rezolvării problemei naționale și a crizelor constituționale din Austro-Ungaria*. Lucrarea a fost republicată în 1979 de Fundația Europeană Drăgan la Milano și în 1997 de către Editura Albatros.

După apariția lucrării *Stat și națiune* în februarie 1906, Aurel C. Popovici s-a întâlnit la Viena cu: Teodor Mihai, Alexandru Vaida-Voevod, gazetarul Schwannhagen, Bresnitz von Sidacov – tatăl și fiul – și publicistul Edmund Steinacker, pentru a discuta modul în care lucrarea urma să fie pusă în atenția prințului moștenitor. Aurel C. Popovici îl considera ca fiind singurul în măsură să pună în aplicare planul propus de el²⁴.

O altă lucrare a lui Aurel C. Popovici *Naționalism sau democrație. O critică a civilizațiunii moderne*. Lucrarea a apărut la Institutul de Arte Grafice și Editura Minerva, în 1910. Unele capitolele din lucrare sunt articole care au mai apărut în revista *Sămănătorul*. Autorul expune și își motivează ideile sale având la dispoziție „toată bogăția de argumente pe care filosofia și știința serioasă ni le-au pus la îndemână”²⁵.

În 1912 Aurel C. Popovici se reîntoarce la Viena, unde înființase în 1905 ziarul *Gross-Österreich*, prin care a încercat să convingă opinia publică despre necesitatea acordării independenței fiecărei națiuni în cadrul unui stat austriac federalist, pe baza planurilor expuse în lucrarea sa din 1906²⁶.

Asasinarea prințului moștenitor Franz-Ferdinand, la 28 iunie 1914, la Sarajevo, a determinat adoptarea unei alte

²⁴ Liviu Maior, *Alexandru Vaida-Voevod între Belvedere și Versailles*, Cluj-Napoca, Editura Sincron, 1993, p. 95

²⁵ Popovici, *Naționalism*, p. 1

²⁶ Constantin Schifirneț, *Geneza modernă a ideii naționale. Psihologie etnică și identitate românească*, București, Editura Albatros, 2001, p. 98

poziții a lui Aurel C. Popovici față de Puterile Centrale. El a devenit adversarul lor afirmând că „Puterile Centrale vor fi bătute”. Astfel el a intuit sfârșitul primei mari conflagrații mondiale, exprimându-și idea că singura rezolvare a problemei naționale românești era doar unirea românilor într-un singur stat²⁷. Al. Vaida-Voevod notează în memoriile sale „mi s-au prăbușit toate speranțele de a putea salva situația nației”. Fiind convins că doar el și Aurel C. Popovici nu pot face față „dictatorului Puterilor Centrale” Tisza, cei doi trec în Elveția. Aici îl urmează pe Aurel C. Popovici după ceva timp și familia²⁸.

Ultima lucrare a sa a fost *La question roumane en Transylvanie et en Hongarie*. Aurel C. Popovici nu a apucat să-și vadă tipărită ultima carte. Ea va apare postum, în 1918 cu sprijinul ministrului de externe român și prin grija soției²⁹.

În memoriile sale Al. Vaida Voevod notează că Aurel C. Popovici suferea de diabet, iar lipsa de regim i-a agravat boala. La 10 februarie 1917 moare la Geneva în urma unei pneumonii. A fost înmormântat în cimitirul săracilor. După înmormântare, la Geneva, din inițiativa lui Danzet s-a aranjat la *Österreicherische Politische Gesellshaft* o ședință la care au participat atât prieteni cât și admiratori ai defunctului³⁰. Marele istoric Nicolae Iorga a considerat că întreaga activitate întreprinsă de Aurel C. Popovici a fost făcută „pentru neam și nu pentru vreun partid [...], în dezvoltarea ideii și sentimentului românesc”³¹.

²⁷ *Ibidem*, p. 182

²⁸ Vaida-Voevod, *Memorii*, vol. IV, p. 15

²⁹ Nandriș, *Aurel C. Popovici*, p. 37

³⁰ *Ibidem*, p. 23, 102, 109

³¹ Nicolae Iorga, *O luptă literară*, vol I, București, Editura Minerva, 1979, p. 343

Conceptul de federalizare în lucrarea *Cestiunea naționalităților și modurile soluțiunii sale în Ungaria și Stat și națiune. Statele-Unite ale Austriei-Mari*

În rândurile ce urmează voi încerca să analizez conceptul de **federalizare** din opera lui Aurel C. Popovici pe baza a două lucrări ale sale³². Am ales aceste lucrări pentru că, sunt singurele lucrări din opera lui Popovici care conțin în cuprinsul lor două proiecte de federalizare pentru state diferite, Ungaria și Austria, iar celelalte lucrări anterioare și posterioare acestor două lucrări susțin conceptul de federalizare. Prin urmare, am luat cele două lucrări în ordine cronologică pentru a se observa și modul cum evoluează **conceptul de federalizare** văzut de Aurel C. Popovici, pentru că într-o primă fază acesta propune federalizarea Ungariei, deoarece el considera Ungaria patria sa și dorea ca românii din Ungaria să aibe drepturi și libertăți cetățenești, să fie egali cu celelalte naționalități și procesul de maghiarizare să fie abolit, iar în cea de-a doua fază Popovici își îndreaptă atenția către federalizarea statului dualist Austro-Ungaria cerând sprijinul personalităților de seamă din imperiu, având ca scop bunăstarea monarhiei și ieșirea din colapsul politic, economic, cultural și social în care se afla din cauza dualismului.

Prima lucrarea pe care o vom analiza, prin prisma conceptului de federalizare este *Cestiunea naționalităților și modurile soluțiunii sale în Ungaria*. Încă de la începutul acestei lucrări Aurel C. Popovici își exprimă intența sa cu

³² Aurel C. Popovici, *Cestiunea naționalităților și modurile soluțiunii sale în Ungaria*, Sibiu, Institutul Tipografic T. Liviu Albini, 1894 și Idem, *Stat și națiune. Statele-Unite ale Austriei-Mari. Studii politice în vederea rezolvării problemei naționale și a crizelor constituționale din Austro-Ungaria*, Traducere din limba germană cu o prefață de Petre Pandra, cu patru planșe afară de text, București, Fundația pentru literatură și artă „Regele Carol II”, 1939.

privire la „principiul de naționalitate cu condițiunile de existență și consolidare a regatului Sf. Ștefan”³³. În *Cestiunea naționalităților și modurile soluțiunii sale în Ungaria* în prima parte, Aurel C. Popovici expune reforme constituționale care aveau ca urmare consolidarea statului existent și atașarea naționalităților „cătră patria lor milenară”. Încă din primele pagini ale acestei lucrări Aurel C. Popovici relatează că în anul 1870 contele Hohenwart a avut intenția de a rezolva problema naționalităților prin introducerea sistemului federal pe baza principiului dreptului istoric. Aurel C. Popovici a fost încă de la bun început împotriva acestui tip de federalizare, el dorind o federalizare pe criteriile naționale, iar dacă sistemul federal al contelui Hohenwart, era aplicat „*naționalitățile din Austria s-ar fi găsit în același hal, în care se găsesc de fapt*”, dar și așa acest sistem nu putea restabili pacea din pricina incongruenței principiului de naționalitate cu veleitățile istorice³⁴.

Aurel C. Popovici a fost adeptul federalismului, considerând că centralismul conduce la omnipotența statului, la restrângerea libertăților individuale, la autoritarism sau chiar absolutism și dictatură. Astfel, are loc lansarea primului proiect de federalizare și anume: **federalizarea Ungariei**.

Prin urmare Popovici cerea ca împărțirea naționalităților în Ungaria să se facă după criteriu etnic, care să asigure compensarea reciprocă a enclavelor. Statul ungar să fie descentraizat, să fie un singur guvern, o singură legislație și o singură putere judiciară la Budapesta, care să asigure interesele țării. Totodată se urmărea înființarea la Budapesta a unei camere federale pe baza unui vot universal, direct și secret de toți cetățenii, iar fiecare naționalitate urma să aibe un stat național cu un guvern, organ legislativ și instanță de

³³ Popovici, *Cestiunea*, Prefață, p. V

³⁴ *Ibidem*, p.7-9

judecată. În ceea ce privește componența guvernului federal acesta era alcătuit din reprezentanții fiecărui stat național, iar în fruntea statelor naționale era numit un guvernator, din trei candidați propuși de adunarea legislativă, de către rege³⁵.

Limba maghiară devenea limba de stat în guvernul federal, în legislația centrală, între statele naționale și statul federal, precum și între statele naționale³⁶.

Conform acestui proiect Ungaria ar fi devenit stat federal în care naționalitățile erau recunoscute ca individualități naționale, iar principiul național era satisfăcut.

Tot aici Popovici prezintă conceptul de identitate din 1900 care evoluează până în zilele noastre și nu își va opri evoluția în zilele noastre. Prin urmare, nașterea unei națiuni are loc atunci când un grup restrâns de indivizi declară că ea există și încearcă să o demonstreze. Cele dintâi națiuni apar în secolul al XVIII-lea, iar înainte de acest secol nu exista nici o națiune în sens modern, adică politic. Națiunea se aseamănă cu „poporul” din filosofia politică care este singurul care poate conferi legitimitate puterii. Poporul este ceva abstract, națiunea este vie. Formarea națiunilor este legată de modernitatea economică și socială³⁷.

În ceea ce privește constructul multinațional Imperiul habsburgic, înainte de a fi închisoarea popoarelor el a fost un leagăn al naționalităților, pentru că el într-o primă fază a condus după două principii: 1. cunoaște pentru a administra; 2. divide pentru a stăpâni³⁸.

Prin revoluțiile de la 1848 ideea națională s-a dovedit a fi puternic mobilizatoare, de această idee vor ține cont suverani. Astfel că, ambiguitățile liberalismului ies la iveală

³⁵ *Ibidem*, p. 39-40

³⁶ Popovici, *Cestiunea*, p. 40

³⁷ Anne-MarieThiesse, *Crearea identităților naționale în Europa: secolele XVIII-XX*, Iași, Polirom, 2000, p. 9-10

³⁸ *Ibidem*, p. 76

în 1848 și se manifestă printr-un liberalism economic care va beneficia de constituirea piețelor naționale, de abolirea rămășițelor erei feudale și de o oarecare mobilitate socială³⁹.

În zorii secolului XX, principalele elemente ale „*check-list*”-ului identitar sunt deja clar prezizate, ceea ce face ca națiunile nou apărute să-și poare recupera cu rapiditate, așa numita, „*întârziere*”. Majoritatea națiunilor europene își identifică marii strămoși, își fixează limba națională, își inventariază folclorul și își expun imnurile naționale compuse. Începând din acest moment procesul de constituire identitară intră în era culturii de masă care constă sistemul de educație, activități sportive naționale, natura, folclorul⁴⁰.

Mergând mai departe, la sfârșitul broșurii Aurel C. Popovici concluzionează în termeni realiști la aceea vreme cu următoarele „*sau o Ungarie federală, liberă și prosperă, sau o Ungarie robită panrusismului – tertium non datur în marginile dualismului actual*”⁴¹.

Deși Aurel C. Popovici era convins că ideile sale nu vor fi ascultate de clasa politică și de opinia publică maghiară, care era ferm convinsă de durabilitatea dualismului, demersul său a pornit de la constatarea că puterea Triplei Alianțe ar fi paralizată, în situația izbucnirii unui război, prin nerezolvarea problemei naționale din Ungaria. Aici se vede vizionarismul și analiza lucidă a lumii întreprinsă de Aurel C. Popovici care a afirmat la 1894, următoarele: „*O pușcătură în Albania poate aprinde arsenalele păcii, ear’ omul care vede clar în această situație din întreg Sud-Ostul Europei, trebuie să se îngrozească la reflecțiunea: ce are să se întâmple când va izbucni războiul, despre care toți bărbații mari ai secolului, Bismarck, Moltke*

³⁹ *Ibidem*, p. 78

⁴⁰ *Ibidem*, p. 163

⁴¹ Popovici, *Stat*, p. 47

*ș.a sunt de acord că va schimba într'un mod radical și neînchipuit harta politică și etnografică a Europei?*⁴².

În urma analizei făcute mai sus se poate observa aportul acestei lucrări la conceptul de federalizare prezent și susținut de Aurel C. Popovici. Astfel că, în *Cestiune*, Aurel C. Popovici elaborează primul său proiect federalist, și anume, **federalizarea Ungariei**, plecând de la convingerea că statul ungar trebuie să intre într-o nouă etapă a istoriei sale.

Cea de-a doua lucrare pe care o vom analiza prin prisma conceptului de federalizare este *Stat și națiune. Statele-Unite ale Austriei-Mari*, este opera de căpătâi a lui Aurel C. Popovici, atât prin construcția sa, cât și prin expunerea vastului material informativ, dar și prin caracterul original al proiectului politic pe care îl propune. Lucrarea a apărut în anul 1906 la Leipzig, în limba germană, cu titlul *Die Vereinigten Staten von Gross-Österreich. Politische Studien zur Lösung der nationalen Fragen und staatsrechtlichen Krisen in Österreich-Ungarn (Statele Unite ale Austriei-Mari. Studii politice în vederea rezolvării problemei naționale și a crizelor constituționale din Austro-Ungaria)*. Milan Hodza susține că Popovici a terminat lucrarea în toamna anului 1905⁴³, iar în 1939, a fost tradusă în limba română de Petre Pandrea și publicată de Fundația pentru literatură și artă <<Regele Carol II>>. Titlul ediției în limba română este puțin modificat de editor: *Stat și națiune. Statele-Unite ale Austriei-Mari. Studii politice în vederea rezolvării problemei naționale și a crizelor constituționale din Austro-Ungaria*. Lucrarea a fost republicată în 1979 de Fundația Europeană Drăgan la Milano și în 1997 de către Editura Albatros.

⁴² *Ibidem*, Prefață, p. VII

⁴³ Milan Hodza, *Federation in central Europe: Reflections and Reminiscences*, London: Jarrolds Publishers, 1942, p. 26

Lucrarea *Stat și națiune* a lui Aurel C. Popovici poate fi considerată drept unul din proiectele federaliste cele mai temeinic argumentate științific din câte au fost elaborate în Europa centrală și de Sud-Est până la primul război mondial⁴⁴. Proiectul lui Aurel C. Popovici este unic datorită ecoului pe care l-a suscitât în întreaga Europă, el fiind acceptat ca document de lucru în cercurile neoconservatoare din jurul lui Franz Ferdinand, dar și – nu în ultimul rând – pentru implicațiile sale geopolitice⁴⁵.

În următoarele rânduri vom încerca să analizăm conceptul de federalizare promovat de Aurel C. Popovici în lucrarea s-a de bază *Stat și națiune*.

Încă de la începutul pledoariei sale, Aurel C. Popovici promovează conceptul de federalizare, considerat atât de vital în „reînvierea” Imperiului dualist Austro-Ungaria care în opinia sa și a altor mari oameni politici ai vremii era într-un colaps, iar soluția era însăși conceptul de federalizare.

Prin urmare încă din primele pagini ale lucrării sale de căpătâi Aurel C. Popovici scoate în evidență faptul că, poporul ceh dorește federalizarea imperiului pe baze istorico-constituționale, dar poporul german din Austro-Ungaria nu este de acord cu federalizarea propusă de poporul ceh, pentru că, dacă ar accepta federalizarea germanii pierdeau „*faimosul drept născut din posesiunea națională*” Prin urmare datorită „*luptelor naționale*” și nepunerii în practică a sistemului federativ, problema naționalităților nu putea fi soluționată⁴⁶.

⁴⁴ Ștefania Mihăilescu, *Transilvania în lupta de idei. Controverse în Austro-Ungaria privind statutul Transilvaniei* (partea II, III), București, Editura Silex, 1997, p. 51. (În continuare: Mihăilescu, *Transilvania...*)

⁴⁵ Virgil Nemoianu, *România și liberalismele ei. Atracții și împotriviri*, București, Editura Fundației Culturale române, 2000, p. 115

⁴⁶ Popovici, *Stat*, p. 9

Pentru a fi soluționată această problemă a naționalităților au fost elaborate diverse soluții: această problemă s-a încercat a fi soluționată în timpul guvernării liberalilor germani, prin propunerea federalismului lui Hohenwart al așa-ziselor „*individualități istorico-politice*” și prin sistemul lui Eduard Taaffe. Popovici susține că aceste soluții nu au putut să rezolve chestiunea naționalităților, având drept cauză principală „*dreptul istoric*”. Prin urmare, până a nu se renunța la acest „*drept istoric*” de către popoarele din imperiu care îl dețin, imperiul urma să meargă din rău în mai rău⁴⁷.

Singura soluție care putea să pună capăt problemei naționalităților era abandonarea „*dualismului austro-maghiar și să se înfăptuiască imediat o constituție imperială federală pe baza delimitărilor naționale*”. Prin urmare ideea unei „*Austrie Mare*” punea capăt discordanțelor între naționalități, iar în urma realizării acestui obiectiv, Sud-Estul Europei va avea un viitor asigurat⁴⁸. De aici se poate observa faptul că Popovici a avut o gândire mai largă mizând pentru siguranța viitorului Europei.

Mergând mai departe, Popovici accentuează faptul că, soluționarea problemei naționalităților nu stă în mâna federalismului propus de Belcredi și al celui propus de Hohenwart, pentru că federalismul propus de către aceștia se baza pe individualitățile istorico-politice, care nu pot să soluționeze problema naționalităților. Dar în urma formării a numeroase state naționale în cadrul unui stat austriac federal unitar, problemele naționalităților vor fi eliminate⁴⁹.

Popovici scoate în evidență momentul în care contele Beust a recomandat introducerea dualismului considerat de acesta că este o măsură de neutralizare a răspândirii slavilor

⁴⁷ *Ibidem*, p. 16-17

⁴⁸ *Ibidem*, p. 19

⁴⁹ *Ibidem*, p. 104

și românilor în înaltele medii ale imperiului. Înainte de acest eveniment cele două națiuni erau foarte apreciate datorită credinței și devotamentului față de împărat. Dar dualismul a fost introdus în locul federalismului pentru că acesta ar fi imprimat imperiului un caracter slav dominant, prin urmare s-a hotărât împărțirea imperiului între germani și maghiari, pentru a putea fi stompată așa numita „*invazia slavă*”⁵⁰.

Mergând mai departe, Popovici prezintă așa numita „*predică*” a Rusiei la adresa românilor și slavilor, care spune că germanii și maghiari sunt „*cei mai înverșunați dușmani*” ai libertății românilor și slavilor și care împiedică realizarea federalismului. Prin urmare doar Rusia „*marele imperiul slav al țarilor*” putea să elibereze aceste națiuni, pentru că „*ea este mare, puternică și slavă!*...”⁵¹.

Singura salvare a slavilor și românilor din imperiul habsburgic este punerea în aplicare a conceptului de federalizare printr-o constituție federală, pentru a-și asigura și dezvolta existența națională. Iar în cazul în care nu elaborează o constituție federală, cele două națiuni vor apleca la „*ideea slavă, Rusia!*”⁵². Popovici face referire la primul program politic unic, fundamentat pe principiile federalismului etnic, care putea fi comparat cu proiectele cehilor, sârbilor sau ale altor popoare din imperiu. Acest proiect a fost respins de în martie 1848. Iar la data de 26 aprilie 1849, românii, sârbii și slovacii înaintează împăratului o petiție comună, cunoscută în istoriografie sub denumirea de *Petițiunea națiunilor unite*, care a stat la baza viitoarelor colaborări ale națiunilor din Imperiul austriac⁵³.

⁵⁰ *Ibidem*, p. 116

⁵¹ *Ibidem*, p. 142

⁵² *Ibidem*, p. 145

⁵³ Liviu Maior, *1848-1849: românii și ungurii în revoluție*, București, Editura Enciclopedică, 1998, p. 116

DAR POPOVICI DOREA IMPLEMENTAREA CU ORICE CHIP CONCEPTULUI DE FEDERALIZARE PENTRU CĂ ERA SINGURA SOLUȚIE PENTRU NAȚIONALITĂȚI LA ACEEA VREME. IAR ÎMPOTRIVA ACESTEI SOLUȚII ERAU GERMAI CARE SUSȚINEAU CĂ NU ACCEPTĂ ACEASTĂ SOLUȚIE CHIAZ DACĂ SUNT AMENINȚAȚI DE VALUL SLAV DIN TOATE PĂRȚILE⁵⁴.

Referitor la implementarea dualismului Popovici amintește de data de 15 mai a anului 1867, când pe fondul introducerii dualismului, naționalitățile din Ungaria au ținut un congres la Budapesta având ca scop obținerea revendicărilor național-constituționale și pentru a protesta împotriva dualismului. Iar la data de 10 august 1895 naționalitățile au reținut un congres la Budapesta în care s-a hotărât „*înființarea unei ligi cu un program comun de luptă*”. Acest program respingea legea naționalităților ca fiind insuficientă și revendica delimitarea națională și o constituție federativă⁵⁵. Popovici scoate în evidență și cum priveau maghiarii conceptul de federalizare promovat de liga naționalităților, prin ziarul *Pester Lloyd*, care spunea despre naționalități că „*după ce au mai îngrămădit minciuni peste minciuni (!) și calomnii peste calomnii (!) au clădit de îndată turnul Babilonic al unui imperiu federativ*”, aceste naționalități (români, slovaci, sârbi) au fost catalogate ca „*bande de instigatori nemernici*” [...] „*care se leapădă de tot ce este mai scump și sfânt națiunii (!) ungare, care declară război constituției (!) ungare, dreptului public (!) ungar, evoluției (!) și organizării istorice a Ungariei*”. Prin urmare se poate vedea antipatia maghiară față de conceptul de federalizare și sângele maghiarilor de a-și menține drepturile istorice⁵⁶. De ce aceasă antipatie? Pentru că, dacă

⁵⁴ Popovici, *Stat*, p. 26

⁵⁵ *Ibidem*, p. 39

⁵⁶ *Ibidem*, p. 41

s-ar fi instituit federalizarea Ungariei, acest fapt ar fi însemnat „sfârșitul maghiarimei”⁵⁷.

Pentru a convinge opinia publică de importanța conceptului de federalizare Popovici amintește de activitatea românilor dintre anii 1860-1880 din cadrul ziarului *Federațiunea*, care apărea la Budapesta, fiind mereu persecutat de către magiari, dar respectat de către români. Acest ziar avea ca scop promovarea conceptului de federalizarea la nivelul elitelor intelectuale și lupta pentru federalizarea imperiului și scoaterea sa din criza acută în care se afla⁵⁸.

Mergând mai departe, Popovici apelează la un rezumat de al lui Rudolf Springer pe baza căruia susține criza prin care trece dualismul, evidențiind faptul că ambele state evoluează pe două căi diferite: pe de o parte o federație paritară „compusă din opt națiuni egale între ele, pe de altă parte o domnie brutală a unei singure națiuni asupra altor șase. Astfel că, Popovici concluzionează susținând că, dualismul și ideea unui imperiu germano-maghiar este moartă⁵⁹.

Într-unul din capitole intitulat *Eșecul politicii de maghiarizare*, Popovici aduce argumente care combat viabilitatea practicării politicii de maghiarizare dusă de instituțiile ungare, susținând că naționalitățile pot fi salvate de această politică „stricată” doar prin „introducerea federalismului în întreg imperiu, pe baza delimitării naționale, în hotarele lor etnografice”⁶⁰.

Mergând mai departe se poate observa la Aurel C. Popovici o adâncire în tainele conceptului de federalizare pe care încearcă să ni-l deslușească și nouă pentru siguranța, în

⁵⁷ *Ibidem*, p. 51

⁵⁸ *Ibidem*, p. 33

⁵⁹ *Ibidem*, p. 55

⁶⁰ *Ibidem*, p. 90

primul rând națională și apoi europeană. Prin urmare, teoreticianul Popovici face distincția dintre conceptul de federalizare și cel de confederație, pledând încă o dată pentru conceptul de federalizare, pe care îl scoate în evidență făcând diferența dintre cele două, susținând că noțiunea de confederație nu reprezintă un stat iar cea de federație reprezintă un stat⁶¹.

În ceea ce privește modul în care statul dualist Austro-Ungaria a fost întemeiat în anul 1867, Popovici prezintă „*monstruozițările constituționale pe care dualismul le-a creat*” prezentând alcătuirea imperiului din punct de vedere constituțional, susținând că, Ungaria cu Croația reprezintă o varietate de stat federal, iar Austria cu Ungaria o confederație. Popovici concluzionează spunând că modul cum era alcătuit statul dualist Austro-Ungaria cu optsprezece parlamente și optsprezece guverne nu putea reprezenta o structură constituțională unitară, ci doar o structură constituțională federală alcătuită din „*vre-o nouă până la zece state, toate puse pe aceeași treaptă, toate având drepturi egale sub autoritatea unui parlament central, a unui guvern central și a unei jurisdicțiuni centrale...*”⁶². Iar pentru menținerea unificării naționale Popovici este de acord cu Robert von Mohl, care recomandă ca mijloc principal pentru soluționarea acestui conflict, formarea unor state federale⁶³.

În partea a doua a cărții, în capitolul al doilea intitulat *Singura formă de stat posibilă pentru imperiul habsburgic*, Popovici prezintă conceptul de federalizare ca fiind singurul care poate duce la lungirea existenței imperiului habsburgic. Încă de la începutul capitolului Popovici propovăduiește „*adevărata esență a statelor federaliste moderne*”, pe care o

⁶¹ *Ibidem*, p. 121

⁶² *Ibidem*, p. 126-127

⁶³ *Ibidem*, p. 129

va dezbate pe parcursul acestui capitol. În prima parte a capitolului Popovici pune în discuție două concepte, conceptul de federalism și dualism, iar între federalismul extrem și dualismul extrem alege „o cale de mijloc” și anume *statul federal*.

În a doua parte a capitolului, Popovici relatează cum anumite persoane pledează pentru federalizarea imperiului și face, totodată, o departajare între cei care înțeleg conceptul de federalism în adevăratul sens al cuvântului și cei care elaborează teorii cu privire la modurile și formele de federalizare pentru imperiul austriac. Popovici își începe pledoaria citându-l pe Siegfried Brie care susține că statul federalist este chemat să satisfacă nevoile politice care reies dintr-o comunitate națională. Popovici apelează la o idee vehiculată adesea în epocă, ce spune că „*imperiul habsburgic a fost creat pentru sistemul federativ*”.

Popovici amintește de un „*alt luptător vechi pentru federalizare*” și anume, Anton Springer care observă că la aceea vreme conceptul de federalizare a cucerit cercuri tot mai largi, iar oameni din monarhie sunt împărțiți, de acesta, în trei categorii: clasa partizanilor dualismului, clasa federaliștilor și clasa federaliștilor imperiali sau a partizanilor unei Austrii-Mari. Popovici aduce în discuție și un discurs al prințului Alois Lichtenstein din 28 aprilie 1898 în care propunea federalismul pe baza delimitării naționale, exact ceea ce dorea și teoreticianul nostru⁶⁴.

Un alt susținător al conceptului de federalizare a fost Iulius Patzelt, care a urmărit instaurarea federalismului pentru că sistemul centralist era șubred, și totodată acesta reclamă autonomia administrativă și politică și cere cu zel o constituție federalistă⁶⁵.

⁶⁴ *Ibidem*, p. 190

⁶⁵ *Ibidem*, p. 191

Emile de Laveleye a pledat pentru federalizarea imperiului austro-ungar, susține Popovici, cerând adoptarea instituțiilor federale similare cu cele ale Statelor Unite ale Americii, iar prin angajamentul împăratului, tradițiile istorice, drepturile și dorințele poporului, diversitatea limbilor și a obiceiurilor trebuiau controlate de „*ulmul federal*”. Prin urmare conceptul de federalizare urma să dea satisfacție diverselor naționalități, iar imperiul devenea o monarhie de tip elvețiană⁶⁶.

Marele federalist spaniol Francisco Pi y Margall considera că dezvoltarea culturală duce la unitate iar federalismul, susține el, ducea la o asemenea unitate⁶⁷.

Profesorul elvețian de drept constituțional, Jakob Dubs prezintă două principii prezente în constituția statului federal și anume: unitatea forței naționale (pentru că doar așa poate fi vorba despre o națiune politică) și o libertate individuală foarte mare⁶⁸.

Pierre-Joseph PROUDHON era de părere că doar conceptul de federalizare poate să soluționeze problema compromisului între libertate și principiul de autoritate și doar aceste conceptul „*garantează respectul neștirbit față de cetățean și față de stat, pe de o parte, ordinea, dreptatea, stabilitatea, pacea pe de altă parte*”. Aceeași părere o împărtășește și Edward A. Freeman care spune că, constituția federalistă este un ideal de constituție, dar și Albert Shaws care în articolul „*An American view of Home-Rule and Federation*” susține că poporul american a trăit după aceste principii, iar „*cimentul*” care unește statele americane este făcut din trei elemente: autonomia internă a

⁶⁶ *Ibidem*, p. 192-193

⁶⁷ *Ibidem*, p. 194

⁶⁸ *Ibidem*, p. 195

fiecărui stat, unitate în chestiunile de interes general ale statului și drepturi cetățenești pentru toți cetățeni⁶⁹.

Popovici prezintă persoanele care sunt de partea conceptului de federalizare cu toate accepțiunile sale. Iar primul care este de acord cu acest concept de federalizare este Robert von Mohl care susține că statul federal reprezintă autoritatea care se bazează pe un principiu constituțional propriu, fiind expresia unui personalități morale proprii și nu reprezintă suma statelor membre.

Mergând mai departe, Popovici își dezvăluie viziunea proprie care avea ca scop formarea unei Austrii-Mari, apelând încă de la început la Palacky, care dorea încă de la 1848 să clădească „o Austrie nouă, pe baze federative, un stat federal [...] care să se întemeieze tocmai pe unirea popoarelor libere și cu desăvârșire egale în drepturi”⁷⁰.

Teritoriul federației sau al imperiului propus de Popovici, care după câte se vede urma să poarte numele de Austria Mare, a fost structurat pe bază etnografică în cinsprezece state, printre care și Transilvania cu toate regiunile locuite de românii din Ungaria și România⁷¹. Iar în ceea ce privește numărul lor, autorul este de părere că nu este deloc mare în comparație cu cele patruzeci și cinci de state ale confederației americane sau cele nouăsprezece state, regate și provincii care formau monarhia habsburgică⁷².

Popovici a preluat anumite idei ale personalităților amintite mai sus și le-a dezbătut în opera sa de căpătâi *Stat și națiune* și anume: importanța acestui concept la nivelul întregii Europe, puterea acestui concept de a satisface nevoile politice care reies dintr-o comunitate internațională, împărțirea viitorului stat federal Austria-Mare pe baza

⁶⁹ *Ibidem*, p. 196

⁷⁰ *Ibidem*, p. 233

⁷¹ *Ibidem*, p. 235

⁷² Popovici, *Stat*, p. 237

delimitărilor naționale, asigurarea autonomiei administrative și politice a statelor din cadrul federației, adoptarea instituțiilor federale similare cu cele ale Statelor Unite ale Americi, ideea de unitate culturală care se putea realiza cu ajutorul implementării conceptului de federalizare și ideea de libertate individuală la nivelul fiecărui stat din federația austriacă.

Toate aceste idei au avut un rol important în definirea conceptului de federalizare prezentat de Aurel C. Popovici în întreaga sa operă. Prin urmare Popovici a adunat ideile marilor oameni politici ai Europei, cu privire la conceptul de federalizare, pe care le-a dezbătut pe larg și le-a transpus în opera sa. Meritul lui Popovici, considerăm, că este acela de a culege anumite idei ale unor personalități și a le adapta la situația în care se afla imperiul dualist Austro-Ungar, iar mai mult de atât, o parte din aceste idei pot fi implementate și adaptate la bunul mers al U.E..

În capitolul al III-lea, din partea a II-a, intitulat „*Sistemul federativ*” prezintă persoanele care sunt împotriva conceptului de federalizare și ce acuze i se aduc acestui concept, cele trei state federaliste (Germania, Elveția și Uniunea Americii de Nord) și nu în ultimul rând persoane care sprijină conceptul de federalizare.

Prin urmare, Popovici prezintă „*lupta pentru și contra federalismului*” din Austro-Ungaria, susținând că unii oameni politici încurcă noțiunea de federație cu cea de confederație, un exemplu ar fi Wenzel Lustkandl, dar și Von Kremer este unul dintre cei care, după părerea lui Popovici, nu face deosebirea între conceptul de federalizare și cel de confederație⁷³.

Carl Giskra a fost un luptător înverșunat al federalismului, susține Aurel C. Popovici, care a vorbit chiar și în parlament împotriva acestui concept, susținând că în

⁷³ *Ibidem*, p. 199 și 201

urma introducerii federalismului ideea de stat va fi distrusă, iar acest concept, dacă este aplicat, duce la ruina imperiului. Popovici combate ideile sale susținând că federalismul înseamnă o tendință de descentralizare, dând exemplu Statele Unite ale Americii⁷⁴.

Mergând mai departe, Popovici prezintă cele trei state federative, din perioada în discuție, Germania, Elveția și Uniunea Americii de Nord, pe care le folosește ca model în pledoaria sa, susținând totodată, că aceste trei state federative s-au născut din confederație, acest fapt explicând că statul federal nu reprezintă o dizolvare a imperiului⁷⁵.

Popovici își prezintă modelele după care și-a conceput proiectul de federalizare al Austriei Mari susținând faptul că, Elveția are 25 de cantoane, Germania are 25 de state și S.U.A are 45 de state, iar fiecare membru al acestor state este deplin autonom „*până la limita unde începe competența imperiului sau a Uniunii*”. Prin urmare statele din federație sunt subordonate autorității federale sau imperiului, fiind obligate să asculte de autoritatea imperială sau federală, pentru că toate drepturile le sunt acordate de către autoritatea federală și pot fi retrase într-un anumit caz⁷⁶.

Prin urmare Popovici susține sistemul federativ american, elvețian, german ca fiind un construct politic relativ nou, care nu se compară cu federația greacă sau alte federații anterioare și atribuie conceptul de federație americanilor și anume al lui Hamilton, Maddison și Jaty care au reușit să introducă o constituție care să garanteze unitatea confederației nord americane, deoarece confederația era amenințată cu prabușirea datorită riscului de destrămare a statului american. Statul american a adoptat constituția federalistă la 17 septembrie 1787, la început cuprindea 13

⁷⁴ *Ibidem*, p. 200-201

⁷⁵ *Ibidem*, p. 203

⁷⁶ *Ibidem*, p. 205-205

state ca mai apoi datorită forței de atracție numărul statelor a crescut la 45⁷⁷. Prin urmare ideea extinderii S.U.A a fost preluată în susținerea proiectului de federalizare elaborat de Popovici pentru mărirea granițelor Austriei-Mari, iar mai apoi Uniunea Europeană a preluat această idee de extindere a granițelor sale care continuă și astăzi.

Popovici crește gradul de importanță al conceptului de federalizare atunci când face una din cele mai „îndrăznețe” afirmații, dar adevărate, și anume că: „*președintele Statelor-Unite este mai puternic decât regele Angliei moderne*”⁷⁸.

În acest capitol se poate observa o puternică imprimare a conceptului de federalizare în viziunea federalistului Aurel C. Popovici care aduce o serie de avantaje conceptului, în pofida dezavantajelor expuse de diverse persoane. Conceptul propagat de acesta era **singurul** mijloc de a scoate imperiul din grava criză în care se afla la vremea respectivă.

În ceea ce privește elaborarea constituției federative a Statelor Unite ale Austriei Mari, Aurel C. Popovici propune ca statul trebuie să rămână monarhie, în fruntea lui să fie Franz Iosif I, iar fiecare cetățean al unui stat național este în același timp și cetățean austriac. Statele Unite ale Austriei urmau să formeze un teritoriu vamal comun⁷⁹.

Competența imperiului federal și a organelor sale se întindea asupra listei civile a Coroanei, politica externă, armatei și marinei, legislației vamale, dreptului civil, penal și procedura, legislația și administrația marilor linii de tranzit pe cale ferată, dar și liniile necesare apărării imperiului, legislația cetățeniei și a domiciliului, dreptul maritim, pașapoarte, controlul străinilor, poliția sanitară și veterinară, fixării monedei și a cursului, sistemul de măsuri

⁷⁷ *Ibidem*, p. 211

⁷⁸ *Ibidem*, p. 213

⁷⁹ *Ibidem*, p. 242-243

și de greutate, protecția mărcilor și a mostrelor, brevetele de invenții, jurisdicția litigiilor între statele componente, administrarea Bosniei și Herzegovinei și finanțele legate de veniturile și cheltuielile statului federal⁸⁰.

Fiecare stat național care făcea parte din federație avea dreptul la o constituție proprie care trebuia aprobată de guvernul imperial. În ceea ce privește guvernele statelor din cadrul federației acestea aveau în fruntea lor un guvernator care trebuia să fie cetățean al statului respectiv. Guvernatorul alegea membrii guvernului, care trebuiau să fie aprobați de împărat⁸¹.

Limba oficială a imperiului, a comunicării între statele componente și în relațiile internaționale urma să fie limba germană. Pe de altă parte fiecare stat național putea să-și hotărască limba națională⁸².

Mergând mai departe, Popovici aduce argumente pentru a demonstra superioritatea unei stat federal, prin faptul că problema naționalităților din imperiu va fi îndepărtată și luptele între naționalități vor înceta⁸³. Iar impunerea unei constituții federative ar însemna libertate națională, progres politic, guvern puțin constisitor, prosperitate în creștere a populației, instaurarea unei ordini și încrederi în instituțiile statului, apariția unui patriotism sincer și plin de însuflețire, oprirea revoluțiilor și nu în ultimul rând un drum infailibil al reformei. Această constituție urma să producă un patriotism sincer și plin de însuflețire în imperiu⁸⁴.

În ceea ce privește menirea Austriei Mari, Popovici susține că în urma federalizării imperiului iredentismul va

⁸⁰ *Ibidem*, p. 243-244

⁸¹ *Ibidem*, p. 248

⁸² *Ibidem*, p. 249

⁸³ *Ibidem*, p. 279

⁸⁴ *Ibidem*, p. 286-288

dispărea, iar în schimb vor apărea simpatii din partea statelor învecinate care vor dori să facă parte și ele din acest imperiul federalist⁸⁵. Prin urmare aici se poate observa ideea de lărgire a statului federalist Austro-Ungaria, iar această idee este pusă în practică și de Uniunea Europeană, prin lărgirea granițelor acestui construct politic.

Conceptul de federalizare în accepțiunea contemporanilor lui Aurel C. Popovici

Lucrarea *Stat și națiune* a lui Aurel C. Popovici poate fi considerată drept unul din proiectele federaliste cele mai temeinic argumentate științific din câte au fost elaborate în Europa centrală și de Sud-Est până la primul război mondial⁸⁶. Ideea unor **State Unite ale Austriei Mari** nu este chiar nouă. Ea a mai fost vehiculată în epocă, în contextul căutării unor soluții federaliste la dualismul austro-ungar care dădea tot mai multe semne de ciză. Astfel că planul propus de Aurel C. Popovici nu este primul proiect federalist, deoarece și alte personalități au elaborat proiecte de federalizare pentru a soluționa ciza în care se afla Imperiului Austro-Ungar. Contemporani care au vehiculat cu conceptul de federalizare au fost Karl Renner și O. Jászi⁸⁷.

⁸⁵ *Ibidem*, p. 321

⁸⁶ Ștefania, *Transilvania*, p. 51

⁸⁷ Victor Neumann, *Ideologie și fantasmagorie. Perspective comparative asupra gândirii politice în Europa Est-Centrală*, București, Polirom, 2001, p. 87-88. Vezi și Constatin Graur, *Cu privire la Franz Ferdinand*, București, Editura Adevărul, 1935, p. 220 (În continuare: Graur, *Cu privire...*)

După apariția lucrării *Stat și națiune* grupările politice din Imperiul Austro-Ungar au luat o atitudine atât pro cât și contra conceptului de federalizare propagat de Aurel C. Popovici.

În Austria conceptul de federalizare prezentat de Popovici în lucrare s-a bucurat de ecouri pozitive, astfel că ideea unei Austrii-Mari va acumula numeroși aderenți, atât printre „*gross-österreich-istii*” care erau grupați în jurul social-creștinilor austrieci, cât și cealaltă parte a spectrului politic, în sânul democraților. Aceștia, în cadrul programului adoptat în congresul de la Brünn, încă din anul 1899, și-au propus transformarea Austriei într-un stat federal-democratic. Și ei, la fel ca și Aurel C. Popovici, propuneau înlocuirea sistemului dualist cu un „*stat federal de naționalități*”, care să fie organizat nu după dreptul istoric, ci prin constituirea unor „*corpuri de administrație autonomă, delimitate după criteriul național*”⁸⁸. Aceste entități autonome urmau să-și creeze camere legislative naționale alese pe baza votului universal. La fel ca în proiectul lui Popovici, delimitările după naționalități vor urma să cuprindă minorități diferite, din cauza structurii etnice amalgamate a populației imperiului, drepturile minorităților naționale urmau să fie apărute de o lege specială votată de parlamentul central⁸⁹.

Ideile lui Karl Renner nu coincideau decât parțial cu acelea ale lui Popovici. Amândoi înțelegeau conceptul de federalizare dar reflecțiile lor politice nu s-au bazat pe aceleași principii. În programul lui Renner, sufragiul universal și autonomia persoanei reprezentau două puncte de reper inconfundabile, în vreme ce pentru ideologul român autonomia colectivă se situa mai presus de orice. Este adevărat că, aidoma lui Aurel C. Popovici, Karl Renner

⁸⁸ Graur, *Cu privire*, p. 207

⁸⁹ *Ibidem*, p. 207-208

reflecta la o împărțire teritorială, intenția lui fiind aceea de a asigura autonomia grupurilor lingvistice din monarhie. Renner a conceput reorganizarea statului prin înlocuirea vechiului sistem administrativ cu unul alcătuit numai din patru zone: Austria inferioară, Sudeții, regiunea maritimă și ținuturile carpatice⁹⁰.

Distincția, dar și asemănarea celor două orientări, socialistă și naționalistă, se cuvin a fi evidențiate. Mișcarea socialistă austriacă, din care Karl Renner făcuse parte, adăugase puncte de vedere noi și originale vechilor probleme. Alcătuită fiind din mai multe națiuni și naționalități, Monarhia trebuia să se îngrijească în primul rând să instituie un sistem de conducere locală întruchipînd esența națiunii. Sistemul de educație în limba maternă, asociațiile culturale, autoritățile administrative și juridice urmau să contribuie la unitatea statală, și nu la destrămarea ei. Dacă împărțirea lui Popovici avusese ecou îndeosebi în mediile naționaliste române și sud-slave, teoria lui Renner a avut efect asupra proletariatului austriac⁹¹.

Referitor la conceptul de federalizare și la ideile lui Popovici plasate în lucrarea *Stat și națiune*, Oszkár Jászi plasează lucrarea printre lucrările de propagandă, recunoscînd în Popovici pe unul dintre cei mai străluciți gânditori politici ai românilor. Rațional în analizele sale, Jászi pledase pentru un compromis cu toate comunitățile din Ungaria. Interesul său pentru salvarea imperiului se rezuma la Transilvania, dar ideea federală îi era familiară și o îndrăgise indiferent din partea cui venea. Este posibil ca Popovici să i se fi recomandat mai mult prin discursul său naționalist-revoluționar decît prin proiectul federalist. Jászi se pronunțase pentru un program comun minimal al

⁹⁰ <http://193.226.7.140/~leonardo/n11/Neumann1.htm>

⁹¹ *Ibidem*

grupurilor etno-naționale, fără de care considera că nicăieri în lume nu se poate realiza o cooperare⁹².

Personalitatea de bază, care era singura în măsură să pună în aplicare proiectul de federalizare al lui Aurel C. Popovici, Franz Ferdinand, îi dezvăluia generalului Margutti, în 1913, următoarele: „Trăiesc și voi muri pentru federalism, este unica mântuire a monarhiei, dacă mai poate s-o mântuie ceva. Dualismul este în zilele noastre un regim cu totul învechit, el intră în categoria absurdităților, anomaliilor”⁹³. Astfel că de acesta își legase Aurel C. Popovici toate speranțele, dovedind totodată lumii culte că și o minte valahă poate avea o vedere largă asupra problemelor internaționale și mai ales să facă o temeinică și documentată pledoarie în favoarea federalismului. Iar în urma aplicării acestui proiect Aurel C. Popovici urma să devină cancelarul viitoarei federații la care spera că va adera și Vechiul Regat și chiar Basarabia⁹⁴.

Deși Aurel C. Popovici a reușit să câștige încrederea viitorului moștenitor al tronului habsburgic și să fie menit a deveni „der Kanzler-ul” Statelor Unite ale Austriei Mari, ideile sale au ridicat în schimb protestele croaților, cehilor, polonezilor și maghiarilor, care erau împotriva centralismului austriac deoarece acesta le îngreădea autonomia lor⁹⁵.

Conducătorul slovacilor, Mihai Hodža, acceptă conceptul de federalizare al lui Aurel C. Popovici, cu condiția ca împăratul să dea unele garanții prealabile populațiilor nemaghiare din imperiu și să acorde drept de vot universal pe cuprinsul întregului imperiu, chemând

⁹² *Ibidem*

⁹³ Graur, *Cu privire*, p. 232

⁹⁴ George Ciorănescu, *Români și ideea federalistă*, București, Editura Enciclopedică 1997, p. 69 (În continuare: Ciorănescu, *Români...*)

⁹⁵ *Ibidem*, p. 77

astfel la viață politică toate păturile țărănești și muncitorești din Ungaria⁹⁶.

Nici în Germania lucrarea lui Aurel C. Popovici n-a trecut neobservată de adversarii tezei pangermaniste, critica venind din cealaltă tabără, din partea cercurilor naționaliste germane⁹⁷. Numeroase articole au fost publicate în presa germană, care vorbeau despre vasta sa cultură politologică și erau de părere cu autorul în ceea ce privește reformarea monarhiei habsburgice, care era o necesitate indispensabilă pentru menținerea echilibrului european. Iar ziare precum *Kölnische Zeitung* și *Reichenberger Zeitung* vedeau în conceptul de federalizare exprimat de Aurel C. Popovici **germenele viitoarei Europe unite și democratice**⁹⁸.

Conceptul de federalizare al lui Aurel C. Popovici, care avea menirea de a schimba istoria imperiului austriac, a fost vehement respins de cercurile guvernamentale maghiare, care considerau că aplicarea acestui proiect va avea drept consecință desființarea „statului istoric ungar”. Chiar și lucrarea *Stat și națiune* a fost interzisă în Ungaria, scoasă din librării, confiscată și distrusă. Împotriva autorului a fost deschisă o acțiune judiciară pentru înaltă trădare⁹⁹.

Cel mai înflăcărat adversar al ideilor lui Aurel C. Popovici cu privire la punerea în aplicare a conceptului de federalizare și includerea imediată a Transilvaniei în granițele acestui imperiu a fost Vasile Goldiș. Acesta a respins acuzațiile ministrului de interne al Ungariei, care îi învinuia pe românii din Transilvania că și-au însușit tezele lui Aurel C. Popovici și că urmăresc să submineze temeliile

⁹⁶ *Ibidem*

⁹⁷ Nicolae Bocșan, „Idei și proiecte federaliste la românii din transilvania în secolul al XIX-lea”, în vol. *Artă, istorie, cultură*, Cluj-Napoca, Editura Nereamia Napocae, 2003, p. 352

⁹⁸ Mihăilescu, *Transilvania*, p. 65

⁹⁹ Nandriș, *Aurel C. Popovici*, p. 35

statului. Deputatul Vasile Goldiș i-a asigurat pe parlamentari că atât românii cât și celălalte naționalități nu doreau știrbirea integrității teritoriale a Ungariei, ci se ridicau împotriva maghiarizării forțate. Vasile Goldiș este de părere că loialitatea etniilor și naționalităților nemaghiare putea fi câștigată doar prin renunțarea la falsul constituționalism, care prevedea introducerea votului universal și respectarea prevederilor legilor naționalităților din 1868¹⁰⁰.

Românii bucovineni au receptat proiectul Statelor Unite ale Austriei Mari mult mai favorabil decât cei din Transilvania și Ungaria, din dorința de a se uni cu frații lor din monarhie. Printre adepții bucovineni ai proiectului lui Aurel C. Popovici îi menționăm pe socialistul G. Grigorovici și Isopescul – Grecul. Acesta din urmă în ședința din 22 octombrie 1918, a proclamat ruperea Bucovinei de Austria, evocându-l în discursul său pe Aurel C. Popovici¹⁰¹.

În România conceptul de federalizare prezent în cartea lui Aurel C. Popovici s-a bucurat de atenția specială a lui Nicolae Filipescu, care era interesat de o eventuală includere a României în federația Austriei Mari. Nicolae Filipescu era adeptul Austriei Mari – *Gross Österreich* deoarece considera că aceasta era singura modalitate de a da tuturor naționalităților egală îndreptățire sub conducerea Austriei¹⁰².

O altă personalitate importantă din cadrul scenei politice românești a fost Take Ionescu, care a fost un adversar al conceptului de federalizare explicat de Aurel C. Popovici, deoarece el dorea o unire a tuturor românilor și o introducere a tuturor românilor sub tutela imperiului

¹⁰⁰ Teodor V. Păcățian, *Cartea de aur sau luptele politice naționale ale românilor de sub coroana ungară*, vol. VIII, Sibiu, Tiparul Tipografiei Arhidiecezane, 1915, p. 434-435

¹⁰¹ Graur, *Cu privire*, p. 240-241

¹⁰² Ciorănescu, *Românii*, p. 78-79. Vezi și Mihai Racovițan, *Alexandru Vaida-Voevod între Memorandum și Trianon*, Sibiu, 2000, p. 89

habsburgic¹⁰³. Titu Maiorescu nu a fost nici adversar al conceptului de federalizare prezentat de Aurel. C. Popovici și nici un admirator al acestui concept¹⁰⁴. Cu alte cuvinte el și-a declarat neutralitatea față de acest concept.

Conceptul de federalizare analizat pe baza lucrărilor lui Aurel C. Popovici a rămas doar un exercițiu teoretic, nu din cauza opoziției împăratului și a naționalităților de diverse culori și etnic, ci datorită dispariției unicului susținător capabil de al pune în practică, Franz Ferdinand¹⁰⁵.

După Aurel C. Popovici au mai fost și alte persoane care au avut tentative de federalizare a imperiului, chiar și Carol I în octombrie 1918 a depus un proiect de federalizare a imperiului, dar acest proiect a fost respins de națiunile imperiului datorită noilor condiții politice prin care își cereau dreptul de autodeterminare și despărțire de statul austro-ungar. Prin urmare imperiul și-a încetat existența, oficial, pe 3 noiembrie 1918. Dispariția sa a creat un dezechilibru la nivel european, creându-se mai multe probleme decât existau înainte de dispariția imperiului dualist¹⁰⁶.

În concluzie, dacă pe parcursul secolului al XIX-lea datorită crizei de identitate națională, marii gânditori ai vremii au elaborat diferite proiecte de federalizare (iar alții le-au combătut) pe parcursul secolului XX în urma abrogării ideii de colonialism s-au format și s-a pus în practică principiul naționalităților, care a dus la formarea unor noi state naționale.

În viziunea lui Aurel C. Popovici conceptul de federalizare propus de el ar fi avut drept rezultat

¹⁰³ *Ibidem*, p. 81

¹⁰⁴ *Ibidem*, p. 82

¹⁰⁵ Sabina Fati, *Transilvania o provincie în căutarea unui centru. Centru și periferie în discursul politic al elitelor din Transilvania 1892-1918*, Cluj, Centrul de resurse pentru diversitate etnoculturală, 2007, p. 154

¹⁰⁶ *Ibidem*

soluționarea problemei Transilvaniei și a problemei românești în ansamblul său. Această veche provincie românească împreună cu Regatul României s-ar fi constituit într-un singur stat național unitar, devenind unul dintre statele membre ale Austriei Mari. Cu ajutorul acestei soluții s-ar fi pus capăt politicii de deznaționalizare forțată promovată de aristocrația maghiară, statul ungar urmând să se limiteze la teritoriile locuite în majoritate de maghiari¹⁰⁷.

Aurel C. Popovici a fost adeptul conceptului de federalizare deoarece acesta acorda o largă autonomie popoarelor din imperiu pentru că, zicea el, „*autonomia va da posibilitatea fiecărui dintre aceste popoare (cehi, ruteni, sloveni, croați, sârbi, români și slovaci) să-și ridice în câțiva ani o serie de școale primare, secundare și superioare*”¹⁰⁸ iar „*suma acestor rezultate culturale multilaterale va da imperiului o forță și o putere de atracție mare*”¹⁰⁹, dar a fost și împotriva centralismului și federalismului extrem pe care le considera că duc la omnipotența statului, la restrângerea libertăților individuale, la autoritarism sau chiar la absolutism și dictatură, acestea fiind niște piedici în calea dezvoltării unei societăți din toate punctele de vedere, prin urmare el opta pentru „*o cale de mijloc*” și anume „*statul federal*” care era „*o formă de stat, centralistă, tocmai în măsura în care poate fi garantată stabilitatea și puterea unui imperiu; iar federalist sau descentralizat în măsura în care este nevoie pentru dezvoltarea liberă a naționalităților ajunse la majorat*”¹¹⁰.

Înainte de apariția planului de federalizare pentru Austro-Ungaria, Popovici i-a dat întâietate Ungariei pentru că până la 1918 Ungaria era considerată patria românilor ardeleni. Astfel a elaborat un plan de federalizare al

¹⁰⁷ Mihăilescu, *Transilvania*, p. 101

¹⁰⁸ Popovici, *Stat*, p. 284

¹⁰⁹ *Ibidem*, p. 286

¹¹⁰ *Ibidem*, p. 185

Ungariei. Dar Popovici era conștient că maghiarii sunt împotriva conceptului de federalizare propus, pentru că în cazul în care s-ar fi pus în practică federalizarea Ungariei, hegemonia poporului maghiar a fi fost anulată, acest fapt fiind inacceptabil de către poporul maghiar care simțea că „*statul istoric ungar*” urma să se desființeze în cazul implementării acestui concept.

Aurel C. Popovici a fost prin opera sa un luptător al cauzei naționalităților din imperiul dualist Austro-Ungar, având ca țel suprem implementarea cu orice chip, atât pe cale pașnică cât și prin forță, a conceptului de federalizare, considerat de acesta singura soluție pentru a scoate imperiul din criza acută în care se afla la vremea respectivă.

Ideile pe care le-a apărât și susținut cu atâta tărie în fața celor care se opuneau cu înverșunare federalizării Austro-Ungariei, sunt prezente în lucrarea sa de căpătâi *Stat și națiune*. Popovici a preluat aceste idei de la marii oameni politici ai vremii și le-a dezbătut pe larg în opera sa adaptându-le la situația dezastruoasă în care se afla imperiul dualist Austro-Ungar, iar o parte din aceste idei pot fi implementate și adaptate la bunul mers al U. E.. Ideile pe care le-a susținut Popovici au fost: în primul rând salvarea imperiului dualist Austro-Ungaria din colapsul în care se afla, prin implementarea unei constituții federale, văzută de acesta unica soluție; acest imperiul federalist cu numele de Austria Mare urma să fie admirat de statele din jurul său, care în cele din urmă vor dori să facă parte din acest imperiu; importanța conceptului de federalizare la nivelul întregii Europe, care avea puterea de a asigura autonomia administrativă și politică a statelor; soluționarea „*chestiunii naționalităților*”; implementarea ideii de unitate culturală și libertate individuală la nivelul fiecărui stat din federație. Aceste idei au fost susținute de Aurel C. Popovici până în momentul când unica persoană care putea

să pună în practică proiectul său de federalizare al Austro-Ungariei, prințul moștenitor Franz Ferdinand, este asasinat la Sarajevo, în data de 28 iunie 1914, iar la sfârșitul războiului Imperiul Austro-Ungar s-a destrămat. Prin urmare proiectul de federalizare propus de Aurel C. Popovici în lucrarea *Stat și națiune. Statele unite ale Austriei-Mari* nu mai era interesant pentru fostele națiuni ale Imperiului, pentru că acum erau libere să se formeze ca state naționale independente. Astfel că proiectul său a rămas un exercițiu teoretic doar pe hârtie.

Popovici trasează în lucrarea sa *Stat și națiune* menirea pe care o va avea Austria Mare, aceasta constând în apariția unor simpatii din partea statelor învecinate (ex. Regatul României) care urmau să dorească să facă parte și ele din acest imperiu federalist. Aici se poate observa ideea de lărgire a granițelor statului federalist Austria Mare, idee care este pusă în practică și de Uniunea Europeană, prin extinderea acestui construct politic, astăzi cuprinzând 27 de state.

Lucrarea *Stat și națiune* este, fără dar și poate, unul din proiectele federaliste cele mai temeinic argumentate științific din câte au fost elaborate în Europa centrală și de sud-est până la Primul Război Mondial, și totodată este o lucrare care poate fi înțeleasă doar în contextul epocii și în prelungirea bogatei tradiții de gândire federală din spațiul central și sud est european până la marea conflație din 1914. Lucrarea a fost scrisă cu vigoare și talent, fiind întemeiată pe o vastă literatură politică, juridică și istorică preluată direct din peste 10 limbi de către autorul politolog asupra căreia a reflectat mai bine de 15 ani¹¹¹.

¹¹¹ Pavel Teodor, „Ideea federală la Aurel C. Popovici”, în *Istoria ca experiență intelectuală*, Oradea, 2001, p. 320 (În continuare: Teodor, Ideea...)

Aurel C. Popovici a pledat în întreaga sa operă pentru formarea unui „*stat în stat*” considerând că „*monarhia noastră nu a fost niciodată un stat național, nu este nici acum și nu va fi niciodată. Ea a fost și trebuie să rămână: o ligă a națiunilor*”¹¹².

Proiectul lui Aurel C. Popovici a fost și rămâne un proiect de mare anvergură dacă ne referim la persoana care l-a susținut, Franz Ferdinand, cât și la ecoul de care s-a bucurat fiind răspândit în întreaga Europă, mai ales în spațiul Imperiului Austro-Ungar.

Referitor la persoana lui Aurel C. Popovici, trebuie amintit faptul că el nu a fost un dușman al națiunii maghiare, ci a fost un adversar neîmpăcat al dualismului și hegemonismului aristocratic din Regatul Ungar care a adus atâtea suferințe românilor și altor naționalități, dar categoric Popovici n-a avut resentimente față de poporul maghiar, pentru că el s-a născut pe plaiurile transilvane și a studiat în instituții școlare din imperiu, române, maghiare și germane, conturându-și profilul intelectual în diversitatea peisajului său cultural și lingvistic. Trebuie amintit faptul că, cultura germană și-a pus amprenta în mare măsură asupra sa, dar era și un vorbitor al limbii maghiare cunoscând viața culturală, artistică și științifică maghiară¹¹³.

BIBLIOGRAFIE

Surse edite

Brașiște, Valeriu, *Amintiri din închisoare. Însemnări contimporane și autobiografice*, București, 1972.

Idem, *Oameni, fapte, întâmplări*, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1980.

Graur, Constantin, *Cu privire la Franz Ferdinand*, București, Editura Adevărul, 1935.

¹¹² Popovici, *Stat*, p. 263

¹¹³ Teodor, *Ideea*, p. 322.

- Hodža, Milan, *Federation in Central Europe*, Londra, New York, Melbourne, Jarrolds Publishers, 1942.
- Popovici, Aurel Constantin, *Cestiunea naționalităților și modurile soluțiunii sale în Ungaria*, Sibiu, Institutul Tipografic T. Liviu Albini, 1894.
- Idem, *Principiul de naționalitate. Conferință desvoltată la 30, I, 1894 în „Ateneul Român” din București*, București, Tipografia Modernă, Cregorie Luis 24. – Strada Academiei. – 24, Editura Autorului, 1894.
- Idem, *La question roumaine en Transylvanie et en Hongrie*, Lausanne și Paris, 1918.
- Idem, *Stat și națiune. Statele-Unite ale Austriei-Mari. Studii politice în vederea rezolvării problemei naționale și a crizelor constituționale din Austro-Ungaria*, Traducere din limba germană cu o prefață de Petre Pandrea, cu patru planșe afară de text, București, Fundația pentru literatură și artă „Regele Carol II”, 1939.
- Idem, *Naționalism sau democrație. O critică a civilizațiunii moderne*, Studiu introductiv, îngrijire de ediție, note de Constantin Schifirneț, București, Albatros, 1997.
- Vaida-Voevod, Alexandru, *Memorii*, ediție îngrijită de Alexandru Șerban, vol. I, II, III, IV, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1995.

Presă

Tribuna, 1892.

Bibliografie secundară

- Bocșan, Nicolae, Mândruț, Stelian, „Idei și proiecte federaliste la românii din transilvania în secolul al XIX-lea”, în vol. *Artă, istorie, cultură*, Cluj-Napoca, Editura Nereamia Napocae, 2003, p. 339-355.
- Ciorănescu, George, *Românii și ideea federalistă*, București, Editura Enciclopedică 1997.
- Cordoș, Nicolae, „Începuturile activității publicistului și gânditorului Aurel C. Popovici”, în *Apulum*, nr. XXXIV, 1997, p. 475-499.
- Fati, Sabina, *Transilvania o provincie în căutarea unui centru. Centru și periferie în discursul politic al elitelor din Transilvania 1892-1918*, Cluj, Centrul de resurse pentru diversitate etnoculturală, 2007.

- Iorga, Nicolae, *O luptă literară*, vol I, Ediție de Valeriu Răpeanu și Sanda Răpeanu, studiu introductiv, note și comentarii de Valeriu Răpeanu, București, Editura Minerva, 1979.
- Maior, Liviu, *Alexandru Vaida-Voevod între Belvedere și Versailles*, Cluj-Napoca, Editura Sincron, 1993.
- Idem, *1848-1849: românii și ungurii în revoluție*, București, Editura Enciclopedică, 1998.
- Mihăilescu, Ștefania, *Transilvania în lupta de idei. Controverse în Austro-Ungaria privind statutul Transilvaniei* (partea II, III), București, Editura Silex, 1997.
- Nandriș, Grigore, *Aurel C. Popovici (1863-1917) Cu „O mărturie” de S. Mehedinți*, Cernăuți, Tipografia Mitropolitului Silvestru, 1937.
- Nemoianu, Virgil, *România și liberalismele ei. Atracții și împotriviri*, București, Editura Fundației Culturale române, 2000.
- Neumann, Victor, *Ideologie și fantasmagogie. Perspective comparative asupra istoriei gândiri politice în Europa Est-Centrală*, București, Polirom, 2001.
- Păcățian, Teodor V., *Cartea de aur sau luptele politice naționale ale românilor de sub coroana ungară*, vol. VIII, Sibiu, Tiparul Tipografiei Arhidiecezane, 1915.
- Platon, Gheorghe, *Istoria românilor de la independență la Marea Unire (1878-1918)*, vol VII, tom II, Academia Română, Secția de științe istorice și arheologice, București, Editura Enciclopedică, 2003.
- Racovițan, Mihai, *Alexandru Vaida-Voevod între Memorandum și Trianon*, Sibiu, 2000.
- Schifirneț, Constantin, *Geneza modernă a ideii naționale. Psihologie etnică și identitate românească*, București, Albatros, 2001.
- Suciu, Dumitru, *Anul 1918 în Europa centrală și răsăriteană. Ideea de Europă Unită – Perspectivă și retrospectivă istorică*, Editura Argonaut, Cluj-Napoca, 2003.
- Teodor, Pavel, „Ideea federală la Aurel C. Popovici”, în *Istoria ca experiență intelectuală*, Oradea, 2001, p. 316-323.
- Thiesse, Anne-Marie, *Crearea identităților naționale în Europa: secolele XVIII-XX*, Iași, Polirom, 2000.

Bănăţeanul Ioan Dimitrie Suciu (1917-1982) - viaţa şi opera -

Profesor Silviu Mureşan

Ioan Dimitrie Suciu s-a năcut la 3 august 1917 în Lugoj, judeţul Timiş, având un destin tragic încă de la vârsta de 4 ani, murindu-i mama, Ofelia, iar la 11 ani şi tatăl, Dimitrie care era de profesie învăţător¹. În 1928 va absolvi şcoala primară, urmând apoi, până în 1933 cursurile Liceului Constantin D. Loga din Timişoara, însă bacalaureatul îl va trece abia în 1936 la Liceul Gheorghe Lazăr din Bucureşti. Între 1936-1937, I. D. Suciu a fost elev al şcolii de arhivistică, însă nu se va găsi pe lista absolvenţilor acestei şcoli².

Licenţa în istorie o va dobândi în 1941, cu calificativul „Magna cum laude”, iar în 1943 îşi va susţine teza de doctorat la Facultatea de Filosofie şi Litere din Bucureşti, cu un subiect din istoria românilor, în faţa unei comisii formate din: Gheorghe Brătianu, Constantin C. Giurescu, Victor Papacostea, Petru Cancel, I. D. Ştefănescu³.

I. D. Suciu a fost un tip monden, prezent în redacţiile ziarelor⁴, în galeriile şi restaurantele Bucureştiului, la

¹ Ştefan Ştefănescu et alii, *Enciclopedia Istoriografiei Româneşti*, Bucureşti, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, 1978, p. 307. În continuare: Ştefănescu et alii, *Enciclopedia*, ..., p

² Aurelian Sacerdoţeanu, *Hrisovul. Buletinul Şcolii de Arhivistică*, Bucureşti, vol. I, (1941), p. 513

³ Ioan Dimitrie Suciu, *Nicolae Tincu Velia (1816-1867). Viaţa şi opera lui*, Bucureşti, Institutul de Istorie Naţională, 1945, p. 2. În continuare: Suciu, *Nicolae Tincu Velia*, ..., p

⁴ A colaborat la „Flamura” tineretului ţărănist, la „Viaţa” lui L. Rebreanu, dar şi la „Universul”, „Sfarmă Piatră”, „Universul Literar”, ca

spectacole. Era fermecător, cunoscător al lumii artistice, iubitor de cancanuri și bârfe politice, având destui bani, cunoștea bine dedesupturile vieții de noapte, încercase chiar și experiențe erotice fanteziste. Pentru serviciile sale îi folosea din plin pe actrița Elisabeta Hentea și pe ziaristul Anton Balotă, fiind recompensat cu fonduri speciale, din cele ale Președinției Consiliului de Miniștri, primind funcția de inspector al teatrelor, precum și postul de administrator sechestrului la societatea germană de transport intern „Hansa Română”⁵. Remarcat de Nicolae Iorga, va fi numit asistent universitar⁶, apoi i se va oferi postul de șef de lucrări la Institutul de Istorie Națională din București (1943-1948), concomitent lucrând și ca inspector general pe lângă Comisiunea Monumentelor Istorice.

La 1 septembrie 1946 a fost concediat de la minister, rămânând doar cu postul de la Universitate; cauza pare să fi fost un dezacord politic cu Constantin C. Giurescu⁷, care în

și în cercul revistei „Gândul nostru”, al organizației de tineret țărăniște, conduse de Mihail Ralea, la „Revista Fundațiilor Regale”, „Revista Istorică Română” a lui C.C. Giurescu precum și la „Societatea de Măine” a lui Ioan Clopoșel. A încercat de asemenea să editeze „Dorința Românească”. Concomitent a activat și în presa bănățeană la ziare și reviste precum: „Vestul” lui Sever Bocu, „Dacia”, „Lucefărul” (ambele apărute sub egida Astei băbățene), „Voința Banatului”, „Cercul bănățenilor din București” condus de bănățeanul P. Nemoianu, pentru a aminti numai pe cele mai importante.

⁵ Ioan Opriș, *Istoricii și Securitatea*, vol. II, București, Editura Enciclopedică, 2006, p. 401. În continuare: Opriș, *Istoricii* vol. I-II, ..., p

⁶ Alexandru Lapedatu, Ioan Lupaș, *Anuarul Institutului de Istorie Națională*, Sibiu, IX, (1943-1944), p. 613-614

⁷ Până în anul amintit (1946), I. D. Suciul a fost în foarte bune legături cu profesorul Constantin C. Giurescu, fiind mereu prezent cu studii de istorie pe paginile „Revistei Istorică Române”, a cărui director era însuși Constantin C. Giurescu. De altfel, tot acesta avea să-i acorde bănățeanului bursa de studiu în Serbia pentru cercetarea și întocmirea viitoarei teze de doctorat dedicată vieții lui Nicolae Tincu Velia precum și importanta colaborare a lui I. D. Suciul la volumul dedicat lui Constantin Giurescu

1945 i-a propus să se înscrie în PNL-Tătărescu, propunere refuzată de I. D. Suciu care avea tendințe politice țărăniști. În contextul postbelic, în 1946, se va înscrie în Partidul Social Democrat, ajungând secretarul de organizație al profesorilor universitari bucureșteni. Din acest partid a trecut în urma unificării în Partidul Muncitoresc Român, de unde a fost epurat la 1 noiembrie 1949⁸. În septembrie 1948, I. D. Suciu a încercat prima tentativă de a părăsi țara. Însă la scurt timp avea să fie prins de poliția maghiară și la 21 aprilie 1949, predat autorităților române. La 14 octombrie 1949 este deținut în Penitenciarul din Timișoara, de unde peste numai 3 zile va fi prezentat Tribunalului Militar, judecat și condamnat⁹. În procedură de urgență, la 25 octombrie, Tribunalul Militar din Timișoara îl condamnă pe I. D. Suciu la 3 ani de închisoare corecțională și 4 000 lei amendă, adăugându-se și confiscarea averii. Închis pentru trecerea frauduloasă a frontierei, Suciu își va recunoaște faptele, inclusiv că deținuse asupra sa un pistol stricat¹⁰. În urma sentinței date avea să fie eliberat abia pe 7 martie 1952. Așadar lumea postbelică îl va prinde pe tânărul istoric de nici 30 de ani într-un moment de mare criză, provocându-i un veritabil șoc, odată ce sentința se va aplica.

La 29 octombrie 1952 după o întârziere de patru luni de la expirarea pedepsei, I. D. Suciu este pus în libertate. După eliberare a încercat să-și găsească un loc de muncă, primind un post la Sinaia, ca administrator al vilelor Academiei, apoi la un Trust de construcții hidrotehnice¹¹,

(tatăl); Vezi: *În amintirea lui Constantin Giurescu la două zeci și cinci de ani de la moartea lui (1875-1918)*, București, 1944.

⁸ Opreș, *Istoricii*, vol. I, ..., p. 413

⁹ *Ibidem*, p. 415

¹⁰ *Ibidem*, p. 414

¹¹ Întreprindere economică sau financiară importantă care reunește mai multe societăți (industriale, comerciale etc.) sub o conducere unică, cu scopul de a asigura monopolul asupra unui produs sau a unui sector.

unde a petrecut doi ani pe șantierele de pe Valea Jiului. Însă în tot acest timp a făcut apel la Ilie Murgulescu pentru a fi angajat în învățământ¹². În urma ordinului dat de acesta, este angajat ca profesor la Centrul Școlar Agricol de la Poarta Albă, jud. Constanța, comună aflată în apropierea canalului Dunăre-Marea Neagră. De aici, în 1956 este transferat la Constanța ca profesor de istorie la Școala Serală MFA, unde va și locui un timp cu Dan Cernovodeanu¹³.

La 22 noiembrie 1958 Securitatea Regională Constanța propunea arestarea lui I. D. Suciu. În urma anchetei și a probelor adunate, în opinia anchetatorilor a rezultat suficiente dovezi pentru deschiderea dosarului de verificare individuală, în care se sublinia: „avem de-a face cu un dușman care a uneltit împotriva ordinii sociale, unul care în toate ocaziile se manifestă dușmănos la adresa regimului, aduce injurii comunismului, fiind un dușman înverșunat al lagărului socialist”¹⁴.

Ancheta nu va dura mult, la 3 martie 1959, Tribunalul Militar Constanța îl condamnă pe motivul că a uneltit împotriva bunei orânduiri sociale, la 10 ani închisoare, pedeapsa expirându-i abia la 23 noiembrie 1968. Prin decretul din 1964, de eliberare a deținuților politici, I. D. Suciu este eliberat înainte de expirarea pedepsei, la 12 septembrie 1964.

După eliberare, Suciu vine la București pentru a cere angajarea sa la Institutul de Istorie „Nicolae Iorga”, înainte de

¹² Murgulescu a fost Ministrul Învățământului Superior, în perioada 24 ianuarie 1953-28 octombrie 1953, în cadrul guvernului condus de Gheorghe Gheorghiu-Dej

¹³ Specialist în heraldică și sigiliografie românească. Va fi condamnat în 1949 la cinci ani de închisoare pentru tentativă ilegală de trecere a frontierei, fiind prins și predat de sârbi. În 1959 a fost arestat din nou și condamnat la opt ani de închisoare. Nu va fi grațiat pe baza decretului din 1964, deoarece condamnarea sa nu avea bază politică de acuzare.

¹⁴ Opreș, *Istoricii*, vol. I, ..., p. 411

aceasta mergând la mare pentru un tratament și pentru a-și întâlnii vechii prieteni. Reîntorcându-se la București după sejurul petrecut la mare, I. D. Suciu este angajat în august 1964 la Institutul de Istorie – cu salariul de 1700 lei – cu sprijinul lui Andrei Oțetea și Ilie Murguescu, acesta din urmă intervenind pentru istoric și în 1953 după prima detenție¹⁵.

Anul 1966 îi aduce istoricului o creștere a salariului, ajungând la 2000 lei lunar, precum și posibilitatea unei excursii de concediu la Mamaia, fiind extrem de mulțumit de asemenea și de îmbrăcăminte, mobilier și alte obiecte casnice, precum și un automobil marca Skoda¹⁶. Tot în acest an, în luna decembrie conducerea biroului de securitate care l-a urmărit, pune problema recrutării sale ca agent de securitate, nefiind posibil acest lucru la bănățean.

În vara anul 1967, Suciu își pregătește dosarul pentru un post de cercetător principal, pe care președintele Academiei, Miron Nicolescu, i l-a promis. În acest scop I. D. Suciu va cere recomandări de la câțiva prieteni și colegi printre care și Petre Comărnescu, cum că nu s-a manifestat ca prolegionar, așa cum îl acuzau cei din Academie. Deja în decembrie 1967, istoricul bănățean a terminat și predat la ESPLA, *Viața și opera lui Eftimie Murgu*, așteptând ca lucrarea să fie pusă în planul editorial în următorul an, ceea ce se va și întâmpla¹⁷.

Ieșind fără absolut nimic din închisoare, Suciu se ocupă serios de cercetarea istoriei, având să fie lăudat de istoricii americani și români, stârnind chiar și interesul celor de la Comitetul Central al Partidului Comunist Român.

Distrus de bolile dobândite în închisori (sufera de diabet cu glicemie ridicată), cei zece ani de pușcărie și ceilalți șase dintre cele două perioade de detenție, cu

¹⁵ *Ibidem*, p. 417

¹⁶ *Idem, Istorici*, vol. II, ..., p. 421

¹⁷ *Ibidem*, p. 422

siguranță au fost un mare gol al vieții istoricului bănățean. Ar fi putut realiza mult fără acest gol, poate ar fi ajuns profesor universitar s-au chiar membru al Academiei. Avea proiecte ambițioase de terminat: monografia Timișoarei, unde se pregătea aniversarea a șapte secole de la întemeiere, monografia dedicată lui Eftimie Murgu, precum și reabilitarea unchiului său Sever Bocu¹⁸ mort în 1950 în închisoarea de la Sighetul Marmației¹⁹.

Din viața sa putem observa, spiritul deosebit cu care a fost înzestrat, bun cunoscător al mecanismelor istoriei, unul dintre aceia care a cunoscut și mediul închisorilor, în care a petrecut aproape 10 ani. Fostul colaborator a lui Nicolae Iorga, fostul asistent a lui Constantin C. Giurescu, a fost de asemenea membru al Comisiunii Monumentelor Istorice și inspector în Ministerul Cultelor și Artelor, I. D. Suciu își păstrează spiritul și mintea liberă în temnițele reci ale închisorilor comuniste ce nu de puține ori au luat cu ele atâtea mari personalități ale breslei intelectuale românești, care trebuiau să dispară din viață ori să se integreze în cerințele partidului. Cert este că după închisoare, demersul reabilitării acestui valoros istoric va fi mult prea lent pentru ca, calitățile sale profesionale la care nutrea atât de mult să ajungă să mai poată fi realizate întru totul. Avea să se stingă din viață mult mai devreme, în București, la 3 martie 1982 în vârstă de doar 65 de ani. Conform dorinței sale a fost înhumat la cimitirul din Lugoj, alături de părinții lui, având și fericirea ca Înalț Preasfințitul Nicolae Corneanu, Mitropolitul Banatului să-i officieze slujba de înmormântare.²⁰

¹⁸ În 1940, I. D. Suciu va contribui la prefața cărții *Drumuri și răscruci* a unchiului său Sever Bocu

¹⁹ Opreș, *Istoricii*, vol. II, ..., p. 424

²⁰ Necrologul lui I. D. Suciu, în *Mitropolia Banatului*, XXXII, nr. 7-9, (1982), p. 582-583

Opera istoricului I. D. Suciu

În urma parcurgerii *Bibliografiei Istorice a României*, pentru a putea avea un prim punct de plecare în cercetarea acestui subiect, am putut observa că, majoritatea temelor abordate de I. D. Suciu au în vedere istoria Banatului. Temele pe care acesta le abordează sunt diverse, însă predomină subiectele cu referire la iluminismul, preromantismul și romantismul bănățean cu subiecte precum: Nicolae Tincu-Velia, Dimitrie Țichindeal, Revoluția de la 1848-1849, Eftimie Murgu precum și diverse studii cu privire la evoluția Bisericii Ortodoxe din Banat etc.

Prima lucrare semnificativă a lui I. D. Suciu este *Literatura bănățeană de la început până la unire 1582-1918*, care are în vedere scoaterea la lumină a unor personalități bănățene ce au contribuit la evoluția literaturii în Banat²¹. Această operă – probabil teza sa de licență susținută în 1941 – I. D. Suciu o împarte în patru epoci principale: Epoca vechii literaturi bănățene (1582-1700), Renașterea (1808-1850), Epigonii, Creatorii și Istoriografia bănățeană.

În prima epocă, Suciu îi prezintă ca reprezentanți mai importanți pe traducătorii Paliei de la Orăștie (1582): Efrem Zăcan, Moise Pestișel și Ștefan Herce. Tot aici îl introduce pe Ștefan Fogarași care traduce în românește *Catechismul calvinesc*, Mihail Halici care versifică prima *odă românească* și Ioan Vischi traducătorul *Psalmilor lui David*, toți aceștia caracterizându-se prin faptul că au același fel de scriere cu litere latine și ortografie ungurească²².

Din a doua epocă fac parte: Mihail Roșu (1750-1822), Dimitrie Țichindeal (?-1818), Paul Iorgovici (1764-1808), Constantin Diaconovici-Loga (1770-1850) și Nicolae

²¹ Ioan Dimitrie Suciu, *Literatura bănățeană de la început până la unire 1582-1918*, Timișoara, Editura Regionalei Bănățene „Astra”, 1940, p. 1. În continuare: Suciu, *Literatura bănățeană*, ..., p.

²² *Ibidem*, p. 36

Stoica de Hațeg (1751-1782), care apăsăți de ierarhia sârbească aveau drept scop ridicarea nivelului cultural și dezrobirea ierarhică față de sârbi, ilustrând idealurile iluministe ale timpului²³.

În epoca a treia sunt cuprinși urmașii de o importanță literară mai puțin însemnată ca cei din prima jumătate a veacului al XIX-lea. Printre aceștia Suciu îi enumeră pe: Ioan Tomici (1772-1839), Petru Lupulov (1804-1872), Iulian Grozăvescu (1839-1872), Elie Trăilă, Atanasie Marian Marinescu (1830-1915), Coriolan Brediceanu (1849-1909), Dimitrie V. Păcățianu (1856-1900) și Emilia Lungu-Puhallo (1853-1932), toți aceștia fiind răspândiți în cele mai prestigioase cercuri culturale ale Bantului²⁴.

A patra epocă îi cuprinde pe Gheorghe Bocu (1850-1893), Ioan Popovici-Bănățeanu (1869-1893), Victor Vlad Delamariana (1870-1896), Aurel C. Popvici (1863-1917), Cassian R. Munteanu (1892-1921), Mihail Gașpar (1881-1929), care prin operele lor aveau să se impună întregului românism²⁵.

În ultima epocă, Suciu încearcă să-i cuprindă pe toți cercetătorii bănățenii care s-au ocupat fie de trecutul provinciei lor, fie de al întregii istorii românești. Întemeietorul primei categorii este Nicolae Stoica de Hațeg care este continuat de Nicolae Tincu-Velia (1814-1867). Ei pun bazele istoriografiei bănățene, iar urmașii acestora vor fi: Iuliu Vuia (1865-1933), Patriciu Dragalina (1849-1917) și Dr. George Popovici (1862-1927). Întemeietorul celei de-a doua categorii, care se ocupă de studierea istoriei românești în general va fi Damaschin Bojincă (1802-1869). Urmașii

²³ *Ibidem*, p. 371

²⁴ *Ibidem*, p. 371-372

²⁵ *Ibidem*, p. 372

acestui au fost Vasile Maniu (1824-1901), Atanasie Marian Marinescu (1830-1915) și Ioan Sârbu (1865-1922)²⁶.

După prezentarea biografiei fiecărui personaj din lucrare, I. D. Suciu vorbește despre viața acestora, locul de proveniență, școlile în care aceștia s-au format, felul de luptă și perioada afirmării lor. La finalul fiecărei biografii, I. D. Suciu atașează o serie de fragmente din poezii, nuvele, romane, cântece precum importante fragmente ale operelor istorice ale lui Nicolae Stoica de Hațeg, Damaschin Bojincă, Nicolae Tincu-Velia, Vasile Maniu etc.

Criteriul pe care acesta îl folosește în această periodizare se bazează pe evenimentele istorice ce s-au petrecut în Banat între secolele XVI-XIX, pe seama cărora încearcă să prezinte evoluția momentelor importante din trecutul literar al românilor bănățeni. În prefața lucrării I. D. Suciu explică și argumentează faptul că, Banatul a avut o contribuție separată de cea ardeleană, care mai totdeauna a fost confundată cu contribuția Ardealului în dezvoltarea literaturii și istoriografiei românești, fără să se țină însă seama că, începând de la primul cronicar român din Banat, Nicolae Stoica de Hațeg și până la istoricii mai noi, toți au preocupări numai pentru istoria provinciei lor, iar cei care nu se ocupă de probleme locale, studiază și caută să clarifice probleme de o însemnătate istorică pentru toți românii, dând exemplu aici pe Vasile Maniu și Ioan Sârbu²⁷. Aceste afirmații ale lui I. D. Suciu se bazează pe scrierile cronicarilor bănățeni care prezintă în lucrările lor un specific diferit în ceea ce privește mediul satului bănățean și chiar alt vocabular decât cel ardelenesc.

În concluzie, am putea spune că *Literatura bănățeană* este o operă extrem de valoroasă prin faptul că ea tratează problema evoluției culturale bănățene din cele mai vechi

²⁶ *Ibidem*, p. 372

²⁷ *Ibidem*, p. 1

timpuri, a unor personaje așa cum afirmă istoricul „uitate și nebăgate prea mult în seamă”²⁸, pe care acesta le aranjează într-o ordine cronologică în funcție de evenimentele istorice petrecute în istoria acestei provincii și care au contribuit la dezvoltarea și afirmarea spiritului de emancipare de sub ierarhia ungurească ori sârbească sub care aceștia s-au aflat în diferite perioade istorice. Rolul acestor istorici, spune Suciu era deșteptarea românilor bănățeni și luarea unor atitudini în promovarea spiritului național al românismului²⁹. De unele personalități mai semnificative ale acestei opere, I. D. Suciu se va mai ocupa în cercetările sale istorice cu privire la istoria Banatului, precum Nicolae Tincu-Velia, Dimitrie Țichindeal, Aurel C. Popovici, Petru Lupulov ș.a.

O altă lucrare de o mare însemnătate pentru istoriografia bănățeană este *Nicolae Tincu-Velia 1816-1867. Viața și opera lui*. Această operă nu este altceva decât teza sa de doctorat susținută la Facultatea de Filosofie și Litere din București pe data de 16 iunie 1943. Lucrarea cunoaște lumina tiparului abia doi ani mai târziu în 1945, pe când I. D. Suciu era șef de lucrări la Institutul de Istorie Națională din București³⁰.

Preocupările sale legate de această personalitate bănățeană se fac vizibile încă din anul 1938, când I. D. Suciu publică un articol în „Vestul” numit: *Câteva fragmente din corespondența lui Velia cu Barițiu*. Urmează apoi lucrarea mai sus amintită, *Literatura bănățeană de la început până la unire 1582-1918* în care îi dedică lui Nicolae Tincu-Velia o scurtă biografie însoțită la final de câteva fragmente ale operei acestuia³¹, iar la scurt timp după aceasta, tot în 1940, va mai publica un nou articol despre Velia, de data aceasta în

²⁸ *Ibidem*, p. 4

²⁹ *Ibidem*, p. 15

³⁰ Opreș, *Istoricii*, vol. I, ..., p. 413

³¹ Suciu, *Literatura bănățeană*, ..., p. 282-295

„Societatea de Măine”, în care precizează că, alături de Eftimie Murgu, Nicolae Tincu-Velia a fost cel mai dârz luptător pentru dezrobirea ierarhică sârbească³².

Revenind însă la opera în discuție, I. D. Suciu atribuie lui Velia rolul de ultim reprezentant al mișcării de desrobire ierarhică sârbească, începută încă de la mijlocul secolului al XVIII-lea de Mihail Roșu, Paul Iorgovici, Dimitrie Țichindeal și Moise Nicoară. El este de părere că, această perioadă se încheie abia în 1865 prin înființarea mitropoliei greco-ortodoxe române din Sibiu cu cele două dieceze de la Arad și Caransebeș³³. Istoricul insistă apoi în prima parte a operei pe conflictul cu ierarhia sârbească, pe atitudinile ierarhilor sârbi față de credincioșii români, arată modul în care aceștia doresc să stăpânească teritoriul Banatului, explică acțiunea lui Velia și a contemporanilor săi împotriva ierarhiei sârbești, continuând apoi în a doua parte a lucrării cu activitatea politică, culturală și religioasă a lui Nicolae Tincu-Velia, toate aceste afirmații bazându-se pe surse inedite folosite de acesta precum: acte rămase de pe urma lui Velia în arhiva protopopiatului greco-ortodox român din Vârșeț, corespondențele lui Velia cu George Barițiu dintre anii 1844-1867, două scrisori ale lui Andrei Vasici către Velia, acte privitoare la despărțirea ierarhică și câteva acte privitoare la organizarea protopopiatului greco-ortodox român din Vârșeț însoțesc ultimul capitol.

În opinia mea, lucrarea se bazează aproape în totalitate pe documente de arhivă inedite, fapt ce denotă originalitatea operei, autenticitatea ei și importanța acesteia. I. D. Suciu încearcă și reușește să pună într-o nouă lumină perosnalitatea lui Nicolae Tincu-Velia, opera acestuia rămânând un izvor extrem de important deoarece, arată

³² Idem, *Câteva lămuriri în legătură cu Nicoale Tincu-Velia*, în *Societatea de Măine*, XVII, (1940), p. 60-61

³³ Idem, *Nicolae Tincu-Velia*, ..., p. 5

conflictul religios româno-sârb din Banat și rolul jucat de Velia în înființarea mitropoliei greco-ortodoxe ce avea ca scop independența religioasă față de clerul sârbesc. Importanța operei este cu atât mai mare cu cât, înaintea bănățeanului nu au mai fost întreprinse cercetări serioase pe seama acestei personalități bănățene³⁴, fapt ce îi va aduce lui I. D. Suciu aprecieri din partea lui Constantin C. Giurescu. „De aceea mi-am permis a închina profesorului meu rezultatul muncii tinereții mele”³⁵, acesta fiind mesajul plin de recunoștință față de valorosul istoric Giurescu.

Eftimie Murgu și Revoluția de la 1848-1849 sunt cu siguranță temele cele mai abordate de I. D. Suciu pe parcursul carierei sale de istoric. Preocupările sale pentru 1848 se fac vizibile încă din studenție, când debutează cu un articol în „Tinerețea”, primul de altfel numit, *Anul 1848 în Banat*. Referiri pentru acest subiect se găsesc în toate operele sale. Un studiu amplu și consistent despre mișcarea revoluționară din Banat nu va apărea decât mai târziu în 1968, perioadă în care era cercetător științific principal la Institutul de Istorie Națională Nicolae Iorga din București³⁶, institut sub egida căruia îi va și apărea lucrarea *Revoluția de la 1848-1849 în Banat*.

Lucrarea caută să întregască și să lămurească unele aspecte despre evenimentele de la 1848-1849, într-un mod mai critic, încercând să stabilească adevărul istoric cu privire la acest eveniment. De aceea în primul capitol al operei, I. D. Suciu prezintă evoluția istoriografiei bănățene în ceea ce privește revoluția de la 1848-1849 din Banat și insuficiența unor anumite informații care lipsesc și care sunt prezentate mai mult în legătură cu revoluțiile din Transilvania, Muntenia

³⁴ Cu privire la personalitatea lui Velia au mai fost publicate câteva studii în perioada interbelică, însă fără prea multă însemnătate istorică.

³⁵ Suci, *Nicolae Tincu Velia*, ..., p. 6

³⁶ Ștefănescu et alii, *Enciclopedia*, ..., p. 307

și Moldova. Rolul de prim istoric îi este atribuit lui Alexandru Papiu Ilarian, care prin *Istoria românilor din Dacia superioară*, schițează un întreg capitol ce descrie evenimentele revoluționare din timpul revoluției românești din Banat și Ungaria. El a fost urmat de alte personalități bănățene care de-a lungul timpului nu au reușit să obțină rezultate considerabile în privința acestui conflict revoluționar petrecut în Europa.³⁷ Unele subiecte, este de părere bănățeanul, precum mișcările țărănești, poziția țărânimii bănățene față de revoluția maghiară, atitudinea minerilor români din Banat față de revoluție, cele două adunări de la Lugoj, luptele electorale din vara anului 1848 pentru trimiterea deputaților români în parlamentul din Pesta, lupta revoluționarilor români din Banat pentru unitatea națională, opunerea țăranilor români la legea recrutării, marile răscoale țărănești din toamna anului 1848, evenimentele petrecute în anul 1849, precum și legăturile Comitetului din Timișoara cu Comitetul Național din Sibiu nu au fost cunoscute istoriografiei române decât într-o mică măsură sau chiar deloc³⁸. Toate aceste subiecte I. D. Suciu le prezintă în opera sa acoperind numeroasele goluri înregistrate după cum spune acesta în istoriografia problemei.

Opera este relevantă deoarece, unele subiecte abordate acum de I. D. Suciu, nu au mai fost discutate așa de detaliat în trecutul istoriografiei problemei în cauză, lucrarea bazându-se de asemenea pe numeroase fonduri arhivistice, fapt ce relevă spiritul de cercetător avizat în probleme de istoriografie.

Din preocupările sale privind revoluția de la 1848-1849 nu lipsesc nici cercetările privitoare la personalitatea lui Eftimie Murgu și contribuția sa la evenimentele

³⁷ Ioan Dimitrie Suciu, *Revoluția de la 1848-1849 în Banat*, București, Editura Academiei Republicii Socialiste România, 1968, p. 5

³⁸ Idem, *Revoluția*, p. 18

revoluționare. De aceea în 1969, imediat după finalizarea monografiei revoluției pașoptiste din Banat, I. D. Suciu adună pentru prima dată într-un volum științific, studiile, articolele, discursurile și scrisorile revoluționarului Eftimie Murgu, reușind astfel să pună într-un volum operele mai importante ale lui Eftimie Murgu. Ediția cuprinde texte scrise în trei limbi: română, germană și maghiară³⁹. Astfel volumul rămâne inedit prin faptul că acesta cuprinde pentru prima dată, cele mai importante scrieri ale lui Eftimie Murgu, adunate și analizate într-o prefață de I. D. Suciu.

Cercetările sale în legătură cu această personalitate continuă și mai târziu. Cu ocazia împlinirii a 100 se ani de la moartea lui Eftimie Murgu, I. D. Suciu împreună cu Tiberiu Moț⁴⁰ pun în evidență unele documente care au menirea de a întregii unele activități revoluționare ale lui Murgu dinainte de 1848, care-l situează pe acesta într-o lumină nouă și care explică multe dintre acțiunile lui din timpul revoluției de la 1848-1849⁴¹.

Noile documente descoperite și analizate de aceștia fac referire la acțiunea lui Eftimie Murgu îndreptată împotriva absolutismului lui Metternich. Este vorba de alianța încheiată cu frunțașii opoziției liberale maghiare, acest fapt fiind confirmat de un referat din 8 octombrie 1845, care explică un raport secret din Paris privitor la conducătorii opoziției împotriva absolutismului lui Metternich. Acest raport, afirmă Suciu, care îi însușă pe conducătorii opoziției liberale împotriva absolutismului, îl

³⁹ Eftimie, Murgu, *Scrieri*, Ediție îngrijită de Ioan Dimitrie Suciu, București, Editura Pentru Literatură, 1969, p. 7

⁴⁰ În 1968 va fi numit director de filială la Arhivele de Stat din Timișoara. Cu acesta I. D. Suciu a conlucrat și la elaborarea volumului privitor la scrierile lui Eftimie Murgu.

⁴¹ Ioan Dimitrie Suciu, Tiberiu Moț, *Eftimie Murgu (1805-1870). Noi contribuții documentare*, în *Studii Revista de Istorie*, XXIII, nr. 6, (1970), p. 1112

menționează și pe Murgu, arătând cât de cunoscut era acesta în lumea politică din Paris, mai cunoscut decât mulți alți fruntași ai opoziției liberale⁴². Astfel am putea spune că noile documente cercetate și explicate de istoricul nostru, întregesc în mod fericit cunoștințele privitoare la activitatea lui Murgu înainte de marea revoluție de la 1848, documente ce nu au mai fost cunoscute istoriografiei române până în acel moment. Afirmția „sunt singurul care posedă documente despre acest mare cărturar”⁴³, se poate reflecta în studiul acestuia discutat mai înainte, precum și în alte studii și articole ale istoricului, la care momentan nu am putut ajunge, urmând a lăsa loc pe viitor unor noi completări în ceea ce privește contribuția istoriografică a istoricului.

Nu în ultimul rând printre preocupările istoricului bănățean le regăsim și pe acelea în legătură cu evoluția Bisericii Ortodoxe Române din Banat. Sunt de remarcat astfel o serie de studii și articole referitoare la acest subiect publicate în diverse reviste de specialitate precum: *Revista Istorică Română*, *Studii Revista de Istorie*, *Revista Arhivistică* și *Revista Mitropoliei Banatului*⁴⁴, cercetări ce relevă cunoștințe în acest domeniu.

⁴² *Ibidem*, p. 1115

⁴³ Opreș, *Istoricii*, vol. II, ..., p. 411

⁴⁴ Referitoare la acest subiect ne sunt cunoscute următoarele studii: *O operă necunoscută protopopului Dimitrie Petrovici Stoichescu*, în *Societatea de Măine*, XVII (1939), *Noi dovezi referitoare la românitatea mănăstirilor Meseciu și Chilii*, în *Revista Istorică Română*, XI-XII (1941-1942), *Câteva precizări privitoare la arhimandritul Patriciu Popescu*, în *Revista Istorică Română*, XIII (1943), *Luministul Dimitrie Țichindeal*, în *Revista de Istorie*, XXVIII (1975), *Arhiva diacezei Aradului*, în *Revista Arhivistică*, XII (1969), *Un document în legătură cu mitropolitul Moise Petrovici al Timișoarei*, în *Mitropolia Banatului*, XVI (1966), *Călătoria împăratului bizantin Ioan al V-lea Paleologul prin Banat*, în *Mitropolia Banatului*, XXVI (1976), *Biserica Ortodoxă din Banat și războiul de independență*, în *Mitropolia Banatului*, XXVII (1977),

Astfel, I. D. Suciu este primul istoric ce se ocupă în întregime de istoria bisericii ortodoxe bănăţene. De aceea, prima contribuţie referitoare la acest tip de subiect o reprezintă *Monografia Mitropoliei Banatului*. Suciu afirmă că în toate sintezele de istorie bisericească de până acum, Biserica Ortodoxă din Banat este tratată într-un mod sumar şi inexact⁴⁵. Importanţa operei de faţă este semnificativă deoarece, ea sintetizează pentru prima dată într-un mod ştiinţific, sub toate aspectele ei, vieţile religioase ale românilor bănăţeni încă din cele mai vechi timpuri, lămurind acum o mai bună cunoaştere despre Biserica Ortodoxă din această provincie.

Pentru confirmarea informaţiilor istorice din *Monografia Mitropoliei Banatului*, în 1980, I. D. Suciu împreună cu Radu Constantinescu vor alcătui un „corpus” de documente necunoscute până atunci, cu scopul de a dovedi şi întregii unele informaţii documentare cu privire la istoria Mitropoliei Banatului⁴⁶. Cu lucrarea *Catedrala Mitropoliei Banatului*, operă ce explică evoluţia oraşului de pe Bega⁴⁷ şi vechimea instituţiilor bisericeşti Ortodoxe

Aurel C. Popovici despre preotul Ioan Sârbu, în *Mitropolia Banatului*, XXVIII (1978), *Societăţi de lectură şi şcoli superioare la românii bănăţeni*, în *Mitropolia Banatului*, XXX (1980), *Mitropolitul Procopie Ivacicovici (1808-1881)*, în *Mitropolia Banatului*, XXXI (1981), *Denumirea Banatului înainte de ocuparea habsburgică în documentele bisericeşti*, în *Mitropolia Banatului*, XXXI (1981).

⁴⁵ Ioan Dimitrie Suciu, *Monografia Mitropoliei Banatului*, Timişoara, Editura Mitropoliei Banatului, 1977, p. 6

⁴⁶ Ioan Dimitrie Suciu, Radu Constantinescu, *Documente privitoare la istoria Mitropoliei Banatului*, Timişoara, Editura Mitropoliei Banatului, 1980, p. 7

⁴⁷ Vezi pentru aceasta, Ioan Dimitrie Suciu, *Contribuţii la problema continuităţii castrului Timiş*, în *Revista de Istorie*, XXIX, nr. 7, (1976), p. 1051-1058

române de aici⁴⁸, I. D. Suciu își încheie cercetările sale privitoare la aspecte de ordin religios. Rămâne singurul cercetător ce a contribuit semnificativ la îmbogățirea cunoștințelor istorice legate de evoluția Bisericii Ortodoxe române din Banat.

Înainte de a încheia această expunere referitoare la contribuțiile istoriografice ale bănățeanului, ne mai rămâne acum o singură operă de analizat, dealtfel și ultima, și anume *Unitatea Poporului Român*, pe care așa cum găsim în prefata cărții, o dedică tatălui său Dimitrie Suciu (1877-1928), participant la adunarea de la Alba Iulia, la 1 decembrie 1918⁴⁹.

Volumul urmărește relațiile dintre provinciile române pe perioada secolelor XIV-XX, cu scopul de a descrie și clarifica unele legături politice, culturale și economice ce s-au petrecut între românii bănățeni și celelalte ținuturi române, această problemă constituind preocuparea multor istorici⁵⁰. Întru-cât nu exista un studiu axat pe această problemă, lucrarea lui I. D. Suciu acoperă o lacună în istoriografia acestei probleme deoarece, acesta reușește în mod critic să integreze istoria românilor bănățeni în contextul general al istoriei românilor din celelalte provincii românești.

Concluzionând, reiese faptul că I. D. Suciu a fost un specialist în istorie, cunoscător în probleme de istorie veche, medie dar mai ales modernă, cunoștințe ce le-a împletit mai întotdeauna cu diferite și surprinzătoare aspecte religioase legate de biserică și viața monahală din Banat. Reușitele sale

⁴⁸ Idem, *Catedrala Mitropoliei Banatului*, Timișoara, Editura Mitropoliei Banatului, 1979, p. 6

⁴⁹ Idem, *Unitatea poporului român. Contribuții istorice bănățene*, Timișoara, Facla, 1980, p. 5

⁵⁰ *Ibidem*, p. 11. Vezi Ioan Dimitrie Suciu, *Aspecte ale unității poporului roman în secolele XIV-XV*, în *Revista de Istorie*, XXII, nr. 6, (1969), p. 1065-1076.

profesionale – cu care orice bănăţean se laudă – i-au adus felicitări de la marcante personalităţi ale breslei intelectuale precum Mitropolitul Nicolae al Banatului cu care istoricul a colaborat la unele lucrări privind istoria Bisericii române din Banat. Am putea cu siguranţă spune că, I. D. Suciu a fost unul dintre cei mai de seamă reprezentanţi ai istoriografiei din Banat, un istoric frământat întotdeauna de un zbulcium ştiinţific ce a lăsat numeroase urme în privinţa istoriei acestei regiuni a României. De aceea, am căutat pe cât mi-a stat în putinţă să încerc să valorific şi să pun în lumină câteva dintre cele mai semnificative opere şi studii ale acestuia. Astăzi, prin contribuţia istoricului lugojan, avem numeroase informaţii istorice cu privire la trecutul istoric bănăţean, informaţii preţioase folosite şi astăzi de istoriografia actuală bănăţeană. Ne rămâne astfel ca pe viitor să mai aducem la lumină noi informaţii care să completeze ceea ce astăzi cunoaştem despre personalitatea bănăţeanului. Dealtfel I. D. Suciu merită cel puţin o biografie amănunţită care să-l scoată din uitare, s-au un studiu aplicat pe operele istoricului care să lase cititorul convins de ceea ce a însemnat Suciu şi „istoriile sale” pentru provincia bănăţeană.

Ioan Stratan

- vocație și devotament în educație, cultură și istorie -

Economist Simion Todorescu

Ioan Stratan a văzut lumina zilei la 15 octombrie 1909 în localitatea Nișcani, județul Lăpușna, în Basarabia. Părinții săi au fost țărani săraci. Rămas orfan de război, a urmat școala normală de învățători din Ploiești, pe care a absolvit-o în anul 1930. În toamna aceluiași an a fost încorporat la un regiment de infanterie – artilerie din Vaslui, ca elev la școala militară cu termen redus.

La 1 octombrie 1931 a fost numit învățător și director de școală în satul Temelenți, situat la marginea județului Lăpușna. Aici, din proprie inițiativă, a organizat cursuri de alfabetizare, mai întâi cu bărbații de la 12 la 45 de ani, apoi, după un an și cu femeile, deși localul școlii era mic și numai cu o singură clasă. Tânăr, entuziast, lucra de dimineața până seara târziu.

Cu tinerii din sat a organizat o formație de teatru și una de dansuri populare, iar după un an a constituit un cor condus de soția sa, care era învățătoare în al doilea post. În fiecare lună se prezentau serbări, iar duminica se organizau hore țărănești.

Pentru că, de obicei, sala de clasă unde se organizau manifestări culturale era neîncăpătoare, în al doilea an Ioan Stratan a inițiat un comitet pentru construirea unei noi școli. Imediat a început pregătirea materialelor și a început construcția la care învățătorul a lucrat alături de săteni.

Dragostea de oamenii satului și înțelegerea lor l-au însuflețit în munca la catedră, pe care a făcut-o cu pasiune și

plăcere. La inspecții a fost notat numai cu foarte bine. După trei ani și-a luat examenul de definitivat, apoi a fost transferat la școala din Peticeni, școală mare, deși satul era modest, tot cu două posturi. Și aici a desfășurat o intensă activitate didactică și culturală. Aici, la Peticeni, Ioan Stratan a lucrat doi ani, deoarece revizoratul școlar al județului, în anul 1938, l-a transferat din nou într-un alt sat, Tuzora de Jos, de la marginea orașului Călărași-Târg unde nu era școală. Aici, învățământul se făcea într-o mică încăpere întunecoasă, proprietatea unui sătean. De câțiva ani începuse să se construiască în sat o școală cu două săli de clasă și locuință pentru director, dar nu se mai termina. Tânărul dascăl a luat conducerea comitetului de construcție și prin muncă obștească au terminat lucrările, iar în luna mai 1940 s-a inaugurat școala.

În anul 1941 a susținut examenul de gradul II, iar în anul 1946 și-a luat gradul didactic I, gradația de merit și gradul superior.

Fiind apreciat de conducerea culturală a județului Lăpușna a fost promovat vicepreședinte al căminului cultural al județului și în biroul de conducere a regionalei „ASTRA BASARABEANĂ”.

În timpul vacanțelor de vară a activat în echipele de cercetări sociologice la sat, conduse și îndrumate de profesorul sociolog de renume mondial Dimitrie Gusti.

Manifestându-și vocația de cercetător, a participat la campanii de cercetări de folclor și a colaborat la ziarul „Cuvânt moldovenesc” și la revista „Viața Basarabiei”.

În primăvara anului 1944, fiind evacuați, a fost repartizat împreună cu soția la școala din Topolovău Mare, unde au activat ca dascăli până în primăvara anului 1945, când, pentru scurt timp a activat la București. Apoi, la cererea Primului Ministru Dr. Petru Groza, a fost detașat de Ministerul Învățământului în Banat, ca inspector cultural. S-

a stabilit la Lugoj, unde, în anul 1946, a organizat în satele bănățene cămine culturale precum și o bibliotecă publică în orașul Lugoj. Această bibliotecă avea peste 25.000 de volume și a funcționat până în anul 1948 în localul fostului sfat raional. Din anul 1948 biblioteca a trecut la noul cămin cultural orășenesc „Eftimie Murgu”, de unde, în anul 1951, a fost preluată de către noua bibliotecă raională, azi biblioteca municipală.

Ioan Stratan, împreună cu profesorul Dimitrie Stan, dirijorul corului „Ion Vidu”, s-au deplasat la satele din împrejurimi și au sprijinit înființarea sau/și reînființarea de formații corale.

În luna mai 1948, Ioan Stratan se găsește în calitate de șef de secție de artă și cultură a județului Severin și a lansat prima chemare la întrecere pe țară între căminele culturale din cele trei județe bănățene: Caraș-Severin și Timiș, a cărei finală s-a încheiat în noiembrie al aceluiași an la Reșița. Cu acest prilej, buna organizare și îndrumare a activității culturale din județ le-a oferit organizatorilor județului Severin satisfacția de a obține trei premii I din cele patru decernate de comisia republicană. Al patrulea premiu I a fost obținut de județul Timiș, cu fanfara căminului cultural din Chizătău.

Din anul 1950, după reforma administrativă, Ioan Stratan a primit sarcina de a organiza Muzeul Raional Lugoj, prin preluarea vechii colecții a fostului muzeu județean, înființat încă din anul 1905.

La preluare, colecțiile muzeului aveau un număr de 3.200 de obiecte, de mai mică importanță și fără valoare documentară, în afară de 12 lucrări de artă plastică, în valoare de 1.875 de lei.

În anul 1950, muzeul avea o schemă de trei persoane, un director, un custode și un om de serviciu. Timp de 10 ani, Ioan Stratan, directorul muzeului lugojean a desfășurat o

entuziastă muncă științifică și de organizare, participând la mai multe cursuri de muzeografie și activități de cercetare pe diferite șantiere naționale, ca, de pildă, în zona hidrocentralei Bicaz. A desfășurat o laborioasă muncă de cercetare arheologică și cercetări și prospectări etnografice de teren, reușind să acumuleze un bogat patrimoniu cultural, muzeul din Lugoj câștigându-și un prestigiu binemeritat în rândul instituțiilor de profil.

Cercetarea sistematică a fenomenului etnografic în Zona Lugoșului a început în anul 1954, iar mai târziu și în zona Făget, muzeul reușind să acumuleze o bogată colecție etnografică, fiind considerată ca una din cele mai valoroase din partea de vest a țării, prin frumusețea, raritatea și valoarea de unicat a pieselor.

Cercetările și săpăturile arheologice începute în anul 1956 i-au dat directorului Ioan Stratan posibilitatea să descopere pentru prima dată în Banat urmele omului paleolitic la Tincova, care au fost și consemnate în Tratatul de istorie din anul 1960, volumul I, acoperind pata albă de pe harta Banatului privitoare la această perioadă. Au urmat apoi alte descoperiri paleolitice la Visag, Românești, Coșava, Leucușești în județul Timiș, reușind să avem astăzi una din cele mai bogate și complete colecții de paleolitic superior din țară.

Ioan Stratan s-a distins ca un valoros arheolog, specialist în paleoliticul bănățean.

Alături de paleolitic, apreciatul director al Muzeului lugoșean a descoperit 62 de așezări din epoca neolitică, a bronzului, a fierului din epoca romană și feudală, din care 9 au fost săpate și cercetate sistematic. Dintre ele, cea mai importantă este „Tumulul tracic de la Susani”, spectaculoasă descoperire din această perioadă, unică în țară și pe plan european, prin care muzeul din Lugoj a devenit bine cunoscut pe plan internațional, prin deosebit de valoroasa

colecție de ceramică tracică de la sfârșitul mileniului II (1150 î.H.)

Până în anul 1977 muzeul din Lugoj, prin munca de cercetare și achiziții, a reușit să obțină o colecție de artă plastică (pictură, sculptură, grafică) de peste 350 de lucrări. Deosebit de valoroasă este colecția de acte și documente referitoare la Banat, dar mai ales la istoria social-culturală a Lugojului.

Patrimoniul muzeului a crescut de la 3.200 de piese la 58.863 de piese muzeale, în valoare totală de peste 1,7 milioane lei.

În acest timp directorul Ioan Stratan a desfășurat o muncă susținută de valorificare a cercetărilor, elaborând 66 de studii publicate în reviste de specialitate din țară și din străinătate, unele scrise în colaborare. A redactat 130 de articole de popularizare în ziare și reviste.

În anul 1974, muzeul a participat cu o expoziție de artă populară lugojeană la „Festivalul de artă” organizat de Dr. Iosif Constantin Drăgan la Palma de Mallorca, în Spania.

În anii activității sale, Ioan Stratan a participat la 42 de sesiuni științifice de comunicări în țară și la 2 sesiuni științifice internaționale: în anul 1966 la Congresul Internațional de Pre și Protoistorie, iar în anul 1976 la cel de-al Doilea Congres Internațional de Tracologie de la București.

Ioan Stratan a publicat câteva cărți importante: „Corul Ion Vidu din Lugoj”, Timișoara, 1970; „Dor de frați” Epistolar lugojean, Editura Facla, Timișoara, 1977. Această carte pune în lumină documente de o mare valoare culturală privind trecutul unor personalități prestigioase bănățene: Eftimie Murgu, Coriolan Brediceanu, Caius Brediceanu, Tiberiu Brediceanu, Ion Vidu, Aurel E. Peteanu, Cassian R. Munteanu...

În colaborare cu doi cercetători numismați de la Cluj, Eugen Chirilă și Nicolae Gudea, a elaborat și publicat „Trei

tezaure monetare din Banat din secolul IV”, sub egida Muzeului de Istorie și Etnografie Lugoj, 1974. Prin această lucrare a adus o contribuție de seamă la cunoașterea continuității daco-romane în Dacia. Prezenta lucrare a apărut și în limba germană și a fost trimisă la instituții de specialitate din 83 de țări ale lumii. A fost elogios apreciată de savanți de renume din Franța, Cehoslovacia, R.D.G., R.F.G., Anglia, S.U.A.

La sfârșitul anului 1977, o prestigioasă revistă germană a publicat monografia arheologică „Tumulul tragic de la Susani” sub semnătura lui Ioan Stratan și Dr. Alexandru Vulpe. În colaborare cu Vasile Muntean a publicat „Monumente istorice bisericești din Lugoj”, 1981.

Pentru activitatea sa laborioasă, rodnică, în semn de merituosă prețuire, Ioan Stratan a fost decorat cu ordine și medalii ale Republicii Socialiste România.

„Ceea ce a făcut Ioan Stratan pentru Lugoj reprezintă o operă de pionierat, un fapt demn de a fi urmat și de către alți cercetători ai fenomenului cultural artistic local, îndreptățiti fiind noi bănățenii să așteptăm o monumentală istorie a corurilor din această provincie a țării cu atât de vechi și prestigioase tradiții corale și care a dat pe Ion Vidu, Sabin Drăgoi și alți slujitori ai muzicii românești”¹.

„De treizeci de ani, de când muzeul lugojean a devenit muzeu de stat, Ian Stratan conduce și însuflețește cu o rară dăruire de sine, probitate profesională și pasiune această instituție de cultură. Muzeul de Istorie și Etnografie Lugoj și-a cucerit întâi datorită lui prestigiul azi unanim recunoscut”².

¹ Tiberiu Brediceanu, în Cuvânt înainte la cartea „Corul Ion Vidu din Lugoj”, Timișoara, 1970

² Simion Dima, pe coperta IV a cărții „Dor de frați”, Editura Facla, Timișoara, 1977.

Incursiuni în istoria masoneriei lugojene

Răzvan Ioan Pinca,
doctor în istorie

Capitală de district, de comitat și de județ, municipiul Lugoj are o veche tradiție masonică de peste 180 de ani. În perioada cuprinsă între Revoluția condusă de Tudor Vladimirescu din Țara Românească (1821) și Revoluția de la 1848 ce a cuprins întreaga Europă, în Lugoj a activat o societate secretă cu caracter masonic intitulată „Constituția”, descoperită în 1830 de către autoritățile habsburgice când membrii organizației au fost arestați, procesul acestora desfășurându-se între 1830 și 1834¹. Am considerat că această organizație nu a putut fi o lojă masonică în adevăratul sens al cuvântului, după modelul lojilor militare habsburgice sau a lojilor ardeleni, de aceea am ales să folosesc denumirea de „societate cu caracter masonic” deoarece întrunește toate caracteristicile societăților secrete din prima jumătate a secolului al XIX-lea implicate în evenimentele menționate mai sus (Eteria, Societățile pașoptiste, Societatea Carbonarilor din Italia a lui Giuseppe Mazzini ce avea o structură internă asemănătoare francmasoneriei), activitatea acestora fiind în majoritatea cazurilor inspirată din ideologia Revoluției Franceze din 1789. Evident că ideologiile acestor organizații au comportat diferite nuanțe în funcție de specificul statelor în care acționau. În Franța de exemplu, țară care și-a realizat unitatea teritorială revendicările revoluționare au fost de natură politică și socială, în țările care

¹Ioan Boroș, *Constituția. Societate secretă română în Lugoj, 1830-1834*, Tipografia Minerva, Gh. Țăran, Lugoj, 1928, 45 p

nu-și realizaseră idealul de uniune națională (Italia și Germania), revendicările au fost unitare, naționale, politice și sociale. La popoarele ce făceau parte din cadrul diverselor imperii solicitările erau naționale, de eliberare, politice și sociale². Această societate, așa cum o prezintă autorul monografiei dedicată organizației, a fost inspirată de ideologia Revoluției Franceze și nu a fost singulară în Ungaria și Transilvania, o serie de astfel de societăți fiind înființate de două personaje misterioase pe nume David și Hoffman, care au constituit o astfel de societate, în Banat la Rusca Montană³. Aceleași personaje au încercat și crearea unei republici în Țara Românească⁴. Organizația „Constituția” din Lugoj a fost descoperită în 1830 deși existența acesteia a fost mai timpurie, posibil chiar din 1820, membrii acesteia fiind „români aparținători clasei inteligente și mijlocie, ca preoți, măestri (meșteri, meșteșugari n.n.)”⁵. Autoritățile imperiale reușesc să aresteze o parte a membrilor societății, aceștia urmând să fie judecați pentru complot, cu această ocazie făcându-se publice și numele lor: Ioan Lăpădat - preot paroh, Ștefan Bercean - diacon, Ioan Todor, Teodor Ștefanovici, precum și conducătorul grupului Damaschin Nedelcu. Societatea a fost percepută de contemporani ca fiind o organizație asemănătoare cu cea condusă de Tudor Vladimirescu sau similară cu „societatea secretă-politică din Muntenia (Eliade, Voinescu, Murgu)”, o societate care dorea

² Cu privire la acest subiect vezi lucrările: Daniel Beresniak, *Francmasoneria în Europa de Est*, Ed. Nemira, București, 1994, 185 p., Dan A. Lăzărescu, *Românii în francmasoneria universală*, Centrul Național de Studii Francmasonice, București, 1997, 175 p., Paul Ștefănescu, *Istoria Francmasoneriei Române*, Ed. Vestala, București, 2009, 415 p.

³ Ioan Boroș, *op. cit.*, p. 4-5

⁴ *Ibidem*, p. 4

⁵ *Ibidem*, p. 6

să formeze o „*Europă Nouă*”⁶. În acea perioadă tulbure între 1795-1867, francmasoneria din Ungaria (în granițele de atunci ale statului) a fost nevoită să lucreze în ilegalitate, mai ales în preajma și după incidentele revoluționare de la 1848⁷. După mai multe încercări nereușite de reînființare a masoneriei pe teritoriul Ungariei din perioada 1859-1867, în 1868 s-a reușit înființarea primei loji recunoscute oficial⁸. Pe 21 martie 1886 a luat ființă Marea Lojă Simbolică Maghiară prin contopirea celor două mari obediențe, cea de rit francez și cea de rit scoțian⁹. O mărturie indirectă despre existența unei loje masonice la Lugoj datează din 31 martie 1876, când Loja „Licht und Wahrheit” din Reșița trimite o scrisoare Consiliului Marii Loji Maghiare de Rit Ioanit din Budapesta prin care se atrage atenția Marelui Maestru că „frații noștri din loja de la Lugoj... se confruntă cu probleme de ordin politic și social”¹⁰.

O altă relatare despre existența unei loje masonice la Lugoj provine de la Direcția Județeană Timiș a Arhivelor Naționale, fondul Prefecturii Comitatului Caraș-Severin, când într-un act datat la 31 decembrie 1908 (foto 1) și adresat primarului de atunci al orașului, Árpád Marsovsky, atât acesta cât și vicecomitele erau înștiințați de intențiile cetățeanului Berecz Gyula de a înființa o lojă masonică cu denumirea de Dél (Sud), lojă ce a aparținut Marii Loji Simbolice Maghiare¹¹. Confirmarea aprobării de către autorități datează din 19 ianuarie 1909 (foto 2), pentru ca pe

⁶ *Ibidem*, p. 38

⁷ Attila Varga, *Biserică, Stat și Franc-masonerie în Banat și Ungaria (1848-1849)*, vol.I, Ed. Argonaut, Cluj, 2008, p.17-19

⁸ *Ibidem*, p. 19-23

⁹ *Ibidem*, p. 40

¹⁰ Varga Attila, Rudolf Cristian, *Documenta Masonica Transylvanica et Banatica. Loja „Licht und Wahrheit” din Reșița*, Ed. Argonaut, Cluj-Napoca, 2011, p. 221-222

¹¹ *Ibidem*, p. 8

8 mai 1909 (foto 3), printr-un document emis la Budapenta să fie desemnat cu organizarea lojii Dél, Ekstein Fülöp. Înființarea de noi loji la acea vreme a fost cu siguranță un eveniment deosebit care nu putea fi trecut ușor cu vederea, astfel în ziarul Drapelul din 16/29 mai 1909 într-un scurt articol intitulat *Lojă francmazonă în Lugoj* putem citi următoarele: „*Vicecomitele comitatului a avizat pe primarul orașului, că Marea Lojă Simbolică din Ungaria a însărcinat pe proprietarul F. Eckstein cu înființarea unei filiale a numitei loje Simbolice sub numirea de Sud*”¹². Trei ani mai târziu, din ziarul Krassó-Szörényi Lapok din 13 aprilie 1911 aflăm că: „*...pe data de 11 a acestei luni a fost organizată inaugurarea festivă a lojei din Lugoj de către loja simbolică a Ungariei. Cu această ocazie alături de mari personalități ale vremii a participat și Marele Maestru al Lojii Simbolice din Ungaria profesor universitar Dr. Bokay Arpad*”¹³. În perioada antebelică, datorită activităților filantropice întreprinse, loja lugojeană Dél a fost percepută de contemporani ca „*reuniune de binefacere*” așa cum rezultă din *Rapoartele Primarului Orașului Lugoș* pe anii 1910, 1911, 1912 și 1913, sub numele de „*Filiala lojei mari simbolice din Ungaria*” alături de încă 19 asociații cu caracter filantropic¹⁴.

Existența lojii nu putea să nu lase și urme vizibile, de asemenea discrete, pe care doar un ochi atent le poate observa, mărturii ale existenței masonilor lugojeni fiind păstrate ca elemente decorative ale unor clădiri și chiar pe monumentele funerare a celor ce au facut parte din ordin.

¹² Drapelul, nr.52, 16/29 mai 1909, p. 3

¹³ Krassó – Szörényi Lapok, nr.30, 13 aprilie 1911, p. 3

¹⁴ Respectivete Rapoarte intitulate *Raportul Primarului Orașului Lugoș despre starea administrației orășenești*, editate bilingv (maghiară și română) se găsesc în arhiva personală a subsemnatului – 1910, 1911 și în biblioteca Muzeului de Istorie și Etnografie din Lugoj - 1912, 1913

Astfel pe strada Bobârnei, colț cu Xenopol, se află o clădire ce are pe partea superioară a fațadei reprezentarea clasică a două dintre cele mai frecvente simboluri masonice: echerul și compasul. Pe lângă cele două însemne masonice recunoscute se află și reprezentarea cornului abundenței, un alt simbol cu conotații masonice. Încercarea, deloc ușoară, de a identifica pe cel ce a cerut ca edificiul să fie astfel ornamentat nu a dat rezultatele scontate, din multitudinea de proprietari ai imobilului am remarcat câteva instituții în care ar fi putut să-și desfășoare activitatea și masoni: Casa de Economii Concordia, Banca Populată din Lugoj, Banca Ungariei de Sud (Délmagyarorsyág Bank). Un al doilea obiectiv (foto 4) este monumentul funerar al doctorului Heinrich Berdach (25 februarie 1860 - 6 noiembrie 1929), fost președinte al Comunității Evreiești din Lugoj. Cele două simboluri de pe monument indică gradul de companion, grad pe care presupunem că l-ar fi avut doctorul în anul morții. În tradiția locală se păstrează și locul de întâlnire al membrilor lojei, acesta fiind situat în clădirea de pe colț, vis-a-vis de edificiul fostei Prefecturi (foto 5). Un indiciu că aici ar fi funcționat loja ne este oferit chiar de către poarta de acces în clădire de pe str. Someșului, pe care întâlnim sculptată, simbolic, intrarea în templul lui Solomon mărginită de două coloane corintice asemeni celor întâlnite la vechiul templu masonic din Arad, construit în anul 1905. Edificiul era cunoscut în epocă ca și „clădirea cu câinele negru” datorită faptului că pe fațada etajului se putea distinge, sculptată sau adăugată imaginea unui câine vopsit în negru. Nu știm dacă și acest ornament are sau nu legături cu simbolistica masonică, dar știm că această casă a aparținut în perioada antebelică unuia dintre membrii familiei Klein, care a și fost venerabil al lojii lugojene, pentru ca mai apoi să aparțină lui Caius Brediceanu (1879-1953) (foto 6) inițiat pe 4 august 1919 alături de Traian Vuia în loja „Ernest

Renan” aparținătoare Marelui Orient Francez din Paris¹⁵. Caius Brediceanu a fost delegat al României la Conferința de Pace de la Paris, iar în perioada interbelică deține funcțiile de ambasador la Rio de Janeiro, în relația cu Argentina, Brazilia și Chile, în 1927 este numit ambasador la Vatican iar între 1930-1931 a fost ministru plenipotențiar în Austria. Din ultimele cercetări de arhivă reiese apartenența lugojeanului Caius Brediceanu și la masoneria regulată, mai exact la Lojile Ioanite ce țineau de Marea Lojă Simbolică a Ungariei pentru ca mai apoi să se grupeze în Marea Lojă Simbolică a României. Într-un document din 1933 ce provine din arhivele Ministerului de Externe al Republicii Italiene se specifică apartenența la grupul fondator al Lojelor Ioanite (cu siguranță se referă la Marea Lojă Simbolică a României cu sediul la Brașov - a se vedea Paul Ștefănescu, op. cit.) care activa în Transilvania¹⁶.

Cu toate că a fost și este un oraș multietnic, al multiculturalității, aici conviețuind împreună români, germani, maghiari, evrei, slovaci, sârbi etc., în perioada interbelică, în Lugoj prinde rădăcini mișcarea de extremă dreaptă ce dezvoltă totodată și miturile cu privire la problema evreiască și masonerie, în această perioadă Horia Sima fiind profesor la unul din liceele lugojene. Începând cu 1934 se dezvoltă o adevărată campanie de propagandă antisemită și antimasonică în presa de propagandă lugojeană dezvoltată cu precădere în paginile ziarului „Acțiunea”. Putem vorbi de o mișcare socială în adevăratul sens al cuvântului definită de sociologie ca o acțiune colectivă ale cărei instrumente sunt: zvonurile, moda, panica, isteria de

¹⁵ Horia Nestorescu-Bălcești, *Alexandru Vaida-Voevod – Contribuția la recunoașterea internațională a Marii Uniri*, în Forum Masonic (ediția online), nr. 5, martie, 6001

¹⁶ William Alexandru Cosmescu, *Istoria în documente*, în Echerul și Compasul, an. II, nr. 5, aprilie, 6010, p. 38-41

masă, mulțimea și publicul¹⁷. De o orientare puternic populară și etnică, extrema dreaptă exploatează, deseori, stările emoționale ale aderenților căutând să legitimizeze ura și violența susținând superioritatea unora și inferioritatea altora, dorind reîntoarcerea la tradițiile unor vremuri și societăți trecute¹⁸. Se constituie astfel un naționalism etnocultural caracteristic secolului XX care slăbește statul atât economic cât și instituțional, acest aspect putând fi constatat din lipsa corespondenței dintre vorbă și fapte¹⁹. Într-o societate care a întrerupt în numele rațiunii orice comunicare cu un univers simbolic și în care identitatea este dată de consumul de produse născocite chiar și de tip intelectual, psihologic și de comportament, masoneria, este privită ca un mic grup privilegiat și asociată fenomenului evreiesc. Prin discursuri politice diverse dar întotdeauna adaptate situației, dând dovadă de un antisemitism obsesiv și o ură exacerbată față de masoni și încadrându-se în tipul de discurs atât de caracteristic fascismului, toate textele antimasonice sunt publicate într-o formă tendențioasă acest lucru reieșind și din faptul că se încearcă să se acrediteze ideea că francmasoneria este o sectă satanică aservită evreilor, marilor bănci și comunismului, lucru ilogic avînd în vedere diferența de concepție dintre comunism și lumea capitalului, de-a lungul timpului masoneria nesuștinând niciodată o dictatură a proletariatului²⁰. Ultima mențiune în

¹⁷ Eugen Weber, *Dreapta românească*, Ed. Dacia, Cluj-Napoca, 1995, p. 14-17

¹⁸ *Ibidem*, p. 10

¹⁹ Victor Neumann, *Conceptul de națiune în România*, în Revista 22, București, 21-27.02.2006, p. 10

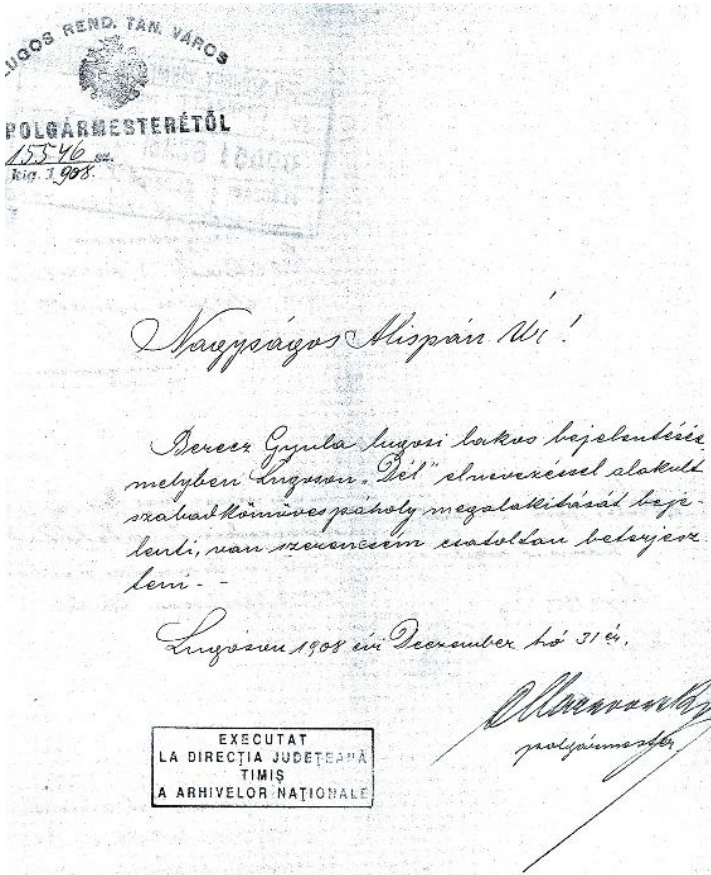
²⁰ Pentru bibliografia cu privire la acțiunile antimasonice din Lugoj vezi: Răzvan Pinca, *Poziții antimasonice în presa interbelică lugojeană*, în Analele Banatului, S.N., Arheologie-Istorie, XIV, 2, 2006, p. 297-306

presă a masonilor lugojeni datează din anul 1934²¹, probabil anul în care loja și-a încetat activitatea sau a devenit deosebit de discretă.

Începând cu anul 2008, la exact 100 de ani de la începerea demersurilor de înființare a lojii Dél, masoneria lugojeană începe să funcționeze din nou, în acest an fiind formată loja Meridianus, lojă ce continuă să ducă mai departe tradițiile masonice lugojene, cu această ocazie fiind emisă și o medalie aniversativă (foto 7 și 8).

²¹ C. Mureș, *Francmasoneria din Elveția în pericol*, în *Acțiunea*, an. I, nr. 3, 25.05.1934, p. 3.

Lista imaginilor

1. Prima atestare, într-un document oficial a lojii lugojene Dél la 31 decembrie 1908 prin care cetățeanul Berecz Gyula înștiințează vicecomitele și primarul de intențiile sale. Se observă semnătura primarului Árpád Marsovsky în funcție între anii 1901-1910 – **The first certification of the Lugoj Lodge Dél in an official document as of December 31, 1908. In this paper, the citizen Berecz Gyula gives notice of his intentions to the Vicecomit and the Mayor. The signature of Árpád Marsovsky, the Mayor on duty between 1901-1910 can be seen.**

KRASSÓ-SZÖRÉNY VÁRMEGYE ALISPÁNJA	
ÉRKEZETT 1909 JAN - 8.	
57	
00551 SZÁM	MELLEKLET
ELŐSZÁM:	ELGÁDÓ:

Dr. Károly György
Országgyűlési Titkár
az alispániummal
Lugoson.

Stílus nyert elismerést,
Füvészkert országos
Augus 1809 27/19
Vind: 2/19
Sot

Lugos városi tanács pol.
gyűlésének hivatalából
szült in December hó 31'én.
18546/1908. szám alatt.

EXECUTAT
 LA DIRECTIA JUDETE
 TIMIS
 A ARHIVELOR NAȚIONALE

Lugoson, Dél' elvise
Kessel, alattuk szabhat
Hönnies jäholy megalá.
Kibővíti kényeztetés -

2. Confirmarea oficială a aprobării înființării lojii Dél la 19 ianuarie 1909 – The official confirmation of founding approval of the Dél Lodg on January 19, 1909.

4. Monumentul funerar cu simboluri masonice al doctorului Heinrich Berdach, președinte al Comunității Evreiești din Lugoj la începutul secolului XX - **The monument with masonic symbols of doctor Heinrich Berdach, president of the Jewish Community from Lugoj at the beginning of the XXth century.**

5. Edificiul cunoscut sub numele de „Casa cu câinele negru” care a adăpostit în perioada antebelică templul lojii Dél – **The Edifice known as „The house with the Black Dog” hosted the Temple of Dél Lodge during the pre-war period.**

6. Caius Brediceanu (1879-1953) s-a născut la Lugoj, fiind al doilea fiu al renumitului avocat și om politic Coriolan Brediceanu. Absolvent al Facultății de Drept din cadrul Universității din Viena, unde obține doctoratul în drept și științe politice, urmează în paralel și cursurile de filosofie ale Universității din Paris. A fost delegat al României la Conferința de Pace de la Paris, iar apoi în perioada interbelică intră în diplomatie unde deține funcțiile de ambasador la Rio de Janeiro în relația cu Argentina, Brazilia și Chile, în 1927 este numit ambasador la Vatican, iar între 1930-1931 a fost ambasador în Austria. A fost initiat în masonerie la 4 august 1919 în cadrul lojei Ernest Renan din Paris alături de Traian Vuia.

Caius Brediceanu (1879-1953) was born in Lugoj, as the second son of the famous lawyer and politician Coriolan Brediceanu. As a graduate of the University of Vienna, as a Ph.D. in law and political science, he was studying in parallel courses in philosophy at the University of Paris. He was the Romanian Delegate at the Paris Peace Conference, and in the interwar period he gets involved in diplomacy and holds the functions of Ambassador in Rio de Janeiro in the relation with Argentina, Brazil and Chile, in 1927 he was appointed Ambassador to the Vatican, and between 1930-1931 he was Ambassador to Austria. He was initiated into Freemasonry on August 4, 1919 at the Ernest Renan Lodge in Paris along with Traian Vuia.

7. Medalia aniversară la împlinirea a 100 de ani de tradiție masonică lugojeană - avers – **The 100 years Anniversary Medal of masonic tradition in Lugoj - front side.**

8. Medalia aniversară la împlinirea a 100 de ani de tradiție masonică lugojeană - revers. Între coloane poate fi observat primul simbol heraldic al orașului conferit în anul 1551 de regina Isabella Jagiello Zapolya, precum și deviza lojii Meridianus, Virtute et Labore – **The 100 years Anniversary Medal of masonic tradition in Lugoj – back side. Between the columns you can see the first heraldic symbol of the city given by the Queen Isabella Jagiello Zapolya in the year 1551, and the motto of the Meridianus Lodge, „Virtute et Labore”.**

Aspecte din istoria liberalismului lugojan (1919-2009)

Luminița Wallner-Bărbulescu,
doctor din istorie

În perioada imediat următoare constituirii României Mari asistăm la o reconfigurare a spectrului politic românesc, marcată de pierderea temporară a credibilității partidelor istorice din Vechiul Regat în favoarea unor formațiuni politice nou apărute, pe fondul degringoladei generată de fînele primului război mondial. În același timp Partidul Național Român din teritoriile nou alipite, Transilvania și Banat, traversează și el un proces asemănător, de restructurare și clarificare a ideologiei, o serie de membri marcanți din rîndul său reorientându-și preferințele politice. Înscriș în rîndul partidelor aflate într-o scădere a popularității, Partidul Național Liberal va căuta să pătrundă în toate provinciile românești unite cu țara, apelând la personalități consacrate deja în plan politic, cărora le va solicita sprijinul în constituirea de noi organizații, menite să-i consolideze poziția și în aceste regiuni. Ampla acțiune va cuprinde și orașul Lugoj, capitală a județului Caraș-Severin, unde începuturile liberalismului se leagă de numele protopresbiterului George Popovici, absolvent al Facultății de teologie din Cernăuți cu titlul de doctor, figură marcantă a luptei pentru afirmarea identitară a românilor din Monarhia austro-ungară, fost membru al PNR, calitate în care a fost ales deputat în Congregația comitatensă și Parlamentul din Budapesta, autor de lucrări istorice și

membru corespondent al Academiei Române¹. În anul 1919 a reușit să coalezze în jurul său țărani, intelectuali, meseriași și comercianți lugojeni, fiind ales președinte al organizației locale a PNL, organizație în numele căreia va candida la alegerile din anul 1922, câștigate la nivel național de Partidul Liberal, care se afla la guvernare. În urma alegerilor ajunge senator și Victor Biberea deputat, ambii menținându-și funcțiile până la viitoarele alegeri din anul 1926. Recunoașterea meritelor protopopului Popovici pe terenul luptei naționale i-a atras numirea ca vicepreședinte al Senatului României încă din primul an legislativ și acordarea decorației Coroana României în grad de comandor².

În guvernarea liberală din perioada 1922-1926 a fost adoptată Legea pentru unificarea administrativă din anul 1925 în urma căreia județul Caraș-Severin a fost împărțit în două, Caraș având capitala la Oravița și Severin la Lugoj, cu toate protestele înaintate de autoritățile locale pentru a împiedeca realizarea acestei divizări³. În fruntea județului Caraș-Severin și ulterior a județului Severin a fost numit ca prefect liberalul Petru Corneanu din Caransebeș, avocat de profesie, care din luna februarie a anului 1926 a fost trecut ca prefect al județului Caraș, Severinul, beneficiind de o conducere interimară până la înlocuirea guvernului liberal cu guvernul generalului Averescu, care a adus în fruntea acestuia un nou prefect în persoana maiorului în retragere Romul Boldea, membru al Partidului Național Român⁴.

¹ Gh. Luchescu, V. Muntean, V. Lăzărescu, *Spiritualitate lugojeană*, Editura Mitropoliei Banatului, Timișoara, p. 127-128

² *Răsunetul*, an I, 1922, nr.28, p. 3

³ Prefectura Județului Severin, *Raport asupra situațiunei județului Severin pe anii 1925-1927*, Tipografia Ludovic Sziklai, Lugoj, p. 4-25

⁴ *Ibidem*, p. 24

Alegerile pentru Cameră și Senat organizate în luna mai 1926 au însemnat la nivelul întregii țări un insucces pentru Partidul Național Liberal care a reușit să obțină doar un număr de 13 mandate. Liberalii din județul Severin cu toate că au avut o listă cu nume de excepție nu au fost reprezentați în noul Parlament. O scurtă privire asupra celor care și-au depus candidatura este relevantă pentru susținerea celor afirmate. Pentru Cameră au candidat prof.univ. Traian Lalescu, directorul de banca dr. Cornel Corneanu, poetul dialectal și avocatul George Gârda, dirijorul și compozitorul Ioan Vidu, prof. Iuliu Vuia și prof.univ. la Universitatea din Cluj, Iosif Popovici și pentru Senat, vicarul episcopiei din Caransebeș Filaret Musta, avocatul lugojan Nestor Porumb și protopresbiterul George Popovici⁵, fostul senator din perioada 1922-1926.

O răsturnare de situație se va înregistra în anul 1927, o dată cu revenirea liberalilor la putere, noile alegeri organizate sub egida guvernului aducând un nou succes Partidului Național Liberal, materializat în județul Severin prin dobândirea demnității de senator de către George Popovici, și numirea ca prefect a dr. Cornel Corneanu.

Anul amintit marchează și un eveniment trist în istoria organizației liberale lugojene, prin decesul președintelui George Popovici. La funeraliile sale au participat ministrul de interne Richard Franasovici din partea guvernului liberal, înalte fețe bisericești, oameni politici, intelectuali de frunte ai Banatului precum și corul Ion Vidu, dirijat de Filaret Barbu⁶.

Locul rămas vacant la conducerea organizației lugojene a fost ocupat în urma alegerilor desfășurate în luna aprilie 1928 de compozitorul Ioan Vidu, secondat de doi vicepreședinți, avocatul dr. Cornel Gându și avocatul dr.

⁵ *Răsunetul*, an V, 1926, nr. 21, p. 3

⁶ *Idem*, an VII, 1928, nr. 1, p.1-2

Vasile Mircu și doi secretari, Victor Curuțiu și Traian Frențiu. Din comitetul de conducere au mai făcut parte C. Liuba, dr. N. Petrovici, dr. Aurel Mihaescu, colonelul I.Zvoranu, părintele M. Jigorea, Ștefan Dragomir, M. Georgescu, dr. Daminescu, P. Oprișoni, prof. Traian Simu, redactorul șef al gazetei *Răsunetul* R. Roman, C. Buciu, D. Preda, P. Voichescu⁷.

Pentru ocuparea postului de senator, după moartea protopopului Popovici, au fost organizate noi alegeri în cadrul cărora reprezentantul PNL, Cornel Corneanu a ieșit învingător cu 1251 de voturi, în lupta cu contracandidații săi, Andrei Ghidiu din partea Partidului Național Țărănesc și Romul Boldea din partea Partidului averescan⁸, al cărui membru a devenit după ce a părăsit Partidul Național Român. Plecarea la Senat a dr.Cornel Corneanu a fost urmată de numirea unui nou prefect liberal, medicul Virgil Budințeanu, înlocuit după instalarea guvernului Maniu în luna noiembrie 1928⁹ cu Ionel Mocioni.

Perioada dintre instalarea guvernului Maniu în anul 1928 și luna noiembrie 1933, suprapusă crizei economice și caracterizată prin instabilitate politică, a fost marcată și printr-o serie de frământări în cadrul Partidului Național Liberal aflat în opoziție, care după moartea lui Ionel Brătianu, întâmplată în anul 1927 a încercat să se reorganizeze, un însemnat pas în această direcție reprezentându-l Congresul din luna mai 1930 în cadrul căruia programul adoptat încerca să găsească soluții pentru

⁷ *Ibidem*, nr. 16, p. 4-5

⁸ *Ibidem*, nr. 14, p. 1

⁹ Mircea Mușat, Ion Ardeleanu, *România după Marea Unire*, vol. II, Partea I. 1918-1933, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1986, p. 1147

rezolvarea problemelor de natură economică și social-politică existente în România anilor de criză.¹⁰

Revenirea pe tron a regelui Carol al II-lea, neacceptată de cea mai mare parte a membrilor din conducerea PNL, a dat naștere unor puternice disensiuni la nivel de vârf, manifestate cu ocazia ședinței Comitetului Executiv al partidului din data de 9 iunie. Întrunirea s-a soldat cu excluderea lui Gh. Brătianu¹¹, redactarea unui manifest al PNL către țară și remiterea unei circulare către toți președinții organizațiilor județene prin care li se cerea o urgentă convocare a membrilor în vederea cunoașterii punctului de vedere al partidului față de situația nou creată¹². Fără a cunoaște cu exactitate modul în care au fost receptate la nivelul organizației din județul Severin, directivele emise din partea Comitetului Executiv, putem prezuma că spre finele anului 1930, în cadrul Congresului general județean, desfășurat la Lugoj pe data de 25 noiembrie, au fost dezbătute probleme legate de strategia politică și programul unei viitoare guvernări liberale și s-au adus o serie de critici guvernării național-țărăniște. Afirmatia este îndreptățită de prezența lui I.G.Duca, Richard Franasovici și Alexandru Radian¹³, personalități de primă mărime din conducerea centrală a partidului, a căror deplasare în teritoriu ar fi putut semnifica un sondaj pentru revenirea la guvernare, după aproape doi ani de opoziție. La adunarea amintită au participat numeroși membrii din Caransebeș sub conducerea lui Cornel Corneanu, organizația din Oravița sub conducerea

¹⁰ *Ibidem*, p. 461, 463-464

¹¹ Gh. Brătianu a fost exclus pentru tratativele purtate cu regele Carol al II-lea și acceptarea anulării actului din 4 ianuarie 1926 prin care acesta renunța la calitatea de principe moștenitor.

¹² Ioan Scurtu, *Istoria românilor în timpul celor patru regi (1866-1947)*, vol.III, *Carol al II-lea*, Editura Enciclopedică, București, 2004, p.100

¹³ *Răsunetul*, an IX, 1930, nr. 49, p.1

lui Petru Corneanu și Aurel Cosma în calitate de președinte de onoare al organizației liberale din Timiș-Torontal, însoțit de președintele în exercițiu Avram Imbroane, a cărui prezență a dat naștere la discuții, legate de migrația sa politică. Acesta a fost acuzat ca în anul 1920 a determinat căderea lui I. I. C. Brătianu la alegerile din Banat, cunoscut fiind faptul că Uniunea națională din această provincie, aflată sub președinția sa a fuzionat cu Liga Poporului a mareșalului Alexandru Averescu, profund ostilă liberalilor¹⁴.

Disensiunile din cadrul partidului nu au rămas lipsite de urmări, ieșirea din partid a lui Gh. Brătianu a fost urmată de înființarea PNL-aripa Gh. Brătianu care și-a găsit aderenți în numeroase locuri din țară, printre care și în Lugoj, unde în anul 1931 s-a constituit filiala locală, sub conducerea publicistului și directorul scolilor românești din oraș, Constantin Liuba, fost membru PNL¹⁵, avându-i ca vicepreședinți pe dr. Șepețian și I. Radoslav iar ca secretar pe C. Barbăroșie¹⁶, organizația participând la alegerile generale din anul 1931 cu doi candidați - la Cameră cu profesorul Dimitrie Cioloca din Caransebeș iar la Senat cu protopopul Ioan Trifu din Balinț¹⁷.

Moartea lui Vintilă Brătianu, ultimul liberal reprezentativ din dinastia Brătienilor și preluarea conducerii partidului de către I. G. Duca, un spirit mai cooperant și deschis legăturilor cu celelalte partide, a determinat acceptul participării la alegerile din 1931 prin încheierea unui cartel electoral cu guvernul de Uniune Națională condus de N.Iorga, sub condiția ca pe fiecare listă pentru Cameră și

¹⁴ Mircea Mușat, Ion Ardeleanu, *op.cit.* p. 132

¹⁵ Constantin Liuba a ieșit din organizația lugojană a PNL în urma atacului la adresa lui Avram Imbroane în cadrul Congresului din 25 noiembrie 1930.

¹⁶ *Răsunetul*, an X, 1931, nr. 18, p. 3

¹⁷ *Ibidem*, nr. 20, p. 3

Senat să fie ales un liberal în fiecare județ, partidul urmând să „respecte un armistițiu cu guvernul, de șase luni”, după care să-și poată relua libertatea de acțiune¹⁸. În temeiul acestei înțelegeri pe listele Uniunii Naționale din Lugoj au figurat doi candidați pentru Cameră, Cornel Corneanu, fost prefect și avocatul Titus Popovici, fiul protopopului George Popovici, ambii reușiți în urma alegerilor din 7 iunie¹⁹.

Planul lui I.G.Duca de a spori prestigiul partidului, fără a participa la guvernare ci doar la viața parlamentară, dublat de un program care viza stoparea ascensiunii grupărilor de dreapta, dezvoltarea industriei naționale, reorganizarea economiei românești, acordarea de credite țăranimii, sprijinirea și valorificarea producției agrare ca și larga deschidere acordată minorităților au determinat o creștere a credibilității Partidului Național Liberal, pregătit să preia frânela guvernării cu sprijinul electoratului²⁰.

În această perioadă de frământări, la Lugoj se stinge din viață președintele organizației locale, dirijorul și compozitorul Ion Vidu, decorat cu Bene Merenti clasa I de regele Carol I, Coroana României în grad de Comandor și Răsplata muncii pentru învățământ²¹. În locul său la conducerea partidului a fost până la Congresul din 1937 avocatul Titus Popovici, a cărui alegere în fruntea organizației județene a partidului în anul amintit, ca urmare a demisiei lui Cornel Corneanu²², va fi urmată de preluarea funcției de președinte al organizației lugojene de către primarul Alexandru Birescu.

Noul program al Partidului Național Liberal a determinat o ușoară creștere a popularității acestuia, la

¹⁸ Mircea Mușat, Ion Ardeleanu, *op.cit.* p. 480

¹⁹ *Răsunetul*, an. X, 1931, nr. 23, p. 1

²⁰ Mircea Mușat, Ion Ardeleanu, *op. cit.* p. 481

²¹ *Răsunetul*, an X, 1931, nr. 8, p. 3

²² Idem, an XVI, 1937, nr. 9, p.

alegerile generale din 1932, candidând din nou pe liste separate. Organizația din județul Severin, dintre cei șase candidați – Cornel Corneanu (Caransebeș), Titus Popovici, (Lugoj) Al. Alexandrini (București)²³, Victor Feneșiu (Făget), Victor Curuțiu (Lugoj) și Traian Simu (Lugoj)²⁴, a reușit să trimită în parlament doar un singur deputat, pe Cornel Corneanu. Din lista candidaților s-a dovedit lipsit de popularitate în rândul bănățenilor Alexandru Alexandrini, impus de la centru, vicepreședinte al organizației Partidului național Liberal din județul Severin, perceput de localnici ca un intrus care nu le va putea reprezenta interesele în Parlament, datorită lipsei oricăror legături cu această zonă²⁵.

Cu prefect și primar liberal, în persoana avocatului Titus Olariu, respectiv a medicului Alexandru Birescu, Lugojul a fost gazda în luna martie 1933 a Conferinței bănățene liberale, întrunită cu scopul de a stabili șeful organizației liberale din Banat. Participanții din Timiș-Torontal, Severin și Caraș l-au ales în această demnitate pe Cornel Corneanu²⁶, opțiunea lor fiind privită ca " un gest de demnă afirmare politică când a ales de șef al său un bănățean și a rupt cu tradiția de a ridica pe toți cei ajunși aici cu palton uzat ca peste noapte să se afirme prin sprijinul bănățenilor ca ministeriabili"²⁷.

Bunele relații dintre I.G.Duca, președintele Partidului Național Liberal și Nicolae Titulescu, ca și rolul celui din urmă în planul politicii externe, au determinat Consiliul comunal al orașului Lugoj să-i acorde ministrului de externe

²³ Alexandru Alexandri a fost ulterior ministru de finanțe în Guvernul Petru Groza, în calitate sa de membru al grupării colaboraționiste, Tătărașcu din PNL

²⁴ *Răsunetul*, an. XI, 1932, nr. 29, p. 1

²⁵ *Ibidem*, nr. 27, p. 2

²⁶ *Idem*, an XII, 1933, nr. 13, p. 2

²⁷ *Ibidem*

al României titlul de cetățean de onoare²⁸, act de natură să atragă simpatia localnicilor spre partidul liberal.

Revenirea liberalilor la guvernare în luna noiembrie a anului 1933 a atras numirea în fruntea județului a unui prefect liberal în persoana lui Victor Curuțiu, membru al partidului din anul 1919, absolvent al Facultății de drept din București. Acesta a venit în întâmpinarea țăranilor, pe linia programului promovat de guvern vizavi de această categorie socială, reducând imediat după instalare, taxa pentru căruțele care intrau în oraș de la 24 la 4 lei²⁹. Numirea sa, întâmplată pe data de 23 noiembrie a coincis cu declanșarea alegerilor pentru Cameră și Senat. După o absență la guvernare de aproape 5 ani de zile, Partidul Național Liberal va intra în forță pe arena vieții politice, alegerile din județul Severin evidențiind un succes răsunător, rezultat al unei participări masive la urne, care a adus liberalilor numărul cel mai mare de voturi înregistrat de la constituirea organizației în anul 1919. La nivelul județului, pentru Cameră, față de cele 6.370 voturi obținute în anul 1932 s-a ajuns la 26.761 voturi, la un total de 51.644 de voturi exprimate, liberalii obținând, așa cum consemna presa o "majoritate zdrobitoare", comparativ cu PNȚ cu doar 7576 față de cele 29.563 din 1932, la un număr mai mic de votanți de 49.124³⁰. Acelaș rezultat a fost și la Senat, unde din 22.862 voturi, liberalii au obținut 15.965. În urma alegerilor din anul 1933 liberalii au trimis în Parlament un număr de patru deputați (dr. Titus Gh. Popovici - Lugoj, avocat; dr. Alexandru Alexandrini – București, avocat; Traian Simu - Lugoj, profesor, dr. Traian Seviciu - Lugoj, notar) și trei senatori (Ștefan Ștefănescu - ? general, Dimitrie

²⁸ *Ibidem*, nr. 30, p. 3

²⁹ *Ibidem*, p. 5

³⁰ *Ibidem*, nr. 52, p. 5

Zgaverdia - Caransebeș, președintele Comunității de Avere, Victor Feneșiu - Făget, industriaș)³¹.

Guvernarea liberală dintre anii 1933-1937 a însemnat pentru județul Severin o perioadă de realizări fără precedent, cu o implicare reală a deputaților și senatorilor în vederea obținerii fondurilor necesare dezvoltării infrastructurii, învățământului și culturii dar și a creșterii importanței orașului Lugoj, devenit municipiu. Ca rezultat al eforturilor depuse de parlamentarii Titus Popovici, Victor Feneșiu și Alexandru Alexandrini s-a obținut printr-o lege specială funcționarea la Lugoj a Camerei de Comerț și Industrie pentru județele Severin și Caraș după ce anterior a fost aprobată mutarea Direcției Silvice de la Orșova la Lugoj³².

O atenție aparte a fost acordată învățământului, în condițiile în care o serie de sate nu dispuneau încă de lăcașuri școlare. În coordonatele perioadei au fost edificate 54 de școli noi, pe lângă lucrările de reparații executate la cele existente, prin contribuția comună cu fonduri bănești din partea Guvernului în sumă de 1.570.000 lei, a comunelor de 6.235.009 lei și a județului de 498.345 lei³³. S-au reparat și înălțat și biserici noi nu doar pe seama cultului ortodox ci și greco catolic și romano-catolic³⁴ și a fost încurajată culturalizarea lumii rurale prin construirea sau achiziționarea de așezăminte destinate manifestărilor culturale, așa numitele Case naționale pentru care Guvernul a alocat 713.425 lei, Prefectura 99.000 lei, comunele interesate aducându-și și ele o contribuție de 378.645 lei, iar Camera Agricolă 171.850 lei³⁵. Cele mai

³¹ Prefectura județului Severin, *Dare de seamă asupra realizărilor din acest județ de la 15 noiembrie 1933 până la 15 noiembrie 1937*, 1937, Tipografia națională – Const. Danciu – Lugoj, str. Șaguna

³² *Răsunetul*, an XV, 1936, nr. 16, p. 3

³³ Prefectura... 1937, p. 33-38

³⁴ *Ibidem*, p. 29-31

³⁵ *Ibidem*, p. 43-46

importante investiții, finanțate de Guvern prin intermediul Ministerului Lucrărilor Publice și al Comunicațiilor, în valoare de peste 11.000.000 lei au fost însă cele legate de refacerea șoselelor naționale, a drumurilor județene și comunale, de construirea unor poduri și podețe, de consolidarea sau ridicarea unor diguri³⁶. Cu toate că cele menționate nu reprezintă decât o parte din realizările perioadei liberale de guvernare a județului, nu putem trece cu vederea numărul mare al lucrărilor de artă ridicate în acești ani, înscrise astăzi pe lista monumentelor istorice. Doar la Lugoj au fost eternizate în bronz figurile lui I. I. C. Brătianu, I. G. Duca, Alexandru Mocioni, Coriolan Brediceanu, Traian Grosavescu și Ion Vidu fără a mai vorbi de Monumentul Unirii³⁷. Succesele guvernării liberale au constituit subiectul de discuție din cadrul Congresului județean de alegeri, desfășurat pe data de 23 februarie 1937, în prezența unui număr, apreciat în presa, de aproape 3000 de participanți³⁸, ultimul Congres al organizației liberale județene înainte de alegeri și de emiterea Decretului privind desființarea partidelor politice. Tot în anul amintit s-a desfășurat și adunarea generală a organizației locale, care a decis după plecarea lui Titus Popovici, devenit președintele filialei județene, încredințarea șefiei partidului, primarului Alexandru Bireescu, secondat de doi vicepreședinți, notarul dr. Traian Sevici și medicul dr. Teodor Andrei și de 25 de membrii în comitet - Victor Curuțiu, prefectul județului, Traian Simu, deputat, Al. Alexandrini, deputat, general Șt. Ștefinescu, senator, dr. Zeno Bejan, medic, Liviu Peia, avocat, Nicolae Muntean, canonic, Iosif Dobrin, pensionar, dr. Petru Maior, avocat, Cornel Brediceanu, funcționar, Traian Carabaș, pensionar, dr. Octavian Jucu, avocat, Ioan

³⁶ *Ibidem*, p. 52-84

³⁷ *Ibidem*, p. 111-112

³⁸ *Risunetul*, an XVI, 1937, nr. 9, p.1

Iacobescu, maestru, Octavian Vișan, maestru, Constantin Jucu, maestru, Pavel Voichescu, maestru, Silviu Bader, proprietar, Francisc Weber, învățător, Traian Daminescu, econom, Virgil Lupu, econom, Nicolae Pau, maestru, Gherasim Mezinca, maestru, Gh. Modun, econom, Ioan Potcoavă, econom, Nicolae Andrei, pensionar³⁹.

Finele anului 1937 anunța în România o profundă criză politică. Neînțelegerile dintre partide sau în sânul aceluiasi partid, ascensiunea forțelor de dreapta ca și amestecul regelui Carol al II-lea în lupta dintre ele, cu intenția clară de a introduce în România o guvernare personală se vor resimți în alegerile stabilite prin Decret regal în luna decembrie. Organizația liberală a județului Severin își va depune candidaturile pe lista guvernului, condus de Gheorghe Tătărescu, cu personalități prezente și în legislația anterioară, atât la Camera cât și la Senat. Se regăsesc Titus Popovici, Alexandru Alexandrini, Victor Feneșiu, Dimitrie Zgaverdea și trei nume noi necunoscute, Adrian Brudariu, dr. Chiru Cocoșiu și Gh. Băcilă.

Rezultatul votului evidențiază faptul că niciunul dintre partidele politice nu a întrunit majoritatea necesară de 50%, pentru a oferi guvernului baza parlamentară pe care să se poată sprijini, situație în care la numai câteva luni regele a decretat dizolvarea Parlamentului și organizarea de noi alegeri în luna martie a anului 1938⁴⁰. Desfășurarea lor a fost însă oprită, ca rezultat al loviturii de stat din 10/11 februarie care a însemnat desființarea regimului constituțional bazat pe Camera și Senat și instaurarea unui regim de autoritate monarhică⁴¹. Partidele politice au fost desființate, în România s-a instalat inițial dictatura regală, urmată pe 6 septembrie 1940 de dictatura antonesciană în

³⁹ *Ibidem*, nr. 20, p. 2

⁴⁰ Ioan Scurtu, *op. cit.* p. 222

⁴¹ *Ibidem*, p. 230

timpul căreia România va intra în cel de al doilea război mondial pe data de 22 iunie 1941, de partea Germaniei.

Perioada ulterioară conflagrației mondiale, a însemnat intrarea statului român în aria de influență a Rusiei sovietice și a fost marcată de revenirea formală a partidelor pe arena vieții politice. Simulacrul alegerilor din anul 1946, câștigate prin fraudă de Blocul Partidelor Democratice din care făcea parte aripa Tătăărăscu a Partidului Național Liberal, reprezentată la Lugoj de avocatul Victor Lăzărescu, a constituit de fapt primul pas al înglobării României în sistemul comunismului totalitar. Partidul Național Țărănesc a fost scos în afara legii în vara anului 1947 și Partidul Național Liberal s-a dezorganizat la rândul său încetându-și activitatea⁴².

Evenimentele din decembrie 1989, au creat premisele revenirii la pluripartidismul politic, vechile partide istorice liberal și țărănist făcându-și apariția în acest context la finele anului amintit.

Pe data de 28 decembrie 1989, la Lugoj s-au pus bazele filialei locale a Partidului Național Liberal în casa profesorului pensionar, economist, Haralambie Ploscaru și în luna februarie a anului următor, după înregistrarea la Tribunalul Municipiului București a PNL la nivel central, s-a întrunit Adunarea generală pentru a pune bazele unui Comitet provizoriu local. La scurt timp după constituire, organizația locală a fost cooptată în Consiliul Provizoriu de Uniune Națională, organ interimar de conducere al orașului, în limita unui număr de cinci membrii, Haralambie Ploscaru, Viorel Marchiș, Wallner Bărbulescu Luminița, Ion Mitroi și Ioan Cârja.

⁴² Idem, *Mihai I*, p. 176-177.

Revoluția din decembrie 1989 la Lugoj

Profesor doctor Dumitru Tomoni

I. REVOLUȚIA LUGOJEANĂ, IGNORATĂ SAU INSUFICIENT CUNOSCUTĂ

Curajul, starea de nemulțumire și spiritul de solidaritate cu timișorenii revoltați izolați și asediați de forțele represive ale dictaturii comuniste, i-au făcut pe lugojeni să-și învingă frica, să iese în stradă în 20 decembrie 1989, și în doar câteva ore să răstoarne un regim ce părea de nezdruncinat. Practic, în seara zilei de 20 decembrie 1989 sediul Primăriei și al Comitetului Municipal P.C.R. era în flăcări, reprezentanții puterii locale fugeau la adăpostul întunericului pentru a scăpa de furia lugojenilor răzvrățiți și decisi să meargă până la capăt cu orice risc și Lugojul devenea astfel, al doilea oraș liber din România, după Timișoara. Această victorie va fi plătită cu viața a doi tineri, cu suferințele a doi răniți și cu libertatea a 41 de arestați¹.

În ciuda acestor realități indiscutabile, probate de documente, dar în primul rând de tributul plătit în morți, răniți și arestați, toți lugojeni, cea mai mare parte a lucrărilor consacrate Revoluției române din decembrie 1989 trece sub

¹ *Revoluția română în Banat*, coordonator Alexandru Oșca, Craiova, Edit. Sitech, 2009, p. 164-182; Stelian Tănase, *Miracolul revoluției*, București, Edit. Humanitas, 1999; Vladimir Tismăneanu, *Revoluțiile din 1989*, Iași, Edit. Polirom, 1999; George Galloway, Bob Wylie, *Părbușirea*, București, Edit. Irini, 2004

tăcere contribuția lugojenilor² sau o prezintă cu multe inexactități³. Astfel, într-o cronologie a Revoluției române⁴, – instrument de lucru extrem de util – se vorbește de un adevărat "descălecat" a unui grup de 150-200 de timișoreni, care ar fi venit în 20 decembrie la Lugoj pentru a organiza revolta lugojenilor. În termeni asemănători sunt prezentate evenimentele de la Lugoj și în alte lucrări dedicate revoluției române din decembrie 1989. „Până pe 20.12.1989, în orașul Lugoj a fost relativ liniște. În seara zilei respective, grupuri de manifestați veniți din Timișoara se comportă agresiv, în drumul de la gară spre centrul orașului, încep să spargă vitrinele magazinelor.”⁵ Or, toate documentele consultate demonstrează că evenimentele au fost declanșate de lugojeni, desigur sub influența celor întâmplare la Timișoara. Peter Siani-Davies, prezentând începutul revoluției din România într-o documentată lucrare privind Revoluția din decembrie 1989⁶, trece și Lugojul în rândul localităților bănățene care,

² Titus Suci, *Reportaj cu sufletul la gură*, Timișoara, Edit. Seicon, 1990; Sergiu Nicolaescu, *Lupta pentru putere. Decembrie 89*. București, Edit. Bic All, 2005; *Întrebări cu și fără răspuns. Decembrie 1989*. Ediție îngrijită de Iosif Constinaș, Timișoara, Edit. Mirton, 2001; *Revoluția Română din Decembrie 1989 – repere cronologice în „Caietele Revoluției”*, an. I, nr. 2/2005, p. 7-9

³ Costel Balint, *Lumină și speranță. Timișoara 1989*, Timișoara, Edit. Mirton, 1994 (în continuare: Costel Balint, *Lumină și speranță...*); Constantin Sava, Constantin Monac, *Adevărul despre decembrie 1989. Conspirație, diversiune, revoluție...*, București, Edit. Forum, 1999; Radu Tinu, *Timișoara... no coment*, București, Edit. Paco, 2001; Alesandru Duțu, *Revoluția din 1989. Cronologie*, București, Edit. Institutului Revoluției Române din Decembrie 1989, 2006

⁴ Alesandru Duțu, *op. cit.*, p. 148

⁵ *Armata română în Revoluția din Decembrie 1989*. Coordonator: Costache Codrescu, Ed. a II-a, București, Edit. Militară, 1998, p. 81; Constantin Sava, Constantin Monac, *op. cit.*, p. 81; Sergiu Nicolaescu, *op. cit.*, p. 421

⁶ Peter Siani-Davies, *Revoluția română din decembrie 1989*, București, Edit. Humanitas, 2006, p. 117

începând din 20 decembrie se solidarizează cu Timișoara – Jimbolia, Sânnicolau Mare și Deta –, consemnând doar că la Lugoj s-au înregistrat și doi morți.

Această percepție a revoluției lugojene este explicabilă doar în parte prin lipsa unor studii temeinice, pentru că presa lugojeană a acordat suficient spațiu acestor evenimente⁷, iar eforturile unor revoluționari, și în special ale lui Nicolae Toma⁸, redactorul-șef al ziarului "Drapelul", apărut în 24 decembrie 1989 ca oficios al Comitetului Salvării Naționale din Lugoj, sunt mai mult decât lăudabile. De aceea, descifrarea cauzelor dramatismului și semnificațiilor evenimentelor desfășurate în Lugoj, începând cu ziua de 20 decembrie 1989, dincolo de subiectivismul, interesele și partizanatul organizațiilor de revoluționari înființate după 1990⁹, reprezintă motivația acestui demers, ce se vrea cât mai aproape de adevăr.

II. 20 DECEMBRIE 1989 – LUGOJUL DEVINE ORAȘ LIBER

Situat la doar 60 de km de capitala Banatului, evoluând pe aceleași coordonate social-economice, politice și culturale în perioada comunistă, Lugojul nu putea rămâne mult timp indiferent la eroismul și drama timișorenilor

⁷ „Drapelul”, „Redeșteptarea”, „Lugojul”, „Actualitatea”, „Revoluționarul” și „Banat Expres”

⁸ Nicolae Toma, *20 decembrie 1989. Lugojul al doilea oraș liber*, Lugoj, Edit. Dacia Europa Nova, 2003 (în continuare: Nicolae Toma, *20 decembrie 1989...*); idem, *Revoluția lugojeană. 19-25 decembrie 1989*, Ediția a II-a Lugoj, 2005 (în continuare: Nicolae Toma, *Revoluția lugojeană...*)

⁹ „Asociația „16-21 decembrie 1989 Lugoj”, Asociația Luptătorilor, Participanților și Arestaților în Revoluție (ALPAR), Asociația „Flacăra Revoluției” și Asociația „Banatul liber”

decizi să pună capăt unui regim opresiv și umilitor. Știau acest lucru și autoritățile comuniste județene "întărite" în acele zile cu o garnitură de generali și politrucii trimiși de Ceaușescu în orașul de pe Bega pentru a-l reduce la tăcere. De aceea, încă din seara de 16 decembrie 1989 Milița Lugoj a intrat "în situația nr. 2", milițienii fiind amenințați de superiorii lor cu măsuri drastice dacă „o să se găsească înscrisuri cu un conținut necorespunzător la adresa președintelui”¹⁰.

A doua zi, ministrul Apărării Naționale, Vasile Milea, îi cere comandantului U.M. 01140 din Lugoj să se deplaseze în fruntea unui batalion de infanterie cu T.A.B.-uri, în Timișoara pentru a sprijini comandamentul Marii Unități Mecanizate. Coloana s-a pus în mișcare la ora 16,35 și a ajuns în Timișoara la ora 18,15¹¹. La ora 17,30, Milea a solicitat încă un detașament de 200 de militari¹², pentru a pleca spre Timișoara cu misiunea de a apăra aeroportul¹³. Datorită precipitării evenimentelor, detașamentul condus de comandantul regimentului, maiorul Paul Vasile – ajuns între timp general de brigadă și profesor la Facultatea de Științe Politice în cadrul Universității de Vest Timișoara – va fi trimis pentru reprimarea demonstrațiilor din Calea Girocului, soldată cu doi morți și șase răniți¹⁴.

¹⁰ Nicolae Toma, *20 decembrie 1989...*, p. 117 vezi și Costel Balint, *1989 – Legiunea Revoluției*, Timișoara, Edit. Brunar, 2005, p. 96

¹¹ *Armata română...*, p. 81

¹² Lt. Col. Zeca Constantin declară la Procesul de la Timișoara că era vorba de 300 de militari dotați cu armament și muniție de război (*Procesul de la Timișoara*, vol. IV, ediție îngrijită de Miodrag Milin și Traian Orban, Timișoara, Edit. Mirton, 2006, p. 1955-1956

¹³ Costel Balint, *Lumină și speranță...*, p. 53-54

¹⁴ *Memorialul 1989. Buletin științific și de informare*, nr. 1/2007, Timișoara, p. 39-47; vezi și Iosif Costinaș, *M-am întors*, Timișoara, Edit. Marineasa, 2003, p. 64

În seara zilei de 17 decembrie, cu un microbuz ce aparținea Oficiului Județean de Turism Lugoj, nouă ofițeri și subofițeri de la Miliția Lugoj¹⁵, înarmați cu pistoale "Carpați" și cu muniție au plecat la Timișoara pentru a participa la dispozitivele organizate în acest oraș.

Nici reacțiile lugojenilor situați de cealaltă parte a baricadei, a căror existență cotidiană, la fel cu a majorității românilor se derula sub semnul celor trei "F" (foame, frig, frică), nu se lasă așteptate. În seara zilei de 18 decembrie s-a încercat incendiarea sediului municipal P.C.R., aruncându-se o sticlă incendiară într-o încăpere de la demisolul clădirii¹⁶. Nimeni dintre cei care au aflat de acest incident – era vorba de reprezentanții puterii locale și câțiva funcționari ai primăriei – nu bănuia că nu vor trece decât trei zile până când impunătoarea clădire va fi cuprinsă de un foc devastator, ce va mistui în câteva ore un regim ce avea doar vechime nu și susținerea lugojenilor.

Evenimentele din Timișoara reprezentau în acele zile, și pentru mulți lugojeni, principalul subiect chiar dacă autoritățile comuniste fac eforturi disperate pentru a bloca Timișoara și a o supune unui blocaj mediatic. Unii, vor merge zilnic în orașul devastat și asediat, în ciuda măsurilor luate pentru a izola Timișoara și starea de revoltă a timișorenilor. Și totuși, frica inoculată decenii de-a rândul, devenită o componentă dominantă a mentalului colectiv nu

¹⁵ Căpitan Borcea Marian (șef formație judiciar); căpitan Vicol Gheorghe (șef formație economic); căpitan Strănuț Ieronim (ofițer cercetări penale); locotenent major Boitoș Dan (ofițer judiciar); plutonier Miclăiescu Nicolae (sectorist); plutonier Izgăreanu Doru (sectorist); Plutonier Cârsta Traian (sectorist); sergent major Dumitru Dorel (sectorist); sergent major Butunoiu Viorel (agent ordine); sergent major Dragostin Dorel (agent ordine); Nicolae Toma, *20 decembrie 1989...*, p. 117

¹⁶ Dumitru Toma, *Destăinuiriile unui fost comunist: Dan Trițoiu*, în „Redeșteptarea”, Lugoj, an. XVI, nr. 810, 21-27 decembrie 2006, p. 9

putea fi depășită atât de ușor. Așa se face că, în ciuda apelurilor lansate de timișoreni în Piața Operei, lugojenii se organizează anevoios.

În 19 decembrie, mai mulți lugojeni marcați de evenimentele din Timișoara și animați de dorința de a declanșa și în orașul de pe Timiș revolta împotriva dictaturii comuniste, se deplasează spre centrul orașului, cu speranța că se va aprinde scânteia revoltei¹⁷. Din păcate numărul lor era prea mic și nimeni nu-și asuma responsabilitatea declanșării și organizării unor acțiuni pertinente, astfel ca să se treacă de la speranțe și dorințe la fapte concrete. Dincolo de o dezamăgire justificată, toți cei prezenți se vor întoarce acasă cu credința că inevitabilul se va produce, și de aceea, a doua zi erau mai motivați să o ia de la capăt. Și totuși, în 19 decembrie, învingând teama după ce au tipărit cu o matriță mii de manifeste, un grup de tineri lugojeni – Marinela Andrei, Laura Velesoff, Nicolae Andrei, Mircea Velesoff și Adrian Lungu – s-au hotărât să acționeze, aruncând mai multe manifeste în gară¹⁸.

Potrivit *Jurnalului Acțiunilor de Luptă al U.M. 01148 Lugoj*, în dimineața zilei de 20 decembrie 1989, la orele 7,00, Maiorul Mândru Mircea a ordonat intrarea în poziția de tragere a unei piese de mitralieră de companie pregătită pentru trageri pe blocul nr. 1 din cazarmă. Cadrele și militarii în termen care asigurau paza magazinelor cu muniție de la subunități au primit ordin ca, în caz de atac asupra cazarmii sau pătrunderii în cazarmă, să ocupe poziție de tragere la geamuri, capetele holurilor și să deschidă foc

¹⁷ Arhiva Memorialului Revoluției, Timișoara, *Fond documentar*. Declarațiile lui Gheorghe Burada și Ladislau Darvași (Mulțumesc și pe această cale domnului dr. Traian Orban, președintele Asociației Memorialul Revoluției, pentru documentele puse la dispoziție cu multă amabilitate.)

¹⁸ „Drapelul”, Lugoj, an. I, nr. 5 din 4 ianuarie 1990

numai la ordinul maiorului Mândru. La orele 8,30, în urma informațiilor despre iminența revoltei lugojenilor s-a distribuit fiecărui militar câte o unitate de foc pentru armamentul individual.

Ziua de miercuri 20 decembrie avea să devină ziua cea mare, așteptată de generații de lugojeni¹⁹. La ora 14, Nicolae Andrei și Adrian Lungu împrăștie manifeste în stația de autobuze de la IURT cu un conținut mobilizator: „Să fim alături de timișoreni!”, „Ne-am săturat de mizerie!”, „Vrem să trăim omenește!”, „Vrem libertate!”, „Jos dictatura!”, „Jos Ceaușescu!”, „Jos tiranii!”²⁰ Potrivit mărturisirilor făcute de Gheorghe Burada, „manifestele aruncate pe platformă au fost inițial un eșec, au căzut toate grămadă – nu s-au împrăștiat. Au căzut în stația de autobuz și nimeni nu a avut curajul să se aplece și să le ridice minute în șir. Parte au fost luate și aruncate în IUPS prin geamul de la proiectări. Și nu de un bărbat. Au venit apoi «oamenii de bine» ai fabricii și le-au adunat cot la cot cu miliția.”²¹

Revoluția va începe însă peste câteva ore din centrul orașului, din zona situată între cofetărie „Liliacul” și Ceasul Electric²². În acest spațiu erau mai multe grupuri, formate din 10-15 persoane, care au venit pentru că, în oraș se răspândise zvonul, că după-masă va începe revoluția și la

¹⁹ Dumitru Tomoni, *20 Decembrie 1989 – ziua cea mare pentru lugojeni* în „Banat”, Lugoj, an. V, nr. 12, decembrie 2008, p. 16

²⁰ *Ibidem*

²¹ „Redeșteptarea”, an. III, nr. 34, 11-17 ianuarie 1992, p. 2

²² Gheorghe Burada are o altă opinie: „Revoluția a început în zona industrială, în secțiile «Lugojanei» și în alte sectoare calde în 18, când nu știam de Timișoara decât de la Europa Liberă și din zvonuri. A început cu frică, cu comunicări din gură în gură prin câțiva oameni de încredere. Nu am putut ieși în 19 – eram prea puțini și nehotărâți. S-a decis data de 20 ora 18 în ideea că Ceaușescu se va întoarce din Iran și va vorbi, iar ce va spune în stilul lui caracteristic respectiv condamnarea la moarte a Timișoarei va scoate lugojenii din casă și ni-i va alătura nouă. Așa a fost.” („Redeșteptarea”, an. III, nr. 34, 11-17 ianuarie, 1992, p. 2)

Lugoj. În fiecare grup se discuta despre evenimentele de la Timișoara, dar lipsea un conducător care să catalizeze și să coordoneze dorința celor adunați. Așa se face că, în jurul orei 18,00 unii, se întrebau dacă mai avea sens să aștepte organizarea unei acțiuni de protest sau să se întoarcă acasă, așa cum procedaseră și în seara precedentă²³. Atunci, când unii nu mai sperau nimic, ajung în zonă Iosif Ianculescu din Lugoj și alți trei timișoreni, veniți cu acceleratul de Iași din Timișoara, unde participară în cursul zilei la marea demonstrație de fraternizare a armatei cu revoluționarii timișoreni. Ei aduc nu numai vestea că Timișoara s-a proclamat primul oraș liber, sau așa cum îl informa Ion Coman pe primul ministru Constantin Dăscălescu, „Timișoara este în mâinile timișorenilor”²⁴, dar și manifeste pe care le-au dat celor prezenți să le împartă. „A fost o situație de nedescris – mărturisise un participant la aceste evenimente – unele persoane luau cu plăcere aceste manifeste, altele le aruncau cu spaimă pe jos și mă priveau ca pe un ciumat”²⁵. Abia în momentul în care Ianculescu strigă „Jos Ceaușescu!”, „Jos dictatorul!”, grupurile răzlețe se unesc, constituindu-se o masă compactă de 40-50 de oameni²⁶. Așa cum își amintesc cei prezenți atunci în centrul Lugojului²⁷, „acesta a fost semnalul care a trezit timișorenii, acesta a fost și semnalul care a trezit și lugojenii”²⁸.

²³ „Bot Gheorghe de la IUPS întreba acești oameni dacă «Mai are rost să stăm degeaba aici, sau mergem acasă?» (Nicolae Toma, *Revoluția lugojeană...*, p. 29)

²⁴ Apud Alesandru Duțu, *op. cit.*, p. 144

²⁵ Nicolae Toma, *Revoluția lugojeană...*, p. 43

²⁶ Banat Expres, Lugoj, an. I, nr. 37 din 15 decembrie 1999, p. 15; vezi și Nicolae Toma, *20 decembrie 1989...*, p. 92

²⁷ Arhiva Memorialului Revoluției, Timișoara, *Fond documentar*. Declarațiile lui Victor Stămurean, Valentin Standolaru, Ioan Daniel Banda și Gerhard Schlegel

²⁸ Costel Balint, *Lumină și speranță...*, p. 126

Demonstrații au plecat spre Comitetul Municipal de Partid pentru a-i exprima doleanțele și protestul în fața reprezentanților puterii locale. În mod cert atunci nu era nici un lider, fiecare acționa instinctual, la voia întâmplării, animat de dorința de a scăpa de Ceaușescu, cu teamă dar și cu speranța că nu va mai fi cale de întoarcere. Pe traseu se strigă lozinci pentru a se depăși frica și a capta atenția și participarea trecătorilor uluiți sau satisfăcuți de ceea ce vedeau: „Români, veniți cu noi!”, „Nu vă fie frică, Ceaușescu pică!”, „Vrem pâine!”, „Vrem saloane de Crăciun, Nu conducător nebun” etc.²⁹. Deși coloana se mărește, numărul participanților era prea mic pentru a atrage atenția autorităților locale. De aceea, manifestații nu se opresc în fața Primăriei ci se îndreaptă spre zona industrială a orașului pe Calea Timișorii, pentru a solicita participarea muncitorilor care lucrau în schimbul de după-masă la I.U.R.T., I.U.P.S. și I.P.C.-Mondial. „M-am alăturat imediat grupului care se deplasa prin centru către zona industrială, cu scopul de a aduna cât mai mulți participanți la demonstrație. Am văzut oameni care alergau spre grupul nostru și [ni] s-au alăturat, alții de pe marginea trotuarului strigau: «Ce vreți, vreți să muriți și voi ca-n Timișoara?»» Era mare învălmășeală și tensiune. Am participat la întregul marș, știam că se face istorie”³⁰, declara unul dintre participanți.

Când demonstrații s-au apropiat de unitățile militare, coloana supravegheată în permanență de un echipaj al miliției, pentru a evita orice restricție din partea armatei, a lăsat carosabilul dinspre unitățile militare liber, deplasându-se cât mai mult posibil pe partea stângă. Demonstrații scandau lozinci pentru a atrage înțelegerea și simpatia

²⁹ „Lugoj”, an. IV, nr. 51, 17-23 decembrie 1994

³⁰ Arhiva Memorialului Revoluției, Timișoara, *Fond documentar*. Declarația lui Darvasi Ladislau

militarilor: „Jos Ceaușescu!”, „Și frații voștri sunt cu noi!”, „Și voi sunteți români!”, „Armata e cu noi!”³¹. La prima unitate militară U.M. 01428, demonstrații au fost întâmpinați de câțiva ofițeri, care i-au îndemnat să-și continue drumul și să nu se apropie de unitățile militare. Când coloana a trecut de linia ferată ce desparte cele două unități militare, în fața corpului de gardă de la U.M. 01140, „soldații erau în echipament de război, cu armele în poziție verticală. Cineva a deschis focul cu cartușe de manevră și coloană s-a culcat pe asfalt, apoi o parte a fugit care încotro. În acel haos a răsunat o rafală de gloanțe adevărate, după care s-a auzit că sunt victime printre demonstrații”³². La acest episod tragic asistă și maiorul Doru Drinovan, primul comandant al Poliției Lugoj, atunci ofițer la U.M. 01428: "Când s-au apropiat, [demonstrații] am auzit din unitatea vecină, U.M. 01140, vocea care ținea locul comandantului (maior Mircea Mândru, n.n.) că spunea santinelei de la poarta unității «Santineală, trage două rafale de armă în aer, să nu le vină vreun gând! » Soldatul a tras două rafale și imediat, cineva din blocul aflat cu fața la stradă a tras mai multe focuri de pistol mitralieră și câteva rafale de pușcă mitralieră. Atunci au fost împușcați cei doi revoluționari și alți câțiva au fost răniți”³³.

Într-adevăr, la apropierea coloanei de demonstrații de U.M. 01140, în jurul orelor 20,00 s-a dat alarma și toți militarii și-au preluat posturile repartizate. În cadrul unității, în afara posturilor de pază s-au stabilit și posturi de observare situate la nivelul etajului 3 și pe acoperișul

³¹ *Ibidem*, Declarația lui Victor Stămurean

³² Nicolae Toma, *Împușcat la Revoluție* în „Actualitatea”, an. VIII, nr. 3999, 17-23 decembrie 2004

³³ Idem, *Primul polițist din Lugoj rupe tăcerea* în „Actualitatea”, an. X, nr. 454, 6-12 ianuarie 2006

Pavilionului A, din incinta acestei unități³⁴. În momentul când coloana de demonstranți a ajuns în fața unității militare, plutonierul Pavel Dumitru, fără să primească ordin, a deschis foc înspre coloana de demonstranți, trăgând 9 cartușe în rafale scurte³⁵. În urma acestui act iresponsabil sunt împușcați Valentin Rosada, Daniel Brocea, Nicolae Mircea Bejan și Nicolae Simion Stoica. În ciuda intervențiilor chirurgicale, Valentin Rosada (21 ani) și Daniel Brocea (20 ani) n-au mai putut fi salvați, plătind cu prețul vieții libertatea lugojenilor³⁶.

Împușcarea celor 4 demonstranți de către plutonierul Pavel Dumitru, care va fi găsit vinovat și condamnat la 20 de ani de închisoare de către Tribunalul militar extraordinar Timișoara în 27 decembrie 1990, a constituit unul dintre momentele cele mai dramatice, dar în același timp, mai controversate ale revoluției lugojene. Ani de-a rândul, foștii conducători comuniști au susținut că demonstranții s-au manifestat violent, unii sărind pe gardul U.M. 01140 cu intenția de a ataca unitatea militară³⁷. Atitudinea lor nu surprinde prea mult, fiind expresia dorinței de a compromite revoluția lugojeană și a justifica represiunea împotriva celor care se săturaseră de Ceaușescu și regimul său.

La fel va fi prezentat acest episod și în unele lucrări publicate de autori cu pretenții de cercetători obiectivi ai revoluției din decembrie 1989. Astfel, într-o lucrare

³⁴ În dormitorul Campaniei I de la etajul 3 al pavilionului au fost numiți să execute misiuni de observare plutonierul Pavel Dumitru și soldatul Vătuiu Mișu, iar pe acoperiș a fost numit sergentul major Mihăilă Ionel (Procuratura Militară Timișoara, Dosar nr. 33/p/1990, f. 2)

³⁵ *Ibidem*, f. 3

³⁶ Burada susține că „în mod cert s-a tras și din partea opusă a unității militare, din parc.” („Redeșteptarea”, an. III, nr. 34, 11-17 ianuarie 1992, p. 2)

³⁷ „Redeșteptarea”, an. XVI, nr. 810, 21-27 decembrie 2006, p. 9

consacrată rolului armatei române în revoluția din decembrie se consemnează că: „La ora 12,20, un grup de 150-200 manifestanți, ce se îndreaptă spre platforma industrială, pe șoseaua din fața unității, pe lângă lozincile anticeaușiste, proferează și invective și injurii la adresa militarilor. În timp ce maiorul Mircea Mândru se afla la poarta de intrare în unitate și făcea apel la demonstranți să nu se apropie prea mult de obiectivul militar, din coloană se aruncă, spre gardul cazărmii, diverse mijloace incendiare improvizate care declanșează o serie de explozii. În aceste condiții, dinspre unul din pavilioanele unității se deschide foc asupra demonstranților.”³⁸ Prezentarea acestui moment este preluată și reprodusă ad litteram de către Constantin Sava și Constantin Monac într-o lucrare publicată la zece ani de la evenimentele din decembrie 1989³⁹. În termeni asemănători prezintă evenimentele și Sergiu Nicolaescu: „În ziua de 20.12.1989, în jurul oei 19,20, un grup de 150-200 de manifestanți veniți de la Timișoara se deplasează de la gară spre centrul localității și spre platforma industrială a orașului, trecând prin fața U.M. 01140, proferând injurii la adresa militarilor. Deși cadrele unității au solicitat demonstranților să păstreze distanța față de respectivul obiectiv, asupra unității au fost aruncate diverse mijloace incendiare improvizate, care au provocat explozii.”⁴⁰ La fel s-au poziționat și unii reprezentanți ai Armatei, inclusiv maiorul Mircea Mândru⁴¹ –

³⁸ *Armata română...*, p. 82

³⁹ Constantin Sava, Constantin Monac, *op. cit.*, p. 82

⁴⁰ Sergiu Nicolaescu, *op. cit.*, p. 421

⁴¹ A se vedea mărturiile lui Victor Stămurean („Lugoj”, an. IV, nr. 51, 17-23 decembrie 1994, p. 3) și Iosif Ianculescu („Banat Express”, an. I, nr. 37 din 15 decembrie 1999, p. 15, Victor Stămurean: „Dl colonel Mândru ne-a acuzat că s-a deschis focul deoarece unii au forțat intrarea în unitate. Nici pe departe nu a fost așa, deoarece împreună cu alți tineri din Lugoj, am căutat să țin coloana de oameni cât mai aproape de partea stângă, respectiv Filatura de Mătase”. Iosif Ianculescu: „Pentru a

atunci aflat la comanda U.M. 01140 – cu intenția vădită de a justifica gestul iresponsabil al unui cadru militar care a deschis foc asupra unor demonstrați neînarmați, care scandau lozinci împotriva unui regim urât de majoritatea românilor. De aceea, se impune, pe baza documentelor aflate la îndemână, clarificarea acestui aspect, voit controversat.

Demonstrații erau neînarmați și în număr relativ mic – câteva sute – ca să-și propună să atace o unitate militară. Mai mult, în fața unităților militare ei nu au scandat lozinci ostile Armatei, ci de fraternizare cu aceasta, așa cu se întâmplase în aceeași zi și în Timișoara. Or, evenimentele de la Timișoara erau cunoscute deja de majoritatea demonstraților. De aceea e greu de crezut că cineva și-ar fi propus să atace o unitate militară. Să nu uităm că eram în 20 decembrie 1989, când cu excepția Timișoarei, în țară era liniște, sigur o liniște apăsătoare sau mai bine zis liniștea dinaintea furtunii. Oricum, regimul ceaușist nu dădea impresia că nu mai putea stăpâni situația și că se afla la un pas de capitulare. Mass-media continua să prezinte „strălucitele realizări” ale regimului și lansa îndemnuri mobilizatoare. La ora 19,00, Nicolae Ceaușescu rostea o cuvântare la Radio și Televiziune, prin care condamna „acțiunile teroriste de la Timișoara” organizate „în strânsă legătură cu cercurile reacționare imperialiste, șovine și cu serviciile de spionaj din diferite țări străine”⁴². La scurt timp, Ceaușescu semna decretul prezidențial cu privire la instaurarea stării de necesitate pe întreg teritoriul județului Timiș, prin care „toate unitățile armatei Ministerului de Interne și formațiunilor gărzilor patriotice sunt puse în stare

evita orice reacție din partea Armatei am lăsat carosabilul dinspre unități liber, deplasându-ne cât mai mult posibil pe stânga și nu cum susține tov. col. Mândru, că noi am fi încercat să escaladăm gardul unității militare, pe care actualmente o conduce”.

⁴² „Caietele Revoluției”, nr. 2/2005, p. 16-17

de alarmă”. În același timp, se interzic „orice întruniri publice, precum și circulația în grupuri mai mari de cinci persoane”⁴³.

Deși în faza cercetării judecătorești Pavel Dumitru a susținut că, a deschis foc de avertisment „numai după ce un număr de 5 persoane au încercat să escaladeze gardul unității și militarii din corpul de gardă au deschis foc împotriva manifestațiilor”⁴⁴, ulterior își va schimba declarația afirmând că: „Din poziția în care mă aflam nu am văzut exact dacă demonstrații s-au apropiat sau nu de gardul unității. Nici nu puteam să văd acest lucru din cauza unor salcâmi, plantați în apropierea gardului”⁴⁵. Intenția și poziția coloanei de demonstrați se consemnează fără echivoc în rechizitoriul procurorului militar Romeo Bălan privind trimiterea în judecată a plutonierului Pavel Dumitru: „În momentul când coloana de demonstrați a ajuns în dreptul U.M. 01140 Lugoj, s-au strigat lozinci de fraternizare cu armata, iar unele cadre militare i-au asigurat pe manifestați că nu se va trage în ei. Din probele administrate în cauză rezultă că manifestații nu au avut intenția să atace unitățile militare, dealtfel nici nu s-au apropiat de gardul unității.”⁴⁶ Locul unde a fost împușcat mortal Valentin Rosada este precizat și în procesul verbal de reconstituire întocmit în 7 februarie 1990: „Acest loc este situat la 17,5 m de linia ferată dintre unitățile militare U.M. 01428 Lugoj și U.M. 01140 Lugoj, în sensul spre ieșire din oraș, pe partea stângă a căii Timișorii la 1 metru lateral stânga de bordura rondoului ce desparte cele 2 sensuri de

⁴³ *Ibidem*

⁴⁴ Tribunalul Militar Timișoara, Dosar nr. 4/1990, f. 5

⁴⁵ Arhiva Memorialului Revoluției, Timișoara, *Fond documentar*. Declarația plutonierului Pavel Dumitru din 5 februarie 1990, f. 5

⁴⁶ *Ibidem*. Rechizitoriul din 6 aprilie 1990, p. 2

circulație”⁴⁷. La procesul lui Pavel Dumitru, mai mulți martori, printre care și Mircea Mândru, au declarat că „demonstrații nu au atacat unitatea, astfel că deschiderea focului nu a fost justificată”⁴⁸.

Căpitanul Sauciu Gheorghe de la U.M. 01140 declară la proces: „În jurul orelor 19,40, am observat că dinspre oraș, pe Calea Timișorii, se deplasa o coloană de demonstrați înspre platforma industrială a orașului. Demonstrații se deplasau în principal pe partea stângă a drumului, iar câțiva dintre aceștia se deplasau și pe cealaltă parte, și pe rondoul ce desparte semnul de circulație, dar nu am văzut nici un demonstrant care să se apropie de trotuarul din partea unităților militare”⁴⁹. Același ofițer de stat major declară fără echivoc că „nici o persoană nu a încercat să pătrundă în unitate, astfel că nu pot să-mi explic de ce s-a deschis focul”. O declarație asemănătoare dă și căpitanul Politic Maricel: „În timp ce mă aflam în incinta unității, în apropierea comandamentului, am văzut cum coloana de demonstrați se deplasa în special pe partea stângă a drumului și a rondourilor din spate ce separau cele două sensuri de circulație și, răzleț, câțiva demonstrați se deplasau și pe partea dreaptă a drumului. Nu am văzut nici un demonstrant care să se fi apropiat de gardul unității sau care să fi încercat să pătrundă în unitate”⁵⁰. Nici căpitanul Balica Daniel nu poate înțelege de ce s-a tras asupra demonstraților: „Când grupul de demonstrați a ajuns în dreptul unității, la același nivel cu pavilionul «A» de la fereastra unui dormitor și de pe acoperișul pavilionului cineva a executat foc. Împreună cu alte cadre care se aflau pe alea de lângă pavilion, am strigat să nu se mai tragă,

⁴⁷ Procuratura Militară Timișoara, Dosar 33/P/1990, f. 23

⁴⁸ Tribunalul Militar Timișoara, Dosar 4/1990, f. 4

⁴⁹ *Ibidem*, Declarația lui Sauciu Gheorghe

⁵⁰ *Ibidem*, Declarația lui Politic Maricel

deoarece demonstrații se deplasau pe partea opusă a străzii și nu prezentau nici un pericol pentru securitatea acesteia”⁵¹. Cele 9 cartușe trase în coloana de demonstrații au produs panică în rândul acestora. Unii s-au împrăștiat înspre parcul din fața unităților militare, dar cei mai mulți s-au regrupat și s-au îndreptat spre I.U.R.T pentru a solicita muncitorilor de aici să se alăture demonstrațiilor. Când s-a ajuns la această întreprindere, luminile erau stinse iar paznicul le-a spus că muncitorii au plecat acasă. Puțin descumpăniți, demonstrații nu și-au continuat deplasarea spre celelalte întreprinderi, I.U.P.S și I.P.C.- Mondial, ale căror schimburi lucrau după-amiază, ci au hotărât să se întoarcă în centrul orașului. În dreptul Sălii de sport coloana a intrat pe strada Cornet prin Micro IV, Micro III și a ieșit pe lângă punctul termic în zona Unic. Apoi au trecut Podul de beton și ocolind parcul George Enescu au mers pe strada Bucegi până la cofetăria „Liliacul”. Cineva a venit cu ideea să meargă la gară pentru a lua navetiștii și ceferiștii, însă, în dreptul hotelului „Timiș” s-au răzgândit pentru că la întoarcere trebuiau să treacă pe lângă Batalionul de Securitate și s-ar fi putut trage din nou asupra lor. De aceea, coloana a intrat pe strada Comuna din Paris și apoi pe strada Oltului a ajuns în locul de unde plecase inițial, în fața restaurantului „Dacia”⁵². Atunci s-a spart vitrina de la librăria „Ion Vidu”, au fost scoase în stradă cărțile lui Ceaușescu și li s-a dat foc. „Am privit cu toți în tăcere acele flăcări miraculoase și ne-am dat seama că nu mai există cale de întoarcere. Un alt aspect, care mi-a

⁵¹ *Ibidem*, Declarația lui Balica Daniel

⁵² Arhiva Memorialului Revoluției, Timișoara, *Fond documentar*. Declarațiile lui Victor Stămurean, Nicolae Mihai, Dumitru Popescu și Valentin Standolaru

ridicat moralul a fost constatarea că deja suntem mai mulți și deci eram o forță”, mărturisea peste ani Andrei Mezei⁵³.

Într-adevăr, cale de întoarcere nu mai era pentru că peste o oră, „Bastilia comunistă” din Lugoj era cuprinsă de un foc mistuitor, a doua zi revolta împotriva regimului dictatorial cuprindea și alte orașe din țară – Arad, Cugir, Sibiu, București, Brașov, Cluj-Napoca, Caransebeș și Cisnădie⁵⁴, – iar numărul lugojenilor decizi să scrie o nouă pagină de istorie creștea vizibil.

Incendierea „operelor lui Ceaușescu” a dat un nou impuls mulțimii dezorientate și temătoare după înregistrarea primelor victime, care a început mult mai hotărât să strige lozinci contestate: „Jos dictatorul!”, „Vrem libertate!”, „Jos criminalul!”, „Vrem căldură!”, „Vrem pâine!” etc.⁵⁵ Cu mai multă determinare, demonstrații s-au îndreptat spre sediul Comitetului Municipal P.C.R., care încă mai reprezenta simbolul puterii comuniste locale. Pentru a nu oferi pretextul forțelor represive de a interveni și a deturna sensul idealului urmărit, demonstrații s-au organizat ad-hoc „și unui grup i-a revenit sarcina ca să evite alte spargerii”⁵⁶. În fața sediului de Partid, demonstrații au fost întâmpinați de Dan Trițoiu, prim-vicepreședintele Consiliului Popular al Municipiului Lugoj, care încerca să oprească avântul revoluționar și să-i tempereze pe demonstrați. Era, însă, prea târziu pentru că mulțimea striga cu tot mai multă convingere: „Jos Ceaușescu!”, „Nu mai vrem minciuni!”, „Nu se mai poate!”, „Timișoara!”, „Nu suntem golani!”, „Noi suntem români!” etc.⁵⁷

⁵³ Nicolae Toma, *Revoluția lugojeană...*, p. 41

⁵⁴ Alesandru Duțu, *op.cit.*, p. 158-177

⁵⁵ „Banat Expres”, an. I, nr. 37 din 15 decembrie 1999, p. 14-15; vezi și Nicolae Toma, *20 decembrie 1989...*, p. 80-81

⁵⁶ „Banat Expres”, an. I, nr. 37 din 14 decembrie 1999, p. 14

⁵⁷ „Lugojul”, an. II, nr. 50, 16-22 decembrie 1991, p. 3

Pentru a fi mai convingător și a încerca un dialog cu demonstranții, Dan Trițoiu s-a urcat la balconul clădirii, dar aceștia i-au cerut să arunce tablourile cu Ceaușescu. La refuzul prim-vicepreședintelui, s-a forțat intrarea în clădire, s-au aruncat în stradă tablouri, steaguri, televizoare, alimente, băutură, cafea și s-a incendiat parterul și primul etaj⁵⁸. După ora 21,00, „pe geamurile Comitetului Municipal de Partid săreau ca lăcustele tot felul de indivizi mai tineri și mai bătrâni, voind să-și scape pielea de furia mulțimii. Tot pe acolo, doi indivizi în uniformă de gărzi patriotice și un ofițer (maior sau locotenent-colonel) M.Ap.N. scoteau din clădire steagul de luptă al gărzilor patriotice, cu care s-au deplasat spre poșta veche, apoi în fața liceului „Iulia Hașdeu”, nefiind împiedicați de nimeni”, declara unul din miile de lugojeni participanți la acest eveniment⁵⁹. Printre cei care au reușit să se salveze de furia mulțimii, sărind pe geamuri, au fost și reprezentanții puterii locale comuniste, în frunte cu Paulina Basica, prim secretar al Comitetului Municipal PCR Lugoj. Aceasta făcuse încercări repetate pentru a-l convinge pe Ion Coman să-i trimită din Timișoara forțe represive, dar orașul de pe Bega nu mai putea fi controlat de autoritățile comuniste. Potrivit declarațiilor lui Ion Coman, primărița Basica îl informa că: „Bande de huligani, de bețivi au venit acum din Timișoara în Lugoj, sparg, devastează și fac ce au făcut la Timișoara”⁶⁰.

⁵⁸ Intrarea în clădirea Primăriei a răms o problemă controversată a revoluției lugojene. În timp ce Iosif Ianculescu susține că un grup de demonstranți a spart ușa și a intrat în clădire, Petrică Balint are o altă versiune: „Privind cu atenție ușa de la intrare, am văzut punctul slab, cele două gemulețe de deasupra ușii, pe care le-au spart. Am intrat primul în Primărie și am deschis ușa, după mine au intrat circa 50 de persoane”. (Nicolae Toma, *Revoluția lugojeană...*, p. 28-31)

⁵⁹ „Lugoj”, nr. 51, 15-21 decembrie 1993, p. 3

⁶⁰ Apud Procesul de la Timișoara, vol. III..., p. 1394-1395. Dacă primărița a scăpat de furia demonstranților, nu același lucru s-a

La ora 21,30, sediul Comitetului Municipal de Partid, simbol al puterii locale, era devastat și cuprins de flăcări. În doar câteva ore, puterea locală comunistă a fost înlăturată, Lugojul devenind din noaptea de 20 decembrie 1989 al doilea oraș Liber. Aproape 20 000 de lugojeni⁶¹ priveau cu uimire și bucurie de nedescris cum flăcările ajunse la înălțimea turnurilor bisericii mistuiau o clădire impozantă și odată cu ea un regim ce se credea veșnic.

Pe la orele 22,30, un grup condus de Mariana Constantinescu s-a îndreptat spre Miliția municipiului. În drumul lor, aceștia au spart vitrinele de la librăria din apropiere și au dat foc cărților lui Ceaușescu. Ajuși în fața Miliției, demonstrații au aruncat cu pietre, lemne și ce aveau la ei, în poarta unității și în geamuri, spărgându-le⁶². În acel moment s-a deschis focul, dar, din fericire, gloanțele au ajuns în clădirile de vis-a-vis. Acest incident a provocat o reacție violentă din partea demonstrațiilor care au trecut la distrugerea tuturor vitrinelor din municipiu. În acea noapte marea majoritate a magazinelor au fost devastate aruncându-se pe stradă pâine, conserve, sticle și alte mărfuri.

La ora 01,10, Ion Coman a ordonat să se intervină pentru stingerea incendiului de la Primărie. În timp ce pompierii conduși de căpitanul Iosif Căpățână – primul militar din Lugoj care s-a alăturat revoluționarilor – au intervenit pentru stingerea focului de la Primărie, Armata împreună cu Miliția au trecut la arestarea demonstrațiilor⁶³. Unii au fost arestați pe stradă, alții acasă, dar cei mai mulți

întâmpnat cu secretara sa, care fiind confundată cu Basica, va ajunge la spital.

⁶¹ Nicolae Toma, *Ultimul milițian din Lugoj* în „Actualitatea”, an. VIII, nr. 398, 10-16 decembrie 2004, p. 3

⁶² Idem, *20 decembrie 1989...*, p. 119

⁶³ *Ibidem*, p. 28

la căminul de nefamiliști ce aparținea întreprinderii I.U.R.T. Lugoj. Un pluton de intervenții, condus de căpitanul de miliție Sav Bâdea, echipat cu armament, scuturi, căști, bastoane și mănuși cu nisip a descins la cămin, a arestat 30 de persoane bănuite că au participat la demonstrație, și le-au dus cu autospecială din dotare la sediul Miliției. Acolo au fost anchetați, bătuți și maltratați pentru a dezvălui identitatea conducătorilor demonstrații⁶⁴.

În jurul orei 1,00, se anunța din balconul Operei din Timișoara că sediul P.C.R. din Lugoj este incendiat, puterea comunistă a fost alungată, iar orașul de pe Timiș devenise liber și solidar cu capitala Banatului. Din acel moment Timișoara nu mai era singură, iar peste doar câteva ore revolta împotriva lui Ceaușescu va cuprinde și alte localități din Banat și Ardeal, iar după orele prânzului va izbucni și în București.

III. 21 DECEMBRIE – PRIMUL MITING ANTICOMUNIST

De la primele ore ale dimineții, grupuri de persoane s-au dus în cele mai importante întreprinderi lugojene, îndemnându-i pe muncitori să înceteze lucrul și să participe la demonstrație în fața Primăriei. În ciuda opoziției unor conducători de întreprinderi, temători pentru funcțiile deținute, muncitorii nu mai puteau fi împiedicați să iasă în stradă. Vestea celor întâmplate în ziua precedentă și lipsa totală de reacție a autorităților locale refugiate în sediul Miliției în Lugoj, i-a încurajat și pe cei mai puțin dispuși să-și riște libertatea, să se alăture celor care erau deja

⁶⁴ *Ibidem*, p. 120

convinși că nu mai există cale de întoarcere⁶⁵. În mod organizat s-a oprit lucrul în toate marile întreprinderi lugojene, marea majoritate a muncitorilor a ieșit în stradă, rămânând în întreprinderi doar echipele stabilite pentru paza acestora.

Coloanele de la Mondial, I.U.P.S., I.U.R.T., T.C.M. Lugoj și Abator s-au unit și au pornit spre centrul orașului. Erau aproape două mii de bărbați, femei și chiar copii, decizi să-și obțină mult dorita libertate. În fața unităților militare, demonstrații au fost întâmpinați de maiorul Mircea Mândru, care prin megafon le-a solicitat să fie pașnici⁶⁶. Coloana de demonstrați s-a oprit în fața magazinului UNIC, unde Iosif Kovacs, urcat pe picioarele unei macarale a rostit un scurt discurs emoționant și în același timp mobilizator: „Tu ești român, el este sârb, ea este germană, eu sunt maghiar, dar să nu uităm un singur lucru, toți suntem lugojeni!”⁶⁷

După acest scurt popas, demonstrații au hotărât să se deplaseze spre zona Stadionului, pe strada Rahovei, la casa logodnicei lui Valentin Rosada, pentru a-i aduce un pios omagiu primului erou al revoluției lugojene.

După ce coloana a traversat podul de beton și a trecut pe lângă parcul „George Enescu”, la bufetul „Cocoșul de

⁶⁵ Viorel Filip declară: „Dimineața, în jurul orei șapte, am fost la locul de muncă IUPS..., am intrat în sectorul montaj, am luat tablourile cu Ceaușescu, le-am scos în curte și le-am dat foc împreună cu toate lozincile care-l aclamau. Cu toate că eram maestru în acest sector unde lucrau 180 de muncitori, nici unul nu a avut curajul să mă ajute, să țină scara să iau lozincile jos. După ce am dat foc la tot ce era expus în sectorul montaj am luat tablourile lui Ceaușescu și am plecat în fața întreprinderii „Ceramică”. În momentul în care am dat foc tabloului lui Ceaușescu și am strigat să vină cu noi, au sărit gardul zeci de muncitori cu tablouri și lozinci” (Arhiva Memorialului Revoluției, Timișoara, *Fond documentar. Declarația lui Viorel Filip*)

⁶⁶ Nicolae Toma, *Revoluția lugojeană...*, p. 60

⁶⁷ Apud *Ibidem*, p. 61

aur” s-a întâlnit cu o coloană numeroasă de la ITL-A, care s-a alăturat demonstranților plecați de pe Calea Timișorii. În fața bisericii catolice, cu permisiunea preoților, s-au tras clopotele și mulțimea a îngenuncheat implorând ajutorul lui Dumnezeu pentru a duce la capăt acțiunea începută după multă așteptare. Cei prezenți, demonstranți sau simpli trecători trăiau momente cu o profundă încărcătură emoțională: „În fața porților, bătrâni cu ochii în lacrimi priveau și nu le veneau să creadă că, ceea ce văd e real. Câte-o bătrână binecuvânta și se ruga cu voce tare ca Dumnezeu să le dea sănătate și mai ales să cadă Ceaușescu”⁶⁸. În apropierea stadionului, coloana a luat-o pe str. Rahova, pentru a ajunge în fața casei logodnicei cu care Valentin Rosada trebuia să se căsătorească în 23 decembrie. După câteva momente de reculegere, mulțimea s-a îndreptat spre centrul orașului pentru a ajunge în fața Primăriei.

Deși numărul demonstranților crescuse la aproape 10000, și tinerii strigau în mod repetat „Haideți cu noi!”, „Și voi sunteți români!”, „Și voi aveți copii!”, mulți lugojeni se mulțumeau să-i privească din stradă sau de la geamuri. „Surprinși, bulversați, depășiți de eveniment, oamenii nu știau ce să facă, unii se lăsau luați de val, câte unii o tăiau urgent pe vreo stradă lăturalnică, albi ca varul, – puțini erau care se alipeau conștient”, consemna peste ani un martor ocular⁶⁹. Chiar dacă sediul P.C.R. era pustiu și devastat, chiar dacă puterea comunistă locală se volatilizase, teama cultivată timp de câteva decenii nu dispăruse. Nu întâmplător tatăl eroului Valentin Rosada nu obținuse certificatul de deces, iar mașina de la Pompe

⁶⁸ *Ibidem*

⁶⁹ Remus Valentin Giorgioni, *Revoluția din decembrie la Lugoj și drepturile de azi ale demonstranților* în „Actualitatea”, an. I, nr. 40 din 18 decembrie 1997, p. 18

funebre a refuzat să-i transporte fiul decedat de la apartament la casa logodnicei. Mai mult, așa cum va declara mai târziu Ioan Rosada, doar preotul Liviu Liuba va avea curajul să-i facă fiului decedat o slujbă religioasă în noaptea de 21 decembrie⁷⁰.

Ajungând în fața Miliției, coloana de demonstrați s-a oprit așteptând zadarnic să intre în dialog cu autoritățile locale despre care s-a zvonit că s-ar fi refugiat aici. După lungi așteptări, demonstrații s-au îndreptat spre clădirea Primăriei. De la un microfon instalat în balcon au vorbit „mai multe persoane, altele cu rost, altele fără rost, dar toate au evocat eroii noștri și mai ales s-a pus problema celor arestați în noaptea de 20-21 decembrie 1989”⁷¹. Alături de Iosif Covaci, Gheorghe Burada, Doru Ursulescu, Marius Kurin și alți demonstrați a urcat la balcon Ileana Chirculescu, o prezență enigmatică, care a ținut un discurs fulminant. „Discursul – declara un demonstrant – emoțional, perfect construit, vibra în fiecare din cei prezenți, lacrimile însoțeau frazele iar sfârșitul cuvintelor revărsa curaj asupra mulțimii, osmoza era perfectă, toți erau unul și unul erau toți, de acum nimic nu ne mai putea opri.”⁷² Seara, un grup format din Victor Stămurean, Gheorghe Burada, Valentin Standolaru, Ștefan Constantin Letcă și alți demonstrați s-au deplasat în gară pentru a discuta cu gărzile patriotice ce se întorceau de la Timișoara spre Oltenia, cerându-le să povestească la întoarcere cele

⁷⁰ „Am apelat la mai mulți preoți și i-a rugat să vină ca să țină o slujbă religioasă, dar un preot mi-a răspuns: «D-le Rosada, casele noastre sunt păzite de securiști civili și dacă ieșim din case o să pățim ca și fiul d-voastră». Părintele Liuba Cornel [Liviu – n.n.] a venit în noaptea din 21 decembrie 89 și a ținut o slujbă religioasă fără straie preoțești, fără cădelniță și fără cruce.” (Ioan Rosada, *Fiul meu a fost împușcat!* în „Banat Express”, an. I, nr. 37 din 15 decembrie 1999, p. 15)

⁷¹ Nicolae Toma, *Revoluția lugojeană...*, p. 61

⁷² Idem, *20 decembrie 1989...*, p. 99

văzute la Timișoara și Lugoj și să le urmeze exemplul⁷³. „Erau mulți – își amintește Gheorghe Burada – erau ca noi, mulți plângeau, realizau ce ar fi trebuit să facă acolo, realizau ce era aici. Realizau că erau în Banat. Ne-au cerut apă și i-am refuzat la început. A fost înfiorător. Oameni în toată firea se trezeau din nimicnicia și somnul comunist. Au plecat și au dus cu ei revoluția, convingerea că se poate. Convingerea că ajunge să-ți îndrepti spatele ca să devii om.”⁷⁴ Tot în această seară, cei 11 arestați au fost scoși din oraș într-o autodubă pusă la dispoziție de Penitenciarul Tg. Mureș, duși în județul Hunedoara și eliberați în mai multe posturi de miliție: 7 în Lăpugiu, 7 în Dobra, 8 în Ilia, 6 în Mintia și 13 în Deva⁷⁵.

În noaptea de 21-22 decembrie un grup a rămas în Primărie încercând să monteze un telefon pentru a comunica cu celelalte localități și a organiza o mare demonstrație a doua zi.

IV. 22 DECEMBRIE 1989 – SE CRISTALIZEAZĂ O NOUĂ PUTERE LOCALĂ

Încă de la primele ore ale dimineaței, grupuri de demonstranți au pornit din diferite puncte ale orașului, întâlnindu-se la intersecții și îndreptându-se spre Primărie. Atmosfera era greu de descris și totuși Remus Giorgioni o face: „Am văzut atunci oameni plângând de emoție, de frica descătușată, mirându-se cu glas tare că putem avea și noi curajul răspunderii, că mai există și alte slogane decât lozincile oficiale, că mai pot fi altfel de poeți populari,

⁷³ Arhiva Memorialului Revoluției, Timișoara, Fond documentar. Declarațiile lui Victor Stămurean, Valentin Standolaru și Ștefan Constantin Letcă

⁷⁴ „Redeșteptarea”, an. III, nr. 38, 8-11 februarie 1992, p. 2

⁷⁵ Procuratura Militară Timișoara, Dosar 136/P/1990

decât lingăii de curte.”⁷⁶ Activitatea economică în Lugoj era paralizată, nu se lucra la marile întreprinderi, muncitorii fiind în stradă. La Spitalul orașenesc Lugoj, câteva zeci de angajați au scos tablourile lui Ceaușescu și le-au dat foc în curtea spitalului. Apoi au ieșit în stradă și încadrați de două salvări s-au deplasat, după ce au îngenuncheat la intersecția de la UNIC, spre Primărie.

În balconul Primăriei s-a instalat o stație de amplificare cu ajutorul căreia se ținea o permanentă legătură cu ce peste 10 000 de lugoieni aflați în stradă, convinși că în acea zi vor face istorie. După modelul Timișoarei vor încerca să formeze o primă structură de conducere intitulată Forumul Democratic din România, organizația locală Lugoj care chema populația orașului, „români, maghiari, germani și alte naționalități, indiferent de religie, membri de partid și nemembri de partid, muncitori, țărani, intelectuali, toate păturile sociale, la o grevă generală și totală până la demisia clanului Ceaușescu din conducerea țării.”⁷⁷ Constituit cu aprobarea celor din stradă, Forumul Democratic din Lugoj avea 13 membri – Gheorghe Burada, Doru Ursulescu, Iosif Kovacs, Ileana Chirculescu, Vasile Munteanu, Gheorghe Cliciovan, Gheorghe Iancovici, Ion Marchiș, Mugurel Marincan, Dan Țiclă etc. – reprezentând principalele instituții ale orașului. El nu va avea vreun rol important pentru că după fuga lui Ceaușescu se va constitui o altă structură de conducere.

Din balconul Primăriei s-au rostit discursuri mobilizatoare și s-a făcut apel să se meargă la unitățile militare pentru a se solicita, după modelul Timișoarei, fraternizarea armatei cu revoluția. Drumul spre unitățile militare s-a desfășurat într-o deplină ordine, formându-se două șiruri de pază, de o parte și de alta a demonstrațiilor,

⁷⁶ „Actualitatea”, an. I, nr. 40 din 18 decembrie 1997, p. 18

⁷⁷ Arhiva personală Gheorghe Burada

pentru a se preveni unele incidente. S-a trecut prin Micro I, Micro III, Micro IV, coloana oprindu-se înainte de a se ajunge la unitățile militare. S-a desemnat un grup format din 8 demonstranți – Doru Ursulescu, Gheorghe Arjoca, Iosif Kovacs, Nicolae Toma, Victor Stămurean, Mihai Săndulescu, Marius Kurin și Vasile Muntean – care să poarte tratative cu colonelul Ioan Albu, comandantul garnizoanei. Nu a mai fost nevoie de aceste tratative, deoarece comandantul garnizoanei i-a anunțat că Ceaușescu a fugit, iar un grup de militari a scos pe terasă câteva boxe auzindu-se astfel vocea lui Mircea Dinescu care făcea cunoscută victoria împotriva dictaturii ceaușiste. Când reprezentanții s-au întors la coloana de demonstranți, aceasta era împrăștiată pe la toate blocurile din jur, pentru a privi la televizoarele montate la ferestrele de la parter.

Unii demonstranți au plecat acasă, iar alții s-au întors la Primărie, unde Gheorghe Burada făcea apel către intelectualii Lugojului pentru a se alătura reprezentanților întreprinderilor și instituțiilor lugojene în vederea constituirii unui Consiliu municipal. Acesta urma să preia toate atribuțiile fostei conduceri locale P.C.R. privind buna funcționare a serviciilor către populație și menținerea ordinii și siguranței cetățenilor. După ce unii s-au retras sau au fost contestați de mulțime, acest prim consiliu cuprindea 12 reprezentanți: Gheorghe Arjoca, Iosif Căpățână, Doru Ursulescu, Iosif Kovacs, Mihai Săndulescu, Daniela Crețu Stoicănescu, Mihai Weber, Dan Haica, Ștefan Lăzărel, Ladislau Darvasy, Vasile Muntean, Gheorghe Cliciovan, Petru Antoni și Nicolae Toma⁷⁸. La scurt timp, acest Consiliu a luat denumirea de Comitetul Salvării Naționale al Municipiului Lugoj, iar Doru Ursulescu a fost ales președintele acestui comitet.

⁷⁸ „Drapelul”, an I, nr. 2 din 25 decembrie 1989

Printre primele hotărâri ale noului organism de conducere au fost: strângerea de fonduri pentru familiile eroilor Valentin Rosada și Daniel Brocea, comunicarea unui mesaj la Radio Timișoara din partea Lugojudului de către Adriana Coandă și Nicolae Toma și editarea ziarului „Drapelul”, oficios al Comitetului Frontului Salvării Naționale Lugoj.

După orele 22,00, a început și la Lugoj coșmarul dezinformărilor anunțându-se otrăvirea apei sau un atac iminent din partea teroriștilor. A început o perioadă zbuciumată și pentru revoluționarii lugojeni⁷⁹.

Revoluția de la Lugoj reprezintă un moment de virtute, demnitate și mândrie în istoria contemporană a municipiului de pe Timiș, din păcate nu suficient de bine pusă în valoare. Demersul de față se vrea o modestă încercare, evident tributară informației accesibile autorului.

⁷⁹ Nicolae Toma, *Revoluția lugojeană...*, p. 65.

Cuprins

Argument	5
Dan Popescu – Dascăl și istoric de referință al Lugojului (Dumitru Tomoni)	7
Contribuții la istoria Bisericii Unite din arealul bănățean până la apariția reformei (Ibolya Şipoş)	11
Banatul în fața cuceririi otomane 1551 – 1552 - repere cronologice (Ioan Hațegan)	36
Lugojul în izvoarele cartografice tipărite în evul mediu (Șofronie Mureșan)	73
Călătorie prin cotidianul Lugojului (Banatului) de altădată (secolele XIV - XVIII) (Horațiu Suciu)	83
Dezvoltarea economică a Lugojului în a doua jumătate a secolului al XIX - începutul secolului al XX-lea (Monica Suciu)	141
Asociații culturale în comitatul Caraș-Severin la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea. Reuniunile de lectură (Gabriela Hajdu)	169
Contribuții la istoria învățământului lugojean (Medina Săvulescu)	186

Conceptul de federalizare la Aurel C. Popovici (1863-1917) (Emanuel Ioan Povian)	197
Bănăţeanul Ioan Dimitrie Suci (1917-1982) - viaţa şi opera (Silviu Mureşan)	237
Ioan Stratan - vocaţie şi devotament în educaţie, cultură şi istorie (Simion Todorescu)	255
Incursiuni în istoria masoneriei lugojene (Răzvan Ioan Pinca)	261
Aspecte din istoria liberalismului lugojan (1919-2009) (Luminiţa Wallner-Bărbulescu)	275
Revoluţia din decembrie 1989 la Lugoj (Dumitru Tomoni)	288